

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ
PRACE UKRAIŃSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
TRAVAUX DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE UKRAINIEN

TOM — XXV — VOLUME

Серія літературно-історична, книга 1. — Serja literacko-historyczna, zeszyt 1. —
La série d'histoire littéraire, livraison 1.

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

Т. ШЕВЧЕНКО

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

STEFAN SMAL-STOCKI

T. SZEWCHENKO

INTERPRETACJE

ETIENNE SMAL-STOCKI

T. CHEVTCHEUKO

INTERPRÉTATIONS

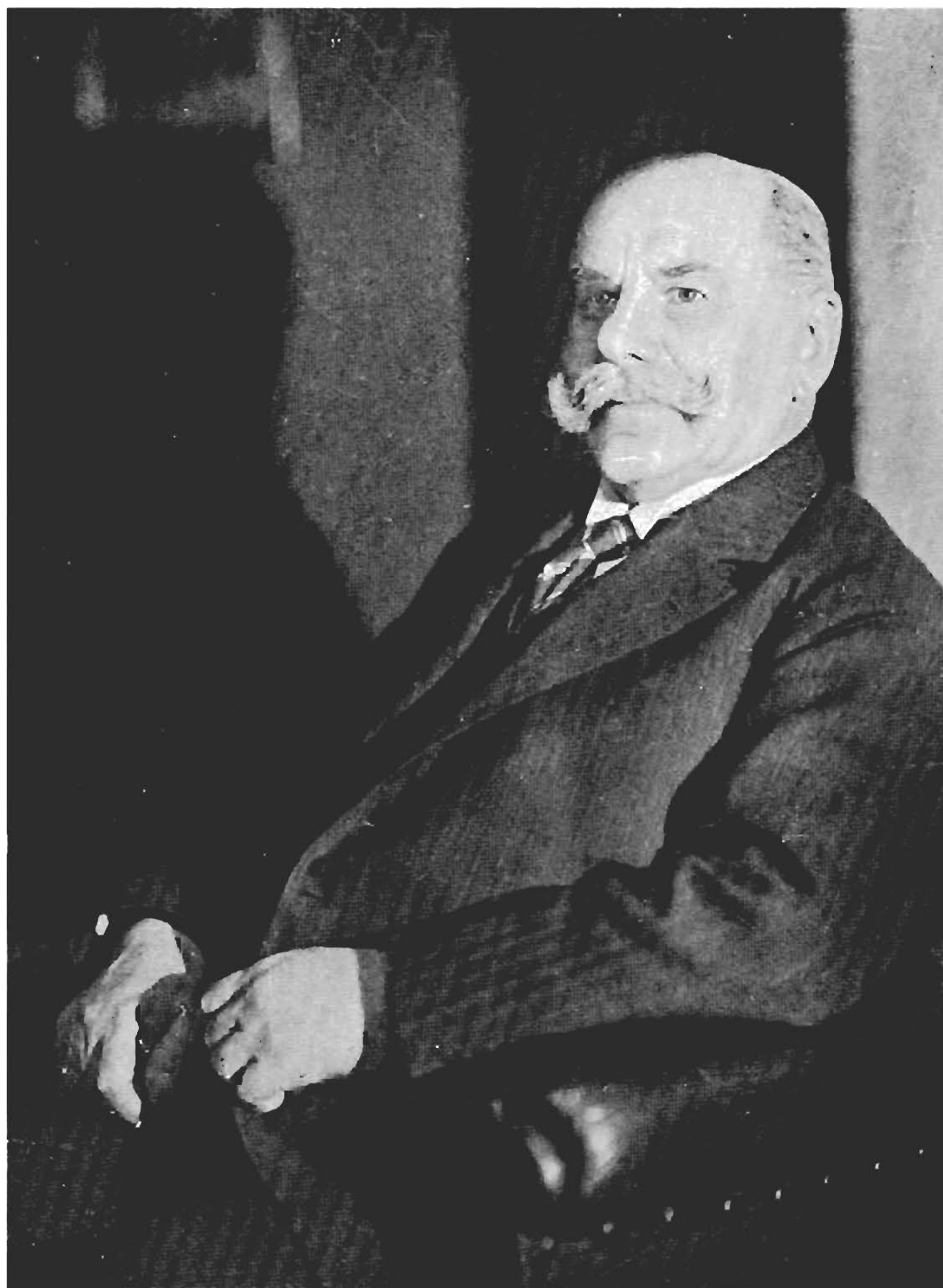
Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego.

Tom I.	Serja statystyczna, zeszyt 1. Ludność ukraińska Z. S. R. R. Rozprawy T. Olesiewicza, O. Pytela, W. Sadowskiego i O. Czubenki. Cena zł. 6.
Tom II.	Serja statystyczna, zeszyt 2. Tymoteusz Olesiewicz. Tablice statystyczne ludności ukraińskiej Z. S. R. R. według spisu 17 grudnia 1926 roku. Cena zł. 20.
Tom III.	Serja ekonomiczna, zeszyt 1. E. Głowiński, K. Maciejewicz, W. Sadowski. Zagadnienia współczesne życia gospodarczego Ukrainy. Cena zł. 6.
Tom IV.	Serja filologiczna, zeszyt 1. Dr. Konstantyn Czechowicz. Aleksander Potebnia. Ukraiński myśliciel-lingwista. Cena zł. 6.
Tom V.	Serja prawnicza, zeszyt 1. Prof. A. Łotocki. Ukraińskie źródła prawa kościelnego. Cena zł. 12.
Tom VI.	Serja pamiętników, zeszyt 1. A. Łotocki. Stronice przeszłości. Cena zł. 8.
Tom VII.	Serja ekonomiczna, zeszyt 2. W. Sadowski. Praca w Ukrainie Radzieckiej. Cena zł. 6.
Tom VIII.	Serja pamiętników, zeszyt 2. Wspomnienia. L. Wasilewski, M. Galin, S. Stempowski, A. Topczybaszy, Tabouis. Cena zł. 6.
Tom IX.	Serja podręczników, zeszyt 1. Prof. D. Doroszenko. Dzieje Ukrainy w zarysie. T. I (do połowy wieku XVII). Cena zł. 8.
Tom X.	Serja filologiczna, zeszyt 2. Dr. Mikołaj Puszkarski. Najmłodsza palatalizacja spółgłosek w języku ukraińskim. Cena zł. 5.
Tom XI.	Serja ekonomiczna, zeszyt 3. I. Iwasiuk. Spółdzielczość kredytowa w Ukrainie. Cena 5 zł.
Tom XII.	Serja pamiętników, zeszyt 3. A. Łotocki. Stronice przeszłości. Część II. Cena 15 zł.
Tom XIII.	Serja historyczna, zeszyt 1. A. Docenko. Wyprawa zimowa r. 1920. Cena zł. 15.
Tom XIV.	Serja filologiczna, zeszyt 3. Iwan Ziliński. Mapa dialektów ukraińskich z objaśnieniami. Cena zł. 2-50.
Tom XV.	Serja historyczna, zeszyt 2. Wojna Ukraińsko-moskiewska 1920 r. Część I. Operacyjne dokumenty Sztabu Armji Ukraińskiej Republiki Ludowej. Pod redakcją generała W. Sałskiego, zestawili generał P. Szandruk. Cena zł. 15.
Tom XVI.	Serja prawnicza, zeszyt 2. Prof. A. Łotocki. Autokefalia. Cena zł. 12.
Tom XVII.	Serja historyczna, zeszyt 3. Djarjuż hetmana Orłyka. Przygotował do druku Jan z Tokar Tokarzewski Karaszewicz. Cena zł. 6.
Tom XVIII.	Serja podręczników, zeszyt 2. Prof. D. Doroszenko. Dzieje Ukrainy w zarysie. T. II. Cena 12 zł.
Tom XIX.	Serja prawnicza, zeszyt 3. Prof. A. Jakowliw. Traktaty ukraińsko-moskiewskie w XVII - XVIII st. Cena zł. 8.
Tom XX.	Serja ekonomiczna, zeszyt 4. Prof. inż. I. Szowheniw. Gospodarstwo wodne w dorzeczu Dniepru na Ukrainie. Cena 4 zł.
Tom XXI.	Serja pamiętników, zeszyt 4. A. Łotocki. Stronice przeszłości. Część III. Cena 15 zł.
Tom XXII.	Serja pedagogiczna, zeszyt 1. S. Siropółko. Oświata publiczna na Ukrainie Sowieckiej. Cena 10 zł.
Tom XXIII.	Serja ekonomiczna, zeszyt 5. Prof. W. Iwanys. Gospodarstwo energetyczne Ukrainy i Północnego Kaukazu. Cena zł. 5.
Tom XXIV.	Serja filozoficzna, zeszyt 1. Prof. D. Czyżewski. Filozofja H. S. Skoworody. Cena zł. 8.
Tom XXV.	Serja historii literatury, zeszyt 1. S. Smal-Stocki. T. Szewczenko. Interpretacje. Cena zł. 10.
Tom XXVI.	Serja ekonomiczna, zeszyt 6. W. Sadowski. Robocizna w gospodarstwie rolnem Ukrainy (w druku).
Tom XXVII.	Serja ekonomiczna, zeszyt 7. W. Sadowski. Rolnictwo w Ukrainie. (w druku).

Том X: Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну.

[illegible]

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

Анатолий Луарс Грозиски

БЗС2898

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ
PRACE UKRAIŃSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
TRAVAUX DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE UKRAINIEN

TOM — XXV — VOLUME

Серія літературно-історична, книга 1. — Serja literacko-historyczna, zeszyt 1. —
La série d'histoire littéraire, livraison 1.

С. СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

Т. ШЕВЧЕНКО

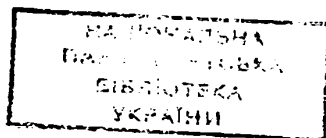
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Проф. Ін. Ліпманові

на пам'ятку

Др. Смаль-Стоцький

Київ, 7. 6. 35.

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

X

Шифр PC 11143/144/150 Инв. № 2718887
 Автор Семан-Стецкий С.
 Назва Т. Шевченко: Інтерпретації.
 Місце, рік видання Київ, 1934
 Кіл-ть стор. 237, 13 ілюстр.
 -\\- окр. листів _____
 -\\- ілюстрацій 1 арс. порф.
 -\\- карт _____
 -\\- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют Кн. з автографами

Примітка:

19.04.08.

Рисет!

Лист Директора Українського Наукового Інституту
до Академіка С. Смаль-Стоцького з приводу 75-ліття його віку.

Високоповажаний Пане Академіку,

довгу ниву Свого життя проходили Ви серед невтомної патріотичної праці. Історичної ваги заслуга Ваша на полі науковому полягає головню в тому, що у своїх наукових дослідях Ви висвітлили правдиве місце мови українського народу в сімї славянських мов і цим поклали одну з твердих підвалин українознавства. Поруч із цим, не лише як учений європейського значіння, але й як громадянин-патріот, Ви що-далі, в міру свого духового зросту, все більше стаєте джерелом ідейного усвідомлення українського громадянства, а в моменти затемнення української думки Ваш голос стає дороговказом правдивого національного шляху, сприяючи оздоровленню громадських настроїв.

Відповідно відзначити знаменну дату в Вашому житті не маємо иншого способу, як той, щоб том Ваших праць, видаваний Українським Науковим Інститутом, сполучити з ювілейною датою 120-ліття з часу народження нашого національного генія, творів якого стали Ви достойним інтерпретатором, та з ювілейним, XXV-им, числом »Праць Українського Наукового Інституту«— в ознаку високої пошани Інституту до заслуженого патріярха української національної справи.

Прийміть запевнення щирої та глибокої поваги й сердечної відданости.

Директор Інституту,

Проф. О. Лотоцький.

Український Науковий Інститут у Варшаві звернувся до мене, як колишнього учня акад. Степана Смаль-Стоцького, щоб я до цієї книги написав декілька слів. Мені приємно вволити волю Інституту — тим приємніше, що рік видання цієї збірки інтерпретацій мого Вчителя збігається з сімдесятьп'ятим роком його життя і стодвацятими роковинами народин найбільшого поета України. Може, цих моїх декілька слів докине трохи світла до того, серед яких обставин вароджувалися ці інтерпретації, що їх викликало — й у звязку з цим вияснить, що дало для Шевченкознавства те середовище, що їх ізродило.

Для цього я вибираю форму спогадів. Раз, щоб своїм словам надати більш безпосередности, по-друге, щоб читачеві легше було схопити ту атмосферу, серед якої нам, колишнім студентам акад. Смаль-Стоцького, доводилося працювати й добиратися до тієї методи, яку в основу своїх інтерпретацій усе вкладав і вкладає автор цієї книги.

Ми, студенти-україністи чернівського університету, ніколи не мали й не виявляли великих аспірацій, ніхто з нас не мріяв про якусь велику кар'єру в майбутньому. Всі ми, знаючи, яке велике значіння має вчитель рідної мови в середній школі, мали одне бажання: зробитися добрими середньошкільними вчителями, які перед своїм сумлінням усе відповідали б за свою працю, а перед народом за ту освіту, яку ми вноситимемо в ряди шкільної молоді. Всі ми були свідомі, що нам потрібне глибоке знання свого предмету. І ми думали, що основне знання мови (граматика) й Кобзарознавства гратимуть для нас чи не першу роль. І як воно не дивно, на нашій університеті, всупереч иншим, де викладали українську мову й письменство, ці дві ділянки були для нас усіх найважливіші, на них усі ми найбільше звертали свою увагу.

Коли я переходжу в пам'яті той час ізперед трицятьох років, то ще й сьогодні бачу різницю між нами, українцями чернівського університету, й нашими товаришами з інших високих шкіл колишньої Австрії. За наших університетських часів ніхто з нас не друкував своїх наукових спроб, дарма що деякі семи-

нарійні праці наших товаришів мали наукову вартість. Головно праці лінгвістичні. Бо ніхто з нас не виявляв претенсій бути „українським ученим“, межі, що ми їх собі зазначували, були неширокі, скромні. А проте, коли дивитися на тодішню нашу студенську працю з історичної перспективи, то вона була досить велика. І передовсім жвава й дуже жива.

Час, про який я тут говорю, обхоплює не цілих п'ятнацять років. І те, що я тут згадую, відноситься не тільки до моїх університетських студій (1899—1903). Чотири роки університетської науки не могли, при такому обширі матеріялу з україністики, заповнити виключно студії над Шевченком. Пригадую собі добре, що в часі моїх студій йому був посвячений тільки один (зимовий) семестер семінарійних вправ (1901—2). Тоді було в нас тільки четверо слухачів (Плятон Лушпинський, Богдан Левницький, Микола Харжевський — уже покійний від 1907. р. — та я). Небагато ми тоді інтерпретували („Гамалію“, „Послання“, декілька балад), бо майже весь семестер заняв був своєю дуже докладною аналізою „Гайдамаків“ т. Лушпинський. Але ж інтерпретації наші були наскрізь філологічні. Нам казали звертати увагу на те, щоб твір був як-слід відчитаний (і щодо змісту, і щодо ритму), бо прочитаний зі зрозумінням твір, де важніші слова голос підносить, менше важні придушує, при чому свою вагу грає й його модуляція — так прочитаний твір, ясна річ, після докладної аналізи самого твору передтим, уже сам по собі стає більш-менше зрозумілий. А далі — йшов докладний розбір: слово за словом, думка за думкою, сполука речень, зв'язок із попереднім, але ж найважливіше — саму поему ми розбирали в циклі інших творів поетових, і то в першій мірі творів більш-менш із того самого часу: їх думки, фрази, сполуки фраз і т. д.

Ясна річ, що те, що було написано про цю чи ту поему досі — ми повинні були докладно знати, при розборі все це піддавали критиці, робили свої самостійні висновки. Коли ж література була невелика, н. пр., щодо Гайдамаків (Огоновський, Франко), то доводилося все наново провірювати. Пригадую собі, що історична основа поеми, головню прбвір того матеріялу, що його подає у приписках до „Гайдамаків“ сам Шевченко, забрав т. Лушпинському повних чотири місяці дуже поважної підготовки. Дещо з проробленого дотеперішніми інтерпретаторами доводилося відкидати (н. пр. головні думки про „Послання“ Кокорудза), дещо вияснювати в цілком новому світлі.

А цим новим для нас світлом була, власне, метода проф.

С. Смаль-Стоцького: роз'яснювати й вивчати Шевченка передо-
всім із самого поета, підходити до окремих його творів
не тільки зі становища того твору, що його розбираєш, а у зв'я-
зку з поемами, найперш написаними більш-менш у тому самому
часі, а далі — з іншими. Такий підхід наводив на ту справедливу
думку, що у свій „Кобзар“ Шевченко влив увесь свій світо-
гляд, та що тому світоглядові він дав вислів у різних щодо змі-
сту своїх творих, тимто, щоб і головну думку тих творів стопити
й порозуміти в них і поодинокі образи, й поодинокі фрази, а то
й нераз слова — треба брати Шевченка на весь зріст, таким, як
він нам виявляється в усіх своїх творах, і в поетичних, і в опові-
даннях, і в „Деннику“, і в листуванні, в писаннях українських
і у творах, написаних його своєрідною російською мовою. Не мож-
на ж забувати, що творчість поетова розтягалася спершу всього на
1840—1850 (пізніш на 1875—1861) роки, що в цих перших десятих
роках, у роках найкращого віку (від 26.—36. року життя!);
і у звичайних людей складається звичайно повний світогляд,
а в таких, як Шевченко, і — поготів; що в Шевченка не було най-
менших ні суб'єктивних (невольницьке життя!), ні об'єктивних
(деспотизм у Росії, повна денационалізація укр. інтелігенції, крі-
пацтво) підстав щонебудь із того виробленого вже в дорілому
віці світогляду пізніше змінити.

Не знаю, а мені так здається, що в тому часі, про який
я говорю, ні де так до Шевченкової творчості не підходили, ще
так докладно й так різнобічно не розбирали Шевченка ні на од-
нім університеті тодішньої Австрії, як це робилося в нас, на се-
минарійних вправах у проф. Смаль-Стоцького...

Коли ми з такого погляду почали підходити до інтерпретації
Шевченкових творів, то вже пізніше, закінчивши університет,
кожний із нас робив свої власні висновки, й коли, може, не всяк
із нас і дійшов до зовсім уже таки ясного розуміння Тарасової
творчості в подробицях, то бодай міг собі сказати, що обгортив
її в загальних рисах. Я маю тут на увазі своє народне видання
Шевченка, першу спробу такої книжки (тимто, ясна річ, і не без
хиб!), спробу, що зродилася зі шкільної праці з моїми учнями
вчительської семінарії в Чернівцях та з року на рік доповнюва-
лася новими думками й дискусіями в вужчому колі товаришів,
які цією справою цікавилися.

Так само цілком у новому світі станула перед нами
Шевченкова версифікація, ритміка його віршів. Крім дуже цікавої
статті С. Людкевича в „Молодій Україні“ п. н. „Про основи і зна-

чине співності у поезії Тараса Шевченка“ (Львів, 1901, стор. 166—175, 305—316; 1902, стор. 124—128), в нас тоді до поетової ритміки ніхто не підходив зі становища виключно ритмічної будови народніх пісень. Про такий підхід ми почули вперше на наших семінарійних вправах, і хоч у подробицях у нас були (і все ще є) сумніви щодо цього чи того ритму, а дежто, з різних причин (н. пр., я самий), ніяк не може погодитися на те, що Шевченковий ямб це просто колядковий ритм, — то проте сама така думка проф. Стоцького взагалі нас тоді захопила (і ще й тепер захоплює), — вона нараз робила для нас зрозумілим мистецтво Шевченкового віршу.

Що такий підхід до Шевченкової творчості давав читачеві ясний образ і Шевченкового національно-політичного світогляду, — і говорити нічого. Ця метода в зовсім иншому світлі виявляла нам Шевченка з його поглядами на минуле України, ніж досі в нас приймали, вона відкидала всякі вагання, які міг би дежто мати, вириваючи з цілої діяльності Шевченка не то що його поодинокі поеми (н. пр., „Посланіє“), а й поодинокі відірвані фрази, та ще піддаючи їм зовсім самовільний зміст! У дусі такої методи й написана моя передвоєнна праця „Шевченко й Гетьманищина“ („Наша Школа“, 1912, ст. 9), перша, думаю, в нас спроба розбити втертий у наші науці погляд, який через шкільні підручники (Ол. Барвінський, Війми з укр. літератури для учительських семінарій, II. вид., ст. 215) дістався до ширшої громади, погляд, що, мовляв, Шевченко розчарувався гетьманищиною, в котрій спершу добачав свій ідеал і т. д. Метода проф. С. Стоцького ставила перед наші очі Шевченка з ясним поглядом і на сучасне України й її майбутнє й робила незрозумілі на перший погляд Шевченкові поеми ясними і зрозумілими. Найкращий доказ на це — видана мною перша в нас спроба інтерпретації поеми-містерії „Великий Лях“ (Відень, 1915), інтерпретації, що її зроблено такою методою.

Ще дежто треба б додати про часи після 1904. р. Хоч уже не студент, хоч не брав уже участи у вправах семінарійних проф. Смалъ-Стоцького, то зносин із своїм Учителем я не переривав, із учасниками українського семінаря був у постійному сутиці, давав їм поради, книжки, а де з ким доводилось разом працювати (Д. Цибушник) і дуже часто ділитися думками у шкільній практиці. Із цього семінаря вийшов пізніш окремий (нестатутувий) „Гурток Кобзарознавства“ — його заснували, під проводом могого близького приятеля, вже покійного Миколи Равлюка († 1933), моло-

ді вчителі кіцманської гімназії (пор. мою статтю „Гурток Кобзарознавства“ , „Діло“ ч. 80 з 12. квітня 1931, стор. 10—11). Яка велика шкода, що найглибший із цього гуртка, М. Равлюк, не лишив по собі ніяких інтерпретацій Шевченкових творів. Як уміло, як глибоко підходив він усе до Шевченкової творчості! Зате в Коломні появилися аж дві книжечки молодших товаришів, колишніх студентів-україністів із Чернівців: Дмитра Николишина „Історичні поеми Шевченка“ (1914, 1921) та Омеляна Цісика „Політичні поеми“ (1925), при чому перша вийшла вже другим виданням, і обидві зустрінулися з прихильністю критики. Безперечно, метода й підхід до інтерпретацій Шевченкових творів у згаданих книжечках мають коріння своє в семінарі українистики проф. Смаль-Стоцького. Та багато залишилося так і не надрукованим (мені згадували про добрі інтерпретації мого земляка Михайла Навроцького, що перед війною вчителював у Городенці). Правда, не все це були інтерпретації, були і праці з ділянки мови Шевченка (н. пр., про орудний відмінок у Шевченкових творах — В. Федоровича), були лінгвістичні праці, де за матеріал правив, здебільша, Шевченко (про родовий відмінок — покійного Ів. Рожки, † 1910) і т. д., та все це, десь позакидане по університетських архівах (може, за війни і пропало!), так і попало в забуття... Почата ще на університетській лавці студія П. Лушпинського про „Гайдамаки“, що розрослася в великий науковий твір, теж чекає ще свого видання. Лушпинський у своїх студіях (н. пр., про „Холодний Яр“ 1930, Естетична аналіза поетичних творів, 1933) — проводить естетичну інтерпретацію поетичного твору, — ділянка в нас майже не тикана...

Трицять років, а як би це було вчора. Наче сон, проходять картини живих, деколи аж надто гарячих дискусій на семінарійних вправах. Ще й сьогодні бачу, як якимось по-молодечому горять очі в Керманича вправ, як він увесь захоплюється після вдалого розяснення якогось „темного місця“*) з „Кобзаря“, й як це захоплення переходить на нас, студентів, і як у нас щось живе прокидається, як нараз ми, не зчувшись, всі починаємо говорити... А далі вирунають до глибини серця зворушливі образи зі шкільних годин, коли сорок молодих людей зливалося з тобою в одне підчас розбору Шевченкових творів, коли з власної волі, ніким не примушувані, з „Кобзарями“ в руках, виходили в сі учні на „Гарбузову гору“ (»Habsburgshöhe«), щоб разом читати й роз'яснювати при-

*) В нас тоді ця фраза була в моді; ізята вона з заголовку праці Ом. Партицького „Темні місця в Слові о полку Ігорезі“.

обаною мною з університетських часів методою Тарасові поеми. І ніколи, здається, не забудеш непідробленого, щирого вигуку одного учня, що з головою вліз був у німецьких класиків і захоплювався ними до безтями:

— Ні, немає таки понад Шевченка!

Такі самі зворушливі хвилини доводилося переживати й під час війни в таборах полонених українців, коли йшли інтерпретації Шевченка, розяснялося поетову творчість, передусім зі самого таки поета...

Та щоб не було ніякого непорозуміння, мусимо відразу сказати, що ця метода не то що не виключає широкі студії над творчістю Шевченка, але просто вважає їх за необхідні й самозрозумілі. Це ж ясно, що з кожною інтерпретацією зв'язаний цілий ряд дуже важких питань, які вимагають окремих студій: тут важна й біографія, і знання тодішніх політичних, економічних і соціальних обставин, і того духового довкілля, в якому доводилося поетові жити і працювати. Адже ж на основі всього цього і складався поетовий світогляд, на все ж він мусів по-своєму реагувати у своїх творах, тимто всі ці твори це — перше джерело для того, щоб поета зрозуміти.

Може, те, що тут сказано, і не виповняє вщерть того, що хотілося б іще сказати про методу інтерпретування Шевченка акад. Смаль-Стоцьким. Але ж цікавий читач знайде решту в самій книзі. Автор дуже часто на своїй методі спирається й докладно її вияснює. Тимто говорити про неї докладніше, значило б — повторювати иншими словами (може й гірше!) те, що каже сам інтерпретатор. Цей жмут спогадів має иншу мету — він має виявити, як приймалася метода інтерпретування між учнями проф. Смаль-Стоцького, що вона дала мблюді, і що зі створеного в душі тієї методи появилася на письмі (друкованим, чи недрукованим словом).

Пишучи ці рядки, я з великою вдячністю згадую свого Дорогого Вчителя й висловлюю свою велику втіху, що його інтерпретації виходять окремою збіркою. Багато з того, що обіймає ця збірка, позароджувалося ще в часах професорування акад. Смаль-Стоцького в Чернівцях. Але ж перевірити все це, вигладити й приготувити до друку не давала тоді ні змоги, ні часу широка політично-громадянська діяльність професора. Автім багато з цього переходило тільки усним словом до студентства, — воно не було взагалі написане. Навіть написаної 1902. р. й виголошеної на Шевченковому Святі інтерпретації „Послання“ не було

часу зладити до друку. Що-йно перед самою війною (1913. р.) акад. Смаль-Стоцький звільнився потрохи від своїх громадських обов'язків, — і тоді почали появлятися поодинокі його статті чи на теми Шевченкової ритміки („Наша Школа“), чи про Шевченків світогляд і т. д. А далі прийшла війна, настали бурливі часи 1918—1920 рр., і аж побут у Празі дав змогу вилитися його думкам у цілому ряді статей, порозкидуваних по всяких наших журналах („Літературно-Науковий Вісник“, „Українська Школа“, „Вісник“, „Дзвони“, „Пазустріч“). Здебільша, всі ці післявоєнні інтерпретації члени „Українського історично-філологічного Товариства“ у Празі мали нагоду чути та продискутовувати на засіданнях Товариства. Щорічні березневі збори, присвячені пам'яті Шевченка, все були сполучені з окремим викладом акад. Смаль-Стоцького про одну якусь поему українського генія.

Виклади ці спопуляризували серед членів Товариства (і зібраних гостей) методу, що з нею підходить до діяльності Шевченка акад. Смаль-Стоцький, — та ще краще зробить її доступною для ширшого загалу ця збірка.

А цього тільки й треба.

Львів, у липні, 1934. р.

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ.

Т. ШЕВЧЕНКО — СПІВЕЦЬ САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ.

Із уст пророка-генія Тараса Шевченка „меначе той Дніпро широкий лились“ нечувані досі слова найщирішої любови до України, слова, „що в серце падали глибоко і ніби тим огнем пекли холодні душі“ земляків.

Перед нами його заповіт, який став нам немов гимном народнім і при кожній нагоді не сходить нам з уст.

А ми все ще не можемо помянути його в „семі вольній новій“. А Україна все ще „обідрана, сиротою, понад Дніпром плаче, тяжко, важко сиротині“... Коли ж виконаємо ми, нарешті, той заповіт? Коли порвемо кайдани, коли вражою злою кровю волю окропимо? Невже ж і ми, як його сучасники, будемо що-року його тільки „вітати, гратися, хвалити“, будемо „божитись та клястись, брататись, сестритись з ним“, будемо ним тільки чванлитися? Будемо чванлитися, що земля наша велика й багата, що нас 40 або й більше мільйонів? — Чи не чуємо, що з могили лунають слова поета:

Чого ж ви чванитесь, — ви
Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, ніж батьки ходили?
Не чваньтесь!

Отже не чваньмось, бо це нам скрізь тільки вадить. Ніхто в світі того не може розуміти, щоб над сорокміліоновою нацією, над дітьми козацькими, могли ще й тепер панувати поганці.

Чому ж це так? Що сказав би наш геній, коли би ще жив тепер між нами? Чи не взялось би наново його слово пламенем проти катів і всіх тих, що помагають на Україні катам панувати? Чи не запроторили б його наново нові кати на ще страшніші муки, ніж він їх витерпів? Чи не мовчала б на це братія, та чи не сказала б і тепер: „може, так і треба“? Чи ж не сором нам?

Страшно про це все подумати, що ще й тепер на Україні діється?

В повній свідомості нашої відповідальности за це ми, що перейнялися наскрізь його безсмертним духом, повинні зробити геть усе, щоб добути Україні волю, щоб на Україні запанувала правда.

Але коли кожний з нас робитиме це на власну руч, то знов не вийде з того нічого. Не в Холодний Яр, що „до його і стежки малої не осталось“, а до самого батька Тараса сходімся всі „на раду, що нам діять з новими панамі“. Він скаже нам усе як-найкраще,

бо він усе те не тільки як-найглибше передумав, але й ніколи не відрікся від своїх думок, хоч витернів за них страшні муки.

Передусім треба нам усім добре знати, що Тарас Шевченко ясно і твердо стоїть на тому, що „церква-домовина, де Богдан молився, щоб Москаль добром і лихом з козаком ділився, розвалиться, а зпід неї встане Україна, і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти“. Треба нам знати, що *злука України з Московщиною мусить розвалитися, щоб Україна дісталася на волю. У Шевченка нігто ніде не знайде ні одного слова якийнебудь федераційних, чи союзних міркувань. Навпаки. Він усяку злуку України з Московщиною уважав за найбільшу неволю, за найбільше нещастя України, за джерело її фізичного, духового, матеріального, культурного й морального занепаду, уважав за кару божу, як це виразно виходить із слів:*

Україно,
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? — За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить...

Він відкидає всяке спільне „отечество“, знає тільки пеньку Україну, яку так щиро любить, що за неї готов і душу свою віддати. Він визнає тільки повну державно-політичну самостійність України. А до того веде одна-однісінька дорога: усім синам України —

щоб збудить
Хирешну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходитися будить.
А то проспнить собі небога
До суду божого страшного.

Треба одностайне, односердне стати.

Миром, громадою, одностайне, односердне, — це живе, могутнє гасло посилає нам ізза гробу велика душа Шевченка. Ніхто не показав нам досі иншого, ліпшого шляху до волі. І спроби наші добути волю саме тому не вдалися, що ми не заходилися коло того миром, громадою, одностайне, односердне. Були гуртки, що це робили, були партії, що коло того заходилися, але всій тій роботі, всім заходам не доставало саме того — не миром, громадою, не одностайне, односердне вони до того бралися. Вже обух сталить та добре вигострить сокиру, цебто всі приготування до визволення треба робити миром, громадою, одностайне, односердне — в найліпшому порозумінті, у згоді й єдності, а ще тим більше заходи коло самого визволення. Оце те „велике слово“, якого не тільки сучасники поета, але й ми досі не вгадали, через те й досі тяжко караємось у неволі.

Отже мета і спосіб її досягнуті нам нашим національним генієм так докладно визначені, що про це сперечатися не можна.

Не повинно б бути найменшої суперечки і про державний устрій України. Тарас Шевченко і про це тяжко роздумував і нераз висловився так, що всі ми повинні його думку прийняти. І так у поемі „Юродивий“ каже:

коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Коротше й ясніше годі висловити ідеалу державного ладу для України. Вашингтон визволив Північну Америку з залежності від Англії, завів у визволеній землі республіканський лад із новим і праведним законом, він став першим президентом Сполучених Держав Америки. Такого Вашингтона хоче Шевченко діждатися й на Україні, хоче діждатися для України нового й праведного закону. І він твердо вірить, що ми того таки колись діждемось.

Тим дана форма державного ладу для України: республіка з новим і праведним законом, а на чолі республіки — президент, котрий за історичною традицією українською повинен називатися гетьманом.

„Спи, ретямане, поки встане правда на сім світі!“ — каже поет у поемі „Чигирин“. З визволенням України, з новим і праведним законом встане правда на сім світі, а тоді й гетьман, як символ волі й правди на Україні, повинен знову стати на її чолі, щоб дбати „за честь, славу, за братерство, за волю країни“.

Воля і правда-справедливість повинні лягти в основу нового й праведного ладу на Україні. Це, а крім того й братерство — це етичні підвалини того ладу, на яких безперечно зможуть найкраще розвиватися всі фізичні, духові, економічні, культурні й моральні сили України. На ґрунті волі й правди зявилися б і апостоли правди й науки, яких так дуже бажав бачити Шевченко на Україні. На тім ґрунті, на так етично „оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі“, і „і ми помолимося Богу і нобогатії й нобогі“.

Ось чудовий образ нового й праведного ладу: Мати Україна як рідна мати турбується, доглядає всіх своїх діток... сини, її квіти, її добрі діти, виростають, і вона з ними в добрі й розкоші пишається і панує на широкому світі, бо врага-супостата більш між ними не буде, всі будуть люди.

В поемі „Чернець“ Шевченкові вже й уявляється, як ота

Братерська наша воля
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Оксамитом шляхи стеле
І едабом застилає
І нікому не звертає.

А із слів:

А я, брате,
Такн буду сподіватись,
Такн буду виглядати,
Жалтє серцю завдавати! —

виходить ясно. як дуже Шевченко бажав собі такого ладу на Україні.

Тут у зарпєї поданн вже такжє засадн розвязкн соціального питання: без холопа і без пана... і небагатії й небогії... і буде син і буде мати і будуть люди на землі... між ними всіма братерство. Але найбільшу вагу й дуже часто Шевченко кладе на в е с е л і с т ь, як от „розвернулася веспа“, „веселі селища в гаях, і веселенько заспіваєм“, „а у селах у веселих і люди веселі“, „веселі і вольнії мишались села“... Йому вже п уявляється такий образ:

Оживуть стени, озера, і не верстовії,
А вольнії, широкії скрізь шляхи святії
Простелються. І не найдуть шляхів тих владики.
А раби тими шляхами без гвалту і крику
Позіходяться докупн раді і веселі,
І пустинню опанують веселії села.

Ота веселість кидає світло на загальне вдоволення, на ту „божу благодать і в серці і в хаті“, які на основі такого соціального ладу мусіли б запанувати на Україні. Бо де „кругом неправда і неволя“, де „скрізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають“, де нужда, голод, де з людий кров як воду точать, де країна полита слізьми, кровю, — там чути тільки людський плач, а веселости там не буде ніколи. Веселість є, отжє, виразником доброго соціального ладу.

Крім того, соціальний лад, як на це вже вказано, мусить бути відблиском живої правди-справедливости й найвищих етичних засад любови ближнього, і на них він на вольній Україні повинен бути побудований. Етичні категорії це основні категорії всього думання Шевченка. „Ми просто йшли — у нас нема зерна неправди за собою“ — міг повним правом сказати про себе Шевченко. І він людий не відрізняв на маєткові кляси. Матеріалістичний світогляд був йому зовсім чужий. У нього всі є тільки земляки, а між ними дві категорії: люди, цєбто правдиві, наскрізь етичні люди, і недолюдки, звіри а не люди, з яких він усе таки рад і має надію зробити людий.

Ніхто не може заперечити, що отак, а не инакше, це питання в Шевченка поставлене. Сперечатися можна б тільки за те, що зі звірами між людьми робити. Шевченко розв'язує це питання так: у нього на царів, катів вінчаних, помазаних, і ниших великих звірів Пилатів є кати, їх „люди тихо, без всякого лихого лиха до ката поведуть“. Він молитьсє:

Царів, кровавих шинкарів,
У пута кутії окуй,
В сґлепу глибокім замуруй!

Та їх на Україні вже не буде. А „не стане ідола святого“, не стане кумира, то не стане й дядьків „отечества“ чужого.

Лишаються ще звірі між людьми. Ті мусять „суда людського у людей просити“. Але Шевченко сам у своїй безмежній любові до людей готов і їх до свого серця пригорнути. І тому він молиться:

Злочинаючих спини,
У пута кутії не куй,
В склени глибокі не муруй!

Він вірить у їх поправу, він сподівається її від перемоги правдивої релігійності між людьми, від перемоги етичних засад над звірськими інстинктами. Бо коли не стане ідолів, яких „скверними руками люди собі створили“, коли не стане царів, на яких лукаві люди, „що їх безчестіє і зрада і криводушіє огнем, кровавим, пламенним мечем нарізані на людських душах“, покладають свою надію, що „цар їх Бог, і цар надія, і нагодує і огріє вдову і сирот“; коли не стане „творців зла, правди гонителів жестоких“, тоді на твердій, незмінній основі християнської етики „правда оживе, патхне, пакличе, нажене... і слово нове між людьми криком пронесе“, тоді скована, поборена правда зможе вільно ширитися між людьми й знайде голосний відгомін у людській душі. І „минуть, — уже потрохи і минають дні беззаконія і зла“. Релігійність дасть життю людському й людським учинкам нову найвищу форму, новий, найглибший зміст.

Неначе срібло куте, бите,
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о Господи, такі; —
Розкинь же їх, Твої святії,
По всій землі.

Ми віруєм Твоїй силі і слову живому:
Встане правда, встане воля, і Тобі одному
Поклоняться всі язики во віки і віки.

Це не „великих слів велика сила з чужого поля“, на які в нас звичайно такі ласі. Це слова, це нефальшовані думи, це світогляд українського національного генія Тараса Шевченка, це та мудрість своя, що впливає в нього із синтези історичної народньої традиції, народнього теперішнього життя, із найглибших міркувань про найвищі цілі і зміст життя, із соборної душі української, тугу й думи якої Шевченко вмів найживіше — як ніхто інший — відчувати і своїм огненним словом благовістити; це той розум, який сіяв він на вбогій ниві в надії на веселі жнива. І ця велика спадщина по нашому батькові Тарасові не сміє змарнуватися.

1930.

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

ЧИГИРИН.

Поема написана 19. лютого 1844. р. в Москві. Там був тоді Шевченко в Бодянського й у Щепкина, якому й присвятив поему (крім того „Пустку“ й „Неофіти“), бо Щепкин, як знаємо з листу до гр. Толстої з 2. січня 1858. р., не був найщиріший його приятель, у якому Шевченко високо цинив живу поетичну натуру, великого артиста й великого чоловіка, з яким побувати й поговорити було Шевченкові найбільшим щастям.

З Бодянським звела Шевченка до купи така справа. Ще з початком 1843. р. Шевченко задумав зовсім самостійно, хибя може під вражінням Штернбергових рисунків, привезених із України, видання „Живописної України“, в котрім то виданні бажав показати людям „останки нашої України“. „Я її намалюю“, пише Шевченко в квітні¹⁾ 1844. р. Бодянському, „в трех книжках: у першій будуть види чи то по красі своїй, чи то по історії прикметні, в другій — теперішній людський бит, а в третій — історію“. Серед роботи в академії Шевченко працює пильно над малюнками для „Живописної України“. У квітні 1844. р. були вже готові три естампи, між ними: „Дари Богданові і українському народові“ (в Чигирині 1649), в котрім то малюнку Шевченко представив ту хвилину з історії України, „як то по славних побідах Хмельницького — із Царграда, із Варшави і Москви прибули послы з великими дарами єднати Богдана і народ український уже вольний і спільний“.

В лютім 1844. р. був, отже, Шевченко в Москві, очевиднож, на те, щоб із своїм історичним порадником Бодянським, який до історичних малюнків мав писати історичні розвідки, все докладно обговорити.

На підставі цих певних біографічних фактів можемо набезпечно сказати, що поема „Чигирин“ стоїть у найтіснішому звязку з малюванням „Дарів Богданові і українському народові“, та з розмовою Шевченка на цю тему з Бодянським. Нічогосінько в поемі не вказує на те, щоб концепція поеми мала якийнебудь звязок із розмовами Шевченка з Бодянським, який від грудня 1837. до осені 1842 р. був на студіях за границею, на теми, „які оберталися довкола відродження словянських народів на заході, та в яких

¹⁾ Може, й у травні — так бодай у дужках зазначає академічне видання „Листування“ з р. 1929, ст. 18.

оба щирі українці-патріоти даремне шукали за проявом чогось бодай подібного серед своїх земляків на Україні“... „Там у Чехів, Сербів... рух, національно-культурна праця в повнім розгарі, багато молодих ідейних людей, а тут... заснула Вкраїна“ — так думає Цісик²⁾). Подібні розмови були, і вони безперечно наїшли свій вираз у поемах „Іван Гус“ враз із посвятою поеми Шафарикові, в „Посланій“, але ніякого відгомону не чути з того в поемі „Чигирин“, і вона не може бути „впливом таких розмов“ ще і з інших причин.

На Чигирин Шевченко вже раніше звернув свою увагу. У „Гайдамаках“ вкладає він в уста благочинного слова: „Кругом с в я т о г о Чигрина сторожа стане з того світу, не дасть с в я т о г о розпинать“. Він знав і без розмови з Бодянським, що Чигирин був столицею гетьманів України від Хмельницького аж до Дорошенка, що його гетьмани будували, що там вони панували, і що якби вони встали та подивились тепер на нього, то заплакали б тяжко, бо „не пізнали б козацької слави у б о г и х р у ї н“ (Свято в Чигирині). „У славному-преславному місті Чигирині“ гетьманів вибирали. Можемо Шевченкові повірити, що Чигирин це здавна „друг його єдиний“, він йому святий, Шевченко прикладав до Чигирина великі надії, що з нього вийде визволення України з московської неволі („над Чигрином мітла простяглася, застогнала гора над Чигрином“ — *Великий Лях*), і тому не диво, що він „на його руїнах сльози проливає“. Отже ми не помилимося, коли скажемо, що ця найкраща хвилина з історії України, малювання якої Шевченко саме займався, а з другого боку повний за непад України, який бачив на власні очі вже 1843. р., як про це знаємо от хочби з листів до Кухаренка („скрізь був і все плакав... сплюндрували нашу Україну катової віри пімота з москалями... там чорт ма людей... там опріч плачу нічого не почую“), а далі факт, що про його „єдиного друга“, про „святий Чигирин“, про його „святую славу“, про „славне-преславне місто Чигирин“, що „гетьмани його будували“, де гетьмани панували, „н і х т о й слова не промовить“..., та що він „спить повитий жидовою, проспавши степи, ліси і всю Україну“... — оцей контраст збудив у поетові „думи прокляті“, які „рвуться душу запалити, серце розірвати“, які наїшли бодай участі вираз у поемі „Чигирин“.

Які ж це думи?

Це хочемо тут розібрати.

Поет свідомий того, що „над землею летять літа“, і що наслідком того бувають на землі всякі перемини („Дніпро висихає, розсипаються могили...“), та що врешті „все на світі гине“. Він це розуміє, це річ природна. Але щоб „с в я т а я слава“ Чигирина „як пилина линула... в хмарі пропадала“ — того так природно вияснити собі поет не може. Бо слава — це е т и ч н а цінність,

²⁾ Тарас Шевченко, Політичні поеми, пояснив Омелян Цісик, Коломия, 1925, ст. 23.

а такі цінності в етичному громадянстві повинні завжди бути святі. Він уже і в поемі „До Основ'яненка“ сказав: „все гнєтє — слава не поляжє“! Таке, як бачимо, переконання Шевченка вже давня.

Що тільки так поет це розумів, і що він докладно відрізняв природний, фізичний занепад від морального занепаду, бачимо із слів: „а я юродивий на твоїх руїнах марно сльози трачу... Заснула Україна“. Якби вона морально не заснула..., то і святая слава Чигирина не линула б як пилина..., в хмарі не пропадала б, і Чигирин не був би старцем малосилим, і поета самого ніхто не вважав би юродивим за те, що він на руїнах Чигирина сльози проливає, тай не проливав би поет цих сліз марно. Але Україна так заснула, що для таких моральних цінностей у неї не було вже найменшого змислу, найменшого чуття, тому й поета вважала вона юродивим за зовсім марно з її становища витрачені сльози.

Отже природно вияснити таке зявище етичного занепаду не можна. Має воно інші причини. І поет їх аналізує.

„Лине (святая слава Чигирина) як пилина, в хмарі пропадає“

1. „з вітрами холодними“, з причини, наслідком вітрів, через вітри холодні, т. зн. вітри з півночі, з Московщини. Під образом вітрів холодних, що в образі природної змінчивості світа розвивають і етичні цінності (святую славу), малює поет політику Московщини, звернену на те, щоб як пилина линуло і в хмарі пропадало все те, що сяк чи так нагадувало б колишню славу Чигирина й України. Чудовий поетичний малюночок. Московщина противна, ворожа тій славі, вона її скрізь нищить. Такий погляд подибуємо в Шевченка частіше, особливо в „Розритій могилі“, „Великім Льоху“, „Суботіві“, „Ой, чого ти почорніло“ і т. д.

2. Друга причина того зявища є властиво тільки наслідком першої, але вона лежить у самих уже українцях. Це те, що „ніхто й слова не промовить... про того старця малосилого, ніхто й не покаже, де він стояв...“ — ніхто з українців, бо все гнєтєся перед силою Московщини, всі бояться про Чигирин хоч би на сміх згадати.

Цісик³⁾ думає, що „і на сміх не скаже“ значить тільки, що „не згадає про Чигирин навіть на те, щоб посміятися з його колишньої величі“. Велике непорозуміння фрази „на сміх сказати“. Це ж не дає нам тут найменшого змислу. Правдиве значіння фрази можна виводити з такого речення, як: „я на сміх сказала, а він повірив“, т. зн. сказала, щоб з того, до кого говорить, насміятися, а не з себе або з предмету, про який говориться. На сміх сказати значить — „на жарт сказати“. Але ще ліпше зрозуміння цього нашого місця дають нам Шевченкові слова в „Хиба самому написати“:

³⁾ Опр. cit., ст. 109, пом.

Ніхто не гавкне, не лайне,
Неначе не було мене...

так, що й тут треба би дорозумітися: неначе не було його, цебто Чигрина. Отакий страшний моральний занепад українців.

Це явище викликало дуже часто справедливе обурення в Шевченка. Н. пр., у „Юродивім“:

А ми дивились і мовчали,
Та мовчки чухали чуби —
Німії, події раби
Капрала п'яного...

Або в „Сні“:

А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: — Нехай, каже,
Може, так і треба! і т. д.

Від такого морального занепаду, який тепер ладав постові в очі скрізь, на кожному кроці на Україні, лине він знову своїми думками в часи святої слави Чигрина. Не так воно колись було на Україні. І вказує на безперечні історичні факти, що ми, цебто український народ, предки наші колись не мовчали, а за таку дорожціність, за святу славу боролися з ляхами, різалися з ордами, лили свою кров і здобули волю. Ми колись, отже, були інші, дорожили такими етичними цінностями, як слава і воля.

В дуже живім, високо поетичнім образі управи ниви-України („засівали“, „поливали“, „скородили“) малює нам поет завзяту боротьбу українського народу зі своїми сусідами за волю, боротьбу на два fronti, зазначуючи словом „ми“ безпереривність поколінь народу аж дотепер, і почуття історичного зв'язку минулого з теперішністю в народньому житті. Чому ж ми тепер не такі, як були наші предки? — Бо на так добре зораніт, справлений ниві уродила рута, що сталась волі нашої отрутою. Знов незрівняний поетичний багатомовний образ.

Але рута це не „трійливий бурян, що служить для різних чарів, має важке значіння в ворожбицтві“, як думає Цісик⁴⁾; ані не прямо отрута, як гадає Сімович⁵⁾. Це непорозуміння, й тому з пояснень Сімовича й Цісика виходить зовсім скривлений образ: „На такій ниві, так добре справлений новинен був вирости гарний посів — воля, а вироsla отрута тої волі; ось так треба розуміти це місце — щіла наша боротьба з ріжними ворогами не припекла нам волі“. — „На-марне пішли всі важкі і криваві змагання з Ордою й Ляхами“, „повинна була ані її уродитися воля.

⁴⁾ Ор. cit., ст. 109—113, пом.

⁵⁾ Тарас Шевченко, Кобзарь, народне видання з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича, Катеринослав—Камянець—Ляйпціг, 1921, ст. 108—110, помітки.

однаке замість того — в и р і с трійливий бурян: боротьба України з усякими ворогами не принесла сподіваної волі“. — Ні! Так не можна пояснювати цього місця. Це повне непорозуміння. Цими боротьбами Україна добула собі дійсно волю. Аж рута, що не виросла (ніби нами на ниві посіяна), а „уродила“ (Бог зна, як і відки), стала волі нашої отрутою. Отже була в нас воля, а рутою отруїлась. Це виразний і ясний зміст Шевченкових слів. Непорозуміння в Сімовича й Цісика вийшло, очевидно, з незрозуміння значіння слова „рута“ на тому місці, що це символ, що це образ подружжя України з Московщиною. Щоб цей символ усім став цілком ясний у своєму значінні подружжя, порівняймо це місце з думки Шевченкової „Ой, умер старий батько“:

Ой, піду я в гай зелений, посажу я руту;
Якщо зійде моя рута, остануся тут;
Прийде милий в мою хату хазяїнувати,
А як же пі, — то я піду доленьки шукати.
Посходила тая рута, в гаї зеленіє —
А дівчина сиротина у паймах марніє...

Котрій дівчині зійде рута, то їй прийде милий у її хату хазяїнувати. З рути плетуть у нас весільні вінки. Правда, буває й таке, що рута зійде-зеленіє, а дівчина-сиротина в паймах марніє. Чого не буває на світі, особливо в таких делікатних справах, як подружжя. Бувають же подружжя й нещасні. Отака то нещасна рута: вродила й Україні, що вона в паймах марніє, а в її хаті Москаль хазяїнує. Отак то воля України отруїлась — нещасним подружжям України з Москалем. Тут бачить Шевченко корінь усього лиха. Відси то

1. руїни Чигрина, що над ними поет марно сльози тратить, так що його самого мають за юродивого. З пояснення Цісика виходить, що поет себе самого має за юродивого, „бо не дивлячись на теперішній, зовсім безпадійний національно-культурний і політичний стан України, тужить за волею“. Ніяким чином. За юродивого мають поета ті „ніхто“ (йї слова не промовить, ніхто й не покаже...); усі вони вважають поета придуркуватим, бо він у їх розумінні марно сльози тратить. Гадка „а я юродивий!“ є прямим протиставленням до гадки „ніхто йї слова не промовить...“; обидві ж ці гадки творять рямці для образу боротьби за волю... Тут поет тільки тонко іронізує. Він же сам глибоко переконаний, що зовсім не марно він сльози тратить, а „плаче-просить святої правди на землі“, та що від того його плачу таки правда встане! Він глибоко вірить у чарівну силу свого поетичного слова, своїх сльоз. — Руїни Чигрина треба розуміти в конкретнім, але і в переноснім зміслі, як руїни України, і що найменше Гетьманщини в цілости.

2. Наслідком подружжя з Москвою „заснула Вкраїна, буряном укрилась, цвіллю зацвіла, в калюжі, в болоті серце прогнойла і в душло холодне гадюк напустила, а дітям надію в степу оддала“

Пригляньмося добре цьому могутньому образу. Здавалося б — усе ясне. А ось Сімович каже: „Отут то два образи — порівняння: 1. Україна — поле, що стало перелогом, запліснявіло, і погній (діячі, люди) нездоровий; 2. Україна — спорохнявіле дерево, в яке повлізало багацько гадюк (ворогів) — і для покоління лишилася тільки надія, тай то її — шукай вітру в полі“. Все тут скривлене. Бурян на ниві — в конкретному значінні це такі рослини, що шкодять засівам, це шкідники засівів; бурян росте швидче і своїм буйним ростом приглушує, придавлює ріст засіву. Добрі, дбалі господарі звичайно пильно виполюють бурян. Коли ж господарі недбалі, то бурян буває, розростається, й нива буряном укрита, й засів ним прибитий. У переносному значінні бурян це все чуже, вороже, шкідливе на українській народній ниві, це все те, що пригломшує, вбиває добрий розвиток українського народного фізичного, культурного й духового життя. Таким буряном укрилась Україна, бо ніхто не працює на народній ниві, ніхто не дбає, щоб бурян пильно виполювати. Нечинність, негосподарність українців така велика, що їх народня нива від того аж „цвіллю зацвіла“, вже в повнім розкладі, бо відома річ, що цвіль є ознака розкладу й кидається там, де починається гниття. Це гниття вже так далеко наступило, що обхопило серце України: „в калюжі, в болоті серце прогноїла“. Цей образ нагадує нам подібний із „Послання“: „образ божий багном не скверніте!“ Гниття серця це є моральне гниття. Калюжа й болото це ті нові „етичні“ засади, це моральна калюжа й болото, які розпилися на Україні під московським хазяйнуванням в українській хаті. Пояснення Сімовича: „Україна — це погній (діячі, люди) нездоровий“ для мене зовсім незрозуміле. Таксамо зовсім фальшиво відносити „дупло холодне“ до України й казати: „Україна — це спорохнявіле дерево“. Синтактично „дупло холодне“ належить до „серце“, а не до „Україна“. Україна серце прогноїла, Україна в дупло холодне гадюк напустила. Це зовсім правильно й ясно. Прогноєне в калюжі, в болоті серце стало дуплом холодним. Серце, що звичайно вважається за огнище гарячої любови до рідного краю, до всього рідного, до народу, за огнище найвищих етичних поривів, стало холодне до всього того, до всього доброго, так що там, як у холоднім дуплі, могли тепер загніздитися аж гадюки, вороги, ворожі настрої, ворожі замисли до рідного краю, до рідного народу, до всього доброго.

Не повинні ми при тім спускати з ока, що в цім образі Шевченка Україна виступає, так би сказати, активно, вона начеб-то сама в калюжі, в болоті серце прогноїла, гадюк напустила, дітям надію в степу оддала. Це згоджується також з образом — „уродила рута“, так що поет тим зазначає, що подружжя України з Московщиною зчинилося з доброї волі України й наслідком того й усе инше, увесь той занепад моральний, який поет бачив на Україні, відбувався немов з доброї власної волі. Від такого образу мороз проймає душу. В таку страшну моральну пронасть пірнула самохіть Україна!

Але, що ще пірше, це

З. те, що Україна „дітям надію в степу оддала“. Це не може значити, як думає *Сімович*, що „для покоління лишилася тільки надія“. Із слів Шевченка я вичитую, що Україна дітям немов сказала: не майте, діти, не робіть собі ніякої надії на волю (саме на волю, бо — „волі паншої отрута“!). так: що діти росли без надії, в дітшині, цебто в сучасного Шевченкові покоління, запанував стан повної безнадійності, який розмальовує поет поетичним образом:

А надію вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла —

щоб тим зазначити, що вони її там як вітру в полі не спіймають. Коли Україна дітям надію в степу оддала, т. зн. коли Україна сама відобрала дітям усяку надію, то тим легше міг її вітер розвіяти, тим легше могла вона розплистися в морі.

Усе до купи незвичайно плястичний поетичний малюнок, якому тяжко найти пари. І коли не глянув поет на тодішній моральний стан України, завсіди виривались за те терпкі слова на адресу самих таки українців. Для ілюстрації такого переконання Шевченка наведу тут слова з думки „*Bo ludei*“ (24. X. 1859):

Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі,
Лакєї в золотій оздобі,
Онуча, сміття з помела
Його величества... тай годі!

Або „*Осії гл. XIV*“:

Прорци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони лихі,
Що їх безчестіє і зрада
І криводушіє — огнем,
Кровавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах;
Що крикне кара невиспуща,
Що не спасе їх добрий цар,
Їх кроткий, паний господар!
...зробили
Руками скверними, створили
Свою надію, її речете,
Що цар — наш бог, і цар надія,
І нагодує і оگریє
Вдову і сирот...

Такі „гріхи синівні“ „панів отих поганих“ несе Україна, що „ништалася колись в добрі і роскоші“, а тепер від них гине. Таке громадянство України.

Але серце поета в протиставленні до серця громадянства. до серця тих „ніхто“, — в калюжі, в болоті не прогноє, вона

гаряче, а не дупло холодне, в нім нема гадюк, а „думи прокляті“ його через такий стан етики на Україні розривають; у поета — палає душа. І тимто поет цю загальну безнадійність „дітей“, безнадійність громадянства хоче побороти, хоче в нього збудити надію. І, навіязуючи до попередньої гадки „надію вітер по полю розвіяв“, каже: „Нехай же вітер все розносить!“ Розносить, а не — розвіває, розносить геть усе: і згадку про колишню святую славу Чигрина, і пам'ять про славу боротьбу її добути боротьбою волю, і про руту-отруту..., щоб про це все діти довідалися; нехай розносить і його плач на руїнах Чигрина, а також й його просьбу святої правди на землі:

Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!

Отже: ти, вітре, все, геть усе розноси, ти серце, плач, проси! Бо в поета повинна віра, що сонце встане, правда встане на цім світі, „підростуть недолітки-гетьмани“, і тоді й Чигрин „повитий тепер жидовою“, „друг його єдиний“, що через недогляд недоумів-гетьманів проспав свою нечинність, своїм сном, запастиив степи, ліси і всю Україну, із сну пробудиться. Отак зовсім логічно вяжуться з собою поодинокі думки Шевченка на цьому місці. Тому я не можу погодитися з поясненнями Сімовича, а за ним і Цісика, які ось як це розуміють: „Хай і все пропаде (хоч би й усе мало пропасти), а поет таки шукатиме правди...“. Такому пов'язанню думок, такому розумінню протиставляється передусім зміна ритму, далі — „же“: „Нехай же вітер все розносить“ — злучник, очевидячки, на тому місці з огляду на „все“ супроти „надію“, „розносить“ супроти „розвіяв“ — протиставний; а далі так не дозволяє цього місця розуміти „все“ і „розносить“ — не розвіє!, а таки розносить, щоб усі почули все — і його „тихе слово“, антиципуючи в думці вже те, що буде зараз сказане („може..., може“).

Подане нами значіння слова „проспав-єси“ пояснюється якнайкраще цими паралелями: „недоуми — запастиили божий рай“ („Сон“ — Гори мої); Богдане, „запастиив-єси вбогу сироту Україну“ (*Суботів*); „все занехаяли діти ледачі“ (*Чернець*).

„Повитий жидовою“ ілюструється добре знов такими паралелями: „захрясли жидом хвастовські гори“ (*Чернець*); „а пропоганії пани жидам, братам своїм хорошим останні продають штани“ (*І виріс я*); „степи мої запродали жидові, німоті“ (*Розрита могила*).

Однак я переконаний, що коли Шевченко вважав за потрібне вставити жидову у свій образ морального занепаду України, то він певно мав ще також на умі зазначити й те, що одним жидам на Україні при повному зматеріалізованні етичних засад добре живеться. Їх сила так навіть зростає, що Чигирин, цеб-то Україна аж „повита жидовою“.

„Недолітки підростуть гетьмани“ — так є в автографі, так читаю й я. Видавці змінили, здебільшого, „підростуть“ на „поро-

стуть“, що не має змісту. Сімович, а за ним і Цісик пояснюють слова „недолітки поростуть“ так: „не доросли до своїх літ, до свого завдання, в розум (у пір'я) не вбились“. Звичайне значіння слова „недоліток“ є — „неповнолітній“. Приймавши текст „підростуть“, а не „поростуть“, дійдемо до такого розуміння цього місця: поки гетьмани, які ще тільки є недолітки, неповнолітні, (не) підростуть. Річ ясна також, що „поки підростуть“ може відноситися тільки до теперішнього часу й до будуччини. Але ж по правді тепер гетьманів, хочби недолітків, — нема. Та є традиція гетьманська, це дійсно тепер є, і з того ясно, що гетьмани можуть бути, так що поет уявляє собі вже навіть, що вони будуть, а як будуть, то, може, деś уже й є, тільки вони ще — недолітки, неповнолітні, й мусять підрости та що-йно не відто можуть з'явитися. Тимчасом інше спл. Чигринце!

До того „спл“ навіязуються чудово даліші думки поета:

Помолившись, і я б заснув, так думи прокляті
Рвуться душу запалити, серце розірвати....

„Помолившись“ каже поет, і це має тут велике значіння. Бо це сказано супроти тих із холодним дуплом замість серця, що Бога-правди в серці не мають. Поет має Бога в серці, молиться правді, і тому навіть перед звичайним природним сном він про Бога-правду пам'ятає, не забуває.

„Я б заснув“, розуміється — звичайним, природним сном. Але поет не може навіть природним сном заснути, бо думи прокляті — прокляті, бо вони відносяться до морального загибання України, до того, що „заснула Україна“, спить Чигирин, спить гетьман. Такі думи прокляті не дають йому спати, рвуться душу запалити, серце розірвати. Ці думи обертаються головно біля того, як їх з того поганого сну збудити, мертвецького сну, що рівняється моральній смерті. У тих із холодним дуплом замість серця, у тих бездушних, що Бога-правди не знають, а до свого серця гадюк напустили, таких дум нема. Вони сплять як гілля колоди. Таким сном зовсім безперечно не хоче поет заснути, як думає Сімович, а за ним Цісик. Це непорозуміння. Вони не запримітили великого контрасту, на який пеначе пальцем указує поет саме словом — „помолившись“.

І так у поета безсонними ночами „за думою дума роєм вилітає“. Щоб їх „проклятих“ якось заспокоїти, щоб „не рвали знову його серця“, „душі не палили“, поет береться до чину. Своїм тихим словом береться він знову вернути свою „правду безталанну“. Дотеперішні досвіди його на Україні були дуже сумні, його тихе слово не мало успіху між громадянством, так що поет рік пізніше в поемі „Три літа“ виразно каже: „Невеликі три літа марно пролетіли... тихенько крались і сльози сушили, сльози щирої любови.... І я прозрівати став потроху. Доглядаюсь: Бога й не казати! Кругом мене, де не гляну, не люди, а змії. І засохли мої сльози, сльози молодії, веселеє слово не вернеться І я серцем до вас не вернуся...“. Рік раніше була в Шевченка

ще якась надія на те. На це вказують слова: „може верну з п о в у“. Але не можна поминути мовчки, що з огляду на зовсім промроєне серце, на холодне душло замість серця в земляків домінапою в його почин лягає якийсь сумнів: тому аж шість разів він повторяє „може“. Поет неначе побоюється, чи вдасться йому задумане діло так швидко, як він собі того б бажав.

„Мою правду“ — бо поки-що ця правда це тільки його ідея, тільки він сам цю правду собі уявляє, тільки його серце її просить, а тож у нікого він її не бачить і не чує. Тимто вона її „безталанна“.

І, забираючись до діла, поет ставить собі таке завдання:

До *старого* плуга, який колись у руках славних прадідів великих добре орав ниву Україну й виорав, добув її волю, хоче поет тепер, приймаючи його, зрештою, в цілості, викувати із свого слова тільки новий леміш і чересло, викувати гостріше знаряддя, бо ці частини старого плуга, звісна господареві річ, пригупилися. Прегарний постичний образ нового засобу — справити ниву України: старий плуг із новим лемішем і череслом. Це все такий старий плуг, тільки він гострий, гостро крає й відкидає землю, тимто і придатніший, щоб орати переліг та ще таким буряном укритий. Цей образ мусимо мати перед очима, щоб усе добре зрозуміти. Як же то старий плуг орав та справляв колись ниву України? Поет це вже показав нам: „різав“, „сінсами та шаблями скоротив“, „рудю поливав“... Значить — боротьбою за волю, за правду, за славу, за братерство, завзятою боротьбою за ті високі козацькі ідеали. Ці старі, традиційні ідеали й боротьба за них повинні й надалі залишитися нашими засобами для того, щоб добре справити ниву України. Новий леміш і чересло, виковані із Шевченкового слова, мають тільки причинитися до більшої видатності виконуваної плугом праці на запущеному, дуже запущеному, буряном дуже зарослому перелозі. Вдивившись добре в цей прекрасний постичний малюнок, ми можемо тільки ось що з нього вичитати: словом своїм поет хоче передусім збудити традицію й гостріше сформулювати її ідеали й боротьбу за них так, щоб вони й на такому запущеному перелозі, яким Україна є тепер, досягнули давніх успіхів, досягнули волі. *Сімович* вичитав щось инше: „Поет говорить“, каже він, „про нові засоби, щоб Україну відродити. Цим засобом є його живе слово, яке у старий український організм має влити нових сил“... Старий плуг рішуче не є символом старого організму. *Цісик* ліпше доглянув у цім образі „давню українську традицію“, але новий леміш і чересло це не нові „ідеї“, а старі, тільки гостріші, гостріше сформульовані.

„І в тяжкі упруги, може, зорю переліг той“. Україна, колись завзятою боротьбою за волю, з національно - політичного й культурного огляду добре справлена нива, уявляється поетові тепер перелогом, довший час зовсім не оброблюваною землею. Отже не в тому річ, що „Україна“, як каже *Сімович*, „була колись родюча (на ній кипіло життя)“. Родюча вона й тепер, але ніким

не оброблювана й не справлювана зродила вона так багато буряну, що „буряном геть укрилась“, аж „цвіллю зацвіла“. І треба той переліг орати „в тяжкі упруги“, з найбільшою напругою своїх сил, бо він дуже зашуканий; і то орати старим плугом з новим лемішем і череслом, орати так, як старий плуг колись орав, тільки гостріше, глибше, щоб винищити всі буряни і цвіль, щоб переліг став такою справленою нивою, як була колись Україна, щоб Україна знов добула собі волю.

А на перелозі
Я посію мої сльози, мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть ножі обоюдні,
Розпанахають погане, гниле серце, трудне
І вицідять сукровату, і палють живої,
Козацької тої крові, чистої, святої.
Може, може...

Свою поетичну працю поет часто порівнює з оранням та сівбою. Ідейно найближчий образові в „*Чигирині*“ такий самий образ у думці „*Не нарікаю я на Бога*“. А що цей образ може незвичайно гарно наше місце освітити, треба його тут навести:

Орю
Свій переліг, убогу ниву
Та сію слово: добрі жнива
Колись то будуть...
Орися ж ти, моя ниво, долом та горою,
Та засійся, чорна ниво, волею ясною!
Орися ж ти, розвернися, полем розстелися,
Та посійся добрим житом, долею полийся!
Розвернися ж на всі боки, ниво-десятино,
Та посійся не словами, а розумом, ниво!
Вийдуть люди жито жати — веселії жнива!
Розвернися ж, розстелися, убогая ниво!

Отже волею, добрим житом, розумом (виразно: не — словами!) засівав поет українську ниву, долею її поливав, щоб були „веселії жнива“. Маймо це добре на увазі.

Сльози в Шевченка це — його поетичне слово, що впливається сльозами, гірким, ревним плачем над долею-неволею України. Цим своїм щирим словом, посіяним на добре зораному перелозі, словом, що мов пожемо краляло б серце, цим гірким плачем-сльозами мов гострими обоюдними ножами хоче поет розпанахати погане, „гниле серце, трудне“ своїх земляків, цим гарячим словом хоче він вицідити з нього сукровату крові, а палити до нього „живої козацької крові, чистої, святої“; отже хоче передовсім збудити живий, чистий, давній дух козацький, святе колишнє завзяття козацьке, козацькі ідеали. Незрівняний мистецький образ бажаного поетом передусім етичного відродження України через обнови крові в серці зianoю (тою!), чистою, святою козацькою кровю.

В замітці *Сімовича*: „Це був би радикальний лік, такий, що з коренем вирвав би народню хворобу, й народ одродився б. і Україна встала б. Цей лік — гострий ніж“ — цей образ виходить скривлений, бо з нього міг би таки дехто собі подумати, що Шевченко гострий ніж у конкретному значінні слова вважає за лік. Так не є.

Для ілюстрації думки поета про силу слова, і для кращого розуміння нього образу добре буде порівняти це місце з „*Исофітів*“:

Пошли.

Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий,
І голос розумом святим
І оживи і просвіти!...
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтонгло
І на Україні понеслось.
І на Україні свяtilось
Те слово.....

Або з „*Пророка*“:

Неначе наш Дніпро широкий
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
І піби тим огнем пекли
Холодні душі.

Отже, цього всього мало доконати — слово поета, а не — ніж.

Але не тільки те. Цими щирими сльозами, гірким, ревним плачем над неволею України хоче поет і між ножами розвинути руту й барвінок, хоче також, щоб і дівоче серце від нього, від його слова „забутого, тихого, сумного, богобоязливого стрепенулося і поета згадало“. Вдивімся добре в цей образ. На добре внораному і словом поетовим засіяному перелозі сходять і виростають ножі обоюдні, а „між тими між ножами рута і барвінок розвиваються“! Малюнок, що від нього очий відорвати не можна. Бачите на українській піві козаків із козацькою, чистою, святою кров'ю, з козацьким завзяттям у серці, бачите подружжя, в якому *милый* у хаті хазяїн ує, бачите веселість і втіху зі щастливого доброго життя, яке дає людям свідомість добрих діл, бо „люди добро навчилися любити“, одне слово — бачите чудо на Україні, яке сподіяло слово поета. Від нього дівоче серце боязливе тріпочеться як рибонька (здорове!), його й самого поета скрізь на Україні згадують. І поет, чим більше сам вдивляється у змальований своїм словом образ своєї уяви повного відродження України, тим більше ним захоплюється, образ уяви в його очах перемінюється вж

в дійсність, захоплення зростає аж до повної екстази, бо він бачить уже р а й на Україні, витворений своїм словом, він прямо раює над такою переміною запущеного перелогу в чудову ниву, і з уст його виривається оклик:

Слово м о є, сльози м о ї, раю ти мій, раю!

Про „ножі обоюдні“ і про „руту“ ми вже говорили. Таке значіння їх у образі — зовсім ясне. Пригадаймо собі тільки: рута — „прійде м и л и й в мою хату хазяїнувати“. Для зрозуміння барвінку як символу наведу тут Шевченкову думку „*Буває иноді старий*“:

Буває иноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий
І заспіває, як уміє;
І стане ясно перед ним
Надія ангелом святим,
І зоря, молодість його,
Вітає весело над ним.
Що ж се зробилося з старим?
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробить.
А що ж, як зробіть? Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любити:
Нераз такому любо стане,
Нераз барвінком зацвіте.
Отак буває в темну яму
Святеє сонечко загляне,
І в темній ямі як на те
Зелена травка поросте.

Отже „добре жить тому, чия душа і дума добро навчилася любити. Нераз такому любо стане, нераз барвінком зацвіте...“.

Супроти того суцільного образу уявленого передусім етичного відродження України здогади *Сімовича* й *Цісика*, що „мета поета не пожі, а барвінок: тихе семейне життя...“, що „полохливе нове покоління (дівчата) до життя прокипється“, що „поет увійшов у ліричний настрій“ і повторяє давнішу свою думку: „одну сльозу з очей карих і пан над панами“ і т. п. — це просто непорозуміння. *Цісик* не бачить різниці між „сльозою з очей карих“ і поетовими „сльозами-словами“ (м о ї!).

На миг відвертається око поета від образу раю. І знову бачить він сумну дійсність: спить Чигрин, гинуть у ворога діти, спить гетьман, спить Україна. Але поет знає, що вони тільки сплять — поки встане правда на сім світі.

Таким могутнім акордом глибокого переконання, що встане

правда на сім світі. і що тоді встане Чигирин, встане гетьман і встане Україна, і діти не будуть уже більше в ворога гинути — кіпчає поет свою величаву, чудову, повну найбільших душевних зворушень поему, симфонію з широчезною скалею мистецького поетичного виразу від найбільш некучого душевного болю аж до найвищого захоплення, до екстази, кладучи цим головний натиск на правду, на етичну основу відродження України.

Через правду до волі, а так і до слави, святої слави.

15. березня, 1927.

ІВАН ПІДКОВА.

Дехто кинить собі з усяких причинків до правильного розуміння Шевченкових поем, бо поза самими причинками, мовляв, українська наука не може спромогтися на ніяку велику синтезу.

На це можна хибі сказати: бувають на світі люди, що їм і море по коліна. Вони не второпали глибини цього питання, не второпали, що без таких причинків неможлива глибока, правильна синтеза.

Ми на основі нашого великого життєвого досвіду можемо вказати на те, що люди, в залежності від часу й їх освіти та їх упереджень, без докладного розбору, в поетичному творі дуже часто зовсім фальшиво добачають те, чого там нема, та що треба аж боротися з їх поглядами, щоб розкрити просту правду, яку вони ріжними штучками викривлювали, замотували, затемнювали.

Звичайно й передусім усякі зверхні ознаки, стилістичні ефекти поетичного твору роблять найбільше вражіння на людину, і вона їх сприймає як щось істотне. Треба доброго вишколення думки, треба обемистого знання мистецьких засобів поета, знання його світогляду й ідеології, одне слово — треба докладної аналізи кожного твору, щоб дійти до синтезу, щоб поза зверхніми, стилістичними ефектами схопити глибокий, ідейний зміст, схопити дійсну провідну думку поета й пізнати всю мистецьку його силу, вицвілену в його творах.

Ба, навіть учені літературознавці і критики у своїм осуді поетичних творів часто помиляються, головню з тої причини, що занадто піддаються теоретичним гаслам усяких напрямів своєї науки, які ніяк не можуть заступити глибокої аналізи самих творів.

Щоб ясно було, як я це розумію, покажу це на кількох конкретних прикладах.

Появився „Кобзар“ Шевченка й заговорив нечуваною досі й такою мовою, що всі здивувалися, як він так просто, так щиро й гарно висловлював думки, що десь там глибоко в їх серці також спочивали, а може і рвалися наверхи, але вони їх висловити не мали сили. Чим більше вони їх деклямували, тим більше захоплювалися блискучим їх словом, зверхніми ефектами, а щоб показати, як дуже вони їм припали до серця, вони давай одягатися в козацькі жупани, насувати козацькі шапки на голову, обов'язково пабакир, узуватися в чоботи, носити шаравари й вишивані сорочки, а дівчата та жінки українського панства теж і собі в українським пароднім убранні бачили трохи не весь зміст українського патріотизму й Шевченкової поезії. Це знане досить загальне явище.

Так порозуміли поезію Шевченка зараз по появі „Кобзаря“¹⁾.

Згадаймо крім того, що саме в нас із Шевченкових творів найбільше любили деклямувати, як ті вподобання зчасом мінялися, і як мало зрозуміння деклямованого чули ми в тих деклямаціях. В поемі „Іван Підкова“ захоплювалися, н. пр., тим, що запорожці „вміли панувати, панували“, що „козацьке біле тіло в к и т а й к у повите“, що „журба в ш и н к у м е д - г о р і л к у поставцем кружала“, вигукували „ходім погуляти“, „закрутивши чорні уси, за ухо чуприну“, „кругом заревіло“... і як захоплювалися, і як вигукували! Так розуміли поему.

Як пояснювали літературознавці і критики Шевченкові поеми, хочу показати на поемі „Іван Підкова“, якою займалися: *Куліш, Огоновський, Щурат, Єфремов, Николишин, Сімович, Сабат, Айзеншток*, останніми часами *Павло Тиховський і Б. Навроцький* (Шевченко. річник II, Інститут Тараса Шевченка, Харків, 1930). А що цю поему з огляду на її назву „Іван Підкова“ і „козацьку морську експедицію на Царгород“ уважають за історичну, то важна тут думка ще й *Володимира Антоновича*, висловлена в праці „Об историческом содержании произведения Т. Шевченка“, 1888. і „Про твори Т. Шевченка історичного змісту“, („Правда“), 1889. Як бачимало, багато наших учених цікавилися цією поемою.

Повне незрозуміння її бачимо в *Куліша* в його листі з 25. липня 1846 до Шевченка, де Куліш пише, що „першу частину Івана Підкови можна б поставити як вступ до „Гамалії“, а другу частину треба знизити, бо в ній нема поетичних красот, а після „Гамалії“ вона зовсім не цікава“²⁾.

Огоновський каже (Кобзар), що Шевченко почав писати поему про похід Підкови на Царгород, але не довершив свого твору.

Щурат (Літературні начерки, 1913). немов реагуючи на це, уважає поему за скінчену, бо вона „дала те, що мала дати“. Подібно її *Сімович* („Кобзар“, народне видання, 1921).

¹⁾ Ще в 90. роки XIX. ст. згадую так: їдемо парохомом із Києва до Канева на Шевченкову могилу — я, моя покійна жінка, Ольга Кобилянська — разом нас десятеро до дванадцяти осіб з Буковини й Галичини. Нас проводжають київські українці й українки. Моя жінка вдалася в розмову з одною київською панночкою, яка, хоч належала до нашого гуртка, говорила все тільки по-московськи, так що моя жінка прямо спитала її, чи вона українка. І дістала на це таку, знов таки московську відповідь: „Ви ж чуєте, що мене Марусею звуть, а, крім того, бачите моє українське вбрання. — Отак вона їхала до Шевченка на прощу. Імя „Маруся“ і українське вбрання — це був зміст усього її українства.

²⁾ „Первая часть Ивана Подковы приплась бы введеніемъ къ Гамалѣѣ, вторую же часть нужно уничтожить, потому что въ ней и отдѣльно нѣтъ поэтическихъ красотъ (кромѣ стиха, нигдѣ вамъ не измѣняющаго...), а послѣ Гамалѣи она совсѣмъ становится не интересною“ („Листування, акад. видання, Київ, 1929, ст. 241).

В усякому разі всі дослідники уважають поему „Іван Підкова“ за історичну, причім мають на увазі, що, як уже зовсім справедливо сказав *В. Антонович*, не можна в історичному поетичному творі шукати докладного фактичного відтворення історичних подій, не можна дивитись на поета як на історика. Поет відтворює живий та суцільний образ епохи. Фактична точність деталей для художника не має ваги, аби тільки ці деталі були можливі на тлі обраної ним епохи.

А проте сама назва поеми „Іван Підкова“ завдала дослідникам багато мороки. Вони зазначають, що про історичного Івана Підкову історія нічого такого не знає, щоб він робив похід на Царгород, як це нібито приписує йому Шевченко. тим більше, особливо *Навроцький* і *Тиховський*, раді б знати й показати, відки взялось тут ім'я Івана Підкови.

Щурат думає, що помилка (!) Шевченкова не варта розгляду, бо пояснюється просто сліпим випадком. У цій поемі найважливіше розглянути самий задум змалювання ескізного образу „вільного товариства“, що має бути за ідеал вільної й разом з тим цілком організованої громади. Тому постать Івана Підкови не могла бути в центрі (!) творчої уваги, швидше це був перший-лінійний зразок з кола історичних ідеалізованих образів.

Подібно висловлюється про це і *Сімович*: „Важний тут не Підкова, а важне те, як відносилися в походах козаки до свого отамана, й як він до них відносився... безмежне довіря одних до других... це головна думка поеми“.

А *Сабат* (Кобзар, 1929) каже: „Заголовок не зовсім відповідає змістові поеми. Іван Підкова не був ніколи отаманом Запорозжя і не ходив походом на Царгород“.

Навроцького таке пояснення не вдовольняє. Йому „цілком ясно, що навіть і в такому разі мусіла бути якась то асоціація, яка й призвела Шевченка до імені Івана Підкови, але не когось іншого. Коли б пощастилось встановити таку асоціацію, вона могла б якось прислужитися в процесі досліду над з'ясуванням ходу творчої думки авторової. При обмірковуванні цього питання слід зважити й те, що ніяких підстав для помилки Шевченкової в історичних джерелах знайти не можна. Отже тут ми, очевидно, маємо діло з якимсь іншим ходом творчої думки“. При цій нагоді *Навроцький* противиться думці *М. Марковського*, висловленій у праці „Шевченко і Мик. Маркевич“ (Україна, 1925). бупітмо „Шевченко зупинився на імені Івана Підкови під впливом згадки про нього в „Укр. мелодіях М. Маркевича“, бо в відомих Шевченкові тогочасних історичних курсах були далеко докладніші описи пригод Івана Підкови й його трагічного кінця“. Але ж бо й *Навроцький*, припускаючи можливість, що Шевченко, зробивши Підкову ватажком морського козаського походу, „був у цьому відношенні під впливом Срезневського, що в „Запорожской Старине“ видав думи про Івана Серпягу, про якого каже, що це інше прізвище Івана Підкови“, сам не дуже захоплюється тим поясненням питання, яке його так дуже

цікавить, бо „змістом ці відомі фальсифікати Срезневського цілком відрізняються від Шевченкових поем“. Іншого пояснення Навроцький не дає.

Для *Тигонського* нема сумніву, що Шевченко взяв імя Івана Підкови з думи про похід Серпяти-Підкови в Срезневського.

От тільки про те, звідки взялося імя Івана Підкови. Як бачимо, і пайшовіші дослідні нічого нам не дали, хоч саме це питання обох дослідників як-найбільше цікавило.

Далі почали літературознавці і в нас відріжнати різні літературні школи або напрями, як сентименталізм, романтизм, реалізм, натуралізм і інші -ізми, дарма що в того самого письменника часто треба констатувати кілька таких напрямів нараз. Щоб не почасти в суперечність із самим собою і з теоріями, почали відріжнати різні доби в творчості поета.

Так робили і з Шевченком. В перших поезіях Шевченко, каже *Сфремов*, „платить ще велику подать художньому романтизму та оспівуванню минулого України під впливом загального напрямку в тодішньому письменстві“. В згоді з цєю теорією „*Тарасова ніч*“ і „*Іван Підкова*“ це тільки „яскраві колоритні малюнки історичні з суковитим жалем за славним минулим України“³⁾.

В перекладі на теперішню мову це в *Навроцького* виглядає вже так: „Шевченко, перебуваючи (!) в першому періоді свого творчого розвитку під великим впливом націоналістичної романтики, не обминув своєю увагою цих найблискупіших епізодів у військовій історії козащини. Романтична ефектовність легендарних нападів козацьких на отоманську столицю мусіла особливо imponувати мистцеві за доби його захоплення козащиною“.

Коли вже мова про добу захоплення козащиною в Шевченка, то ми показуємо на иншому місці⁴⁾, що вона не перервалася в нього до самого кінця його життя та що про „процес критичного розчарування в націоналістичній історичній романтиці“ — так характеризує добу в Шевченка Навроцький — мови бути не може.

Нарешті в наших дослідників історії літератури настала мода шукати впливів. Ця „впливологія“ йде так далеко, що трохи не в кожному слові Шевченка добачають чужі впливи. Так *Навроцькому* цілком ясно, що „Шевченко спирався в даному разі (т. зн. в поемі „*Іван Підкова*“) на Бантина-Камеєського, а не на псевдо-Копицького, бо Підкову називає Іваном, а не Павлом“. А далі, йдучи за вказівкою Дашкевича, що вже давно зазначив повісти Чайковського „*Вурґава на Саґогрód*“ та „*Skałozub w zamku siedmiu wież*“ як можливе джерело Шевченкових поем „*Іван Підкова*“ і „*ґамалія*“, Навроцький, на основі своєї порівняльної аналізи творів Шевченка й Чайковського на тему морських козацьких експе-

³⁾ Історія укр. письменства, видання четверте, II, Київ — Ляйпціґ, 1919. ст. 11—12

⁴⁾ Ст. 120—127 (інтерпретація поеми: „Бували війни й військові свари“).

дицій, знаходить, що „можна було б прийти до висновку, що й справді вони аналогізуються в межах спільної романтично-історичної традиції славлення козаччини, її військової відваги, організованості в формах цілком вільної, але разом з тим дисциплінованої громади й т. д.“ — „Можна б було“, але чи треба? — Отак і інші підсумки порівняльної аналізи Навроцького розпливчасті. „Звичайно“, каже Навроцький, покликуючись на Дашкевича, „не тільки стилістика даних Шевченкових поем ближче зв'язується з народньою творчістю, але її основа обох творів („Івана Підкови“ й „Гамалії“) в тій чи іншій мірі виходить з кола тем дум..., але саме тема морського козацького походів у двох його варіантах і в специфічній трактовці, сцени ідеалізації козацької військової організованості й відваги, сцени бою з турками, грабунку в отоманській столиці — все це до певної міри нагадує відповідні місця творів Чайковського. Проте не тільки зв'язки з польською літературною традицією й традицією народньо-пісенною виявляються в цікавих нам поемах Шевченкових, помічається тут і вплив Срезневського, українських письменників-романтиків. Принаймні в „Івані Підкові“ ми бачимо вступну частину поеми, збудовану цілком на перспективі (!) відповідного мотиву з поезії Метлинського. З іншого боку тут же є відгуки такого характерного в цьому відношенні романтичного культу могил, що є специфічним мотивом у творчості й польських та українських романтиків відповідної доби... Отже можна сказати, що... ранні історичні задуми його (Шевченка) так чи інакше зв'язані з польською літературною традицією, *менше* з українською або російською — головне в площині художнього оформлення, але іноді помічаються й тематичні зв'язки“.

Тиховський знову зв'язує „Івана Підкову“ з думою про татарський похід Ів. Серцяги-Підкови та з епізодом із „Сави Чалого“ (М. Костомарова⁵⁾). „Все це“, каже він, „дало лише стимул творчій уяві поета, що міг широко користуватися сучасною літературною традицією, беручи... своє добро там, де він його знаходив“.

А тепер до цієї порівняльної аналізи й її добутоків ми дозволимо собі зробити кілька уваг.

⁵⁾ Тиховський має на увазі те місце „Сави Чалого“ (що вийшов у Харкові 1838. р.), де старий Петро Чалий згадує про „батька нашого“ Конашевича-Сагайдачного такими словами: „...бувало, духу козацького лякаються! А доставалося й Татарові, і Туркові, і всім. А що здобиченьки! і Боже милостивий! не перелічиш бувало. А все то через тее завзяття! Тепер уже таких і молодців нема. А тоді... як то ми їздили під Синопу, і чого ми там не одбули! І холоду, і голоду, і бурі, і сльоти. Море так горою й дметься, а ми... дарма... крутимось собі на чайках, а до бережжя мов до зірки. Тоді, нічого дуже хвастать, котрі були такі, що й уха попускали! А наш пан Петро Конашевич як крикне-гукне: Гей, братиша, Бог допоможе, суло стат не здоляє; не на нас фуга — на во-

1. Що вступна частина поеми „Іван Підкова“ „збудована цілком на переспіві відповідного мотиву з поезії Метлинського“, це нічим не доказане і не може бути доказане.

2. Коли щось у поемі „Іван Підкова“ тільки „до певної міри нагадує відповідні місця творів Чайковського“, то з того не можна ще виводити, що „ранні історичні задуми Шевченка так чи інакше зв'язані з польською літературною традицією“, тим менше, коли Навроцький одночасно зазначає, що сам Чайковський „в примітках (до своїх творів) посилався на Бантиш-Каменського“, та що „для Чайковського (в його обох повістях, що присвячені темі про морські походи козацькі) Бантиш-Каменський правив за основне джерело“. Коли так, то чому зв'язувати Шевченка з Чайковським, а не прямо й безпосередньо з Бантиш-Каменським, що його твір і Шевченко зовсім безперечно знав? Тим менше можна це робити, коли возьмемо на увагу, що Шевченко знав і „Саву Чалого“ М. Костомарова (вийшов 1838. р. у Харкові). Отже, як уже конечно шукати літературної традиції, то була своя, українська літературна традиція. Вказує ж і Навроцький на Метлинського. А відки взявся в Метлинського культ могил, чи не пішов він із того самого джерела, що й у Шевченка? Чи Шевченко не бачив могил на Україні, аж Метлинський або польські письменники мусіли йому пальцем на них указати? Чи Шевченко не знав народніх пісень „Ой, у полі могила з вітром говорила“ і т. п.? Чи не каже він уже в поемі „На вічну пам'ять Котляревському“ — „Там (на Україні) з вітром могила в степу розмовляє“?

Але що таке літературна традиція, й до чого цю назву можна прикладати?

Невже ж до всього того, що „до певної міри нагадує відповідні місця“ в творах иншого письменника? Чи не смішно зводити на літературну польську традицію в Шевченка його поеми про могили та козацькі походи, коли він це знав із народньої традиції, з українських народніх пісень, із „Історії Русов“, з Бантиш-Каменського або от хоч би і з „Енеїди“ Котляревського, яку Шевченко розумів так, що Котляревський „всю славу козацьку за словом єдиним переніс в убогу хату сироти“? Хибі що хочемо тим „впливологію“ звести до абсурду. Не може ж чоловік нормально жити, щоб нічого з того, що навкруги діється, не бачити, не чути, — вза-

рогів Христових; не бійтесь, мої голінні!“ Сказав, мов кухву горілки викотив: на всіх така веселість напала, що куди! Грім грюкотить, дощ шумить, хвилі — разом як заревуть, та вглиб, а там упять наверх, та так нас і накриють; а блискавка... і Боже милостивий! тільки споманеш, так страшно: як разом лискне, так від усхода до захода усе небо, мов огнем що палють, аж очима після дивиться трудно... така страхота, що й... А ми! от навспряжки сказано, що не боїться козак ні тучі ні прому, ні хмари ні чвари!... аж кишки рвуть, пісні деруть: здається, грім притих. Біг дав, усі переплинули. Та все ж як і переплинули! Ой, задали ж ми перцю музувірові! (і т. д.)... І додому со славою вернулись“. (Дія І, сцена 1.).

галі без зміслових вражінь. На основі зміслових вражінь будуються його уявлення, твориться свідомість усього того, чого чоловік у житті зазнав. Вони у свідомості то вириваються, то поринають. Хоч зріст свідомості в людей буває неоднаковий, багатший на уявлення й бідніший — це залежить головню від дару спостереження й кількості та якості предметів спостереження — то, спинившись тільки на свідомості духовників-інтелектуалів, бачимо, що й серед тої верстви народу витворюється пересічний зміст свідомості на основі більш-менш однакової освіти, особливо однакової лектури. Люди мають більш-менш однакові уподобання, однакову ідеологію. Незначні різниці не падають на вагу, це тільки відтінки, зрештою одностайного світогляду. Але, черпаючи з багатої скарбниці своєї свідомості й комбінуючи її уявлення в незвичайний спосіб, талановитий, а ще тим більше геніальний поет, майя, архітект, чи учений може створити щось таке, що не тільки виходить поза пересічну свідомість, пересічну ідеологію духовників, але ставиться прямо проти тої нормальної ідеології. Так, н. пр., Шевченко своїм огненним і нечуваним досі словом підняв боротьбу проти кріпосного права й суспільного ладу, проти царизму, проти поліційної казёницької православної церкви, проти злуки України з Московщиною: за державно-політичну волю України... Це для пересічної свідомості тодішніх людей, що зжилися з таким ладом, було не тільки щось зовсім нове, але й викликало в їх свідомості великий заколот, термосило їх сумління, вимагало нового впорядкування їх уявлень і нових їх комбінацій, вимагало від них рішення, що добре, що зле. Тим-то треба говорити про вплив Шевченка на всіх тих, що ліпили його стопами, вплив ідей і форми. При пересічних уподобаннях літературних годі говорити про впливи. Безперечно—кожний чоловік залежний від свого оточення й його уподобань, але ніхто, ані навіть сам поет, не може завсіди подати докладно джерела свого натхнення з таких пересічних уподобань. Тому шукати за джерелами пересічних уподобань виходить на просту забавку. Коли Шевченко писав балади, то це було в повній згоді з тодішнім літературним смаком. Читав він баладу одну, другу. Ця літературна форма припадає йому до вподоби. От він і собі пише балади, як і інші поети. Котра саме балада навела його на ту думку, ледви чи й він сам міг би сказати. Коли він писав історичні поеми, то й він ішов утертим шляхом української літературної традиції. Це належало до нормальних явищ літератури (гл. Василь Сиповський: Україна в російській літературі в першій половині ХІХ. в.), і говорити тут про чийсь впливи значило б тільки, що торочити тереветі. І в „Гайдамаках“ Шевченкових шукать чужих впливів, пишпорять за словами, дрібницями, але на те, що найважливіше, що в Шевченка — гайдамаки не „разбойники“, не „воры“, не „пятно нашей истории“, як загально думали, а — „воины“ „за святу правду, за волю України“, — на те не звертають найменшої уваги, хоч саме це показало б їм, яка супроти того істотного відступлення Шевченка від нормальної ідеології марна їх праця. Або чи може й це пояснити польською літературною традицією, чужими впли-

сами? На те, що дехто в нас усіма силами спонується доказати дійсну й формальну літературно-творчу залежність Шевченка від чужих впливів, я не можу дати іншого пояснення, як тільки їх власну надто велику залежність від модного, назагал навіть розумного гасла літературознавства, щоб зрозуміння творчості поета шукати також і в середовищі, серед якого поетові доводиться жити; тільки вони це гасло фальшиво порозуміли й нерозумно його прикладають і виконують. Перед усякими такими й подібними упередженими висновками може нас одне охоронити: стараймося передусім поему „Іван Підкова“ (а таксамо й кожную іншу поему) чисто філологічно й логічно розібрати, щоб добре порозуміти, що вона сама за себе нам каже, а тоді вже, само собою, в синтезі з цілості його творчості покажеться зовсім ясно, які робити з цього далші висновки. Це єдина правильна метода. Спробуємо поему так прочитати.

Що ж тут сказано? Що вона сама за себе говорить?

Мені вона таке каже: колись в Україні запорожці панували. Тепер на Україні запорожці („козацьке біле тіло“) спочивають у високих як гори (тільки їх полягло!) могилах, а не панують.

Колись в Україні запорожці славу й волю добували. Тепер в Україні про волю лише могили говорять, і то тільки н и ш к о м, і то лише в п о л і, і то тільки з ві т р а м и, а не з людьми по селах і містах. Бо над ними „Орел Чорний“ т. зн. російська поліція „сторожем літає“ („Думи мої“) й пилює, щоб про волю на Україні з людьми і могили не говорили, не то люди.

Колись в Україні на честь і славу запорожців ревіли гармати. тепер могили про славу дідів, як її свідки, тільки з ві т р о м розмовляють, бо внуки цих дідів про їх славу ані не пишуть. Вони з таких, що панували, стали простими хліборобами, проміняли паблюку на косу.

І в Україні десь колись лихо танцювало, й тоді люди журилися, а проте було колись добре жити нашій Україні. А тепер в Україні без перестанку лихо танцює, так що те добре жити нашій Україні, журба не перестає, і щоб серце хоч трохи від журби спочило, згадуймо хоч ту колишню волю і славу України.

І, згадуючи її, поетові ввижаються козаки, як серед страшної бурі на синьому морі пливуть собі та співають, хоч „крутом хвилі як ті гори, ні землі ні неба“. Звичайним людям, теперішнім нащадкам козаків, від того серце мліло б, а козакам — „того тільки й треба“. Страшна буря їм наче музика (море грає!), при якій їм найкраще гуляється.

Гуляють вони під проводом отамана, що як тільки почув, що море грає, наказав цей похід. Він їх веде без укладеного наперед плану. Аж на морі серед бурі роздумує, де то „буть роботи“. Рішається. Підняв шапку — човни стали. Отаман дає наказ, його головний зміст: „Не х а й в о р о г г и н е ! Не в Синопу, отамани, панове молодці, а у Царград до султана поїдемо в гості! — „Добре, батьку отамане“. кругом заревіло. — „Спасибі вам“. — Надіш шапку. Байдаки пливуть далі, а отаман, походжаючи здовж бай-

дака, очевидячки, роздумує, як виконати плян своєї гостини
у султана.

Безперечно — образ прегарний, у яким поет зі своїх згадок
козацького минулого малює лицарську завзятість козаків, як вони
не зважають на ніяку небезпеку, а прямо її шукають, їх безумов-
ний послух отаманові (організованість і дисципліну), і самого
їх отамана, який, маючи одну-єдину думку на умі: „Нехай ворог
гине!“ — не ми! — безпастанно і глибоко роздумує, куди свої хло-
пята вести. „де то будь роботи“, і ставить собі притім як-найвищі
й найтяжчі завдання (у Царград до султана!).

Маючи на оці цей образ, можемо звязок обох частин поеми
розуміти тільки так: отаким лицарським завзяттям, такою
неустрашністю, організованістю й дисципліною, з єдиною ме-
тою свого життя „нехай ворог гине“, ставлячи собі найтяжчі
завдання, запорожці (козаки й їх отамани) добували славу й волю,
панували в Україні, і було добре жити нашій Україні. Внуки
затратили ті козацькі лицарські прикмети характеру своїх дідів,
стали простими хліборобами, лякаються своєї тіні, тимто й воля
і слава минулися, і все лихो тепер в Україні. Щоб у неволі-недолі
серце хоч трохи спочило, треба їм згадувати колишню волю
і славу України, треба згадувати дідів, щоб ожило між ними
наново дідівське завзяття, щоб і вони добували славу й волю
й панували на Україні.

Отак обидві частини поеми логічно дуже тісно вяжуться
і становлять чудову цілість.

Тільки всього каже нам поема сама за себе⁶⁾.

Чи це ескізний образ „вільного товариства“?

— Ні.

Чи це „яскравий колоритний малюнок історичний із сумо-
витим жалем за славним минулим України“?

— Теж ні!

Чи це „найблискучіший епізод у військовій історії козач-
чини“?

— Ні!

Чи це романтика?

Може, декому сама згадка про запорожців і їх діла, згадка про
могили і про те, що „колись було добре жити в нашій Україні“,
видається романтикою. Але хто зверне свою увагу на саме
істотне в поемі, а саме, що про волю, або хоч про славу
козацьку хибі тільки могили, і то тільки лишком, з вітрами гово-
рять, щоб „Орел Чорний“ (російський жандарм) цього не почув,
а інакше про це говорити не вільно, і внуки тим не журяться,
той погодиться зо мною, що це не романтика, а — щирий реалізм.
Таксамо, коли в „*Тарасовій ночі*“ кажеться, що „пал дітьми
козацькими поганці панують“, а ті діти сидять собі „у за-
пичку“; таксамо, коли в поемі „*До Основ'яненка*“ сказано

⁶⁾ Дійшовши філологічним і логічним розбором поеми до такого її
розуміння, треба і при читанні або виголошуванні її всіма способами, особ-
ливо ж голосом, дати вираз такому розумінню.

що Україна „обідрана, сиротою понад Дніпром плаче, тяжко, важко сиротині, а ніхто не бачить“: таксамо коли в поемі „Думи мої“ поет каже, що в нього „тільки сльози за Україну“, бо „Орел Чорний стерсжем літає“...

Отаким то Шевченко романтик уже від самого початку своєї поетичної творчості, такий химерний, як його „Перебендя“, що „заспіває весільної, а на журбу зверне“...

У нас усе ще не добачають, що навіть у таких поемах, як ось „Тарасова ніч“, у Шевченка вихідна точка є теперішність, а минуле служить тільки на те, щоб показати, що й теперішність могла б. може, і повинна б бути инакша (пор. ст. 43—51).

Кажуть, що поема „Іван Підкова“ історична поема. Думаю, що сама згадка про те, що

Було колись в Україні ревіли гармати.
Було колись запорожці вміли панувати.
Панували, добували і славу і волю —

це не — історія.

І образ запорожців серед бурі на синьому морі це не є піяка історична подія, навіть коли взяти на увагу наказ отамана: „у Царград до султана поїдемо в гості“. Аж сама „гостина“ запорожців у султана була б історична подія.

І заголовок поеми „Іван Підкова“ — сам інше не є піяка історія. Поет, очивидячи, мав на умі якось назвати змальованого собою отамана, що попереду „веде, куди знає“, й тимто дати їй заголовок своїй поемі. І тут виринуло в його свідомості симпатичне йому ім'я „Підкова“, симпатичне тому, бо Підкова, нехай і инший, Павло, а не Іван, зважився на найвище — здобути собі аж престол молдавський. І Шевченків отаман рішається на найвище й найбільше — поїхати до самого султана в гості, тож нехай і він собі називається Іван Підкова, тим більше, що це прізвище отамана само собою могло неначе пальцем указувати на зміст поеми й ідеал Шевченка — не лякаючись нічого, не лякаючись і самої смерті, добувати славу й волю, достати найвищого добра, панувати в ріднім краю. Отже це не сліпий випадок і не помилка. Такий заголовок поемі не така маловажна річ. Назва поеми має свій глибокий зміст.

Одне, що в поемі справді історичне, це той кількома словами по-мистецьки змальований дух цілого Запорозжя, і настільки ця поема історична.

А де ж польська літературна традиція?

Для неї, як бачимо й переконуємося, тут жадного місця нема. Бо щоб бурю на морі змалювати, на те не потребував Шевченко ніякої літературної традиції. А все инше в поемі рішуче промовляє проти всякої чужої літературної традиції.

З усього виходить такий виновок:

Поема „Іван Підкова“ і в задумі і в переведенні наскрізь оригінальна й виявляє все поетичне мистецтво Шевченка. Майже

в кожному слові поетичний малюнок, що такий багатий своїм змістом: незрівняні порівняння, найтонше й найкраще повирізьблювані фрази, а співучість вірша така, що були спроби, хоч не зовсім удавні (бо композитори не добре зрозуміли поему)—обробити поему музикально.

Одне слово, поема „Іван Підкова“ — це перла поетичного мистецтва.

1931.

ТАРАСОВА НІЧ.

Прийнявся в нас загально погляд, що Шевченкова „Тарасова ніч“ це поема історична або, як каже Єфремов, „локальний колоритний малюнок історичний“. „принадний малюнок минулого, в яким виражається сумовитий жаль за славним минулим України“.

Так само всі повірили Єфремову, що „в тужливу мелодію (за минулим) вривається дужий поклик цілком сучасного вже протесту проти того, що над дітьми козацькими поганці панують“.

Аксіомою стало в нас, що „молодий поет Шевченко в перших своїх поезіях платить велику подать художньому романтизму та осміюванню минулого України під впливом загального напрямку в тодішньому письменстві“¹⁾.

Читаємо ще також в Єфремова про „деясні романтичні симпатії до народності“, про „неясне почуття, інстинкт“ у перших поезіях Шевченка, цебто в „Кобзарі“, далі про те, що „думка поетова блукала ще в первісній невинності, не здужаючи зв'язати окремі факти в цілу систему і знайти загальні причини цікавих тоді подій“, та що аж пізніше Шевченко „прозрівати став потроху“, цебто „дізнався, що поодинокі прояви лиха мають своє коріння в загальних установах, у цілому складі людського життя“²⁾.

Можна б іще багато дечого такого навести, що в нас про Шевченкові поезії загально прийнялося, що в нас один за одним повторяє, а що не має найменшої підстави. Неоднотакій глибоко закопінений буряк у загально поширеному погляді на Шевченкову творчість старався я вже винюлити. Моє наукове пізнання й сумління наказує мені тепер вирвати з корінням фальшиві тези закопінені в нас про поему „Тарасова ніч“. Треба нам уже раз таки навчитися правильно розуміти поезію Шевченка.

Перше питання: Чи поема „Тарасова ніч“ справді „малюнок історичний“?

Історичною можна вважати тільки таку поему, що в своїй цілості, від початку до кінця, дає нам суцільний малюнок якоїсь історичної полії або доби. Такою є власне поема „Гайдамаки“, „Гамалія“, „Іван Гус“, „Неофіти“. Такою можна ще вважати поеми „Заступила чорна хмара“, „Ой, не петься горілочка“. Зате поеми „У неділеньку у святую“, „Чернець“ я назвав би тільки

¹⁾ Історія українського письменства, II., вид. четверте, Київ—Ляйпціг, 1919, ст. 11—12.

²⁾ Там-таки, ст. 14—15.

історично-побутовими образками. Що поема „Іван Підкова“ не є історична, як загально прийнято, мав я нагоду вже показати (стор. 41.). Те, що в ній є історичного, можна б також вважати хіба тільки історично-побутовим спомином.

Пригляньмося тепер з того становища поеми „Тарасова ніч“. Ми бачимо передусім зовсім сучасний, хочби й сьогоднішній мотив.

На розпутьті кобзар сидить та на кобзі грає,
Кругом хлопці та дівчата як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує, вимовля словами,
Як Москалі. Орда, Ляхи бились з козаками:
Як зібралась громадонька в неділеньку вранці, (очивидячки,
Як ховали козаченька в зеленім байраці... на пораді)

Далі згадує кобзар Гетьманщину, що „була колись, та вже не вернеться“, згадує, що ми „колись панували та більше не будем“. Оце вирізняють у кобзаря-поета такі рефлексії при згадці колишньої слави козацької на тлі найщирішої любови до пеньки України, так що кобзар-поет, зворушений до глибини своєї душі такими рефлексіями („та вже не вернеться“, „та більше не будем“), наважує до них такі зовсім сучасні, конкретні питання:

Де поділось козацество, червоні жупани?
Де поділась доля-воля, бунчуки, гетьмани?

А ставить їх Шевченко устами кобзаря першій на Україні, в тій ясній формі, своїм землякам, дітям козацьким, щоб вони дали собі таке зовсім ясну, конкретну відповідь, де це все поділось, та чому тепер „над дітьми козацькими поганці панують“, бо всього того якимось елементарним нещастям („Ізгоріло? А чи затопило синє море...“?), або самою нещасливою долею („така вапа доля“) пояснити годі.

Такі питання, як ось, чому „нема Січі“, чому „пропав і той, хто всім верховодив“, „де то наші діти ділись, де паші панують“, займають, як бачимо, душу поета і в його поемі „До Основ'яненка“. Ставить їх Шевченко „козацьким дітям“, бо він добре знає, що вони зовсім несвідомі правдивої причини своєї недоволі („мовчать гори“), він знає, що ніхто з них ані не бачить, що Україна „обідрана, сиротою понад Дніпром плаче, тяжко-важко сиротині“ („а ніхто не бачить“), що вони так збайдужніли, що цим і не журяться. А журитися треба. Без цього поліпшити свою долю ніяк не можна. Сам плач, само нарікання на таку долю нічого не допоможуть. Нехай же діти козацькі дадуть собі відповідь, нехай же своєю долею зажуряться так, як було „Україна зажурилась“, коли „встала хмара зза Лимапу, а другая з поля“, коли „козацество гинуло, гинула слава, батьківщина“, коли як „та галич поле вкрили ляхи, уніяти“, коли взагалі пайшлася Україна в такому стані, як тепер. Бо хто зажуриться такою долею України, той знайде спосіб, як Україну „рятувати“ („ніхто її не рятує“!).

І ось кобзар-поет нагадує дітям козацьким Наливайка й Павлюгу, що вони зірвали бунт на рятунок України („Обізвався Наливайко... обізвався козак Павлюга“). живі в народній пам'яті і знані імена, бо їх народ оспівує ще й тепер у своїх піснях, хоч і скінчилися ті бунти нещасливо, і обох ватажків покарали на смерть. Поет згадує їх із пієтизмом і пошаною саме за те, що вони, хоч і даремна була їх праця, все ж мали відвагу обізнатися за кривди народу, за волю України. Словами „не стало кравчини“... „за нею полинув“ поет показує сучасним дітям козацьким, що тоді були на Україні люди, готові й на смерть за зажурену, стоптану Україну, і це їх велика заслуга перед народом, за що він їх і оспівав. Правда, ці повстання скінчилися погромом. Цього ані народ, ані поет не вважає нещастям. Нещастя — коли ніхто не обізветься, коли ніхто не рятує, коли всі мовчать так, як тепер („мовчать гори“). І виводить поет дітям козацьким перед очі ще третього ватажка, що обізвався („обізвався Тарас Трясило“), ватажка цим разом щасливого повстання. Гіркі слова Тараса Трясила: „Бідна моя Україно, стоїт на ляхах...! — А годі журитися, а ходім лиш, пани-брати, з поляками битися“ — повинні сучасним Шевченкові, таке стоптаним дітям козацьким інше виразніше вказати на бій як на спосіб на те, щоб поганці над ними не панували, щоб вони в неволі не плакали. Один, друтий раз може бій не вдатися, але иншим разом, як показує коротенький, епізодичний малюнок такого кривавого бою Тарасової ночі, може він закінчитися так, що

Заспівали козаченьки пісню тії ночі.
Тії ночі кривавої, що славою стала
Тарасові, козачеству...

Від згадки того кривавого, але славного бою Тараса Трясила до нею, як і згадками про Наливайка й Павлюгу, послуговується поет тільки для аргументації своєї власної поеми, переносить нас поет одним махом знову в безславну теперішність, у сумну сучасність, щоб сучасне покоління під свіжим вражінням цих згадок минулого добре порозуміло, що й йому треба обізнатися й Україну рятувати. Бо й тепер „над дітьми козацькими поганці панують, плачуть діти козацькі“, їх „воленьку спіткала недоля“. Україна „обідрана понад Дніпром плаче“, а „над нею Орел Чорний сторожем літає“.

Над річкою в чистім полі могила чорніє,
Де кров текла козацькая, трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі та з голоду криче,
Згада козак Гетьманщину, згада тай заплаче.
Була колись козацькая і слава і воля —
Слава ссяє, а воленьку спіткала недоля.
Було колись — папували, та більше не будем.
Тії ж слави козацької повік не забудем.

Безпосередньо й логічно навязуються ці міркування поета

до малюнку Тарасової ночі. Але це більш ніж поетичні рефлексії, коли поет каже:

Де кров текла козацькая, трава зеленіє!
коли каже:

Сидить ворон на могилі та з голоду криче...

Тепер з голоду ворон криче, бо немає ворожих трупів, щоб їх очима поживитися; в чистім полі трава зеленіє — не скроплює її козацька кров за волю України; тепер не козаки, а буйинні вітер гуляє полем... Поет немов „вимовля словами“: не досить згадувати славу козацьку та плакати, не досить згадувати, що „було колись — панували“, треба й самим журитися та дбати про ту славу, дбати, щоб і ми панували та нову славу добували. Але цим кобзар-поет досягає тільки, що „кругом хлопці та дівчата слізопьки втирають“. Може бути, що аж два рази повторюваний поклик поета „тії слави козацької повік не забудем“ прийняли вони до свого серця, але на більше їм тепер спромогтися не сила. А добувати славу слізопьками не можна.

Тому „умовк кобзар, сумуючи, щось руки не грають“. Журба давить його серце. Але він кобзар химерний. „Хоть сам світом нудить“, хоч сам сумує, журиться, він „людям тугу розганяє, заспіває про »Чалого«, на »Горлицю« зверне“... Так і тут:

Пішов кобзар по улиці, з журби як заграє!

Кругом хлопці навприсядки...

Тим бажав кобзар, очевидно, досягнути ефекту іншого, ніж такого, щоб хлопці пішли навприсядки, ті хлопці, що ще перед хвилиною „слізопьки втирали“, бо ті слізопьки подавали кобзареві надію на те, що хлопці, „зажурившись“, стануть до „рятунку“ рватися... „Навприсядками“ хлопців як ефектом своєї гри кобзар недоволеній, бо це ефект чисто зовнішній. Він же з журби заграє, і його журбу повинні б хлопці після всього того, що кобзар їм „виспівував, вимовляв словами“, інакше, правильно розуміти. Тому „вимовля“ він важкі слова:

Нехай буде отакечки,

Сидіть, діти, у запічку!

Що ж йому, робити, коли не помагає те, що „грає кобзар, виспівує, вимовля словами...“, виспівує, аж лихо сміється“, виспівує про славу козацьку, про колишню волю, про панування та про те, що за волю треба битися? Хлопці лише на хвилину очаровуються („слізопьки втирають“), а заграй їм козачка, то вони (на все забувши) — навприсядки... Що інше може кобзар на те сказати, як

Нехай буде отакечки,

Сидіть, діти, у запічку?!

Це не сама тільки іронія, не „яскраво глумливий іграшковий тон“, не „глузування з парубочтва“, а далі не „кепкування з себе, бо матиме відвагу жартувати з ворогів при жінці (!)“, а з жур-

би за долю України гіркий, їдкий докір сучасному поколінню, що знає тільки власні вигоди, деколи заплаче, але зовсім не журиться, як Україну „рятувати“. Йому все це байдуже.

Нагадується тут знаменита характеристика вдачі українського хлібороба (а такими стали „діти козацькі“, вони тепер „носять косу в росу“), яку дав Основ'яненко в „Солодотських патрети“: „Та чого тут вередувать? Коли вродив Бог хлібця та дав його зібрати, то й дожидай, поки прийде нужда, що як десятські у волость потягнуть за подушне і за общественне, а тут жінка забавля льону, щоб на сорочки прясти, та нового очіпка, та дочкам плахит або свит, та і усяка напасть постигне, що притьмом треба грошей, тогді вже нігде дітись: вези хоч верстов за двадцять та чи стала ціна, чи нестала, а ти первого торгу не кидайся, за що продав, аби б довго не стояти, та й уривай додому та й рошчитуй собі, щоб і скди і туди стало. А як удоволив усіх, от тогді вже справний козак! Лежи собі на печі, у просі, поки до нової нужди: тогді ж будемо й думати, де що узяти“.

Так, так! Сидіть, діти, у запічку, лежіть собі на печі у просі — тоді, коли треба обізватися, коли треба Україну рятувати.

Від того кобзар-поет іще більше журиться, свою журбу йде втопшити в шинку — так і в поемі „Іван Підкова“: „журба в шинку мед-горілку поставцем кружала“ — там найде він свою жінку-долю (не справжню жінку!), її почастиє та „з вороженьків покешкує“, хоч покешкує, коли не вдалося йому своїм ревним співом-словом підняти громаду до чину, як він того щиро бажав.

Розпочав він свою пісню гимном на Гетьманщину, на козацтво, на козацьку славу й волю України, а закіпчив тільки кешкуванням з вороженьків! Як Наливайко, як Павлюга, так обізвався тут Тарас Шевченко до сучасників „гіркими словами“, обізвався, як він думає, цим разом іще даремно. Але кобзар-поет вірить, що він обізвався тут також й як Тарас Трясило, та що його пісня, як не зараз, то колись, матиме таку саму силу й такі наслідки як „гіркі слова“ Тараса Трясила, хоч тимчасом він з вороженьків може собі тільки покешкувати.

Це хід думок Шевченкової поеми „Тарасова ніч“. Від початку до кінця мотив, як бачимо, наскрізь сучасний, як хочете, то навіть і сьогоднішній. Згадка про те.

Як Москалі, Орда, Ляхи бились з козаками,
Як збиралась громадонька в неділеньку вранці.
Як ховали козаченька в зеленім байраці.

Згадка, що „була колись Гетьманщина“, „було колись панувати“, згадка про славу козацьку, про Наливайка, Павлюгу — тільки по імені! — маленький епізодичний малюночок „Тарасової ночі“ — це все ще не є історія, це все ще не підстава, щоб поему „Тарасова ніч“ назвати малюнком історичним, малюнком минулого. І в поемі „Перебендя“ сказано, що він співає про „Чалого“, „або

щоб те знали, тяжко-важко заспіває, як Січ руйнували". Ніхто на цій підставі не назве цієї поеми історичною. Згадані історичні факти або тільки імена — а не події! — не є темою поеми, хоч вона її називається „Тарасова ніч“. Це все тільки аргументи та сильні рефлектори, що кидають яскраве світло на безславну, сумну, сторожем Орлом Чорним стоптану, мовчаливу, заплакану сучасність України, дітей козацьких і їх недолю, освідомлення з причинами якої й є власне її темою.

Чому ми так рішуче мусимо протиставитися поглядові, що ця поема історична?

Бо при нашій аналізі поеми ми переконалися, що такий погляд пересуває те становище, з якого зовсім об'єктивно треба приступати до правильного розуміння поеми, на фальшиво освітлене, чи затемнене місце. Тут лежить причина фальшивого розуміння поеми. Сугестія історичності не дає порозуміти або навіть прямо фальшує провідну думку, якій поет бажав дати поетичний вираз у своїй поемі. а що найменше — закриває головний її мотив сучасності.

Відси то, я. пр., походить, що майже всі інтерпрети таку величезну вагу прикладають „анахронізму“, який ніби-то лежить у тім, що Шевченко повстання Павлюги згадує перед повстанням Тараса Трясила. Вони зовсім не добачають, що Шевченко я одним словом ніде не висловлюється про хронологічний порядок згаданих ним повстань, ані про час кожного з них зокрема. Шевченкові зовсім безперечно була добре знапа ця хронологія з тих самих джерел, з яких і інтерпрети черпають, на їх думку, незвичайно важкі докази „анахронізму“ в Шевченковій поемі. На цей факт вони, опановані ідеєю історичності, не звертають ніякої уваги. Їм і на думку не спаде застановитися, чи Шевченко не мав, може, якої спеціальної причини згадати про ці повстання саме в такому, а не в иншому порядку. Для мене ясно, що тут про „анахронізм“ не може бути й мови, бо Шевченкові, відповідно до його провідної поетичної думки, вирипуло в душі инше категоризування, инше групування згаданих повстань, а саме на такі, що скінчилися погромом, і на таке, що вдалося, „що славою стало Тарасові, козацеству“. Хронологія тут ні при чому. Це пасливе повстання Тараса Трясила згадує поет після невдатних, бо тільки з його приводу може він логічно снувати свої дальші сучасні міркування й викликати ними бажане зворушення в душі слухачів. Шевченко бажав, щоб „козацькі діти“ сучасною своєю недолею зажурилися й обізвалися, бо вона не менша, ніж була за часів Тараса Трясила. Тільки ідея історичності може цю правду викривити так, як *Сфремов* своєю тезою, що „в тужливу мелодію (за минулим) в цій поемі вривається дужий поклик цілком сучасного вже протесту проти того, що над дітьми козацькими поганці панують“. Аж смішно говорити про „дужий поклик сучасного протесту“ супроти слів „Нехай буде отакечки, сидить, діти, у запічку“.

„з вороженьків покепкую“! Констатування самого факту, що „над дітьми козацькими поганці панують“ це ще не „дужий поклик сучасного протесту“. Протест проти панування поганців, на думку поета, мали б підняти діти козацькі („зажуритись, обізватись, рятувати“!), але вони знають тільки „навіприсядки“ або „сидіти у зашічку“, хіба що ще також „слізеньки втирати“. І сам поет мусить удовольятися тільки тим, що „з вороженьків покепкуює“, хоч безперечно своїми „словами“ бажав він збудити байдуже сучасне покоління земляків, щоб воно „зажурилось, обізвалось, рятувало“. Прибільшувати цього не потрібно, воно й так велике, бо ніхто на Україні тоді того так не вимовив. Прибільшуванням псується тільки прегарна перспектива, яку поет у своїм образі знаменито перевів: колишні покоління журилися, обзивалися, протестували, рятували — сучасні не журяться, не обзиваються, не протестують, не рятують, а сидять собі у зашічку. З тої причини й сам поет може хіба тільки з вороженьків покепкувати, а це ще не „дужий поклик сучасного протесту“.

Таксамо дивно воно якось виходить, коли *Єфремов* говорить про „дужий поклик протесту“, а з другого боку про „перші неясні романтичні симпатії до народности“, про „неясні почуття, інстинкт“ у Шевченка, які думки *Лепкий*³⁾ формулює так: „Супільного, певного й повного світогляду, ясна річ, Шевченко ще тоді не мав“. І тут правда зовсім викривлена, як показує докладна аналіза не тільки поеми „*Тарасова ніч*“, але й поем „*Іван Підкова*“, „*До Основ'яненка*“, „*Думи мої*“ й „*На вічну пам'ять Котляревському*“. Яка з того буде користь для пізнання поетичної творчости Шевченка, коли ми, очевидячки, хоч може й несвідомо, фальшувати мемо ту правду, що Шевченко вже в своїм „*Кобзарі*“ перший і тоді ще зовсім єдиний на Україні як-найясніше сформулював національно-політичні ідеали України й мав відвагу не тільки з вороженьків покепкувати, але й їм прямо сказати: Смійся, лютий враже, та не дуже! — що мав відвагу співати про панування України на Україні, про панування залюрожців на Україні, а не поганців; що мав відвагу пригадати зовсім байдужим дітям козацьким їх обов'язки супроти обідраної неньки України, щоб вони не сиділи у зашічку, а дбали, щоб ненька Україна сиротою понад Дніпром не плакала, щоб над дітьми козацькими поганці не панували? Така ясна мова „*Кобзаря*“ нікому не дає найменшої підстави казати, що вона пошла з неясних романтичних симпатій до народности, або що думка поетова блукала ще в первісній невинности, не здужаючи зв'язати окремі факти в цілу систему і знайти загальну причину цікавих йому тоді подій, та що аж пізніше він „прозрівати став потроху“.

Річ ясна, передусім „міркі“ слова Шевченка звертаються до земляків, щоб їх збудити, щоб „козачество“ згуртувати так,

³⁾ Повне видання творів Тараса Шевченка, I, Київ—Львів, ст. 37.

*) Ліжвий приклад ідеалізації бачимо в поемі „Ординанія“, де Шевченко „проживу“, „кородиворо“ величез „козаком“, „святим лиширем“ за те тільки, що він „один із міліона свинопасів“, цебто українців („полян, дучів і драван“), здобувся на відвагу „за правду пресвятую статі і за свободу“ та заперотестувати проти київського генерал-губернатора Бібікова тим, що „сатрана в морду затопив“, „та ще й у церкві“.

З цього приводу мусимо зазначити, що й сам романтизм це таке поняття, з правдивим розумінням якого уже відко зустричесь у наших літературознавців. Безперечно світогляд Шевченка пересяк романтичними елементами. Сюди належить особливо ідея лірична історичного минулого, та не так того, як більшість ідеалізація козацтва, запорожців та таких козарств як Іван Підкова, Тарас Трасило, Ламалія, Залізник, Іонта, Дрема й інші*), ідеалізація, як чутливість, ліризм, ідилізм, нестримний розліп до волі, лежить уже в українським народнім характері і світогляді та не занесене до світогляду Шевченка аж із романтизму. В цій справі можу покликатися на „Нижесказанное“ Шевченка, звернім іще увагу на те, що й минуле цікавить Шевченка настільки, наскільки в ньому є якісь відтінки на щось сучасне, актуальне. Вихідна точка в Шевченка, навіть у його справжніх історичних поемах, все-таки є теперішність. Романтичне в Шевченка ніколи не є чимось незвичним, казковим, урочним, фантастичним. І Шевченкова ідея воліної України була для нього самого зовсім реальна, навіть актуальна; вона тільки його земляком, козацьким дітям, та ще літературознавцям видається як „подать хулюжньому романтизму і оспівуванню минулого“, скажимо іще виразніше.

Захоплення ідеєю воліної України вже від самого початку рад би бачити її як-найвищою здійсненою, за це робить він відно-відачними нерідусім земляків, він нетерпеливиться, сердиться, тає земляків, що вони не люди, а змії (це, а не що інші означають слова „проєрвати став потроху“), терпить за неї страшний мук, але не покидає її до самої смерті. Як супроти цих фактів можна ще й сучасні покоління навчати, що це все тільки „подать хулюжньому романтизму та оспівуванню минулого України“, це мені зовсім незрозуміле, це страшний іронія дої Шевченкової. Ного ідея воліної України перетякала найбільше самих таких українців так, що вони ще й тепер виправдовують її тільки романтизмом.

Така, та що він її своїм вогнем розпалить у вогонь великий. Як такі такі нескорка любови до України, яка в нього вогнем паласяє. І вірить він, що десь там хоч на самому тлі в серці землі на Україну в наші, що так вони наліхуть, лише серце і слово вміти любовати і славу і волю. І Шевченко посилає їм свої думи як це було колись на Україні, коли запорожці вміти панувати,

як — фантастична утопія. А таки вона помаху приймалася і приймалася в народі як своя зовсім реальна ідея, так що тепер хіба тільки деякі педовірки все ще покивають на неї головою.

Тій своїй ідеї дав Шевченко прегарний поетичний вираз також в поемі „*Тарасова ніч*“. Чому того люди не добачають? Чому в них, очевидно, не має ніякого значіння таке, як „ніхто її не рятує“, „нехай буде отакечки! Сидить, діти, у залічку“, або „з вороженьків покешкую“? На що воно тут сказане? Чому беруть усе так поверх, що ця поема в них тільки „яскравий колоритний малюнок минулого“? Чому далі повторяють один за одним неперевірені пісенітниці?

На все те тільки одна відповідь: уміти читати таки велика штука. Ще більша — вміти читати поезії Шевченка, де кожне слово повне поетичної символіки, багатозначне й не надаремно сказане.

В композиції поеми виявив Шевченко велике мистецтво. Уявіть собі зовсім живий сучасний малюнок (Шевченко малює!). Центральна особа в ньому типічна, народня, загально шанована постать: кобзар. Кобзареві, примістивши його „на розпутьті“ серед хлопців та дівчат, поет вкладає в уста свою пісню, щоб ті думки, які він висловлює, мали кобзарську повагу. Кобзар співає могутню пісню про колишню славу України, про колишні бої „козачества“ з ворогами за волю України, про сучасну долю-неволю. Він „співає, виспівує, вимовля словами“, аж лихо сміється. Хлопці та дівчата слізеньки втирають. Умовк кобзар. Він великий мистець, дожидає, щоб його пісня врилася глибоко в серце слухачів. Таї журба давить його серце, він сумує. Рішився. З журби знову заграє — очевидно, вже до бою з ворогами. Але хлопці — навприсяжки. Розчарований своєю невдачею, кобзар іде до шипку, щоб свою журбу втопити та все-таки з вороженьків хоч покешкувати, коли ще не в силі був підняти хлопців до бою з ними.

Чудовий малюнок, живий, свіжий, реальний. До того яка колористість порівнянь, яка музикальна, сріблиста дзвінкість мови, яка ляпідарність дикції! Тут маємо перед собою живу поезію й чудуємося, не можемо начудуватися, з яким мистецтвом поет свою ідею вмів провести.

1932.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ.

В немі „Великий Льох“ виступають насамперед у виді білих пташечок три душі, які тяжко караються, бо їх у рай не впускають. Шевченко приміщує їх умисно „на похилому хресті на старій церкві“ Богдановій у Суботові, щоб їм „видніше було, як розкопуватимуть льох“, бо з тою церквою і з тим льохом зв'язана їх нещасна доля. Поет в уста вкладає їм єдине бажання. „коли б вже швидче розкопали, тоді б у рай нас повну-скали“. Ясне значіння того бажання виявляється з дальшої їх розмови.

Хто уважно розбере кожне слово, той мусить у першій душі пізнати уособлену Богданову Україну. Вона родилась і як квіточка виростала під опікою й доглядом самого Богдана Хмельницького, її гетьман „на руках носив і цілував“. гетьманша „всього було їй понадає“, „всі її любили й кохали“, всі „до неї залицялись і сватати стали“... Аж ось лихо її зустріло: залицялись і сватати стали всякі женихи, але їй „уродила рута — рута. волі нашої отрута“ (*Чигирин*). Бо вона вповні плях перейшла гетьманові з старшиною, як він їхав у Переяслав, і „тою клятою водою батька, матір, себе, брата, собак отруїла“ та й за це карається, за це її в рай не пускають, хоч вона й виправдовується, що „того й не знала, що він їхав в Переяслав Москві присягати“. Значить: вона при сватанні виявила назагал нахил, орієнтацію на Московщину в тому розумінні, як це сказано в поемі „Суботів“, написаній того самого дня і в зв'язку з „Великим Льохом“ — 21-го жовтня 1845. р., про церкву Богданову, що „там то він молився, щоб москаль добром і лихом з козаком ділився“. Коли взяти на увагу, що Шевченко зараз-таки каже: „Мир душі твоїй, Богдане“, то можна б думати, що на таку згоду, щоб москаль добром і лихом з козаком ділився, на таке подружжя й Шевченко пристав би. А що „не так воно сталось“, то ця церква Богданова стала „домовиною України“ Шевченко виразно ставиться проти того, щоб „Москві присягати“ Таку згоду, таку злуку України з Московщиною, таке подружжя вважає Шевченко „волі нашої отрутою“. Присяга Москві це та проклята вода, якою Богданова Україна все на Україні отруїла: батька, матір — цебто самого Богдана й гетьманшу, себе, брата — Юрася гетьманенка, собак — цебто геть усе на Україні, одне слово — всю Україну. Не забудьмо: і самого Богдана отруїла!

Погляд Шевченка на цю історичну подію, Переяславську

умову, найшов тут у чудових поетичних образах свій повний і ясний вираз. Гріх Богданової України, за який тяжко карається й за який у рай її не пускають, був той, що вона віддалася Москві. прийняла з резигнацією присягу Москві, чим отруїла все живе на Україні. Гріх той, це — не гріх простонароддя або темного народу, як думає *Лепкий*¹⁾, і не самого гетьмана з старшиною, які виконували тільки волю Богданової України, виявлену тим, що „виювні шлях їм перейшла“, це гріх усіх тих, що рішали тоді долю, подружжя України. Вони не повинні були пристати на „долі нашої отруту“, на присягу Москві. Несвідомість („а того й не знала, що він їхав в Переяслав Москві присягати“) змісту, наслідків і ваги такої події, як Переяславська умова, не може виправдати нікого з відповідальности за такий чин. Так думає Шевченко, так „сказав Петрові Бог“...

Друга душа це — не бідна дівчина, як думає *Лепкий*²⁾, ані не простонароддя взагалі — „я між трупами валялась у самих палатах Мазепиних“! — ані не український народ, як думає *Цірик*³⁾. Це персоніфікація тої України, яка в боротьбі Мазепи проти Петра поставилася по боці Петра проти Мазепи — що „цареві московському коня напоїла“. Шевченко характеризує її ще так: їй цар „звелів коня напоїти, вона й напоїла“, а тим „тяжко отяжко согрішила, ледви дійшла до хати, на порозі внала, а на завтра, як цар вийшов, її поховала та бабуса, що осталась на тій пожарині (Батурина), та, що її привітала в безверхій хатині“. І вона також виправдовується тим, що „її сама не знає“, за що її карають, а тільки догадується:

Мабуть, за те, що всякому служила, годила,
Що цареві московському коня напоїла.

Цареві московському, а не Мазепі! Вона ще характеризується недолітком — у розумінні, що так, як вона, поступати могли тільки дітваки-недолітки, а не люди за долю України відповідальні. Шевченкова характеристика цієї душі така ясна, така прозора, що не може бути найменшого сумніву, що вона уявляє собою ту частину України, яка зрадила Мазепу, зрадила ту святу (Батурин славний!) українську справу, що її заступав Мазепа. Гріх зради народньої — нехай і з наказу царя („звелів“), і несвідомість того, що такий учинок був власне зрадою, тай те, що вона всякому служила, годила, навіть і такому, як був цар московський, це гріх дуже тяжкий, як показується зі слів: „Уже й хату розкидали, і сволок з словами попалили, а я над ярами і степами козацькими і досі літаю“, бо народ уважав її, очевидячки, за таку людину, що записала свою душу чортові.

Наслідки цієї зради були страшні.

1. Сестра, мати — зарізані. Сестра — це персоніфікація вір-

¹⁾ Повне видання творів Т. Шевченка, т. I, ст. 83, 84.

²⁾ Там-таки, ст. 79.

³⁾ Політичні теми Т. Шевченка, Коломия, 1925, ст. 163.

ної Мазени України. Мати — це персоніфікація гетьманщини в цілості, матері обох сестер. Вони зарізані!

2. „Що вже я просила московського конитана, щоб і мене вбили. Ні, не вбили, а пустили москалям на грище“. Це значить: Гетьманщина після невдачі Мазени стала грищем москалів. Не помогли і просьби тої України, що допомогла Петрові Мазепу побороти.

3. А „бабуся, що осталась на тій пожарині (Батурині), та, що й мене привітала в безверхій хатині“, що її поховала й сама вмерла і зотліла в хаті? Що це таке? — В Шевченка жадне слово не сказане на-вітер, і тому я не помиляюсь, що поет у цій бабусі, коли він уважав за потрібне її в образі вмістити, бачив образ бабусі обох сестер, а матері їх матері, цебто образ цілої, нерозділеної ще — ми тепер сказали б: соборної — України, яку почав будувати Богдан Хмельницький, яка була ще до Переяславської умови. Вона — звісно, бабуся — привітала і зрадницю в безверхій хатині й поховала її, й „сама вмерла, і зотліла в хаті, бо нікому в Батурині було поховати“. Сумна її доля. Згинула в безверхій хатині, хатині, з якої цар Петро зірвав верх, і навіть поховати її не було кому... Що за мистецький образ! Тільки придивіться йому уважно і зблизька!...

Третя душа — це образ нової, так сказати б „малоросійської“ України, знов таки не самого простонароддя, як думає *Лепкий*, образ України, яка родилась після скасування гетьманщини, після зруйнування Січі запорозької, України цариці Катерини, України „сповитої“, що не сміла і слова промовити („що й не говорила“!), а тільки плакала. Мати її на руках носила, забавляла і, щоб забавити, її горе злекшити, галеру золотую їй показала, „а в галері князі, і всі сили, воєводи, а між ними цариця сиділа“. Вона „глянула, усміхнулася, тай дух не стало, й мати вмерла“. І тепер карається її дупа, й досі її на митарства не пускають. Такий гріх тяжкий поповнила вона своїм усміхом, знов таки не знаючи — сповита, що „тая цариця лютий ворог України, голодна вовчиця“. Мати Україна від того вмерла. Не треба було сповитої так забавляти, не треба було усміхатись до лютого ворога України. І знов не свідомість ваги історичних подій на Україні за цариці Катерини, наслідком яких Україна — мати й дитина — згинула, не виправдовує ані Шевченко, ані Бог („бо так сказав Петрові Бог“).

Деяке освітлення світогляду Шевченка, який ліг у основу розуміння гріху, поповненого дупами, дає нам козак, що в думці „За байраком байрак“ встає з могили й так сумно співає:

Нанесли землі
Тай до дому пішли,
І ніхто не згадає.
Нас тут триста як скло
Товариства лягло,
І земля не приймає.

Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти:
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій.

Таке вірування є в народа, що земля не приймає тих, що „по своїй по землі свою кров розлили і зарізали брата, крові брата впились“, і ніхто таких не згадає... Така етика українського народу.

Гріхів таких у історії українського народу повно. Шевченко вибрав три найважливіші фази з історії українського народу й будівництва державності України й показав у яскраво освітлених образах, від сили й виразистости яких аж мороз проймає душу, увесь політичний нерозум („недоуми, запастили божий рай“), усі тяжкі гріхи відповідальних провідників народних, що не вміли оцінити ваги історичних подій, не мали ясної провідної мети перед очима.

*

Але на цьому не кінець. Гріхи українського народу ще тяжчі. Пташки-дупі відлітають, а на сцену поет виводить три воропи: українську, польську й московську; приміщує їх „на маяку, що на горі посеред лісу“, зазначаючи цим zarazом у згоді зі значінням маяків у давній історії України добру політичну орієнтованість ворон. У кожного народу є свої ворони.

Польська спричинила упадок Польщі, розлила річку крові в польському повстанні 1831. р., в Сибір загнала свою шляхту та в Парижі публікує з емігрантами.

Московська „с Татарами помутила, с мучителем (цебто з Іваном Грозним) покутила, с Петрухою попила да немцам запродата“, а тепер укази кармає на згубу народу.

Українська ворона куди рухливіша. Вона „линкувала та кров проливала“ вже тоді, як обидві перші ще й не родились; вона спалила Польщу з королями; наймала, запродувала козаків усім, хто тільки не захотів: думала з Богданом їх от-от поховати, не вдалося, встали погані із шведською прибуду; Батурин спалила, Сулу в Ромні загатила тільки старшинами козацькими, а такими просто-козаками Фінляндію засіяла, насипала бурт на Орелі, на Лагоду так гурти за гуртом виганяла та цареві болота гатила і слаяного Полуботка в тюрмі задушила; і в кріпость завдала просто-козаків, і дворянства страшну силу у мундірах розплодила... А тепер ворон закликає, бо начитала, що на Україні „що сь комонують, на катів та на все »добре« кайдани готують. Сю ніч будуть в Україні родитись близнята: один буде, як той Гонта, катів катувати, другий буде (оце вже наш!) катам помагати. Що як виро-

сте той Гонта, все наше пропало, усе »добре« поплиндрує, й брата не покине, і розпусить правду-волю по всій Україні“.

І ну ж усі три ворони раду радити, що тут їм робити.

„Я золотом рюзтопленим заллю йому очі, я царевими чинами скручу йому руки“ — каже московська ворона, зазначаючи цим методи московської політики супроти українців.

„А я зберу з всього світа всі зла і всі муки“ — це польська ворона, зазначаючи тим знову методи польської політики супроти українців.

„Поки сліпі люди, треба його поховати“ — радить українська.

І всі три ворони полетіли, щоб того українського нового Івана Гонту чи втопити, чи отруїти, чи хоч би в саме пекло запропорити.

Так характеризує Шевченко свої ворони, а по цьому можемо собі міркувати, що вони собою уявляють. Це злі духи, темні сили народу. Це первертні, що „помагають москалеві господарювати та з матері полаталу сорочку здійсмати“ (*Розрита могила*), це зрадники як „Галагани, і Кисілі, і Кочубеї-Ногаї“, це „раби, підніжки грязь Москви, варшавське сміття“, це донощики, „недолюдки, що правдою торгують“, це „нові кати, лихі людоді“, „пові ляхи“, це ті пияки, що „сміються та лають батьків своїх, що змалечку цвенькати не навчили по-німецьки“, це ті „подлії раби, підніжки царській, лакеї капрала п'яного“, це ті, що „їх безчестів і зрада і криводушіє огнем кровавим, пламенним мечем нарізані на людських дунах“, це ті „няньки, дядьки отечества чужого“, що „називають преподобним лютого Нерона“, що в погоні за власними користями не знають жадного етичного стриму, це — одне слово „не люди, а змий“, це найбільші шкідники України, її здорового політичного й культурного розвитку. У кожного народу є такі змії, але в українського було й є їх таки найбільше. Інші ворони не такі дуже діяльні, не можуть также повеличатися занадто великими успіхами в себе. Зате українська ворона дуже активна й коїть найбільше лиха. І Шевченко їх тут, як і в інших своїх „псалмах сурових про беззаконія людей“, як: *Чого мені тяжко*, *Розрита могила*, *За думою дума*, *Сон*, *Кавказ*, *Посланіє*, *Холодний Яр*, *Три літа*, *Юродивий*, *Осії глава XIV*, *Бували війни* і т. д. і т. д. — не милує, а вогненними словами мов розжареними залізними прутами бичує.

Таким чином ворони це — не „реакція, упрямий консерватизм, охота здавити всяку нову думку, новий розгін в країну правди й волі“, вони не кракають в імени „верховодячих сфер, польського можновладства, українських старшин та московського бояринства й чиновництва“, як думає *Лепкий*⁴⁾. Це велика помилка. Шевченко докладно відрізняє від ворон — к а т і в. Кати України це — царі, це московський уряд, це „москалі“. Ворони ж катом тільки помагають. Сила катів не була б така велика, якби не такі українські

⁴⁾ Опр. цит., стр. 85.

ворони, що „для роскоші турецької, для лакізму пенясаго“ і для всяких інших із етичного погляду поганих мотивів, як дворянство в мундірах, як золото розтоплене, цареві чини... їм не помагали.

Всі ворони з національного боку безхарактерні й кооперують навіть, як бачимо, між собою, одна одній помагають посполу в своєму ділі, удержують між собою тісні звязки, отже це інтернаціональні канали. От і в цім конкретнім випадку заходяться всі ворони разом усіма силами, щоб ніхто не розпустив правди волі по всій Україні, бо тоді »все наше«, цебто вороняче, „пропає б“.

А на руку їм іде: 1. сліпота, т. зп. національно-політична темнота людей на Україні (там же на те гайворони з півночі „клюють очі козацькі“); 2. навіженість, безумність, глупота матері навісної, яка регочеться, що її близнят „Іванами обох будуть звати“; на думку Шевченка, українська мати повинна б того Івана, що катом буде помагати, „у колісці придумити, під серцем приспати“ — такі коліси були українські матері (*Розрита могила*) — та так те перішня українська мати вже не зробить, вона регочеться навісна; 3. і вся Україна сміється й ридає. Коли взяти на увагу, що близнята родяться серед незвичайних обставин, подібних як при різдві Месії: „над Чигрином (як над Вифлеемом) мігла простяглася і над Дніпром і Тясмином земля затряслася, застоїлася гора над Чигрином“, то треба б сподіватися, що Україна, вся Україна повинна б витати свого месію, а не сміятися й ридати, як яка юродива, або в найліпшому разі роздвоєна у своїх почуваннях...

Дуже річ цікава, на яку треба звернути особливу увагу, це повне й ясне розуміння історичних подій, ваги, значіння й ролі України в її взаїмовідносинах до Польщі й Московщини в минулому і в теперішності саме в українській ворони, коли тимчасом душі все виправдовують свої гріхи незнанням. Українська ворона все знає. Вона зводить навіть бій із Карамзином за те, що державна організація України старша, ніж Московщини й Польщі („ви ще й не родились, як я отут шинкувала та кров проливала“ — „в колодочки ще не вбили, безпері каліки“!).

Отак Шевченко, коли тимчасом наші історики мовчали, боровся тут і в „*Посланні*“ („німець“, цебто Карамзин, скаже: „ви могли“) і в „*Субтові*“ („кажуть, бачиш, що все то те таки й було наше, а що ми тільки наймали татарам на нашу та полякам“). Боровся завзято з урядовою націоналістичною історичною ідеологією й виявив притім незвичайно вірне розуміння історичних і національних відносин на Сході Європи. „Все забрали любісінько“ (цебто москалі на Україні), „от-от указ надрукують: По милости божій і ви наші і все наше“. — так каже українська ворона — і дійсно, москалі забрали її її історію, літературу, культуру, всі надбання, пам'ятки, землю, маєтки так, що Україна, як це вже 1840. р. бачив поет у поемі „*До Основ'яненка*“, поміщений у першій „*Кобзарі*“, „обідрана сиротою понад Дніпром и плаче“, знав він тоді вже й те, що „ніхто цього не бачить, тільки во-

рог, що сміється". А вкладає Шевченко свою історичну ідеологію, свою синтезу української історії в уста української ворони. Бо тільки ворони це добре знали й тільки серед ворон можна було перевести розправу на цю тему. Урядово „тайворони з півночі: клювали очі козацькі“, удержували людей у сліпоті-темноті. ворони ж усе знали.

Не можу поминути мовчки й того, що українська ворона чваниться: „я спалила Польщу з королями. а про тебе щебетухо (цеб-то про польську ворону) і досі стояла б“..., бо це також освітлює історичну ідеологію Шевченка. Освітлення цієї ідеології доповняють іще і слова „Послання“: „А чванитесь, що ми Польщу колінь завалили... Правда ваша. Польща впала тай вас роздавила“. Значить: упадком Польщі Шевченко зовсім не тішився й не захоплювався, уважав його шкідливим зі становища України: його могли спричинити хіба тільки українські ворони. і тим ані чести, ані користі українському народові не принесли.

*

Ворони відлітають зі сцени, щоб поховати українського Гонту, а на сцену виступають інші гріхи України, виступає живе українське духове каліцтво під видом трьох лірників, сліпого, кривого і горбатого. Вони сліпі на все, що на Україні кругом них діється, із викривленими поглядами на історичні й сучасні події, а при тім здегенеровані на умі, що їх уже, як то кажуть, і могила не виправить. Поет показує це на безглуздії їх суперечці саме про маяки. Бо як у історії України маяки мали велике значіння сторожинців перед небезпекою, так у новітнім житті України духові її провідники повинні би сповняти роль колишніх маяків. Їм це й на думку не лізе, вони плетуть нісенітниці, що це москалі якесь сідало зробили — для ворон, москалів або німців, щоб лічити зорі, або там „нести́сь та москаля плодити. бо чутка є, що цар хоче весь світ полонити“; або що „пани туди повилазять та дивитись будуть, як мужики тонутимуть“, коли потоп буде; або що ті хвигури на те, щоб „люди не крали води з річки та щоб нишком піску не орали, що скрізь отам за Тясмином“, так що аж нарешті один зміж них і сам каже: „Чорт зна, що провадити! Нема хисту. то й не бреши!“

Одне виходить ясно з їх розмови: якась містична віра в силу москалів і царського імперіялізму та панської самоволі і страх перед ними. Характеризує їх і те, що їм тільки хлібець та пожива на умі. І пісні їх, яких самі не склали, а яких тільки навчилися, безідейні, не мають на меті славу бувальщину воскресити, а щоб пожитись... Отакі то йдуть „у Суботів про Богдана мирянам співати“.

Знову сцена змінюється. Люди копають льох під караулом. Ісправник, начальство мордате. Находять „черепок, гниле корито й костяки в кайданах“. Ісправник казиться „мов несамовитий“. Яременка в пику пише, по-московськи лає увесь народ і на старців налітає“ та наказує — „завалить їм. Взяли й завалили.

вишарили у московській бані-прохолоді". — Дика сцена московської брутальної урядової самоволі на Україні, яка не знає навіть пошанування для костяків того, кому „єдина-недільмая“ поставила пам'ятник у Києві. І він у них — „мошенник“!

*

А тепер киньмо жмут найяскравішого світла на всі ці малюнки давнього недоумства, з одного боку, підлоти й пікчемности ворон, сліпоти людей, навіжености матерів, юродивости України, духового каліцтва й безідейности лірників України та брутальної самоволі московського уряду на Україні, з другого боку, з великого рефлектора, уміщеного на самому чолі поеми у словах, узятих із 43. псалму Давидового: „Положилъ еси насъ сосѣдомъ нашимъ подражаніе и поруганіе сѣшимъ окрестъ насъ. Положилъ еси насъ въ притчѣ во языцѣхъ, покиванію главъ въ людехъ“. — Ясніше стане нам це мотто в перекладі самого Шевченка, зробленому в тому самому 1845. р.:

Покшув нас на сміх людям, в наругу сусідам,
Покинув нас яко притчу нерозумним людям.
І кивають сміючися на нас головами.

Ось що намалював нам поет. Можемо додати тут іще й дальші слова перекладу цього псалму:

І всякий день перед нами стид наш перед нами.
Окрадені, замучені в путах умираєм.

Ось яке вражіння бажав збудити в душі своїх земляків Шевченко своїм „Великим Львом“. Це правдиве значіння і правильне розуміння поеми. В ній, як у дзеркалі, повинна була побачити себе вся Україна, почути наруги сусідів, сміх сторонніх людей, брутальну самоволу уряду, то знов побачити незвичайне зявище мітли над Чигирином, почути трус землі, стогін гори над Чигирином, і сміх, і регіт, і ридання...

Малюнок по-мистецьки задумалий, по-мистецьки виконаний і викінчений, влитий у форму пародного вертепу, яку заразом Шевченко чудово стилізував. Ні сліду тут якогонебудь впливу Міцкевичевих „Dziad“⁵⁾. Просто смішно про це говорити. Це наскрізь Шевченкова містерія, де він у повній свідомості змальованих великих хиб верхів громадянства України, з кріпкою вірою в живучість („тай живуші проклятуші“) козацької ідеї братерства, волі і правди в містичний спосіб зазначає різдво спасителя України, нового Гошти, що „ізбавить Україну вражою наругою“ і „розпусить правду, волю по всій Україні“ — в містичний спосіб тому, бо за перекопаннями глибоко релігійного Шевченка сам Бог посилає на землю людям пророків-спасителів. Шевченкове серце чує, що це „од Бога і голос і ті слова ідуть між

⁵⁾ Пор. О. Колесса, Шевченко і Міцкевич, Львів, 1894, ст. 100—102.

люди, коли серце бється, ожива, як їх почує". Він же бажав, щоб і його слово мало таку силу, щоб від нього серце билось, оживало в усіх земляків. Воно і справді треба надприродної сили, щоб Україну вивести з неволі, зробити, щоб вона ожила. Тут біблійний образ різдв Христова мав Шевченко перед очима тим більше, що відродження України, на його думку, мусить брати свій початок від етичного відродження українців. Відступає ж Шевченко від цього образу настільки, що каже родитися близько там, очевидячки, щоб тим інше яскравіше зазначити труднощі відродження України, де від одної матері родяться й такі, що катам допомагають, і де навісна мати не вмів навіть розпізнати доброго Івана від злого.

Другий містичний момент — це розкопування льоху і зв'язана з ним віра, що тоді три душі дістануться до раю, коли „москаль розкопа великий льох". Коли взяти на увагу якісь тривожні слова української ворони: „та лихний їх знає, чого вони (цебто москалі) з тим *поганим* льохом поспішають. Трошки б, трошки підждали, і церква б упала: тоді б собі дві руїни разом розкопали" — то цей льох зв'язаний із Богдановою церквою, що стала широкою, глибокою домовиною України, бо відсіля (по молитві) поїхав Богдан „в Переяслав Москві присягати". Отже великий льох це та широка, глибока домовина України. Коли б церква впала, то не тільки з церкви, але і з тої домовини України, цебто з самої України, яка в ній спочиває, стала б руїна, і можна б було дві руїни разом розкопати, не лякаючись лиха, що Україна, розтрощена і в домовині, встала б. Коли ж церква стоятиме, а розкопуватимуть тільки домовину України, яка ще не стала руїною, то з домовини — і цього саме страх побоюється українська ворона, тому то льох той поганий! — встане похована там Богданова Україна, і тоді „все наше пропало": тоді й душі дістануться до раю, а ненаситність москалів наїшла б тоді також свою справедливую заплату.

Такий, думаю, чисто логічний причинний зв'язок між цими фактами. Для ще ліпшого зрозуміння мусимо вказати на специфічну Шевченкову ідеологію щодо могил. При самому кінці „*Розритої могили*" каже Шевченко: „Ех, якби то, якби то знайти те, що там поховали, — не плакали б діти, мати б не ридала". В „*Івані Підкові*" могили про „волю нишком з вітрами говорять". А в „*Буває в неволі*" таки виразно козак у розвернутій могилі Шевченкові показує: „Дивися, дитино, оце козаки... оце воля спить". У „*Сні*" могили називаються „наша слава", а в „*Івані Підкові*" це — „свідки слави дідівщини". — Отже в цій освітленні сміло можемо сказати, що в великому льоху *спить* воля України, спить Україна, тільки спить, і розкопати цей льох значить — збудити Україну й випустити її на волю. Таке розуміння підпирає ще й те, що Шевченко в „*Суботі*" виразно висловлює переконання: „церква-домовина розвалиться, а знід неї встанє Україна, і розвіє тму неволі, світ правди засвітить, і помо-

ляться на волі невольничі діти“. Встане Україна, як домовина розвалиться, а вона розвалиться, коли розвалиться те, наслідком чого дісталась Україна в цю могилу, коли розвалиться Переяславська умова, цебто злука України з Московщиною на основі присяги Москві, якою „занапастив (Богдан) вбогу сироту Україну“ (*Суботів*), якою Україна дісталася в домовину.

Це зовсім ясне і ще й сьогодні актуальне, це правдива думка Шевченка, а не те, що розкоп москалями малого льоху, як думає *Лепкий*, значить тільки, що „здеморалізування нашого панства а почасти й інтелігенції“, та що великий льох значить тільки, що „свідомість своєї окремішності, бажання волі й незалежності в широких кругах народу осталися нетknięтими“⁶⁾. Свідомість окремішності народньої була й є — скрізь і геть у всіх, у душ, ворон, лірників і мирян. Нема тільки хисту, щоб Переяславську умову розвалити, нема хисту власного державного будівництва, нема нового невідкупного, невістримого, як Шевченко, Гонти: на переломі стоять недоуми, ворони, сліпота-темнота людей і духове каліцтво. Стоять йще тепер. Пізнав це Шевченко і своєму глибокому пізнанню правди, своїй найтоншій аналізі дійсності дав поетичний вираз у своїй безсмертній поемі „*Великий Льох*“.

Цим хоче поет також розбудити живе почуття людської гідності у своїх земляків і показати зовсім певну дорогу до визволення України.

Прага, дня 8. березня, 1927.

* * *

Небавом після надрукування цієї моєї інтерпретації в ЛН-Вістнику за червень 1927. р. дістав я харківське видання Кобзаря з р. 1927., яке зрадували І. Айзеншток та М. Плевако. Тут на стр. 175 надруковано:

„Душі — це люди, що через свою несвідомість чинили Україні в її минулому великі політичні кривди“.

„Ворони — лихі історичні обставини, злі духи української, російської й польської історії“.

„Лірники — плучка на всі боки інтелігенція, що співала й танцювала під сопілку вищих кол шляхетської Польщі й царсько-дворянської Москви“.

„Під »Великим Льохом« треба, мабуть, розуміти природню свідомість і силу українських працюючих мас“.

⁶⁾ Ор. cit., стр. 88.

..Що-ж до народження двох близнят — Іванів, то під ним можна розуміти виникнення на Україні соціальної свідомості: два Івани — два класи: працюючий та пануючий, експлуатуючий“.

Такі погляди, таке розуміння символів „три душі“, „три ворони“ й „три лірники“ та й самої поеми „*Великий Льот*“ можуть хибі, як показують підкреслені мною слова, тільки служити доказом, що в нас іще й досі не перевелися такі лірники — сліпі, криві і горбаті, як їх тут Шевченко змалював. Чести нам такі новітні лірники не приносять. Таким своїм „співом“ про Шевченка не западуть ласки навіть у „правительства“, таксамо, як їх попередники не запали своїми піснями про Богдана.

„ЧОГО СЕРЦЕ ПЛАЧЕ, РИДАЄ КРИЧИТЬ...“

У Шевченка серце розболілося. Вже в „*Гайдамаках*“ (1841) каже він: „Болить серце, як згадаєш: старих славян діти випились кровю!“. Але це треба з огляду на форму „згадаєш“ розуміти більш загально: кожного чоловіка болить серце, хто згадає... Та в роках від 1843—1845 Шевченко нарікає разураз, що в нього серце „розбите“, та що воно „розривається“...

Рад би я поставити діагнозу цього болю серця в Шевченка.

Перші симптоми надмірного зворушення серця в Шевченка бачимо в „*Тризні*“, поемі написаній восени (14. листопаду) 1843., де він нарікає на „серця рани“, та що „серце плакало и пыло и замирало в пустоте“.

В поемі „*Чигирин*“, написаній 19. лютого 1844. „думи прокляті рвуться душу заналити, серце розірвати“.

Дня 13. листопаду 1844. р. отже саме рік після написання „*Тризні*“, його серце „плаче, ридає, кричить мов дитя голодне“. Сам поет відзивається до нього: „Серце мов трудне... не вкрито, розбите, що в тебе болить?“

Дня 13. грудня 1844. р. (*Пустка*) прирівнює поет своє серце з „погорілою, некритою пусткою“.

Дня 16. жовтня 1845 (*Невольник*) його „поточене, старе серце плаче“.

Дня 22. грудня 1845 (*Три літа*) каже поет, що „тепер я розбите серце ядом гою“.

*

Аналіза належних сюди поем покаже нам причину того стану.

В поемі „*Чигирин*“ поет указує прямо на думи прокляті. що вони „рвуться серце його розірвати“.

В інтерпретації цієї поеми (пор. ст. 18—32) я показав, що ці думи обертаються головню коло того, якби то Україну, що „заснула“, і Чигирин, що „спить“, із поганого сну збудити, з мервецького сну, що рівняється моральній смерті. Ті думи відносяться тут до морального занепаду України, який надав поетові в очі скрізь на Україні, на кожному кроці. Україна „в ка-

люжі, в болоті серце прогнила¹⁾. Її „погане, гниле серце трудне¹⁾“, серце з сукроватою кров'ю сталося „дуплом холодним“, у яке вона „гадюк напустила“. Вона „дітям надію в степу оддала“, щобто виховувала свої діти в повній безнадійності на волю..., і всюди вже навіть сама активно в цьому моральному болоті немов розкошує, а про „святую славу“ Чигрина, про колишнє славне минуле, про „святую правду“ ніхто й слова не промовить і на сміх не скаже“. Отакі то думи „рвуться серце розірвати“, т. зв. з такою силою вони поста захопили, так його мучать, що аж серце розривають — тим більше, що користи від жадної не помічає зі свого поетичного плачу. „марно сльози тратить“.

Ілюстрацією до цього можуть нам послужити слова в поемі „Сон“ (1844, 8. липня):

За що ж кара? За що мені муки?
Кому я що заподівав? Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували, серце запалили
І галичі силу — думи розпустили?
За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
А коли я спокутую? Коли діжду краю?
Не бачу й не знаю.

Тут поет констатує велику кількість (силу) своїх чорних як галич дум, уважає їх за тяжку, незаслужену кару, муки для себе. міркує, що це чийсь тяжкі (немилосердні, незичливі, нещасні) руки їх розпустили й ними серце його запалили на те тільки, щоб він тяжко мучився, карався. Ось чому ті думи прокляті!

Велику кількість таких своїх дум і таку саму їх силу зазначає поет іще і в поемі „Н. В. Гоголю“ (30. XII. 1844):

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає.
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці....

Тут поета болять найбільше те, що він ті свої думи, „великеє слово“, не має навіть кому розказати, бо земляки „всі оглухли, похилились в кайданах, байдуже“, служать „престолові, отчеству“, і нема нікого, що хотів би поборотися „за честь, славу, за братер-

¹⁾ Грінченко перекладає це слово по-російськи „удрученный“. Це, очевидно, фальшиво. І переклад „тяжело больной“ дуже загальний. У такому оточенні, як тут, погане, гниле, в болоті, в калюжі, прогнила, сукровату — слово „трудний“ мусить мати значіння, яке нагадує нам значіння пркслов. слова *trādā* (із* t r ā d ā), уживану там про водяну пухлину й інші хороби, нагадує нам значіння польського *trąd* („lepra“), *tręowaty*. Отже „серце трудне“ значить тільки, що — трудовате, натрудоватіле, набрякле, струповате, болячкувате, чирякувате, гнійке. Про етимологію цього слова порів. етимологічні словарі Міклошіча та Брікнері.

ство, за волю країни“ так, як колись Тарас Бульба або Гонта в „Гайдамаках“ або старий козак у „Буває в неволі иноді“...

Щоб свої муки злегчити, поет на поганому гнилому серці трудному України як лікар переводить смілу дуже тяжку операцію. Він пожами обоюдними, що виростають із його щирих сліз, із його поетичного слова, розпанахує це серце, виціджує з нього су-кровату й наливає туди „живої, козацької крові, чистої, святої“!

Як можемо всі засвідчити, ця операція Певченкові вдалася. Своїм словом він уздоровив серце України, і вона, хоч звільна, дуже звільна, а все ж почала приходити до сил.

Але Шевченко цього зараз іще не помічав. Він нетерпеливився. Знов чуємо від нього нарікання на „розбите, трудне серце“:

Чого мені тяжко? Чого мені пудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить
Мов дитя голодне? Серце моє трудне!
Чого ти бажаш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце! На віки засни,
Невкрите, розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі!...

Серце поета, як бачимо, і далі плаче, ридає, кричить... Чудове порівняння з голодним дитям показує нам щирість і не-погамованість його плачу, ридання, крику.

Не фізичні болі, фізичні потреби тому причина. Пити, їсти є що. Спати таке поет не хоче. Серце його „трудне“ (тут утомлене!) — розбите тим, що має очі видющі, відкриті (тут серце персоніфікується!), й бачить, що „люд навісний скаженіє“. А як той люд скаженіє, це бачимо дуже добре з поеми „І виріс я на чужині“, звязаної безпосередньо з вражіннями поета на його подорожах по Україні.

Чорніше чорної землі
Блудкають люди, повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави буряном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли, —
Пімі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть...

— — — — —
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві. Гинуть, гинуть
У ярмах лицарські сини,
А прелоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають шитани...

Ще різкіше показав це Шевченко в поемі „Сон“:

Хибá ти не бачиш,
Хибá ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися!...
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають. — бо нічим обуть
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо оддають.
Бо його, бач, трохп!... А онде під тинном
Опухла дитина голодная мре.
А мати пшеницю на панщині жне!
А он — бачиш?... Очі, очі! На що ви здалися?
Чом ви змалку не висохли, слізьми не злилися?
То покритка попідтиню з байстрам шкандибає:
Батько, мати одцуралась, її чужі не приймають.
Старці навіть цураються... А панци не знає,
З двацятю, недолюдок, душі пропиває!...

А в „Невольнику“ каже поет:

Ні дівчини молодої й малої дитини
Я не бачу щасливої: все плаче, все гине...
Скрізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають!

Тому то й тут (16. X. 1845) поет говорить уже про своє „лю-
точене старе серце“, що воно вяне, засихає...

І в *повістях* поета є багато місць, що вказують на те, як тоді
„люд навісний“ скаженів.

Наведені приклади ясно показують, що під словом „люд“, хоч воно звичайно вживається у значінні „простий народ“, не можна розуміти нікого іншого, а тільки „преноганих, лукавих панів“ на Україні, що людей у ярма запрягали, а зовсім не тих, що „чорніше чорної землі... пімі на панципу ідуть і діточок своїх ведуть“. Стоїть же слово „люд“ тут умисне на те, щоб панів назвати словом, яке в їх мові має зневажливий присмак.

Поки серце поета має відкриті очі і все бачить, що на Україні діється, доти воно не може заспокоїтися тим, щоб пило, їло, спало, хибá що воно „невкрите“²⁾, розбите“ на віки заспуло б. Але коли б воно на віки заснуло, то люд навісний і далі скаженів би. Тому поет тимчасом задовольняється тільки порадою для свого серця, щоб воно свої очі „закрило“; таким чином не бачитиме того, як люд навісний скаженіє.

Я знаю, що „закрити очі“ є в нас синонімом до „умерти“, „на віки заснути“. Але тоді вживається ця синтактична сполука

²⁾ Значіння слова „невкрите“ на цьому місці можна правильно розуміти, коли возьмемо на увагу дальші слова „закрий, серце, очі“. Отже є це синонім до „незакрите, ненакрите“.

тільки в певних формах. Вже ж не в наказовому способі, як отут „закрий, серце, очі“. Та не тільки з тих формальних причин я не можу розуміти цього вислову тут у такому переносному значінні, але ще й тому, що тоді речення „а люд навислий нехай скаженіє“? що в осередком і мотивом думки, неначе б повисло в повітрі, і зв'язок його з цілістю не був би цілком зрозумілий. Тільки при конкретному розумінні „закрий очі“ (чи рукою, чи чимось иншим, щоб не дивитися й не бачити) наведене речення стає в самому осередку думки як мотив плачу, ридання і крику серця поета, як причина, чого йому тяжко, чого йому нудно, як вираз, чого він бажає, чи не бажає. Тому я „закрий, серце, очі“ уважаю за модифікацію висловленої думки „засни, моє серце, на віки засни“. Поет модифікує те своє бажання, може, з огляду на те, що воно (без самогубства) не може бути зараз переведене, на можливе до переведення „закрий, серце, очі!“.

Цісик цього не добачав³⁾.

Ми знаємо, що йому не вдається хоч би тільки очі закрити.

Але ще одне треба зазначити. В „*Перебенді*“ поет у такім разі каже: „А щоб тебе не цурались, потурай їм, брате! Скажи, враже, як пан каже, на те він багатий“. Супроти того тут великий поступ. Він, закриваючи очі, тільки свої власні муки злегчити бажає, ніяк не хоче тим потурати багатим панам. Його теперішнє становище до панів таке: „Що хочете, то те і робіте: чи голосно зневажайте, чи пипком хваліте мої думи, — однаково... Я серцем до вас не вернуся“ (*Три літа*).

*

Але все ж розпука береться Шевченка. Він не знає, що діяти, а не хоче так жити, щоб „серцем замірати і гнилою колодою по світу валитись“, щоб „сліду не кинуть ніякого“. І думкою лине він до свого великою друта сивоусого М. С. Щепкина, якому присвятив іще таке ж поеми „*Чигирин*“ і „*Неофіти*“, розкриває перед ним щиро увесь біль свого серця.

ПУСТКА.

(М. С. Щепкину)

Заворожи мені, волхве, друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав, а я ще боюся...
Боюся ще погорілу хату руйнувати,
Боюся ще, мій голубе, серце поховати!...
Може, вернеться надія з тією водою
Цілющою, живучою, дрібною сльозою;
Може, вернеться в некриту пустку зімввати,
І укриє і нагріє погорілу хату,
І вимете і виміє і світло засвітить;
Може, ще раз прокинуться мої думи-діти,

³⁾ Т. Шевченко, Політичні поеми, Коломия, 1926, ст. 148.

Може, ще раз пожуруюся, з дітками заплачу,
Може, ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу!
Встань же, брате, хоч одури, скажи, що робити,
Чи молитись, чи журитись, чи тімя розбити?

Серце своє порівнює поет із погорілою хатою, з некритою пустою, але все ще таки боїться (не хоче) його руйнувати, його як замеркле поховати, боїться його запечатати. І тому просить він свого друга-брата Щепкина, великого чародія (волхве!), щоб йому заворожив, або хоч одурив його — ці слова дуже добре достосовуються до великого артиста мімічного мистецтва! — та щоб сказав, що йому робити: чи молитись (т. зн., чи вірити ще в правду як у яке чудо), чи журитись (т. зн., чи роздумувати і дбати, щоб прокинулись знов у нього його думи-діти, з якими він міг би далі плакати і хоч крізь сон сонце правди побачити), чи тімя розбити (т. зн., покінчити все самогубством). Бо Щепкин своїм мистецтвом умів усіх геть чисто зачарувати, в нього був великий життєвий досвід (сивоусий), а крім того його щире, дружнє, братерське слово мало в Шевченка завжди найбільшу вагу й силу.

В словах „Ти вже серце запечатав“ криється чисто особиста нотка чуттєва. В зв'язку з „боюся ще, мій голубе, серце поховати“ і з усім иншим розумію я їх так: досягнувши найвищого вершка свого мистецтва, ставши волхвом-чародієм для всіх, коли, отже, таким чином сповнилися всі Твої надії, всі бажання Твого серця. Ти спокійно можеш своє серце поховати (запечатати), можеш не мати вже більше ніяких бажань, мистецьких амбіцій, бо ще вищого ідеалу в мистецтві чоловікові досягнути годі; я вважаю ці слова виразом найвищого захоплення, найвищої пошани для мистецтва Щепкина⁴⁾.

Такого сповнення і своїх ідеалів, як це Шевченко міг сказати про Щепкина, рад би й він сам досягнути, рад би стати для України також волхвом-чародієм, заворожити її так, щоб збудити її зі сну, здобути їй волю... Але на шляху до своїх ідеалів зустрівся він із превеликими труднощами, зустрівся з оглухлими, байдужими земляками, й тому не раз думав, що „марно сльози тратить“. А все ж не хотється йому тратити надії і своє серце поховати, не хотється йому його запечатати, не досягнувши свого найвищого ідеалу. І в такому стані, з розбитим серцем, потребував він щирого слова заохоти, поради. Такого ж слова не міг він у нікого більш почути, як у свого сивоусого друга-брата, а до того ще великого волхва-чародія Щепкина. І тому просить він Щепкина, щоб заворожив або хоч одурив, створив ілюзію (він мистець на те!), і тим розворушив наново його порожнє серце до сліз — що в Шев-

⁴⁾ В Цісика (ibidem, ст. 149) „серце запечатати значить тільки, що кинути надію на сповнення якихсь молодечих задумів, ідеалів та погодитися з тим, що життя приносить. Шевченко думає, що Щепкин уже погодився з тим і не сподівається більш нічого від життя“. Таке пояснення зовсім неможливе, воно навіть у прозі було б дуже несмачне.

ченка буває ідентичне з поезією — вернув йому надію, щоб від тої надії серце його, ця його некрита пустка, погоріла хата, загрилося укрито дружньою теплотою, щоб у ньому чисті думи зародились (і вимете — немов сміття, і виміє — ввесь бруд), щоб у ньому світло стало, і прокинутися ще раз його думи, бо поет рад би ще раз сонце правди хоч крізь сон побачити. Кілько тут, у цій невеличкій думці, чудових образів, які вони в розмалюванні деталей викінчені, кілько щирого, безпосереднього чуття, й яка його могутня сила, яка глибока пошана для мистецтва! А ідеал — побачити сонце правди, який він високий!

*

Дружня розмова з Щепкином мала дуже гарні наслідки. Шевченко рішився „журитися“ далі. І він пише потім, крім дрібніших, великі поеми „Іван Гус“, „Невольник“ (Сліпий), „Великий Тьох“, „Суботів“, „Наймичку“, „Кавказ“, „Посланіє“, „Холодний Яр“, „Псалми Давидові“, „Заповіт“, лагодить друге видання „Кобзаря“ до друку (передмова до нього „Три літа“ незвичайно важна!). Але біль серця не перестає. Йому поет знов дав вираз от як у поемі:

ТРИ ЛІТА.

І день не день, і йде — не йде, а літа стрілою
Пролітають, забирають все добро з собою,
Окрадають добрі думи, о холодний камінь
Розбивають серце наше і співають амінь, —
Амінь всьому веселому од нині до віка,
І кидають на розпутьті сліпого калюю.
Невеликій три літа марно пролетіли,
А багато в моїй хаті лиха наробили:
Опустошили убоге моє серце тихе,
Погасили усе добре, запалили лихो,
Висушили чадом-димом тії добрі сльози,
Що лилися з Катрусю в московській дорозі,
Що молились з козаками в турецькій неволі,
І Оксану, мою зорю, мою добру долю
Що день божий умивали... поки не підкralись
Злії літа та все тее заразом укralи.
Жаль і батька, жаль і матір, і вірну дружину
Молодую, веселую класти в домовину, —
Жаль великий, брати мої! Тяжко годувати
Малих діток неумитих в нетопленій хаті —
Тяжке лихo, та не таке, як тому дурному,
Що полюбить, побереться, а вона другому
За три шаги продається та з його сміється.
От де лихo!.. От де серце разом розірветься!..
Отaке то злее лихo й зо мною спіткалось..
Серце люди полюбило і в людях кохалось,
І вони його вітали, грaлися, хвалили...

А літа тихенько крались і сльози сушили,
Сльози щирої любови... Доглядаюсь, — бодай не казати!
Кругом мене, де не гляну, не люди, а змії...
І засохли мої сльози, сльози молодії.
І тепер я розбите є серце ядом гою —
І не плачу й не співаю, а вию совою...

Серце поета розривається від того, що кругом його, де не глянув, не люди, а змії. О холодне серце земляків до України як о холодний камінь розбивалось серце поета. Поета це боліло тим більше, що його „серце люди полюбило і в людях кохалось, і вони його вітали, гралися, хвалили“... Але це була тільки забавка в земляків, це були тільки фрази, бо вони одночасно — за три шаги „другому“ продавалися та з нього сміялись. Продавалися москалеві, сміялися з його українського патріотизму. Цього зазнав поет у своїх безпосередніх зносинах із земляками на Україні протягом трьох літ на своїх подорожах по Україні. так що ті три літа марно для його „великого слова“, для його ідеї. пролетіли, хибі що опустили його серце од веселих дум. погасили в нім усе добре, а запалили лихо, так що поет тепер розбите є своє серце ядом мусить гоїти, мусить складати „псалми сурові про беззаконія людей“.

Вже в „Тризні“, поемі присвяченій кн. Варварі Рєпніній і написаній по-російськи восени (14. листопаду) 1943. р., зя. після першої безпосередньої стрічі з земляками влітку 1943. р. поет висловив такі самі думки:

Зачем я тут?
И что мне делать между ними?
Они все пляшут и поют,
Они родня между родными,
Они все равны меж собой —
А я?....

Здесь нету мне пары, я нищий меж ними,
Я бедный поденщик, работник простой...

Бо поетові, в якого „любимая мечта — полезным быть родному краю“, який землякам „говорил, что общее благо должно любовью купить, и с благородною отвагой стать за народ и зло казнить“, йому „приятни братской было мало“, його „не грела теплота друзей; небесных, солнечных лучей душа парящая алкала“⁵⁾

Після трьох літ він іще ясніше бачив, як він це вже і 1943. р.

⁵⁾ Поема „Тризна“ має взагалі велике автобіографічне значіння, в ній дуже тонко переводить поет на собі самому психоаналізу. Тут характеристичні для поета ще ці уступи:

Понять на деле жизнь людей,
Прочесть все черныя страницы,
Все беззаконныя дела,
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы, —

вірно спостеріг. що йому на Україні „было некого любить. сочетаться не с кем было“. І „жизни пустота пред ним могилой раскрывалась“.

*

Щоб на основі цієї аналізи установити правильну діагнозу болю серця в Шевченка, треба б інше докладно розслідувати всі поеми написані ним у трьох роках від 1843—1845. Цього в повній мірі в нас усе ще не зроблено. хоч маємо поважні праці про поодинокі поеми (*Огоновського, Кокорудза, Копача, Сімовича, Брика, Білецького*), а також більш синтетичні праці про цю добу (*Партицького, Сірка, Драгоманова, Ол. Колесси, Франка, Николишина, Гординського, Щурата, Єфремова, Цісика...*). Про свої власні праці я тут не буду згадувати. Одне тільки зазначу, що дослідники досі якось не добачали того факту, що всі ті поеми Шевченка стоять із собою в найтіснішому зв'язку, становлять немов один цикл, у якому одне й те саме питання на всі боки розробляється. Другий важний і також якось неспостережений досі факт той, що в Шевченка від самого початку його поетичної творчості на першому місці й передусім стоїть Україна як цілість, доля-воля рідного краю, рідного народу, державно-політичне становище України в теперішньому відповідно до того, як було в минулому; що в його думках усе зосереджується не коло його особистого горя, коло його особи, а завжди коло України, коло її волі, коло її визволення, як я це показую в інтерпретації „*Послання*“ (ст. 74—111). Шевченко бачив своїми власними очима польське повстання, революційний дух віяв тоді скрізь у Європі, він знав і про революційний рух між Петрашівцями в самій Росії: тим більше оправданою уявлялася йому воля й незалежність України.

З виразними й ясними революційними думками, з готовим революційним пляном, промостивши собі дорогу до серця земляків тим, що вже в „*Кобзарі*“, в Гребінчиній „*Ластівці*“ і в „*Гайдамаках*“ виспівував „діла незабуті дідів наших, тяжкі діла“, поет їде 1843. р. на Україну, щоб із нащадками оспіваних ним „славних прадідів великих“ особисто про волю України, про її визволення, щиро розмовитись і спільно порадитись. як ту ідею здійснити, як завернути те, що було колись...

Але земляки, яких здалека уявляв собі поет так, що хоч вони „носять косу в росу“, замість „а нуте, хлопята на байдаки: Не-

Се человек!

Убогим, нищим
Из-за куса насущной пищи
Глупцу могучему годить,
И мыслить, чувствовать и жить —
Вот драма страшная, святая!...
И он прошел ее рыдая,
Ее он строго разыграл
Без слова....

хай ворог гине!"; хоч вони „сидять собі у запічку“ або „панам жито сіють“, замість „з ворогами битися“, — то все ж його „великеє слово“ найде в них „щире серце і слово ласкаве“, і вони „тую мову привітають, угадають великеє слово“, бо як йому, так і всім їм „тяжко жити з ворогами“, — ті земляки зблизька показалися йому „правнуками поганими славних прадітів великих“, з якими про ідейні річі навіть годі говорити.

Це зараз підчас першого побуту на Україні (1843) стало поетові зовсім ясно, як бачимо з „Тризни“ і з листів його до Кухаренка. Він переконався, що земляків „безуміє обуяло отим богопротивним панством“, що внаслідок того вони на вид живої руйни славної бувальщини України, на вид страшної сучасности, в якій „окрім плачу нічого не почуєш“, на вид усього горя її пекла, що все виводив поет їм перед очі, нічогосінько не реагують, що кожне його „тихе, сумне, богобоязливе слово“ розбивається о їх холодно й байдуже серце як о камінь, та що вони взагалі приймають його сльози-слова як слова юродивого, дурноватого...

Саме від того страшний біль почув поет у своєму серці, біль і жаль до земляків, від того серце в нього прямо роздиралося. Воно його так боліло за Україну. Вся його безмежна любов була даремна. І тоді почав він своє серце „ядом гоїти“, а слово його „пламенем взялось“ і „ніби тим огнем пекло холодні душі“... Він почав землякам казати всю правду в очі так, як він усе бачив на Україні, почав писати „писальми сурові про беззаконія людей“. Гадав, що таким чином озветься голос сумління в земляків, і вони стануть людьми. І почули „перевертні, що помагають москалеві господарювати та з матері полатану сорочку здіймати“; почули „педотюдки і змії“, що „помагали матір катувати“; почули всі „з серцем трудним, прогностним в калюжі, в болоті, з дуплом холодним намість серця, в яким гадюки загніздилися“; почули всі на плач матері і людий глухі і байдужі, усі „голодні ворони“, що тільки й промишляли над тим, як би то того Йвана, що родиться, щоб „катів катувати і розпустити правду її волю по всій Україні“, поки сліпі люди, зо світа зігнали; почули всі зарозумілі ігноранти, „людоїди лихі, розбійники неситі, що торгують землею в с і м даною і сердешним людом“, що „дурять дітей своїх і брата сліпого, що вони на світі на те тільки, щоб панувать“ — почули геть усі грізні слова пророка.

Земляки пророка таки не послухали. Серце його, що про нього ще 22. листопаду 1858 („Я не нездужаю“) поет каже, що воно „жде чогось... болять, болять і плаче і не спить, мов негодована дитина“, а все „жде сподіваної волі“, це зболіле серце з того болю розірвалося. Але марно він сліз своїх таки не тратив. Пророцтво поета:

Розкуються незабаром заковані люди,
Настане суд, заговорить і Дніпро і гори,
І потече сто ріками кров у синє море
Дітей ваших, і не буде кому помагати;
Одцурається брат брата і дитини мати.

І дим хмарою заступить сонце перед вами.
І на віки прокленетесь своїми синами! —
оце страшне для земляків пророцтво сповнилося до слова так таки.
як пророк віщував, — н а д с и н а м и земляків.
Так сповниться ще геть до-чиста і друге пророцтво генія
України:

Встане правда, встане воля!

— — — — —
І забудеться срамотня давня година,
І оживе добра слава, слава України!
І світ ясний, невечерній тихо засіє!

Сповниться воно. Поет своїм віщим духом це передбачав. Але
він був свідомий і того, що не саме від себе, не якоюсь надлюд-
ською, чужою силою воно сповниться. В такі чуда поет не вірив.

Щоб збудить
Химерну волю, треба м и р о м.
Г р о м а д о ю обух сталить
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі небога
До суду божого страшного!

Правда і воля не самі встануть. Їх треба збудити. І не збудить
їх одна людина, ані гурток людей. Не збудять і партії, що себе
ворожо на ножі поборюють. Треба миром, громадою, треба всім си-
нам України в ширости й єдності до того як-найліпше підготови-
тися, щоб увесь н а р о д у с в о ї ї ц і л о с т и був твердий і не-
податливий як сталь, а гострий як добре вигострена сокира, і аж
тоді знов таки спільно, миром, громадою олностаїнне, односердне
стати і заходитися волю будити. А то воля, ..небога, проспить собі
до суду божого страшного!“

Це каже наш геній не тільки сучасним собі землякам, але
й нам сьогодні, хоч серце його вже давно розірвалося з великого
болю, що не могло діждатися сподіваної волі.

1928

ШЕВЧЕНКОВЕ „ПОСЛАНІЄ“.

Від самого початку поетичної творчості стоїть у Шевченка на першому місці і перед усім іншим Україна як цілість, доля рідного краю, рідного народу, державно - політичне становище України в теперішньому відповідно до того, як було в минулому.

Така була його поезія вже від самого початку — відмінна, зовсім відмінна від знаної йому своєї й чужої поезії і свідомо цього свого завдання, Шевченко сам характеризує напрям свого поетичного духа трохи пізніше (у „Тризни“, поемі з кінця 1843. р.), але зовсім влучно вже для перших початків своєї поетичної творчості так:

...он не толковал
Своих вседневных приключений,
Как назидательный роман;
Не раскрывал сердечных ран,
И тьму различных сновидений
И Байропический туман
Он не пускал...

І в 1848. р. висловлює Шевченко такі самі думки:

А про журбу та про печаль
Остило... і паперу жаль.
Чи є поганше що на світі
Як та дрюкова па нудьга?
Про марпо страчені літа
Та про чорнявого врага
З очима ясним як небо,
Голубчики, пишіть для себе,
Та не дрюкуйте!

Не змінився погляд поета на поезію й під сам кінець його життя (1861), як показують ці іронічні слова:

Поки б химерив мудрий дід (Ескулап),
Творили б лежа. епопею,
Парили б скрізь понад землею
Та все б гексаметри плели
Та на горшце б однесли
Мишам на снідання...

А потім

Співали б прозу — та по нотах
А не якнебудь...

Отже від початку аж до кінця все в думках Шевченка концентрується не коло його особистого горя, коло його особи, а завжди коло України, коло її волі, ще виразніше — коло її визволення.

І в перших своїх поезіях молодий поет не „платить велику подать художньому романтизму та оспівуванню минулого України під впливом загального напрямку в тодішньому письменстві“, як думає Єфремов (Історія укр. письменства, 4-то вид. II. 11), як думають загально. І в оспівуванні минулого дух поета звернений завжди й зовсім до *реальної сучасної йому (й теперішньої) дійсності*.

Коли поет каже: „Було колись запорожці вміли панувати...“, то зараз-таки звертає увагу на те, що тепер хіба могили „про волю нишком в полі з вітрами говорять“...

„Була колись Гетьманщина... було колись панували, була колись козацькая і слава і воля...“ — а тепер над дітьми козацькими поганці панують...“

Де „родилась, гарцювала козацькая воля“, — там тепер над могилою „Орел чорний сторожем літає“. з чого в поета „тільки сльози за Україну“...

Тепер Україна „обідрана сиротою понад Дніпром плаче, тяжко, важко сиротині, а ніхто не бачить...“ Тепер „од козацтва, од гетьманства високі могили, більш нічого не осталось... а Україна на віки, на віки заснула...“. Тепер „кат панує...“, а „онуки панам жито сіють...“. тепер поет тільки „недолю співає козацького краю“, теперішню недолю!

Тепер хіба ще-тільки „у його хатині“ (в його уяві) пишними рядами виступають отамани, сотники з панамі і гетьмани — всі в золоті... і про Україну розмовляють...“. тепер тільки ще „у його хатині як в степу безкраім козацтво гуляє...“, тепер хіба тільки він один-однісінький вірить, кріпко вірить, що „козак оживе! Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинеться доля...“!

На це зовсім правильне в Шевченка контрастування теперішнього з минулим уже в перших його поемах не звертали досі жадної уваги, а воно скрізь бє в очі. За чужими формулами, за чужими окулярами в нас цього зовсім не добачали. Романтизм, мовляв, той годі. А воно так сильно бє в очі й падає „романтизмові“ Шевченка зовсім инший характер. Романтизм у нього сходить на низький шабель, а на найвищому шаблі стоїть воля — можемо сміло сказати — державно-політична воля України в теперішності, не в минулому! І зовсім свідома цього ідеалу поетична творчість Шевченка вже від найперших поетичних його виступів.

*

Відки взявся в поета цей ідеал, відки береться ця віра в його здійснення, віра в визволення України?

Хоч як дивно, а ми таке питання мусимо ставити з огляду на те, що в нас назагал заперечують такий ідеал у Шевченка і в українському громадянстві. Спротив цього ми знайшли у положенні, що річ ясну треба ще доказами підняти.

Отже передусім із пізнання історії України, хочби тільки з „Історії Русов“, може, також із „Краткой летописи Малая Росіи“ Рубана (1777), із „Історії Малої Росії“ Д. Бантинш-Каменського, що появилася 1822 і в другім виданні 1930, а далі з живої історичної й літературної традиції (дід¹⁾), Котляревський — як Шевченко його зараз умів оцінити! — і інші) — вирішують у поета передусім такі питання: Що сталося з давнім козацтвом? Де воно поділось? Де поділась доля-воля?... Ізгоріло?... І такі питання займають так спільно поетову душу, вимагають так завзято ясної відповіді, що в ній твориться й чистий логічний висновок із цього пізнання: коли було — то й може бути!

Ми згадали про історичну традицію. Яка вона на Наддніпрянщині, а власне, в колишній Гетьманщині, була тоді ще жива, того не уявляють собі докладно навіть наддніпрянці, а не то що наддністрянці, так що всі повинні би з цим історичним фактом добре освідомитися, заки говоритимуть про Шевченка й його відношення до «славного» минулого України.

На це маємо докази в *повістях* Шевченка, а також в дуже цікавій праці Д. Дорошенка в „Записках Укр. Інституту в Берліні“. І. 1927, „Die Ukraine im Lichte der westeuropäischen Literatur“. Між іншими Дорошенко наводить книжку „Reisen im Inneren von Russland“, видану 1841. р., де Johann Georg Kohl, що влітку 1833. р. обїхав під Україну з півночі через Харків, Полтаву аж до Одеси, подає свої враження про все, що на Україні бачив і чув. Нас займає тут, що Коль на Україні, а власне, в Полтавщині, спостеріг вияви українського патріотизму й почування відрубності від москалів. „Нехить малорусів супроти великорусів, їх володарів, така велика, що можна її назвати ненавистю... Ця ненависть... радше зматалася, ніж меншала, чим більше признані їм раніше привілеї перед об'єднательною бюрократією Росії зникали... Малоруси дуже погані російські патріоти. Незнані їм любов і ідолопоклонство перед царем, якими відзначаються великоруси. Якщо не хочете малоруса розсердити, то ніяк не говоріть йому про завоювання його батьківщини Росією: „Злука, злука“ — перебе-він, ми злучилися з Росією. Росія нас кривдить, уважаючи нас завойованими. Патріотизм для „Малоросії“ на Україні завжди ще

¹⁾ Порів. ще також з „Передмови“ до другого видання „Кобзаря“ такий уступ: „Прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони (мужики) співають, як вони говорять між собою, шалок не скидаючи (як перед панами), або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину, і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайданами волочать“...

майже такий великий, як у Польщі для Польщі. Російські історики Карамзин і Полевой (з якими Коль познайомився в Москві) трактують історію України як звичайної російської провінції. Самі ж малоруси не сміють про свою історію й рота роззявити, та все ж є кілька хронік і літописів Малої Росії, написаних малоруськими дворянами, деякі з них тільки рукописні, інші навіть надруковані — і Коль наводить Д. Бантиш-Каменського „Історію Малої Росії“ і „Історію Русов“. Про історію Бантиш-Каменського каже, що в її ідеї лежало приготування України до повстання проти царів. В ній славні часи Гетьманщини змальовується в найкращому світлі. Коль звертає увагу на живі усні традиції, на велике багатство українських історичних пісень. „Незнатні люди з народу сходяться часом у святки. беруть кобзу й розказують співаючи історію цілого народу, розказують про славу Києва, Чернигова й інших городів краю, про колишніх великих князів, гетьманів, про братання з поляками та про спільно з поляками ведені війни проти москалів, татарів і т. д., потім про віру батьків, про утиски віри поляками, про повстання проти гнобителів і про злуку з москалями для рятування віри. Нарешті кобзар співає про те збратання, й як брати одурили українців. А як дійде до того, то кінчає пісню звичайно тяжко зітхаючи і плачучи, тай слухачі важко сумують. Ці сльози, яких майже ніколи не забракне, це очевидний доказ, яке сильне ще національне почуття й патріотизм в українців“. І про будуччину України висловлюється Коль так: „Нема жадного питання, що як колись велетенське тіло російської держави розпадеться, то Україна буде певно тою його частиною, яка відчухнеться від нього в самостійну державу. Шви, де воно розірветься, зазначені вже дуже виразно. Каміння на таку будову лежить готове. Може знайдеться протягом часу ще раз героїчний будівничий, що його злучить до купи“.

Коли цей німець, який майже не вмів по-російськи, а тим менше по-українськи, міг 1836. р. на Україні у своїх зносинах із українськими панами (як Кочубей), інтелігенцією й народом не все спостерегти, то не дивуємося, що це в далеко більшій, ба в повній мірі було знає Шевченкові. Д. Дорошенко додає ще, що зовсім подібні спостереження зробив на Україні Михайлов-Данилевський, як це бачимо з його „Изъ воспоминаній Михайлова Данилевскаго 1824 год.“, надрукованих у „Вѣстнику Европы“ 1900 (див. Записки, стр. 54—60).

Крім того, маємо ще й інші докази на те, яка жива була тоді ще історична традиція на Україні. В російській літературі 20. і 30. років XIX. в. є досить багато творів, поем і історичних оповідань з історії славного минулого України. Згадаймо тільки поеми Рильєва (Войнаровський, Богдан Хмельницький, Гайдамак), Пушкіна „Полтаву“, повість Гоголя „Тарас Бульба“, далі повісті Гребінки (як „Чайковський“) і ин. Безперечно, Гребінка, духовий учитель Шевченка, не занехав познайомити свого учня з усіма творами російської літератури, які відносилися до України, так що минуло

України в літературнім обробленні оживало в Шевченка й наводило його на нові думки²⁾.

Згадуємо тут іще зокрема поезію Падурі, про яку Шевченко в „*Прогульці*“ сам каже, що вона йому „відома, та ще й як відома“.

Це знання усної традиції й дійсних настроїв на Україні лучилося в Шевченка ще з дуже багатим, аж занадто багатим на його молодий вік життєвим страшним досвідом, із пізнанням на власній шкурі нестерпного стану неволі. При палкій владі Шевченка протест і прямо революційні думки в нього річ зовсім зрозуміла.

Крім того, жива, глибока релігійність поета, вимоги християнської етики лягають у основу його думок, дають їм вище, святе оправдання.

А й тодішні визвольні й революційні рухи мали безперечно також свій вплив на сформулювання таких думок. З „*Денника*“

²⁾ У своїх студіях над поетичною творчістю Шевченка завжди гірко відчував я брак докладніших відомостей про буденну російську літературу, наскільки в ній відбилось життя України, й наскільки такі твори російської літератури могли вплинути на розвиток поглядів Шевченка й його творчість. Я щасливий, що тепер можу вказати на знаменитий твір проф. Василя Сиповського: *Україна в російському письменстві, частина I. (1801 — 1850 pp.)*, Київ, 1928, який не тільки може заповнити велику прогалину в нашому знанні цієї доби, але безперечно дає можливість наново пізнати й освітити різні явища в Шевченковому світогляді й у його поетичній творчості. Ми переконуємося, що Україна в російському „масовому“ письменстві цієї доби займала досить поважне місце, що були це переважно самі українці, які в російському письменстві розвели мову про Україну, її історію й побут, що давні традиції українські були ще дуже живі, та що ті письменники своїми російськими творами в великій мірі причинилися до удержання, зросту й поширення національної української думки й серед самих українців. Тому проф. Сиповському ми щиро вдячні за його велику працю, а не менше й за дуже цікаві синтетичні розвідки в передньому слові й на початку кожного з п'ятих розділів зокрема, які кидають багато нового світла на всякі явища й течії не тільки російської, але й української літератури. Проф. Сиповський не помиляється, що він у своїй праці подає „досить матеріалу для дальшої розробки не тільки основного завдання (Україна в розповідному письменстві), бо й багатьох інших не тільки з історії письменства, а й з теорії письменства (розвиток жанрів, сюжетів, типів, стилю) і з порівняної історії письменства (вплив західного письменства, взаємодія українського та російського письменства, вплив усної поезії на письменство, то-що)“, він не помиляється, що справді дуже цінні з кожного огляду можуть бути ті майбутні розвідки, що можуть ґрунтуватися на прибираному в нього матеріалі. В тім матеріалі находимо теж багато свідoctв на те, що наш погляд про живу українську традицію як на джерело Шевченкового державно-політичного українського світогляду зовсім правильний.

(порів. акад. видання. Київ, 1927, ст. 10) довідуємося, що поет — правда, далеко пізніше — від поляка Мостовського „мною слышны чрезвычайно интересные подробности о революции 1830. года“. Але багато міг він чути вже далеко раніше, бо ж він і сам унаслідок тої революції мусів іти „по стану“ з Варшави аж у Петербург, так що ця польська революція його самого безпосередньо діткнулася, він бачив і бійку поляків з москалями. Міг він також чути і про французьку революцію.

Добра праця Василя *Щурата* „Основи Шевченкових зв'язків з Поляками“ (ЗНТШ т. 119—129, 1917) знайомлює нас докладно з польською революційною пропагандою. Масові арештування у зв'язку з прилюдним страченням Конарського в Вільні в люті 1839 дали розголос пропаганді в Росії, скрізь про це говорилося, а передусім у Петербурзі. Так і Шевченко міг багато чого довідатися і про революційно-демократичну польську літературу. Він мав між поляками знайомих і приятелів. Були й російські революційні гуртки.

Усе це дуже цікаве й кидає світло на те середовище, в якому формувалася ідеологія Шевченка. Але все ж я не уважаю за док а з а н е, що Шевченко „оставав під впливом революційно-демократичних організацій польської еміграції“, що „вплив Polsk-и Chrystusow-ої на Шевченкові поезії був не лиш сильний, але й виїмковий“, що „найсильніший вплив Polsk-и Chrystusow-ої означився на Шевченковім Посланні“, та що „Шевченко ще більше мусів улягати Rótnos-и, органу Молодої Польщі“. Не можна гадати, що Шевченко належав до конспіративно-революційних польських гуртків, та що він цілком з тою літературою познайомився. Навіть коли Шевченко і „Polska Chrystusowa“ або „Rótnos“ висловлюють у засаді однакові ідеї, то все ж хто не поверховно й без упередження все порівняє, мусить признати величезну різницю в усім: там усе те теорія, розумові дедукції — в Шевченка бурхає нестримно живе чуття слабкої душі, живий біль, що накупив на його душі, впливається безпосередньо в поетичний плач і зойк. Тому більш правильніша думка, висловлена Щуратом у тій самій праці, що „Шевченко впливам польської літератури улягав не все, навіть не все тоді, коли подібно, як вона, озвав ся, бо частіш усього було воно тільки результатом спільного улягання впливови революційно-демократичної пропаганди польської еміграції, було наслідком ставання Шевченка й польських поетів на революційно-демократичній основі, якою передовсім належить пояснювати не лиш поетичні, але взагалі ідейні та особисті зв'язки Шевченка з Поляками“.

Отже замість добачувати всюди поетичні впливи, треба би звернути більшу увагу на більш-менш однакові впливи самого життя на поетів. Я ніяк не можу собі уявити Шевченка в його творчості так, щоб він — може, навіть у поті чола — пишпорить у своїй пам'яті, або може таки і в книжках за всім, де, що, як і по якому висловлена в інших поетів якась гадка. Й так „творив“ свої поеми, як це нехотячи виходить особливо з праці *Ярослава Гор-*

динського „Т. Шевченко і Ж. Крasiнський“ у тiм самiм томи ЗНТШ (порiв. його дедукцiї на стор. 176—215).

В усякому разi в Шевченка сформувався вже загодi свiй iдеал, вiн сам був його творцем i його мистецьким виконавцем. i нiяким чином не був вiн челядником майстрiв Крулiковського або Крasiнського...

Крiм такої працi, як Щурата про звязки Шевченка з польською революцiйно-демократичною пропагандою, дуже була б потрібна ще праця i про те, який вiдгомiн усяких революцiйних пропаганд i рухiв находився в тодiшнiх петербурзьких газетах i журналах. Аж тодi можна б було мати безстороннiй образ середовища, в якому зростає дух Шевченка.

Але були ще i свої, спецiально українські причини, що спонукували Шевченка до того, щоб ясно поставити справу України.

Занадто велика лояльнiсть на Слобожанщинi (Артемовського Гулака, Квiтки, Метлинського, Корсуна й ин.) викликала певно в Шевченка реакцiю i причинилася до його сформулювання нацiонально-полiтичних українських iдеалiв. до ясного вiрiшення питання про вiдносини України до Московщини й до Росiї.

В усякому разi Шевченко виступає в „Кобзарi“, у Гребiнчинiй „Ластiвцi“ i в „Гайдамаках“ iз готовою вже розвязкою цих питань. Вiн зараз-таки з початку малює свiтлi образи минулого, щоб показати, як теперiшнє повинно б виглядати, й як воно виглядало б, коли б була вольна Україна. До того треба тiльки людей таких, як колись бували на Україні, що коли другим серце мліє, вони не лякаються, i замiсть „носити косу в росу“, — iдуть „в гості“ — „нехай ворог гине!“: таких, що замiсть сидiти у запiчку — журитися, — iдуть „з ворогами битися“.... Тому серед сучасного собi поколiння хоче вiн такими малюнками збудити передусiм тугу за волею.

З такими думками, виспiвавши їх у „Кобзарi“, в „Ластiвцi“ i в „Гайдамаках“ i промостивши собi цим дорогу до серця землякiв. iде вiн 1843. р. на Україну, щоб iз нащадками ослiваних ним козакiв особисто про волю України щиро розмовитись i подумати, як ту iдею здiйснити, як завернути те, що було колись...

Сiрко каже, що „Шевченко приїхав з Петербургу до Києва уже настоящим революционером i до того бiльше в нацiональному напрямку, революционером, хотiвшим зостатися українцем i нi за що — москалем“³⁾. Це вiрно.

Але на Україні зараз-таки переконується Шевченко, що там ще гiрше, нiж вiн собi уявляв.

³⁾ Т. Г. Шевченко i його думки про громадське життя, „Громада“ ч. 4, Женева, 1879, ст. 44.

Но он, бедняк, он всем не свой
И тут и там...

... меж гостей,
Когда при тысяче огней
Мелькали мраморныя плечи,
О чем-то тяжело он выдыхал...

Зачем я тут?
И что мне делать между ними?
Они все пляшут и поют,
Они родня между родными,
Они все равны меж собой —
А я?

Везде один... тоска. томленье...

Здесь нету мне пары, я нищий меж ними,
Я бедный поденщик, работник простой...

Ею любимая мечта —
Полезным быть родному краю —
Как цвет с ним вместе увядает...

Но — было некого любить,
Сочетаваться не с кем было...

Оттак сповідається поет, як мога, у „Тризні“ княжній Варварі Репніній. Поет уже й давніше висловив такі самі думки Н. Марквичеві:

Я й тут чужий, одинокий й. і на Україні
Я сирота, мій голубе, як і на чужині...
Я там одинокий й...

Але у „Тризні“ під безпосереднім враженням вони виразніші, живіші...

Від Мосіївки почавши, витали поета геть усі, на руках його носили, панували — а він — о д и н о к и й!... Не було з ким про свої ідеали говорити...

І тут поетові став ясно, ще ясніше, ніж передтим, що всьому тому занепадові України винна нещасна злука України з Московщиною, довершена Богданом Хмельницьким у Переяславі.

„Панувала і я колись на широкому світі, панувала“ — каже мати Україна, а від тої пори не то що „стени мої запродані...“, сини мої на чужині на чужій роботі“..., але і „перевертті і підростають та помагають москалеві господарювати та з матері полатану сорочку здимати...“, помагають недолюдки матері ркатувати“... І поет розгортає це питання в цілу ширину в поемах „Розрита могила“, „Сон“, „Гоголю“, „Чигрин“, „Великий Лох“, „Суботів“, „Гус“, „Невольник“... Від цієї злуки з Московщиною звелася Україна морально на нінащо, „заснула“ Україна.

бурином укрилась, цвілію зацвіла і в дупло холодне гадюк напустила, а дітям надію в стелю оддала"... Петро її розпинав, а Катерина докопала, і тепер „кати знущакються над нами, а правда наша няна спить“...

На це була б рада — „на ворога стати, катів катувати!“ Колись Україна так робила, як це показував поет у поемах „Іван Підкова“, „Тарасова ніч“, „Гайдамаки“, „Гамалія“... Колись також бувала скрута, але „обізвався Наливайко“, а як „не стало кравчини, обізвався козак Павлюга“, а як і той „за нею полишув“, „обізвався Тарас Трясило... Боже! Нехай пропаде голова Тараса, дай то тільки, щоб та шляхта кровю упила ся!“ — і кінець був славетний!

Але тепер? Хто обізветься, хто стане на ворога, коли „землячки з цинковими гудзиками, чорним політї, московською блекотою в німецьких петличках замучені“ — Росії служать, а Україна — „бездітна вдовиця“?!

Хто стане, — коли воли „всі оглухли, похилились в кайданах“...? Ба, тепер „люд навісний (цебто, пани!) скаженіє“, „латану свитину з каліки здійсмають, з шкурою здійсмають, бо нічим обути панят недорослих, а онде опухла дитина голодна мре, а мати шешеницю на паниципі жпе“..., „ні дівчини молодой й малої дитини я не бачу щасливої: все плаче, все гине...“.

І в листі до Кухаренка з р. 1844^{*)} Шевченко пише: „На Україну я не надіюсь“ — це тичиться власне тільки видання „Живописної України“, але можна сміло розуміти це й зовсім загально. бо так і чути, що брешуть тут біль і загальний. „Там чорт-малюдей, німці прокляті, більш тічого... Я в марті місяці їду за границю, а в Малоросію не поїду: цур їй. бо там окрім плачу нічого не почую“.

Таке було вражіння з першої поїздки на Україну — України на Україні поет не найшов, там уже тільки Малоросія. Це не припадково й не дармо сказано.

*

Крім поем, де це в поетичній, синтетичній формі показано, що поет на Україні найшов, є ще багато матеріялу до пізнання тодішнього стану України і в *оповіданнях* Шевченка, які хоч написані пізніше, все ж віддають вражіння з часів його поїздок на Україну. На жаль, ці оповідання мало хто читає, і дуже мало або таки зовсім воли не використані для пізнання правдивого стану річий, для пізнання панів українських, для пізнання хоч частини того, що поет справді бачив...

Хочу тут кількома словами пригадати, що в цих оповіданнях цікавого про них.

І так у повісти „Музика“ бачимо одного з нападків славетного прилуцького полковника, Мазепиного сучасника. У нього „не-

^{*)} В акад. виданні листів до Шевченка лист до Кухаренка зазначений 1843. р. (пор. Твори Тараса Шевченка III, Листування, 1929, ст. 14–15), але це не змінює ні в чому зроблених угорі висновків із цього листа.

обсяжний обшир під житами та під пшеницями“, а „селяни обшарпані“, „на цілому величезному селі не падибав я ні коняки, ні воза“, „оголіле село“. У пана на іменини балъ, який „завершено найроскішнішою вечерею. і не покропили її, не запили, а справді залили шампанським усіх назвиц“. „Мене аж ужахнула така пиха“. „Мені здавався бенкет якимись нелюдськими веселопами“ — каже Шевченко. Таких балів багато. „Пани бенкетують, а мужики голодують і пропивають останню питку“. Крім того, пані треба й до Петербургу поїхати. „а то між цими хахлами зовсім зачерствієш“. Діти свої, дві дівчині, Наталю й Лізу, дала пані з дому, бо „вона, мати, великосвітська пані, красуня: а красуня соромиться, коли її запитати про здоровля її дітей“. Потім гадала віддати доньки до Смольного Інституту: „В полтавському, каже, переробляться хахлачками“. У панів слава оркестра — з кріпаків, між ними й той геніяльний музикант — в одній особі й лакей, з яким склалася відома з біографії пригода Шевченка, що за оплески йому „воволі очі самого господаря примусили Шевченка схаменутися“. „Пан сиплюндрував і проциндрив свій маєток“. Другий тип це Кленівський пан, падлюка. Оженився зі старшою багатою ділечкою, що передала йому притім увесь свій маєток. Він „крім ріжних поліпшень у господарстві, з яких мужики аж крєктали, завів у себе оркестру з кріпаків, з актрис гарем на зразок турецького султана“. Крім того, для доповнення гарему завів у себе благородний пансіон для п'ятиох сиріток-дівчат. Одна з них, Марія Тарасевичівна, зведена ним, згинула під назвищем його кріпачки в Петербурзі у шпиталі. З найбільшим цинізмом поставлено хреста, призначеного для неї, на сільському гробовищі, на могилі покійки, що її сестра пана, розсердившись, убила праскою: „дивіться лишень, мовляв, як то ми ховаєм наших годованок“!

І в „*Варнаку*“ малює Шевченко „огидливі злидні в краю, що тече медом і молоком“. Пізнаємо тут графиню, що любила тільки бенкети, читала французькі та італійські повісті й більш пічого перобила. Для себе мала ще компаніючку Магдалину, добре виховану доньку одного пана, що проциндрив своє добро. Магдалина заразом була гувернанткою для сина графині, який добре тямив, що він граф та ще й пребагатий, та що йому не треба жадного знання та чесности. „Своїми грубіянськими вчинками він доводив до сліз Магдалину, жорстоко її ображав“. У поєдинку в Флоренції вбив він свого рідного батька. Цьому розпусному ласунові пішла на речі на жертву й Марися, наречена управителя маєтку графині (який з лакея-кріпака, вихований і вивчений Магдалиною, став аж управителем). Настідки цього відомі з поеми *Варнак*. Графиня не хотіла дати жадної запомогі злиденній матері свого внука. „На нашій бідній країні такі речі западто звичайні“.

У „*Близнятах*“ згадується про ділеча, п'яницю непросинущого, та про його велике село, таке вбоге, що жаль живий і дивитись; далі про білоцерківську паню, страшенно багатющу, що не дала людям рятувати від вогню своєї комори з усяким хатнім добром: „розкрадуть, каже, нехай краще згорить“! — Ми бачимо далі на

сумній долі Зосима Сокири, куди веде наука в військовій школі. „Людина військова не купить жадної розумної книжки“. — Специально ж з огляду на „Послання“ зазначім тут таку в „Влизнятах“ висловлену думку: „Що з нами буде, як ми через якийсь там сріблястик почнемо глумитися над святими звичаями старовини. Вийде з нас якийнебудь француз або, крий Боже, куций німець, а вже про тип або, так мовити, про фізіономію національну — тоді й спомину не буде. А, на мою думку, коли в нації нема риси власної, що самій тільки їй належить і її характеризує, то вона скидається тоді на кисіль, та ще на кисіль найнесмачніший“. З другого боку „Влизнята“ вказують на козацькі хутори як на живе джерело пізнання того щиро українського життя й побуту, світогляду й української традиції, як вони тут у цілій повноті як святощі національні зберігалися. Тут повно відомостей і про літопис Кониського, і про Сковороду, і про Бортнянського, і про Котляревського, і про славного пасіпника Прокоповича, і про „Українській Вѣстникъ“ з „геніяльними народіями Горацієвих од“ Гулака-Артемовського і про все, геть про все своє рідне. Ця повість немов якась історично-культурна енциклопедія українська, яка показує нам незвичайно живе й велике знання в Шевченка всього того, що таке рідне, а чого відцуралися панні українські.

Не менш цікава з того боку „Прогулянка“. Тут і про Лисянку, і про батьківщину Хмеля, і Скоропадського, і про Падурю, і про Скальковського, про дім о. Сави. Найбільш підкреслити треба захоплення поета для історичних дум, для мальовничих руїн стародавніх замків на Волині й Поділлі, для могил на вольнолюбивій Україні. З другого боку, про пана сказано, що книги боявся як чуми, а про паню, що книжки вона просто ненавиділа, зате озолотила б того, хто вигадав карти. Загальна пристрасть до карт впливає „з болота неробства і тванюки моральної порожнечі“. „В білий день грабують, блазнують“ — „ненажирливі, ненаситні брати“. Пані — „бездушні матері“. Свій обов'язок, свою святу повинність передають наймищі гувернантки або сільській темній бабі. „Ні одної риси, нічого, за що можна було б ухопитися й дійти хоч до найординарнішої самобутності“. „Усе в його величезне, починаючи від бича, острогів і до голубятні“. „Кричить, розпинається за нові ідеї, за цивілізацію, за людство, а сам „мужичков под пресс кладет вместе с свекловицею“. Балачка у панів — про коні, про собак і парешті про сусідів та сусідок. Такі розмови стають що далі жвавіші, неадаптіші й кінчаються на тому, що господар велить подати стіл і карти. В карти програють і коні, й коляску, й візника... Є в панів і „вертеп розпусти“. „Та велика академія, що виховує в Росії таких бездушних автоматів — ніде більш, як у кавалерії...“. Дуже характеристичне для ідеології Шевченка, яка найшла вираз у „Посланні“, це те, що того так описаного ротмістра Курнатовського оточення зовсім змінило, відколи оженився з випущеною на волю кріпачкою. „Ротмістра Курнатовського ви зовсім не пізнаєте — сущий баранчик, прегарний чоловічина, по-

кинув грати в карти та пити, й вашого колишнього слугу Трохима вчить на свій кошт у білоцерківській гімназії“!...

У „*Наймичці*“ теж повно згадок про українську старосвітщину, великий чумацький шлях Ромодан, чумацтво, орельські вали і знов могилі. маяки. давні старосвітські звичаї в школі. Тут молодому корнетові горілка. а може й виховання не дали бути чесним чоловіком.

З „*Мистця*“ довідуємося, що Брюлов дідичів-панів називав феодалами-собачниками, яких він боявся. В українського вельможі не подобається йому протекційний тон, а з другого боку низька властивість його простацьких гостей.

У „*Княгині*“ маємо страшний малюнок нелюдськості, некультурності, безсоромності та дикості князя — звіра, не людини. І це оповідання мовітало мене на моїй любій. рідній країні...“ — каже Шевченко.

Малюнок нелюдської панської матері дає нам оповідання „*Безщасний*“.

Повість „*Капитанша*“ повна історичних споминів про Глухів. Скоропадського, Малоросійську Колегію і т. н. Тут і про Основяненка. На тлі військового. офіцерського життя виринає негативний звірський тип Давидова, позитивний тип Віктора Олександровича, чоловіка-християнина. та його батька її „найвельмишніша. найблагородніша душа Омеляна Тумана“. В особі Віктора Олександровича подає нам поет немов розв'язку найтяжчого питання доброго співжиття панів із кріпаками, як його собі уявляв поет так, щоб „не було ні кріпака. ні пана“, щоб „до своїх підданих пан був наче той батько в семі“. Віктор Олександрович це в Шевченка єдиний позитивний тип пана-українця. Що між козаками бувають такі люди як сотник Сокира (*Близнята*), Яким Гирло (*Наймичка*), то це річ звичайна. Крім того, ще тільки п'ємці, Антон Карлович (*Музика*) і Прехтель (*Прогулька*), їх жінки, а далі Карло Йосипович Гірт (*Близнята*) — люди високо культурні, що зжилися з українськими людьми на своїх хуторах як із рідними братами, тішаються найбільшою симпатією Шевченка. „Окрім щироблагородного Антона Карловича, не знайдеться ні одного між панами, що посадив би поплич себе кріпака (хоч би той кріпак був найбільший геній на світі) до столу. Чудова, благородна рівність. От як би треба жити поміж собою“. Цю великою культурністю оправдану симпатію Шевченка до шімців — не забуваймо, що він своєму щирому приятелю Штернбергові присвятив поему „*Іван Підкова*“ — треба мати добре на умі при інтерпретації „*Посланія*“.

А так характеристична для панів у їх зносинах із людьми така дика засада: „До пікчемного, ледачого урядовця ми на вулиці шапкуємо приязно, найприятніше витаємо в себе в хаті.... садavimo на першому місці на покуті, за столом, і не боїмось, що ця отруйлива тварюка своїм диханням заразить дітей наших; а зустрінеється з нами на вулиці людина проста, нечиновпа, що може нам таки ж своєю прямою та безкорисною робити послуги, то ми на

його й очий не зведемо, а коли й зведемо, то так прихильно, що краще й не зводили б були. Оце, бач, зветься в нас пристойність. Погань тай годі. Ми гірш брагмінів“. Характеристичні для панів були також їх дуже грубіянські думки про малярство й узагалі про мистецтво. „Чи тож дворянське діло фарбами мазатись? До Академії? У гурт із мужиками?“ — Ще сумніший погляд народу на „русского“ письменного чоловіка. „Мужики не дурно кажуть: Не буде добра й правди на землі, поки письменним очі не повилазять... Нічого більш неморального, нічого гідшого за сільського писаря я не знаю: він перший здирник із злидаря-мужика. Ледащо, паниця, зміст усякої пакости й перший снокусник простосердих мужиків“.

І в „Деннику“ находимо багато заміток на цю тему.

Взагалі ж і повісти і Денник — це невичерпане джерело пізнання середовища, в якому обертався Шевченко на Україні, для пізнання влук тих, що колись для України „добували і славу і волю“, для пізнання їх світогляду і світогляду та історично-культурної й етичної ідеології поета, для правильного зрозуміння його поем.

*

Хоч не гадав Шевченко більше їхати на Україну, то все ж уліті 1844. р. бачимо його знову тут, і знову поміж українськими панам, а восени в Суботіві, де змальовує руїни Богданового будинку й церкву, а також і в Густинському монастирі.

І знов його огорнули з тих самих причин, що й тогді, тяжкі скорботи, так що він, як довідуємося з листу кн. Варвари Репніної, „згорнув крила й упав на землю всею своєю вагою“. Князю Варвару смутило те, що поет занадто приставав собі з „мочимордами“, і що вона „не раз, а часто, бачила його таким, яким не бажала б бачити ніколи...“ Вона його щиро, приязно піддержувала. Але кн. Варвара правдивої причини цього й того не розуміла. Ми її тепер краще бачимо із самих творів поета. Між мочимордами були не найідейніші люди, за якими Шевченко так дуже на Україні пошукував. А на душі був він тяжко прибитий, серце його „плакало, ридало, кричало мов дитя голодне, що люд павісний скаженіє“... Всі його надії захиталися (*Пустка*), важкі думи давили, роздирали його серце внаслідок повної байдужності громадянства (*Роголю*)... Аж у Петербурзі оживає душею серед щирого товариства молоді, яка заходила коло влаштування театральних аматорських вистав українських, так що йому зараз-таки вже й здається, як бачимо з листу до Кухаренка, що „козаство о жило!“ Мусимо це вважати за відгомін настроїв петербурзького гуртка українського, в якому ожили традиції гетьманської вільної України. Нехай же тямлять усі, що балакають про критично-негативне відношення Шевченка до «славного» минулого України, що так писав Шевченко в р. 1844.!!

І в 1845. році вже як „свободный художник“ їде Шевченко знов на Україну — по короткому побуті в Києві — особливо

на Полтавщині, щоб там оглянути могили, давні руїни і взагалі останки життя й подій історичних, є в Густинському монастирі, в Галаґапа (*Музика*), в Переяславі, в Андрупах (у Козачковського), у Вюниці....

Всякі спостереження, живі враження, розмови з людьми, власні праці й заляття поета-малюра мусять нам завжди живо стояти перед очима, коли хочемо добре й докладно порозуміти Шевченкові поеми, написані в р. 1844—1845, а особливо його „*Послання*“, провідну думку й поодинокі місця якого досі, на жаль, саме з невваги до того досить невірно пояснюють.

*

Про „*Послання*“ набиралася в нас досить багата література: спеціальна студія *Огоновського* ще з р. 1873, в „*Правді*“, *Кокорудза* 1885 в „*Зорі*“, крім того у *Драгоманова* (Шевченко, українофілі і соціалізм), *Сірка*, *О. Колесси* є принагідні замітки. В цій літературі скристалізувався, якраз на підставі деяких думок „*Послання*“, більше-менше такий погляд, що Шевченко втратив віру в козацькі ідеали, що ціла українська історія уявляється йому простою різницею та вбиванням, що він додумався до інших думок про історичне минуле України, що осудив народні традиції, що він аж тоді (1845) почав виявляти правдивий патріотизм, бо позбувся старокозацького його забарвлення, що він не одушевлявся вже більше старою бувальщиною, не одобрив і не обожав козащини, що кривавими епізодами з боротьби українського козацтва та гайдамацтва з польським панством любується як постичним матеріалом і бачить у них одну велику помилку, що він тих панів ясновельможних гетьманів, котрих колись із такою любов'ю оспівував, як вони на юрених конях блискали булавою, котрих колись величав героями, тепер назвав рабами, підніжками, гряззю Москви та варшавським сміттям, що „козацька давнина зблідла в очах поета, що ідеал козащини почав у нього меркнути“, що ціла поема „*Послання*“ „приклад розтріпаності“, що основна думка її — щоб „хві українці, пани і чорнороби, просвічені і темні обнялися разом і підносили добробут спільний і правдиву просвіту“, щоб „менші брати вчилися і твердими руками а вольними устами поцілували своїх вольних дітей“, що Шевченко, „ставши речником Кирило-Методіївського братства, розвинув у цій поемі його програму“ і т. д. і т. д. Непорозуміння показується ще більшим, коли взяти ще й пояснення поодиноких місць поеми, які були тоді в ході.

Проти таких поглядів виступив я не тільки в університетським семінарі, але й публічно з нагоди Шевченкового свята в Чернівцях (1902), а потім у столітні роковини вродин поета в друкованих викладах „Ідеї Шевченкової творчості“ (див. ст. 166) і „Діди, батьки і внуки у Шевченка“, далі в наукових викладах на тему „Три літа“ на курсі черновецького людського університету, а за війни в таборах полонених українців Австрії й Німеччини.

Потім появилися ще замітки або інтерпретації Шевченкового

„Посланія“ *Ярослава Гординського* (Шевченко і Красінський. ЗНТШ, т. 119—120), що вчить таке: „Зворот почав ся в нашого поета, як сам він каже (в думці „Три літа“), три літа раньше, деє в 1843. р. В тім часі наступила в світогляді Шевченка зміна, в якій він сам себе ясно освідомив, добачаючи в ній критицизм у відношенню до всего того, що раньше ворушило його серце“ (стр. 170. 171⁵). Гординський думає, крім того (ст. 191), що поеми *Посланіє*, *Великий Льох* і *Сон* „стоять у безсумнівному звязку з драмою Красінського („Nieboska komedja“).

Василь Щурат переконаний, що „найсильніше вплив „Polski Chrystusow-oi“ зазначився на Шевченковім „Посланій“ (стр. 333).

Далі йдуть інші замітки *Лепкого*, *Єфремова*, *Сімовича*, *Цісика*, *Айзенштока*.

З усього бачу, що мій згаданий виступ назагал не може досі похвалитися великим успіхом. *Лепкий* усе ще думає, що з *Посланія* (і *Гуса*) найкраще видно, „що провідні думки братства промовляли йому (Шевченкові) до серця“. Взагалі він поему *Посланіє* не високо цінить: „Менше сили, менше у нього краси“.

Єфремов зачіпляє *Посланіє* до „добірних з громадського боку“ творів поета і приводить його також в звязок з „розмовами щиро-дружніми, на які потай миру сходились у Києві братчики“...

Зате *Сімович* виразно й зовсім оправдовано заявляє, що тут „і сліду нема програми Кирило-Методіївського товариства“. поему уважає „наскрізь політичною“, а головну думку добачає в моттові, яке він розуміє так: „якщо ви, українські наші, кажете, що любите Україну, а ненавидите українського мужика-кріпака, то це брехня“.

Цісик (Політичні поеми) передає (як мій ученик) головну мою думку. Назагал це найліпша праця на цю тему. і я тішуся нею⁶).

Айзеншток у звязку з цією поемою балакає про „критично-негативне відношення поета до «славного» минулого України, надто до гетьманщини, що заступило уже в цей час у його колишнє безкритично-романтичне захоплення тією старовиною. Ще одна характерна риса »Посланія« (Шевченкового тодішнього світогляду) — це також критичне відношення до Заходу (»іміців«), що пояснюється його тодішнім слав'янолюбним настроєм«. — Яке

⁵) Такий висновок із названої думки поверховний. Головна річ у думці: „Не люди, а змії!“. Узагальнювати це до критицизму „у відношенню до всего того, що раньше ворушило його серце“, не можна, бо вийде з того велике непорозуміння.

⁶*) Вона нічого не втратила б зі своєї зартости, коли б *Цісик*, згадуючи про „обовязок інтерпретаторів, яких, на жаль, у нас мало“, і про те, що „перший, що дав нам систематично й гарно поясненого Кобзаря, се др. В. Сімович“, не забув був згадати й того, в кого вчився інтерпретувати поезії Шевченка, згадати в інтересі наукової методи бодай те, що було вже надруковане. Цю хибу можна хибі пояснити так, що в нас чужі праці не читають. От і про Гординського і Щурата в нього згадки нема

страшне тут непорозуміння! Не менше воно і в такому погляді Айзенштака, що поема «наскрізь перейнята гнівним протестом проти панської байдужности до життя українського працюючого люду. Він, „мужицький“ поет, не міг не обурюватися, коли бачив, як усі ці Маркевичі, Лукашевичі, Капністи та інші ланцки колишньої козацької старшини, що за „вірноподданство“ російським царям поробилися дворянами, дістали чини, землю й селянські кріпацькі душі — без сорому продовжують ганебне діло дідів своїх, себто лижуть халави посіпакам. Вони тинялися скрізь по закордонях і, нахватавшись там гуманних слів про „волю й братерство“, при кожній нагоді любили вихвалюватися ними, в дійсності ж дивилися на кріпаків як на бідло і чинили їм різні утиски, як і всі інші кріпосники».

По тім усім ніхто не здивується, що я ще раз забираю слово в цій справі і ще раз розбиратиму „Послання“, щоб розкрити всю щирю правду.

* * *

Послання написане під кінець 1845-го р. (14. грудня). Своєю провідною думкою не стоїть воно відокремлено, а немов завершує цілий цикл поем, написаних у 1844—1845 р. Бо хто докладно все розбере, то переконається, що всі ті поеми, не виняючи ані *Івана Гуса*, ані *Кавказу*, ані *Невольника*, ані навіть *Псалмів Давидових* і *Наймички*, стають немов одну цілість, один цикл, що в них одна й та сама тема, тільки оброблює її поет із усіх боків, так що і зрозуміння її пояснення кожної поеми зокрема треба шукати в цілості, в усіх інших поемах.

Я згадав і *Наймичку*. Мене тут заводи боліло, що Марко не пізнає матері, аж вона, умираючи, мусить це йому сказати: „Я, я твоя мати“! Це не без значіння. Так наймичка-мати Україна мусить своїм дітям аж казати, що вона їм правдива мати...

Надаймо текст поеми.

І МЕРТВИМ І ЖИВИМ І НЕНАРОЖДЕННИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ, В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНОЄ ПОСЛАНІЄ,

Йди хто рече́ть, що люблю́ Бога, а крата
своєго не́має, не́має, ле́жає.

(Соборн. посланіє апостола Іоанна, гл. IV, ст. 20)

І смеркає і світає, день божий минає,
І знову люд потомлений, і все опочиває.
Тільки я мов окаєний і день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних, і ніхто не бачить,
І не бачить і не знає. Оглухли, не чують,
Кайданами мінються, правдою торгують

І Господа зневажають. Людей запрягають
В тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають...
А що вродить? Побачите, які будуть жнива!

Схаменіться, недолюдки, діти юродиві!
Подивіться на рай тихий, на свою країну,
Полюбіте щирим серцем велику руїну!
Розкуйтеся, братайтесь! У чужому краю
Не шукайте, не питаєте того, що немає
І на небі, а не тільки на чужому полі...
В своїй хаті — своя й правда і сила і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра!
А ви претесь на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого волі, волі,
Братерства братнього... Найшли!
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та більш нічого!... Кричите,
Що Бог створив вас не на те,
Щоб ви неправді поклонялись,
А хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів, незрячих гречкосіїв, —
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужій,
Претесь знову. Як би взять
І всю мізерію з собою,
Ділами крадене добро,
Тоді б зостався сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули.
І сонце б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покидали б на вас головою....

Схаменіться! Будьте люди, бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром заковані люди,
Настане суд, заговорять і Дніпро і гори!
І потече сто ріками кров у синє море
Дітей ваших.... І не буде кому помагати!

Одцурається брат брата і дитини мати,
І дим хмарою заступить сонце перед вами,
І на віки прокленетесь своїми сишами.
Умнітеся! Образ божий багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших, що вони на світі
На те тільки, щоб панувати! Бо невчене око
Загляне їм в саму душу глибоко-глибоко...
Дознаються небожата, чия на вас шкура,
Тай засудять... І премудрих немудрі одурять!

Як би ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя.
А то залізете на небо:
„І ми — не ми, і я — не я,
І все те бачив і все знаю,
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я.
Та куций німець узловатий,
А білий нікого..“

— Добре, брате!

Що ж ти такеє?

„Я не знаю —

Нехай скаже німець“.

Отак то ви навчаєтесь у чужому краю!
Німець скаже: „Ви моголи“. — Моголи, моголи! —
Золотого Тамерлана онучата голі!
Німець скаже: „Ви слав'яни“. — Слав'яни, слав'яни! —
Славних прадідів великих правнуки погані!
І Колляра читаєте з усієї сили,
І Шафарика, і Ганку, і в слав'янофіли
Так і претесь: і всі мови слав'янського люду
Всі знаєте, а своєї дасть-б'іг... — „Колись будем
І по своїй глаголати, як німець покаже,
А до того й історію нашу нам розкаже.
Отоді ми заходимось“!

Добре заходились

По німецькому показу, і заговорили
Так, що й німець не второпа, учитель великий,
А не то, щоб прості люди. А гвалту! А крику!
„І гармонія, і сила, музика тай годі!
А історія? — Поема вольного народу!
Що ті римляни убогі? Чорт-зна що, не Брути?!
У нас Брути і Коклеси славні, незабуті!
У нас воля виростала, Дніпром умивалась,
У голови гори слава, степом укривалась!“ —
Кровю вона умивалась, а спала на купях,
На козацьких вольних трупах, окрадених трупах!..

Подивіться лишень добре, прочитайте знову
Тую главу, та читайте од слова до слова,
Не минайте ані титли, ніже тії коми,
Все розберіть, тай шчитайте тоді себе: Що ми?
Чиї сини? Яких батьків? Ким, за що закуті?
Тай любачите, що ось що ваші славні Брути:

Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!
Чого ж ви чванитеся, ви,
Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, ніж батьки ходили?
Не чваньтесь! З вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили!

Може чваньтесь, що братство віру заступило?
Що Синопом, Трапезонтом галушки варило?
Правда, правда: наїдались, а вам тепер вадить,
І на Січі мудрий німець картопельку садить;
А ви її купуєте, їсте на здоровя,
Та славите Запорожжя! А чиєю кровю
Ота земля напоєна, що картоплю родить —
Вам байдуже, аби добра була для городу!
А чваньтесь, що ми Польщу колись завалили! —
Правда ваша! Польща впала, тай вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І нам, синам, передали
Свої кайдани — свою славу!

Доборолась Україна до самого краю! —
Гірше ляха свої діти її розпинають,
Замість пива праведную кров із ребер точать!
Просвітити, кажуть, хочуть, материні очі
Современними вогнями, повести за віком,
За німцями недоріку, сліпую каліжу!
Добре! Ведіть, показуйте! Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих нових доглядати!
Показуйте! За науку — не турбуйтеся — буде
Материна добра плата! Рознадеться луда
На очах ваших неситих, побачите славу,
Живу славу дідів своїх і батьків лукавих!...
Учіться, брати мої, думайте, читайте,
І чужому навчайтесь, — свого не цурайтесь!
Бо хто матір забуває, того Бог карає,
Того діти цураються, в хату не пускають,
Чужі люди проганяють, і немає злому
На всій землі безконечній веселого дому.

Я ридаю, як згадаю діла незабуті
 Дідів наших: тяжкі діла! Як би їх забути.
 Я оддав би веселого віку половину:
 Отака то наша слава, слава України!...
 Отак і ви прочитайте, щоб не сонним снились
 Всі неправди, щоб розкрились високі могили
 Перед вашими очима, щоб ви розпитали
 Мучеників: кого, коли, за що розпинали?...

Обніміте ж, брати мої, найменшого брата, —
 Нехай мати усміхнеться, заплакана мати,
 Благословить дітей своїх твердими руками
 І діточок поцілує вольними устами!
 І забудеться срамотня давня година,
 І оживе добра слава, слава України,
 І світ ясний, невечерній тихо засіяє...
 Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю.

1845. 14./XII. Вюнища.

*

У вступі „Послання“ висказана така думка: Днина за днинною (знову!) минає, люди працюють аж до втоми, але знаходять по праці спочинок. Тільки поет не лише донь, але й ніч плаче-співає, а мов окаяний мучиться. Бо хоч плаче-співає він на розпутьях велелюдних, де певно повинні б усі це бачити і знати, то так ніхто не бачить і не знає. А від того, що плач його, змістом якого є, як сказано зараз: — щоб люди кайданами не мінялися, правдою не торгували, Господа не зневажали, людей не запрягали в тяжкі ярма, лиха не обрали й лихом не засіяли — зовсім даремний. поет спокою, спочинку не має, а мов окаяний, мов засуджений на вічні нескельні муки вже за життя карається.

Розпутьтями велелюдними вважає поет безперечно друковані видання своїх творів, усім приступні, але також може й читання недрукованих інше поем — на зборах людей із різних сторін (розпутьтя!). З того можна б думати, що Шевченко написані поеми прочитував, виголошував у гурті людей, як про це маємо відомості, правда, з пізнішого часу в „Деннику“.

Гордицький (стр. 207. 208) в цьому вступі, в цьому зовсім природному, прямо з реального життя Шевченка взятому образі, чує відгомін із Красінського, вказуючи чисто поверховно на подібність або однаковість слів, як на *bitych drogach świata* — на розпутьях велелюдних, *ucisk, niewola* — кайданами міняються, *umarli tylko śpią na cmentarzu* — оглухли, не чують і т. п., хоч підклад річі в обох разях зовсім инший. У Красінського характеристика дипломатії: *Za murami przybytku wszechprzytomnego Boga już niema — umarli tylko śpią na cmentarzu — a dalej na bitych drogach świata stoją żywi — wojskowi, ministrowie, kupcy, pod nimi zaś — ucisk i niewola — albo bunt i zwierzęcy szal.*

У Шевченка: І знову люд потомлений, і все спочиває... Ба. „І смеркає, і світає, день божий минає“.... це в Гординського той сам образ часу перед розпучкою, як у Красінського:

Lecz dnie płynęły, upłynęły lata:
Darmo brzask walczył z ślepą nocy siłą,
Nie weszło słońce nad Świętych mogiłą
I coraz podlej na tej ziemi było!

Таке механічне порівняння пічогісінько не пояснює, і висновків, з того, що в Шевченка і Красінського подібуються однакові слова, на якийсь тісний зв'язок між ними й залежність Шевченка від Красінського з ідейного боку робити не можна.

*

Чому ж того ніхто не бачить і не знає, не бачить його сльоз, не знає його горя? — Чи може не читають, не чують? — Ні, чують його плач, але на них він не робить вражіння, бо це ж навкруги нього не люди, а або недолюдки (в поемі „Три літа“ — з м и і!), в яких сумління так притупилося, такий брак усяких етичних почувань, що вони на плач людський глухі (оглухли, не чують!), або що це діти юродиві, дурноваті, дурники павісні, яким у с е б а і д у ж е (в поемі „Гоголю“ — оглухли, байдуже...), і вони далі все ж таки „кайданами міняються, правдою торгують і Господа зневажають, людей запрягають в тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають...“

Ка і д а л а м и м і н я ю т ь с я, або як це сказано в „Подражанії XI-го псалму“, „один на другого кують кайдани“, значить — самі носять кайдани і на других накладають, як це, може, найбільш наглядно показано в поемі „Сон“, де також є: „А ви в ярмі падаєте“ в такім малюнку: „Цар підходить до найстаршого..... та в пику його як затонить! Облизався небожака та меншого в пузо, аж загуло... А той собі ще меншого туза межі плечі, той меншого, а менший малого, а той дрібних...“. Отак люди кайданами міняються!

Словами „правдою торгують і Господа зневажають“, або, як сказано в „Невольнику“: „Скрізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають!..“ констатується загальний глибокий занепад моральний, панування брехні, облуди, несправедливості, зневаги всякої етики.

Словами „людей запрягають в тяжкі ярма“ малює нам поет страшне положення кріпаків, їх нестерпучі т я ж к і м у к и.

Само собою насувається в поета питання: що з того вийде? А це питання тим більше непокоїть поета, бо він добре знає, він глибоко переконаний, що л и х и й буде тому кінець, бо такий несправедливий суспільний лад, така етична гниль, така основа суспільного ладу, як тяжкі ярма кріпачства, не можуть довго вдержатися. Із засіяного лиха мусить уродитися лихо, і жнива будуть страшні...

Увесь цей вступ, як і настрій цілої поеми, як-найліпше пояснює нам думка „Гоголю“, написана, очевидно, під враженням другої подорожі на Україну, рік перед „Посланням“ 1844. 30/12 в Петербурзі:

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може, й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я, і хто тую мову
Привітає, угадає великеє слово?
Всі оглухли, похилились в кайданах, байдуже...
Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже!
А що вродить з того плачу? — Нічого, мій брате!
Не заревуть в Україні вольнії гармати,
Не заріже батько сина, своєї дитини
За честь, славу, за братерство, за волю країни.
Не заріже! — Вихопає тай продасть в різниці
Москалеві!... Себто, бачиш, лепта удовиці
Престолові, „отечеству“ та німоті плата...
Нехай, брате! А ми будем сміятись та плакати.

Ця думка показує, як довго, як інтензивно займали поета все одні думки, що зводилися до волі, до визволення України (вольнії гармати — за честь, славу, за братерство, за волю країни!).

Тепер розуміємо також, що значать слова Шевченка в листі до Кухаренка, що він всюди плакав, що мовляв „чорт-ма людей (самі недолюдки!). німці прокляті, більш нічого“. всі чу ж і для України.

*

На цьому тлі розмальовує поет дальші свої думки. Передусім із жахом перед страшними наслідками того отупіння сумління в земляків, того браку всяких етичних почувань кличе він до цих недолудків: „Схаменіться“ — вказуючи їм на Україну, на той, з одного боку, тихий рай, яким поет Україну не раз малює (Андруші! „Сон“), і на ту, з другого боку, велику руїну, образи котрої скрізь порозкидані в поемах Шевченка (*Розрита могила, Чигирин, Великий Лох, Суботів, Невольник*); ними рад би поет збудити жаль. Як бачимо, передусім виринає на цьому тлі У к р а ї н а як цілість — природна її краса й великий її занепад, велика руїна. Цей образ України повинен збудити не тільки жаль, а й любов до неї. Тому поет зараз-таки жадає, щоб земляки щирим серцем полюбили цей тихий рай, цю велику руїну. Любов же та до України нехай виявиться не фразами, не словами, а такими вчинками земляків: „Розкуйтеся!“ — скиньте з себе кайдани! Безперечно поет міг мати перед очима й політичні кайдани, але це як остаточну ціль. Та передусім треба думати про духові

кайдани („І вільних розум окував кайданами лихої ночі“ — *Гус*), далі про кайдани, якими міняються між собою і з людьми, які один на другого кують. Що таке розуміння правильне, бачимо з дальшого „Брата і теся!“, яким учинком виявили б земляки вищий ступінь любови до України, братаючися з тими, яких досі запрягали в тяжкі ярма. Найвищий ступінь любови до України виявили б земляки аж таким чином, коли б шукали всього, а власне, правди, сили, волі і братерства для себе в своїй хаті, в своїй країні, в рідному, а не „у чужому краю“, не поза межами України. Тут поет уже виразно виводить перед очі земляків протистовно між „своєю країною“ й „чужим краєм“, між Українкою й Московщиною й Росією, щоб із тим більшим притиском землякам сказати, що на чужині, „у чужому краю“, від Московщини, чи Росії для них не може бути ні правди, ні сили, ні волі, ні братерства братнього, а тим більше не може бути там того, чого „немає і на небі, а не тільки на чужому полі...“, чого немає ніде. Чого ж то й на небі й ніде немає? — України!! Це ясно зараз із дуже ринучого тону: „Нема на світі України, немає другого Дніпра!“

І справді, на цьому світі другої України, другого Дніпра нема. Таксамо й це відвічна правда, що тільки зі своєю країною, зі своєю хатою сполучена нерозлучно й сила, і воля, і правда земляків. Тому найпершим завданням земляків уважає поет дбалість про свою хату, про Україну, про те, щоб у цій своїй хаті була і своя — не чужа! — правда і сила і воля, т. зн. дбалість про державно-політичну незалежність України від чужини. Тому поет уважає злочином земляків проти України, коли вони пруться на чужину — шукати там України, шукати там того добра, добра святого, волі, волі, братерства братнього. Там того не можуть знайти. Із чужого поля в Україну вони нічого не можуть принести, хибя тільки „великих слів велику силу, тай більш нічого“. Там, на чужині, „суслови, лицеміри, що люблять на братові шкуру, а не душу“ (*Кавказ*), там „кричать, чом ми по-московськи не пишемо“, там „натовкмачать якихсь індивідуалізмів то-що, так що аж язик отерпне, поки вимовиш: кричать о братерстві і гризуться мов скажені собаки, кричать о єдиной славянської літературі, а не хотять і заглянуть, що робиться у славян!...“ Таке вияснення фрази „великих слів велика сила“ дає сам Шевченко в „*Передмові*“ до другого видання „*Кобзаря*“. Крім того, до таких самих великих, а порожніх слів належить і крик земляків, принесений із чужого поля, що „Бог создал їх не на те, щоб вони неправді поклонялись“ — належить доти, доки вони хилитимуться, як і хилились (перед неправдою), доки в чужім ярмі надатимуть та для уроєного братерства з чужими — не знатимуть братерства зі своїми справжніми братами, з незрячими грецько-сіями, — доки з них, замість із ними брататися, по-братерськи жити, шкуру дертимуть. Від цих великих слів, принесених на Україну з чужого поля, ані Україні, ані землякам самим ніякого добра, ніякої користі не буде, а вийде тільки ще більша шкода. Бо

ніби-то в погоні за святим добром, „щоб сонця правди дозрівать“. земляки, одержавши шкуру з братів, знов-таки не дбають про Україну, а пруться знову на чужину, так що Дніпро з святими — свяtimi для поета — горами, так що Україна лишилася б круглою сиротою (обідрана понад Дніпром плаче — *До Основ'яненка!*), „якби взяли і всю мізерію з собою, дідами крадене добро“, якби й того небагато (мізерію), що колись діди немов крадьки понадбали. земляки могли також взяти з собою.

Сонця правди дозрівать — це не значить, як *Грінченко* гадає, „видеть, узреть“. „Дозрівати“ в нас є нормально дієслово неперехідне=достигати, але тут „дозрівать“. очевидно, з їдкою іронією у зросійщеній формі (як „узреть“) ужите у значінні „дорешти побачити“ як наворотове до „дозріти“ (замість укр. дозирати). У *Словнику* *Грінченка* мусіло б стояти „висматривать, глядеть, ожидаючи кого“. *Цісикове* розуміння „поширювати й поглиблювати те, що вже набули“ нічим не оправдане. Предметом до „дозрівать“ є — сонця, а не — правди. Усе нагадує фразу з „*Кавказу*“: „сонце правди показати сліпим, бачим, дітям“. Московщина, як бачимо, мала в себе те „сонце правди“ для сліпих дітей. тільки там могли вони його побачити дорешти. „дозрівать“.

Горди́нський (ст. 189) в цих словах Шевченка добачає подібність до слів *Красінського*: „A ty czemu przepędziłeś wiek młody na kartach i podróżach daleko od Ojczyzny?“. Від таких порівнювань нічого і ніколи не скористає пізнання Шевченкової творчості.

З огляду на те, що тут мова про Україну як цілість, про її правду і силу і волю, — „дідами крадене добро“ можна розуміти тільки як історичні національно-культурні (коли вже не політичні) надбання дідів, діячів часів Хмельниччини („Крав Богдан крав“ — *Великий Лях*) для України як цілості. Уважаю прямо за виключене, щоб розуміти ці слова як землю, яку діди земляків від народу накрали — так розуміє це *Сірко*, („Громада“, № 4, 1879, ст. 89), а за ним і *Щурат*, бо в такому разі не годилося б з цим слово „мізерія“. В руках панів була не — мізерія, а дуже багато землі.

Треба ще виразно зазначити, що „німецькі землі“ рішуче не значить нічого іншого, як саме тільки: чужі. Сам поет немов таки зараз переклав це слово, кажучи „в німецькі землі, у чужії“. Так слова „німецький, німець“ звичайно в Шевченка вживаються у значінні: чужий, чужинець. А тут спеціально значить слово „німецькі“ тільки, що — московські⁹⁾, бо тільки до Мо-

⁹⁾ Порів. з поеми „Сон“ це місце: „А між ними і землячки де-де поглядають, по-московськи так і чешуть, сміються та лають батьків своїх, що змалечку цвенькати не навчили по-німецьки, а то тепер і кисни в чорнилі! П'явки, п'явки! Може, батько остатню корову жидам продав, поки вивчив московської мови!..“ — Тут зовсім ясно, що „по-німецьки“ значить у Шевченка тільки, що — по-московськи. Так само

сковщини (до Москви та Петербургу) перлися земляки сонця правди дозрівать, відти побирали вони всі науки, всю свою культуру, там шукали доброго добра..., шукали свого щастя (порів. *Гоголю*: „викохає тай продасть в різниці москалеві...“). Відносити ці слова до заходу Європи, як це робить *Сімович*, не можна, бо тому противляться ще таке і знані факти, що туди — на захід Європи, поза кордони Росії, не дуже так загально перлися земляки за своєю освітою, за вищою культурою.

Отже злочин земляків лежить не тільки в тім, що вони пруться на чужину шукати там доброго добра; він збільшується ще й тим, що вони зовсім не дбають про національно-культурний розвиток України, бодай про ту мізерію, те „дідами крадене добро“, хоч здають „шкуру з братів незрячих гречкосіїв“. Це вже такий злочин, що в поета вириваються з наболілих грудий гіркі слова: „Ох, як би то сталося, щоб ви не вертались, щоб там і здихали, де ви поросли...“.

Де ви поросли, — де ви на таких виховалися (отже — на чужині).

Не плакали б діти, мати б не ридала — такі самі слова в кінці „*Розритої могили*“, але там значать вони тільки, що перестали б плакати-ридати, як би знайшлася воля; тут значать тільки, що Україна: мати й її діти, не мали б найменшої причини за такими земляками плакати-ридати, якщо вони геть виздилися б там на чужині. Від того була б для України й її дітей навіть велика користь, як би таких земляків зовсім не було. — тим більша, що вони (діти й мати) „не чули б у Бога вашої хули, і сонце б не гріло смердячого гною на чистій, широкій, на вольній землі, і люди б не знали, що ви за орли і не покивали б на вас головою“...

Таким чином та велика користь мотивується тим, що такі земляки

а) Бога зневажають; чим? — Україна (мати й діти) чують їх хулу в Бога (перед Богом), бо вони називають преподобним лютого Нерона..., величають катів України... і тим є богохульниками, богозневажниками.

б) що вони є тільки смердячим гноем на Україні, бо від них шириться гнилизна, зараза підлоти (за два шаги продається — „*Три літа*“), зради, байдужности...,

в) що люди не знали б таких шкідливих ворон (орли), як їх поет змалював у поемі „*Великий Лях*“, для яких мають тільки погорду (пор. ст. 55—58).

добре пізнати правдиве значіння цього слова з мотта, яке поклав Шевченко перед своєю „*Передмовою*“ до другого видання „*Кобзаря*“ (8. III. 1847):

„Воскреснем ли когда от чужевластья мод,

Чтоб умный, добрый наш народ

Хотя по языку нас не считал за немцев?

А. Грибоедов“.

Цісікова інтерпретація, що „це не звичайні пташки, а вибранці народу, пани“ — не має змислу.

Отак Україна — супроти земляків.

*

Тепер на малюнку виступають люди, щоб з такими земляками по-своєму розправитися, якщо вони не схаменуться й не стануть людьми. І поет дає живий образ революції й віщує її вже в другому поколінні. Бачимо, як заковані люди розковуються, роблять суд, Дніпро і гори, цебто Україна їх обвинувачує („заговорить“), не є тільки свідком, як *Сімович* думає; бачимо, що кров діти й таких земляків „сто ріками тече в синє море“. Бачимо, як брат брата цурається і дитини мати, бачимо такі пожари, що дим хмарою заступає сонце перед такими земляками, чуємо, як сини проклинають таких своїх батьків за те, що батьки дурили їх, що „вони на світі на те тільки, щоб панувать“... Незвичайно живий, мистецький образ народньої (не тільки соціальної!) революції, народнього суду над земляками, недолюдками, лихими людидами, над панами, який виводить поет землякам-панам перед очі, коли вони не схаменуться, поки ще час, і не стануть людьми по образу й подобию божому, т. зн. правдивими людьми. Чи до зображення цього суду потрібний аж пророк Ісаїя (як думає *Щурат* і *Сімович*), або Красінський у образі страшного суду, в якому не можу знайти ніякої подібності до цього образу, як думає *Гордінський*? — Та ж кожний чує, як ці слова поета є прямим, безпосереднім виразом його душі, його святого обурення, викликаного живим, усім відомим сумним станом України й рідного народу, так що ніколи поетові аж нагадувати собі, де це так або подібно інші поети сказали.

*

Але поет у своїй безмежній любові до людей рад відвернути від земляків це лихо своїм „дружнім посланієм“ і тому кличе: „Умійтеся! Образ божий багном не скверніте!“ — Тут поет має на умі багно „мерзеного і богопротивного панства“, від якого „безуміє їх обуяло“. Що це так, доказ на те, що зараз-таки поет каже: „Не дуріть дітей ваших, що вони на світі на те тільки, щоб панувать!“.

Не дуріте — перестаньте, поки ще час, дурити, фальшиво навчати, правду закривати, баламутити, бо це

а) неправда — ніхто на світі не є на те, щоб панувать; „усі на сім світі — і парята і старчата — Адамові діти! (*Сон*)“; а в „*Холодному Ярі*“ сказано: „Дуріть дітей і брата сліпого, дуріть себе, чужих людей, та не дуріть Бога!“ — це у зв'язку: „По якому правдивому святому закону і землею всім даною і сердешним людом торгуєте?“ — такого правдивого, святого закону нема! Бо

б) від того буде їм лихо; бо невчене око незрячих гречко-сіїв („сліпих братів“) „загляне їм в саму душу, глибоко-глибоко...

дізнаються небожата“. що на вас панська, ворожа незрячим гречкосіям шкура, і небожата вас засудять.

На думку *Цісика*, „Шевченко виступає проти погляду, голошеного панамп, що такі соціальні відносини (папи — кріпаки) освячені державою, церквою і самим Богом, то ж їх не можна змінювати“. Наведені слова з „*Холодного Яру*“ дають цілком докладне пояснення.

Чия на вас шкура пояснює *Сімович* так: „що ви панами поробилися, а були такі ж самі, як і ті мужики, яких ви в ярма випрягаєте“, покликаючись на „*Великий Лях*“: „І дворянства страпину силу у мундірах розплодила“. Але дворянство не з мужиків, а з козацької старшини. Тай не в тім річ, як і коли вони поробилися панами, а що пани — недолюдки, людоїди...

Премудрих немудрі одурять — таким способом одурять, що не повірять вам, „дознаються небожата, чия на вас шкура“, розкриють усю фальшивість вашої душі й вас премудрих, вас мудрагелів засудять!

*

Бо ваша премудрість — це мудрагельство, а не правдива мудрість. Правдивої мудрости, своєї мудрости у вас нема. бо ви не вчитеся так, як треба. *Цісик* конструє таку сполуку: „Ви дуже мудрі і вам тому здається, що ви маєте панувати над тими немудрими, але у вас мудрість чужа...“. — Не з титулу премудрости виводять земляки своє панування, і їм зовсім не здається, що мають панувати. Вони таки панують у переконанні, що вони „на світі на те тільки, щоб панувати“, бо вони пани — і не потребують на те ніякого иншого виправдування. Аж поет їм каже, що в них образ божий осквернений багном „мерзенного і богопротивного панства“. Премудрість земляків відноситься до тої великої сили великих слів і до того, що вони кричать, що „Бог создал їх не на те, щоб вони неправді поклонялись“. Але ця їх премудрість з огляду на те, що вони хиляться, як і хилились (перед неправдою) і знову шкуру деруть з братів незрячих гречкосіїв, виявляється як лукаве мудрагельство, як просте одурювання себе, дітий і всіх. Це все хиба тої науки й навчання в чужому краю. І поет показує

а) її абстрактність („Залізете на небо — і ми не ми, і я не я“) — і це пібито з Красінського, як думає *Гординський*, стр. 206. А далі: „Натовкмачать якихсь індивідуалізмів то-що, так що аж язик отерпне, поки вимовиш...“, а це веде

б) до зарозумілості („І все те бачив, все те знаю“),

в) до затрати основ християнської етики („нема ні некла, ані раю, немає й Бога“),

г) до затрати самостійності думання („тільки я, та куций німець узловатий, тай більш нічого“),

д) до незнання найпримітивніших таких речей, як ось: „що ж ти таке? (порів. „І забули у неволі, що вони на світі“, „*Гус*“), веде

е) до повної залежності від „німця“. Яка це знаменита аналіза прикмет науки в чужому краю!

У *Цісика* добре розібрано (за *Сімовичем*) філософічні питання. Тільки не треба уявляти собі так, буцім то земляки прямо студіювали ці філософічні системи. Можемо бути певні, що вони, здебільшого, лише начитувалися дечого про це з російських журналів...

Узловатий — це не такий, „що всякий вузел розв'яже, отже розумний“, як думає *Сімович*, а такий, як *Айзеншток*, а такий, що все так замотає, заплутає, тільки вузлів наробить, що тяжко розмотати, тяжко порозуміти (порів. „кнут узловаті“ — багаті на вузли!). *Цісик* безпідставно вважає це слово за синонім до „куций“.

А той німець куций, узловатий — це з огляду на поставлені ним питання й даліші відповіді і з огляду на виразні слова поета „отак то ви навчаєтесь у чужому краю“, яким, як уже показано, не може бути захід Європи взагалі або Німеччина зокрема, тільки Московщина. — це ніхто інший, як *Карамзин* (порів. „*Великий Лбох*“: „Карамзина, бачили, прочитали, тай думають, що ось то ми“, а також і слова „*Послання*“: „а до того й історію нам нашу розкаже“). Бо це Карамзинова така наука, що козаки це зручені потомки чорних кльобуків, торків і берендеїв, що инакше звались черкасами й козаками, що вони задержалися на неприступних островах Дніпра, а розмножені припливом утікачів-тубильців прийняли їх віру й мову, стали обороняти ті краї від татарів і турків і т. д. (пор. *Грушевського* „Історію України“ VII, 69). І на цім бачимо, яка це наука узловата! Того навчаються земляки від Карамзина, бо самі не зберегли навіть імя своїх славних предків. І тому поет із дуже їдкою іронією називає їх онучатами голими — золотого Тамерлана, або правнуками поганими — славних прадідів великих.

Із замітки *Сімовича*: „тай при тому ще й переборщують, понижують себе, думаючи, що „німцям буде це під смак“ — виходило б, що такі відповіді вкладає поет в уста земляків. Але відповіді земляків обмежуються тільки на слова: „Моголи, моголи“ — „Славяни, славяни“ — а додатки: „золотого Тамерлана онучата голі“ — „славних прадідів великих правнуки погані“ — це їдке іронічне сконстатування самого поета, що земляки в обох разях, чи саяк, чи так — негідні потомки своїх славних предків. Іронія стає їдкіша ще й тим, що земляки тільки насліпо потакують на чужі вигадки: моголи, моголи, славяни, славяни! Такі прості і сліпі потакування характеризують дуже різко брак усякої власної думки в земляків і байдужність їх у таких справах, які кожному культурному чоловікові святі.

Так і славянофільство земляків („і в славянофіли так і претесь“) перейняте з Московщини й зовсім пуста мода без найменшого змісту („кричать о единой славянской літературі, а не хотят і заглянуть, що робиться у славян!...“), бо воно повинно почина-

тися від знання своєї власної народности, своєї рідної мови. Але вони в чужій школі так відчужилися від свого народу, що навіть своєї мови, своєї історії не знають, і виробилися в них „німецькому показу“ такі баламутні про все погляди, що їх уже ніхто не розуміє, ані навіть сам учитель великий, цебто москаль, а не то, щоб прості люди⁷⁾.

Заговорили (по німецькому показу) — це не значить по-українськи. Вони ж аж „колись будуть і по своєму глаголь“! Це значить тільки, що почали викладати про все, про ті філософічні системи, про славянофільство, про історію і т. д. — розуміється все по-російськи! — такі баламутні, недорічні погляди, що їх уже й сам „німець“ не второпав, учитель великий, що їх уже й москалі не розуміють, а не то, щоб прості люди.

Та ще й підняли про все те великий гвалт, великий крик („А гвалту! А крику!“). „І гармонія, і сила, музика тай годі“ — це може відноситися тільки до гегеліянської філософічної системи й поглядів Гегеля на історію й державу, що „кожне повстання історичного життя містить у собі момент божої істини і є правомірним фактом її розвитку“... Це теж знамітні тези московських славянофілів про те, що до Петра була в житті державнім, соціальним і взагалі народнім (національним) повна гармонія і сила (прямо цими словами вони послуговувалися) якби в найкращому музикальному творі, та що треба до такого стану повернутись (гл. у *Піпін*). Піяк не може це відноситися до української мови, як думає *Сімович*, а за ним *Цісик*, якої земляки навіть не знали так, як треба („колись будем і по своєму глаголь!“).

Так теж і на свою власну історію, історію України, склалися в земляків зовсім фальшиві погляди на підставі того, що їм „німець“ про це нарозказував. Вони вважають її поемою вольного народу — в дійсності Україна стоїть в московському ярмі, в кайданах... Славлими, незабутими Брутами і Коклесами (т. зн. героями, які своїм краєм визволили від панування королів, або від таких, що хотіли ними стати, або такими героями, що самі одні боронили рідний край перед ворогами) ставлять земляки таких людей в українській історії, що „кров свою лили за Москву і Варшаву“, а не за рідний край! Земляки думають, що нібито „у нас воля виростала, Дніпром умивалась, у голові гори слала, степом укривалась“ — а дійсно воля наша не Дніпром, а кровю умивалась, заснула не на горах, а на купках вільних козацьких трупів, що їх аж як трунів окрадено з волі.

Отже різниця між поглядом земляків і поета на волю така, що земляки уявляють собі, буцім то козаки отак собі над Дніпром та в степах гуляли (як Карамзін розказує), в Дніпрі вмивалися, на горах Дніпрових спали — така наче б то була, козацькая тая

⁷⁾ Про названих поетом славянських учених і письменників добрі пояснення в *Цісика*, пор., ор. cit. політ. поеми Шевченка ст. 214—215, пом.

воля". Поет навчає їх, що козаки за волю України кров свою проливали, кровю умивались, та що та воля заснула, аж як козаків не стало, не стало більше оборонців козацької волі, як козаки за волю згинули, цілими купами як горами голови свої за волю України поклали. Чудовий поетичний малюнок, що аж труни козацькі можна було обікрати з волі, бо поки козак живий. — він вольний і вольний за волю паде!

*

Показавши отак безпідставність поглядів земляків на українську історію й козацьку волю, поет радить їм добре приглянутися, докладно прочитати знов і знов ту главу української історії, читати її од слова до слова, нічого не минаючи — „ані титли ніже тії коми“, все розібрати, а аж тоді найдуть вони правдиву відповідь на питання: „що ми, чий сини, яких батьків, ким за що закуті“, тоді то й переконаються самі, що ті їх славні Брути і Коклеси не були нічим иншим, як — „раби, подножки (умисно в змосковшеній формі!), грязь Москви, варшавське сміття“, та що ними не можна чванитися синам сердешної України, бо вони не вміли оборонити волі України, вислужувалися Москві та Варшаві, кров свою лили не за Україну й її волю, а за її ката, та що нам, синам, передали свої кайдани. Ось яка їх слава, слава батьків!⁸⁾.

Не порозумівши цього уступу, як треба, сконструували на ньому знану вже теорію, що Шевченко вирікся своїх давніх козацьких ідеалів і т. д., яка на час трохи притихла, але знов інше гостріше підняла голову в *Айзенштока*, якому тут „ясно видно критично-негативне відношення поета до «славного» минулого України, надто до гетьманщини, що заступило уже в цей час у його колишнє безкритично-романтичне захоплення тією старовиною“, який ще так же заговорив про критичне відношення поета до Заходу („німців“). І це все в 1927. році! Не знаю, як довго ще потребуватиме українська наука, щоб правильно порозуміти слова Шевченка. Та ж уже в цій-таки поемі все проти такого погляду не то промовляє, а прямо кричить! Тут тільки одне ясне: дуже критичне відношення поета — до Московщини й до її рабів зміж українців!

Але ж бо й на досить обережний погляд *Сімовича* й *Цісика* годі пристати. „Давніше (1840—1841) Шевченко краще дивився на всіх гетьманів“ (Сімович. „Кобзарь“, ст. 192, пом. 5). „Шевченко тільки вглянув глибше в історію гетьманщини, яка йому давніше (1839—1843) видавалася прекрасною (романтика!), та ставиться до неї критично“... (*Цісик*, ор. сіт., стор. 218). Бо відки ми знаємо, що Шевченко краще дивився на всіх гетьманів, або що історія гетьманщини давніше видавалася йому прекрасною? Ні Іван Підкова, ні Наливайко, Павлюк, Тарас Трясило, ні Гамалія, ні Залізняк і Гонта

⁸⁾ Навіть тут Гордієнський (стр. 212, 213) чує відгомін поезії Кращинського...

не були гетьманами... В „*Гайдамаках*“ „старий Головатий щось дуже коверзує“, і поет тільки праведних гетьманів згадує. Автім і пізніше ми бачимо в Шевченка дуже гарячі згадки про „праведних“ гетьманів і про славу козацьку. Ми вже показали, що Шевченко, починаючи писати, знав історію України, знав особливо добре, що „було колись в Україні лихотанцювало“, але знав іще ліпше, що хоч тоді „журба в шинку мед-горілку поставцем кружала“, все ж „було колись добре жити на тій Україні“, хоч би її як критично поставитися до давньої історії України, — все ж так добре, що супроти теперішнього пекла це був рай, бо це була своя хата, а на основі розуміння Шевченка це завжди річ найперша. Знав Шевченко історію України інтуїцією так добре, що великий наш історик Антонович про його історичні поеми висловився зі становища історії з великим признанням. Але, крім того всього, з самої цієї поеми бачимо в очі безпідставність такого погляду.

Поет каже синам, землякам, що вони вже таки зовсім не мають чим чванитися, бо вони ще ліпше холять у ярмі, ніж батьки ходили. У батьків, значить, все ж бувало обзивався дух вольности, і треба було з них аж лії топити, щоб їх приборкати, а з синів деруть ремін уже таки без найменшого протесту.

Сімович гадає, що „це та сама думка, що в „*Невольнику*“, бо, мовляв, польська неволя, польське ярмо, було легше від московського, бо під дідами треба розуміти тих наших прадідів, що від Польщі відбивались“ („Кобзарь“, ст. 192, пом. 6). Але ж бо звичайно її зовсім правильно, як із контексту виходить, у виданнях Франка, в харківськiм із р. 1927, і т. д. стоїть не „діди“, тільки — батьки. Так мусить бути також з огляду на дальше місце „кров свою лили батьки за Москву і Варшаву і нам, синам, передали свої кайдани“. Відки це „дідів“ замість „батьків“ тут узялося, яке з огляду на повну протирічність до інших місць поеми й до цілого світогляду поета взагалі зовсім неможливе, цього з критичного апарату Ленкого не видно. Це, здається, невдала конектура Доманицького. В таких разі не може тут бути мови про польське, а тільки про московське ярмо.

Питання сформульовані поетом так знаменито, так ясно, що не може бути жадного викруту у відповіді на них. А як гарно відтінюється різниця: чиї сини? яких батьків? — щоб вимогти відразу вірну дефініцію і кваліфікацію одних і других. А питання: ким, за що закуті? — мусить кожного навести на сам корінь подолі-неволі України, її синів, — на злуку з Московщиною, на Петра й Катерину й на Миколу та його уряд і т. д. „Подивіться лишень добре, прочитайте знову тую главу... все розберіть“, то буде у вас — мудрість своя.

Отже не тільки що нема чим чванитися, але власне кожний із земляків повинен би соромитися. Бо коли ви чванитеся, „що братерство (запорозьке) віру заступило, що Синопом, Трапезонтом галушки варило“, коли ви „славите Запорожжя“ за його справлі

славну боротьбу з турками, то це вам тільки вадить, не якраз проти вас свідчить, свідчить про вашу нікчемність. Запорожці справді „наїдалися“, мали Січ, а тепер ви купуєте картопельку, яку там, на Січі, мудрий німець садить, зовсім байдужі до того, „чиєю кровю ота земля напоена, що картоплю родить“. ба, не лишень байдужі, але ви її самолюбите, вам тільки те в голові. „аби добра була для городу“.

Таксамо зраджує й це велике й баламутне незрозуміння історичного факту, коли ви чванитеся, що, мовляв, ми „колись Польщу завалили“. Це правда, але ніхто не заперечить, що унадок Польщі („Польща впала“ — а не те, що ви „чванитеся...“!) причинився до того, що і нас роздавили⁹⁾.

Отже коли все добре розберете, то й самі побачите й переконаєтеся, що „кров свою лили батьки за Москву і Варшаву“, та що нам, сином, придбали вони своєю пролитою кров'ю тільки кайдани, які й досі носимо.

*

⁹⁾ Донцов у примітці до моєї інтерпретації поеми „Великий Лях“ у ЛНВ, 1927, стр. 143., очевидячки, тільки якимсь дивним непорозумінням, добачає в моїх словах „Значить: упадком Польщі Шевченко зовсім не тішився і не захоплювався, уважав його шкідливим зі становища України“ — зовсім несправедливо „негативний осуд героїчних зусиль минулих поколінь“, „негативну оцінку Хмельниччини“ і супроти того формулює свою думку позитивно так: „Шевченко ніде не картав українського Самсона за те, що він змагався, ані ніде не висловлювався за филистимлянами“. Це безперечна правда, яку й я завжди визнавав. Але це ніяк не стоїть у суперечності з об'єктивною правдою, якій дав вираз Шевченко словами: „Польща впала тай вас роздавила“, цебто, що упадок Польщі причинився до того, що й Україну Московщина потім тим легше роздавила. У сконстатуванні цієї не менш безперечної правди Шевченком я ніколи не добачав „негативного осуду героїчних зусиль минулих поколінь“ українських у їх визвольній боротьбі, ані „негативної оцінки Хмельниччини“. Таких думок Шевченкові я ніколи не підсував, бо я добре знаю, що це противилося б цілій ідеології Шевченка. Тому такого розуміння Шевченка з наведених моїх слів і мені ніхто підсувати не може. У сконстатуванні цього історичного факту Шевченком я бачу тільки його ясний політичний ум, незапаморочений ніякою низькою ненавистю, ніякою злорадною втіхою з чужого нещастя, який знаменито оцінює історичні події в їх причиновому звязку, чого всього у „премудрих“ земляків він даремно шукав. Факт завжди залишиться фактом, що у п а д о к Польщі („Польща в п а л а“ — а не те, що ви „чванитеся...“!) причинився до роздавлення України. Це є правдива думка Шевченка. Пояснення Донцова цього факту якоюсь „тривогою поконаного“, „тривогою за безнаслідні героїчні зусилля“, якимись „гераклітівськими контрастами життя, що відбирають відвагу й найдужчій волі“, я не розумію. Із наведених на це прикладів я того ніяк додуматися не можу тай не бачу найменшої потреби пояснювати це якимись абстрактними категоріями, „яких „дні дурень, ні мудрий“ збачнути не в стані“, коли конкретний зміст слів і цілої думки зовсім ясний.

Якраз через те дійшла Україна на сам край пропасти(доборолась Україна до самого краю). Доборолась цею боротьбою за Москву і Варшаву до своєї руїни.

І не винні тому самі тільки вороги. Вина за це спадає на дітий України! Свої діти її розпинають гірше ляха. Лях на цьому місці не має значіння — лях, поляк. Тому противиться — розпинають, тепер розпинають. Очевидячки, в це слово тут синонімом ворога, спеціально ж тут таки москаля, чого з цензурних причин годі було прямо сказати. Розпинають — мучать на смерть... Праведную кров із ребер точать замість пива — праведную — пічим нікому невинну, замість пива = так як пиво, чим поет хоче виразити велику кількість крові. Усе ж означає на цьому місці те, що на інших місцях поет називає п'явками, які висисають із України всі соки животні, всі сили — фізичні, матеріальні й духові, потрібні для відродження України, таким чином, що відчужуються від неї, віддаючи синів у різниці москалеві, цураючися її, стаючи перевертнями, віддаючися москалеві „за два шаги“..., здираючи шкуру з братів незрячих грецькоїв, пристаючи до московської культури, працюючи для чужого „отечества“, — не дбають про рідний край і його культуру, його правду, волю, славу й силу, та ще й як на глум кажучи, що „просвітити хочуть материні очі сучасними вогнями, повести за віком... за німцями“, цебто за москалями, бо вона, мовляв, сліпа (темна) каліка.

Сучасними вогнями просвітити сказано іронічно про ту чужу (на це вказує чуже слово „сучасними“) науку, яка в очах поета не є правдивою наукою, а тільки фаєрверком („вогнями“!), що на хвилину блисне, засліплює очі й зараз-таки розпадається в ніщо.

Така сама пуста фраза й тільки фраза в „повести за віком“, ніби-то відповідно до духу часу, бо вона не означає в дійсності нічого іншого, як повести за німцями, цебто за москалями.

Повести сказано тут не тому, що вона сама не вмє ходити, бо каліка, як думає Цісик (ор. cit., ст. 221), а вжито в зовсім звичайному значінні: давати напрям, новий напрям, вести.

Каліка, бо сліпа („сліпую каліку“), а не така, що сама не вмє ходити.

Недоріку, що не вмє нічого як-слід сказати, своїх думок висловити, недотепну, дурну, некультурну...

Усі ж ті просвітні заходи земляків це — чиста іронія, це — глум на правдиву освіту, і поет дає їй тут знаменитий вислів, вказуючи зараз, яка повинна бути правдива освіта.

*

Хочете просвітити — добре! Ведіть, показуйте! Що? Показуйте дорогу, показуйте спосіб, показуйте таке, щоб з того „стара мати навчалася, як дітей тих нових доглядати... щоб з того не стали такими, як ви! Навчайте стару (досвідчену) ма-

тір, як вас, недолюдків, людодів, змиїв, зробити людьми. як тому запобігти. щоб ті нові діти не стали такими недолюдками. як ви. Вона, стара мати, знала на це колись добрий спосіб: „молилася, турбувалася, день і ніч не спала, своїх діток доглядала, звичаю навчала“. І „виросли її діти. її добрі квіти“, так що панувала й вона колись на широкім світі. Панувала! Покажіть же їй той спосіб, як діти тих нових, що „замість пива праведною кров із ребер точать“, як їх доглядати! Як цього її навчите, то не турбуйтеся — буде матрина добра плата. За науку! За правдиву науку взагалі, не тільки ту для матері, якої вона не потребує, а передусім за науку, яку ви самі собі придбаєте. Такого розуміння слова „наука“ на цьому місці вимагають даліші слова: „розпадеться луда (полуда, більмо) на очах ваших неситих“... і „учітеся!“ Значить: не дуже так то турбуйтеся, щоб стара мати від вас навчалася, а більше самі таки учітеся, учітеся так, як треба, щоб у вас була мудрість своя. Наслідки такої науки будуть передусім, що луда на очах ваших неситих розпадеться — і ви побачите правду.

Неситих — ненаситних, самолюбних, звернених тільки на власну користь (як у батьків лукавих).

Коли ж розпадеться луда на очах, то очі навчатися дивитися правильно й бачити правду, бачити сіпльмі народні справи, бачити загальне добро рідного краю, стануть узагалі видючі, так вони теж і побачать живу славу дідів. їх ширю працю для загального добра України й їх заслуги для України, побачать і не славу батьків лукавих, які, лукаві, для себе тільки дбали. Ото ж тільки учітеся, думайте, читайте! Научайтесь і чужому, — це потрібно, але не цурайтесь свого, бо своє річ найважніша. „Я нічого не хочу, тільки щоб люди свого не цурались“ — так говорив Шевченко у братстві (порів. *Щурат*, ст. 292).

Цуратися свого значить — забувати матір, значить — стати перевертнем, зрадником, а такого Бог карає, такого діти цураються, в хату не пускають, такого чужі люди проганяють (таке вас чекає!), і не має йому, злому, на всій землі безкоштовної веселого дому, нема йому втіхи.

Тай цуратися свого, забувати матір свою Україну, — нема найменшої причини, бо „наша слава, слава України — отака, що я ридаю, як згадаю діла незабуті дідів наших, тяжкі діла“.

Ридаю — з жалю аж заходжуся, що те все так і минулося.... Незабуті діла! Як же можна їх забути? Та ж якби їх забути, то тим самим „я оддав би веселого віку половину“, я втратив би половину втіхи в житті, бо ще тільки й втіхи маю в житті, що їх памятаю, що їх згадую.

Сімович („Кобзарь“, ст. 194, пом. 1), а за ним і Цілик (op.cit.ст. 222) розуміють це инакше: „Діла дідів незабуті, тяжкі, себто: великі! Та краще б їх не знати, бо що тепер із них лишилося? (Поет віддав би половину свого життя, щоб їх не знати, адже подаром кажуть, що не знання — не нещастя, а то знати, що діди

довершили великих (тяжких) діл, і з них нічого не лишилося — то краще віддати половину свого життя!").

Гординський добачає в цім уступі „гостру критику минувшини“. пібито точнісінько так у Красінського.

Таксамо і *Щурат* говорить тут про вираз „сильно розвиненого критицизму Шевченка в відношенні до української минувшини, до „слави України“. Але „діла незабуті, тяжкі діла“ дідів рішуче противляться такому поглядові.

Уся хиба в розумінні цього уступу вийшла з того, що скорочене речення „як би їх забути“ уважають усі реченням бажальним, а я — умовним. Це в повній згоді з ідеологією Шевченка. Уся поетична творчість Шевченка показує, що він згадкою *незабутих*, *гяжких діл* дідів наших тільки й живе та *завсіди має з неї дійсно єдину щиру втіху*, він тими згадками *любиться*, ними все *величається*. Він справді *одав би веселого віку половину*, якби їх *забув*. Крім того, таке пояснення не має змісту ще і з огляду на те, що далі поет каже: „Отака то наша слава, слава України!“ — в яких словах чути найвище захоплення поета тою славою. Це захоплення поета славою України й попередня згадка про *живу славу* дідів та про *діла незабуті* дідів наших, *тяжкі діла* — цілком вистарчають, щоб переконати кожного, що наведені вище погляди про критично-негативне відношення поета до «славного» минулого України і т. д. чисто з пальця виссані. Тому на підставі цієї аналізи мусимо їх рішуче відкинути таксамо, як і такі безпідставні твердження, що поет *тих гетьманів*, котрих колись оспівував, величав героями, — тепер назвав рабами Москви, варшавським сміттям. Цього ніхто не в силі доказати. Рабами, сміттям назвав поет не тих, а інших, не „праведних гетьманів“, а „батьків лукавих“!

Так, і тільки так річ зрозуміла, що поет далі каже: „Отак і ви (так, як я) прочитайте про ці *незабуті діла*, нехай розкриються перед вашими очима високі могили, нехай скажуть вам мученики: кого, коли й за що розпинали, — а тоді певно стануть *также ясно* вам перед очима — ясно, а не як крізь сон („щоб не сонним снились“!), усі неправди, які витерпіла мати Україна.

Великі, *тяжкі не правди*, кривди, муки перетерпіла *мати Україна*, і вона тепер *заплакана*, але як ви з любов'ю обнімете й найменшого брата, то вона усміхнеться, *поблагословить* дітий своїх твердими (спрацьованими, рішучими, певними) руками на боротьбу за волю, і діточок *поцілує вольними устами*, поцілує діточок, аж коли *добудуть волю*.

Так, тільки так забудеться „срамотня, давня година і *оживе добра слава* — коли б її не було, то не могла б *ожити*! — слава України, і світ ясний, невечерній тихо засіє... Обніміться ж, брати мої, *молю вас, благаю!*“.

*
* *

Для цієї інтерпретації я вмісно, здебільшого, вибрав форму парафраза, щоб, з одного боку, як-мога найвірніше, і то з Шевченкової поеми в зв'язку з іншими його поемами, розкрити всю ідеологію поета в справах України, а з другого боку — тим також як-найліпше показати, як думки поета в „Посланії“ зовсім правильно й логічно одна з другої впливають, розвиваються й розливаються, як той Дніпро широкий серед великої повені таким багатством, що ось-ось готові береги прорвати. Як хвилі розбурханого Дніпра, вони одна одну переганяють, то знову здоганяються. шумлять, киплять, гудуть, щоб нарешті поплисти тихим, лагідним, спокійним плесом. Може, поет у „Пророці“ справді мав на умі своє „Посланіє“, коли писав „неначе наш Дніпро широкий слова його лились, текли і в серце падали глибоко і ніби тим огнем некли холодні душі“.

Із нашої філологічної¹⁰⁾ апалізи виходить така велика логічність будови поеми, така її прозорість, що ніяк не розуміємо, як міг Драгоманів висловитися про неї як про зразок розтріпаності (Шевченко, українофіли й соціалізм, „Громада“ IV. 1876, ст. 130).

Поема „Посланіє“ завжди робила й робить могутнє враження. Вона немов завершує великий цикл названих уже поем, є синтезом Шевченкових думок про визволення України, є живою програмою для мертвих, живих і ненароджених земляків в Україні і не Україні, програмою національно-культурною, соціальною й політичною, в якій зовсім виразно визначена мета, політичний ідеал, означені зовсім певні завдання й подані засоби для здійснення ідеалу. Це правдивий національний заповіт Шевченка.

Крім того, із мотта „Ще хто речетъ, що люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложь есть“, бачимо, що поет на етику, на взаїмну любов кладе як-найбільший латиск, щоб тим поставити свою будову на твердих засадах моралі¹¹⁾. Тимто це мотто треба розуміти зовсім загально, так як воно є, а не звужувати його змісту так, як це робить Сімович, що заміною Бога на Україну, а брата на мужика дістає таку його формулу: „Якщо ви, українські пани, кажете, що любите Україну, а ненавидите українського мужика-кріпака, то це брехня“ („Кобзарь“, ст. 187). Тим тільки викривили б ми думку поета. Та й із самої поеми зовсім не виходить, що українські пани люблять Україну або так кажуть. До тої любови хоче поет їх що-йно приєднати.

Кого розумів поет під земляками? Усе вказує на те, що нікого иншого, як лиш панів українських, ту єдину верству

¹⁰⁾ Малаюк легковажить собі філологічний розбір поеми, хоч це безперечний факт, що досі тільки тому не розуміли поем Шевченка так, як треба, бо не розбирали їх філологічною методою. Найліпше показує це — нерозуміння Шевченкового „Посланія“.

¹¹⁾ Гординський і Щурат добачають і в моттах узятих із Письма Святого вплив польської революційної літератури!

українського народу, яка тоді все-таки мала якусь волю думки й діяння. Зовсім виключений тут закріюлений люд.

І звертається поема передусім до мертвих земляків, т. зн. не до тих, що вже померли, а до морально і для України мертвих. На етику треба також покласти натиск, бо сама національна свідомість, брак якої робить, як думає Цісик (ор. cit., ст. 204), земляка мертвим, не зробить його ще живим у Шевченковому розумінні. Звертається й до живих, до сучасного покоління земляків, а може й до тих, що більш свідомі своїх національних обов'язків. Звертається й до ненарождених, т. зн. до грядучих поколінь земляків, тимто й до нас, і до тих, що по нас прийдуть. Розуміння Цісика „у яких національна свідомість ще не розбудилася“ (ор. cit., ст. 204.) без потреби звужує змісл до сучасників поета. Звертається поет геть до всіх земляків на Україні й не Україні, цебо також й до тих, що живуть на чужині, в цім разі передусім — у Московщині.

Свій поемі надав поет форму „посланія“, давню літературну форму, вживану і в напій літературі, яка, зрештою, відома українському народові добре з церкви, де він завжди чує — посланія апостольські. Цю спеціальною формою пояснюється і спеціальний стиль поеми, її дикція (порів. у Цісика, ст. 204).

Деякі видавці поробили в „Посланії“ зовсім непотрібно розділи, розриваючи нераз зовсім природний зв'язок. І в тексті поробили зміни, як це бачимо з критичного апарату в *Ленкого*. І текст харківського видання з р. 1927. не можна ще вважати критичним.

*

Своїм „Посланієм“ поет бажає приєднати для України, для народньої справи українських земляків-панів, бо вони найбільше, більше навіть ніж вороги України, стоять на перепоні до відродження України, до її волі. З бистроумної аргументації поеми бачимо докладно всі думки тої суспільної верстви української, бачимо її моральні й духові хиби. В безмежній любови поета до України й до самих панів-земляків родиться на цьому тлі в землі його це сміле, рішуче, а притім дружнє поетичне слово, щоб неложними устами не тільки сказати землякам усю правду в очі й тим повернути їх на праву дорогу, але і збудити в них хотіння правди й почуття безумовної її потреби, збудити в них самосвідомість і соціальну свідомість, показати їм, що вони з незрячими гречкосіями становлять одну народню цілість, та що в спільности й єдності народній лежить і їх добро, й їх сила, а не в виключности партикулярних їх інтересів. Звертається поет цим дружнім посланієм до земляків зовсім правильно і в повній свідомості свого завдання як пророка України також й тому, бо й найкращі національно-політичні ідеали залишаються тільки ідеалами, як не буде людей, що їх переводять у життя. Для здійснення ідеалів потрібно людей.

Довго-довго, цілими роками за думою думи вилітали в поета, давили, роздирали його серце, аж найшли в „Посланії“ свій ви-

кінчений, мистецький вираз, образковість і дикція якого, навіть без огляду на його пророчу ідейність, кажуть нам цю поему залічити до найкращих поетичних творів. Ідейністю своєю це такий великий твір, що він повсякчас актуальний, і тепер актуальний, актуальність якого не скінчиться навіть із самим здійсненням ідеалу. Нехай що нема вже кріпацтва, яке безперечно займає в „Посланій“ дуже важне місце, то є ще інші, не менш тяжкі кайдани, кайдани духові, кайдани зледащілості, облуди, лукавства й інших зі становища етики негідних прикмет, які стоять на перепоні до здійснення великого Шевченкового ідеалу.

Ця поема просто невмируща.

**

У „Дзвонах“ ч. 3. за 1933 А. М. Андрієвський у статті „До інтерпретації поеми Т. Г. Шевченка: До мертвих і живих і ненароджених земляків моїх... моє дружнє посланіє“ висловлює думку, що „інтерпретатори, свідомо чи несвідомо, не підкреслюють, що поема написана під церковним впливом. Якраз, всі образи-ідеї взяті як не зі Св. Письма, то з церковних пісень“.

Андрієвський силується довести це паралелями. Але паралелі до „і день і ніч плачу“, „оглухли, не чуять“, „які будуть живи“, „сонце правди“, „хула“, „умійтеся“, „премудрих немудрі одурять“, „пиво“, „снилось“, „наїдались, а вам тепер вадить“ — можна знайти скрізь, де захочете, не тільки в Єремії, Ісаїї і т. п., так що вони нічогосінько не можуть довести. Андрієвський зовсім не помічає, що наводить паралелі слів, а не образів-ідей.

Така невинна забавка нічого б нікому не шкодила, але біда починається, коли Андрієвський, на основі самих тільки словних паралелів, рад відкрити Америку. Отак найшов „пиво“ в Шевченка („замість пива праведную кров із ребер точать“) і „пиво“ в церковному великодному каноні („прийдіте, пиво пієм повне“¹²). Хоч нічого іншого спільного обидва місця з собою не мають, все ж Андрієвський між такими ж іншими і на тій підставі заговорив, як ми бачимо, і про те, що поема „Посланіє“ написана під церковним впливом, і що Шевченко на цьому місці „Посланія“ „кликає своїх земляків, щоб вони... напились цього нового християнського пива“, цебто любови та „докоряє тим із них, котрі замість любови з нового пива кров точать з ребер многострадальної України“. Але бо таке розуміння цього ясного, а не „сумнівного місця поеми“ зовсім неможливе, воно не має найменшої підстави. З того „пива“ ніяк не дасться зробити „любови“. З паралельного віршу в поемі „Сон“ „та так з його сердешного (цебто „отечества“, як і тут з України) кров як воду точить“ виходить ясно, що Шевченко ту саму думку мав і в „Посланії“ на умі, так що вирази „як воду“ і „замість пива“ нічим власне не різняться. Очевидячки, слово „пиво“ значить тут тільки що „пиття“, „те, що пється“, „те, чого

¹²) Ми виспівували замість „пиво“ — „питіє“, в наших церковних книгах був такий текст!

люди до пиття вживають". Поет ужив того слова поетично в тому більш первісному його значінні. Звичайний людський напитек, „пиво от камєне нетлінна чудодіємоє“, є вода. Крови нормально люди, з винятком людодів, як напитеку не вживають. „Кров не водиця, розливати не годиться“ — каже народня приповідка. Але ж бо на Україні бачив поет земляків, що їх мусів назвати „п'явками“, знав людей, що їх мусів назвати „людододами“, бачив земляків, що пили людську кров („я свою пю, а не кров людську“) замість нормального людського напитеку — води. Цей факт констатує поет наведеним поетичним образом на цьому місці „Послання“, більш нічого. Як би Андрієвський, шукаючи за впливами церкви, покликався був на те, що поетові на цьому місці Україна уявлялася в образі розп'ятого на Голготі Спасителя з проколеними ребрами, що з них кров тече, то це була б правда, але „ливом“ цього доказати не можна, навіть коли б у цьому слові крилася „любов“, бо до любови зовсім не стосується слово „точити“.

І інші місця „Послання“ недобре порозумів Андрієвський. Так „кайданами міняються“ це не значить — „міняються кріпаками“. „правдою торгують“ не значить — „за гроші в судах добувати виправдання або обвинувачення“. Значіння цих поетичних образів куди ширше.

Не порозумів Андрієвський уступів „а ви претєся на чужину шукати доброго добра...“, „то й мудрость би була своя“ і т. д. поматав усе так одне з одним та добалакався до такого, що на все те треба тільки одне сказати: таких думок, які Шевченкові підсуває Андрієвський, у нього рішуче ніколи не було. Це неправда, що ідеї волі, рівности і братерства, на думку поета, це та мудрість, що „веде до безбожжя“. „родить нігілізм“. Шевченко завжди ті ідеї („за честь, славу, за братерство, за волю Вкраїни“ — „братерська наша воля без холопа і без папа, сама собі у жупані, розвернулася весела“) ставить як-найвище, це в нього „добреє добро, добро святеє“. Шевченко виступає тільки проти тої чужої, фальшивої мудрости, яку поширює серед земляків зарозуміла Московщина, а власне — „куций лімець узловатий“, цебто Карамзин, проти тої мудрости, що земляки не знають, що вони таке, чи могли, чи славили, не знають, чії вони діти, яких батьків, ким, за що закуті, що не знають ні свої історії, ні мови, що зневажають Гонта, гайдамаків, що несуть і душу і шкуру „за отечество“... Андрієвський фальшиво порозумів „мати б не ридала (бо може б паничини не було або була б легчою)“ — аж смішно! — бо мати тут у Шевченка це — Україна.

Ніяк не міститься мені в голові, як то „самим фактом свого існування“ можуть „небожата осудити“ земляків, а ще менше, що цей „образ взятий з Св. Письма“ ніби-то відгомін слів ап. Павла „немудре світу вибрав Бог, щоб осоромити премудрих“. Чи може также тільки „самим фактом свого існування“?

„Українська держава — це політичний ідеал поета“. „Він відчував страшну тугу за цим ідеалом“. Гарзд! Але все в Шев-

ченка рішуче противиться твердженню Андрієвського, що, мовляв, поет „знав, що тужать за (цим) ідеалом, хоч і не в такій мірі, і його земляки“. Навпаки. Поет дуже добре знав та як-набільш болюче це відчував, що ні ко м у з його земляків ні не снилося, ні на думку не приходив такий ідеал, та що, як вони почули за такий ідеал від нього, то аж перелякалися. Та ж багато із славетних земляків Шевченкових ще й досі відпекується як сатани того ідеалу та присягає ще й тепер на Московщину!

Дивним дивом, і „чванство земляків“ Андрієвський пояснює як „лік проти цієї туги“, коли тимчасом Шевченко представляє „чванство“ як наслідок фальшивої мудрости земляків, які самі не знають, чим чванитися, бо фальшиво розуміють історію України. І Андрієвський її фальшиво розуміє (не так, як Шевченко!). І тому фальшиво інтерпретує належні сюди місця поеми: говорить про „гріхи дідів“, коли Шевченко виразно згадає „діла незабуті дідів наших, тяжкі діла“, мішає дідів і батьків до купи („предки“), коли тимчасом Шевченко дуже гостро відрізняє „славних прадідів великих“, „живу славу дідів своїх“ — „і батьків лукавих“ та „правнуків поганих“. Тимто Андрієвський не розуміє так, як треба, ні виразу „тяжкі діла“, ні чому поет „ридає, як згадає діла незабуті дідів наших“, бо, мовляв, „коли б опомин про діла дідів був сиринці втіхою для поета, то пощо він, згадуючи, ридає“. Ну, що ж? Така вже була Шевченкова вдача, що в нього „тільки сльози за Україну“, як було згадає „козацьку громаду з булавами, бунчуками“, як згадає „широкую, веселую козацькую волю“, як вона „родилась, гарцювала, шляхтою, татарами поле засівала“, і те, що вона минувалась... (*Думи мої*). Він і Основ'яненка просив: „Утни, батьку, орле сизий, нехай я заплачу, нехай свою Україну я ще раз побачу“ — таку, як вона колись була, „те диво, що було, минуло“. „за що слава козацька на всім світі стала“. Він і в поемі „*На вічну пам'ять Котляревському*“ так обзивається: „Праведная душа!... Прилини до мене хоч на одно слово та про Україну мені заспівай! Нехай усміхнеться душа на чужині, хоч раз усміхнеться, дивлючись, як ти всю славу козацьку... переніс в убогу хату сироти“. „Згадаю Енея,... згадаю — заплачу, як тая дитина“... „Прилини до мене хоч на одно слово, та про Україну мені заспівай!“ — Така згадка для Шевченка була завжди найбільшою втіхою, бо в нього („бо я одинокий сирота на світі“ — *Котл.*) тоді було почуття: „Я не одинокий, є з ким в світі жити!“ (як це в „*Гайдамаках*“ сказано: „Дивлюся, сміюся, дрібні утираю: я не одинокий є з ким в світі жити! У моїй хатині, як в степу безкраїм, козацтво гуляє...“), і він тоді „сміявся сльозами, дрібні утирав“. Такий він уже вдався, що, згадуючи добре, з утіхи ридав, чому не осталося („Згадай добре — серце вяне, чому не осталося“ — *На вічну пам'ять Котляревському*). І тому ясно, що „оддав би веселого віку половину“, коли б „забув діла незабуті дідів наших“.

Андрієвський цього не розуміє. Це диво, що своєю інтерпретацією він ні чим не причинився до зрозуміння поеми „*Послання*“.

Прага, в жовтні 1933.

„ОЙ, ЧОГО ТИ ПОЧОРНИЛО“ „БУВАЛИ ВОЙНИ Й ВІЙСЬКОВІ СВАРИ“.

Поясненням думки *„Ой, чого ти почорніло“* займався я вже 1914. р. в розвідці *„Як читати твори Шевченка“* (Наша Школа. Львів). А що я тепер дещо з даного там пояснення — на жаль, не маю його навіть під рукою — вважаю не зовсім влучним, а крім того й *Сімовича* пояснення (*„Кобзарь“*, народне видання, 1921, стр. 302—303) мене не вдовольняють, то треба ще раз до неї вернутися.

При інтерпретації всякого твору я виходжу з засади, що звичайний змісл слів повинен бути основою видущення ядра самої гадки. Докладніше освітлення її може дати тільки загальний світогляд поета, зложений у його творах. Ніяким чином ми не повинні підсுவати йому своїх, чужих йому думок.

Наведім текст:

Ой, чого ти почорніло, зеленее поле?
— Почорніло я од крови за вольную волю.
Круг містечка Берестечка на чотири милі
Мене славні Запорожці своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони укрили з півночі —
Ключуть очі козацькі, а трупу не хочуть....
Почорніло я, зелене, та за вашу волю!...
Я знов буду зеленіти, а ви вже ніколи
Не вернетесь на волю! — Будете орати
Мене зтиха, та, орючи, долю проклинати....

На далекому Кос-Аралі 1848. р., сам у неволі, Шевченко продумує, як ціле своє життя, свою думку, продумує передусім і найбільше над долею-неволею України, згадує все, що за „три літа“ на Україні пережив, згадує свої розмови з людьми, згадує особливо звичайні погляди людей на цю тему. І все те знов наново згупується в нього в думку: *„Ой, чого ти почорніло, зеленее поле“?*

Бо він бачить, що тут, на берестецькому полі, яке він сам колись оглядав, — саме тут наступив важкий зворот історії України в той бік, відки вишло для неї все лихо. Там „славні запорожці своїм трупом“ вкрили побоевище, а це мало такі наслідки, що Богдан Хмельницький мусів шукати захисту для України в московського царя, котрий то крок Хмельницького пі-

коли не знаходив у Шевченка помилування, котрого поступу Шевченко Хмельницькому ніколи не дарував (пор. „Розрита могила“, „Великий Лях“, „Суботів“, „Як би то ти, Богдане, п'яний“), хоч завжди признавав великі заслуги Хмельницького для України.

І ось такі міркування вилилися в Шевченка в коротеньку думку „Ой, чого ти почорніло, зеленее поле?“ Знов із иншого боку підходить він тут до розв'язки тих своїх „проклятих дум“, що так страшно і завжди «давили, роздирали» його серце, і тих очевидних безглузвих поглядів „братії“, що на всі злочинства «мовчить собі, витріщивши очі, мов ягнята: нехай — каже — може, так і треба»...

Простий зміст наведеної думки — це розмова між почорнілим зеленим полем і тими — їх більше, бо поле говорить до них: ви, вашу —, що раді знати причину, чого воно почорніло. Поле подає причини цього явища, а zarazом висказує зовсім рішуче, що воно знов буде зеленіти, але ті, що питаються, будуть його орати і свою долю проклинати, бо вони вже ніколи не вернуться на волю.

Річ ясна, що це поетичний образ. Пригляньмося йому зблизька.

*

Що „зеленее поле“, до якого звернемо запитання, це не саме тільки конкретне „Берестецьке поле“ („круг містечка Берестечка на чотири милі“), а що під образом зеленого поля треба розуміти Україну в її цілості, на це доказ те, що воно „почорніло од крови за вольную волю“ — очевиднож не самого того берестецького поля, а „за вольную волю“ України взагалі. А, крім того, воно почорніло і „за вашу волю“, т. зн. за волю тих, що питаються. А ними можуть бути тільки ті, які бачать або відчують сумний (чорний) стан України, а не можуть собі докладно з'ясувати причини того стану, сумного особливо від того, що його, цебто поле, під образом „гайворонів з півночі“ укрили москалі, а ця історична подія не може відноситися до самого тільки берестецького поля. Навпаки. Якраз із цього ясно, що під образом зеленого поля обнята Україна не тільки у своїй цілості як край, як земля, але й її історія.

Отже тут уявляється Шевченкові Україна під образом зеленого поля в самому розцвіті її фізичних і моральних сил, у весні її самостійного вольного життя, що чарує поета своєю свіжістю й будить надії на найкращу долю. Сімович у зеленості додає мотив веселости й більш нічого, але веселість хибі дуже, дуже здалека дала б вивестися із зелености, і тим виходить образ скривлений, скривлений ще й тому, що з Сімовичевого пояснення виходило б, начеб-то Україна почорніла тільки „од крови“ — „так багато її пролито за волю“. З огляду на це таке пояснення й надпис думки „Берестецьке поле“, перенятий Сімовичем із рукопису Богданенка, нічим не оправданий.

*

Але ж бо цей образ розкішної „зелености“ України мигнув тільки на хвилинку перед душевним оком поета, бо в дійсності перед його очима лежить инший образ, який заслонив собою цей перший образ. В дійсності він бачить Україну в страшному занепаді всіх її сил і малює цей стан чорними барвами в образі „почорнілого“ поля (порів. „чорніше чорної землі блукають люди“ — „*І виріс я на чужині*“). Такий зі звичайним природним розвитком країни суперечний образ (контраст) вражає глибоко душу поета й викликає в нього важку задуму над причинами такого явища (що зелене поле почорніло), а в відповіді на це питання домальовує він цей занепад. Україна занепадала („почорніла“) —

а) „од крови“, т. зн. фізично знемоглася в визвольній боротьбі з Польщею „за вольную волю“;

б) від того, що її „славні запорожці своїм труном вкрили“, т. зн. від того, що не стало тих, що „за честь, славу, за братерство, за волю країни“ завжди готові були і „свою рідну дитину зарізати“... (*За думою дума*), або „всю мізерію оддати своїй Україні небозі і трьох синів своїх“... (*Буває в неволі*), а настало зворотноє покоління, що свої діти оддає „в різниці москалеві“... а тим Україна не тільки фізично, але й морально впадала; і врешті

в) від того, що ще в додатку („та ще“) — і в цьому лежить сам корінь педолі України — її „гайворони укрили з півночі“, т. зн. по злучі з Московщиною москалі як гайворони (порівн. „як та галич поле криє“ — „*Тарасова ніч*“) обсіли Україну та „кляють очі козацькі“...

Тут мусимо застопоритися, бо треба вяснити новий образ „кляють очі козацькі, а трупу не хочуть“. *Сімович* каже: „Загалом ці два місця треба розуміти куди ширше. Чого Польща не добила (бо берестецька поразка була дуже велика), те докльовує Москва, забіраючи, що ясне (очі козацькі), що ще добре, а на Україні лишаються труни“. Непорозуміння лежить прямо на доні. Бо

а) антитеза: „чого Польща не добила, те докльовує Москва — нічим найменшим у тексті думки не оправдана. Нехай і історично „берестецька поразка була дуже велика“, але в уяві Шевченка, в його ідеології, в його розумінні історії України взагалі це не так. А навпаки. В „*Посланій*“ Шевченко признає виразно правду тим, що чваняться, „що ми Польщу колись завалили“ — словами: „Правда ваша! — *Я сначила Польщу з королями*“ — чваниться українська ворона в поемі „*Великий Лвх*“. Додаймо до того: „Крав Богдан крав...“. Крім того, і в нашій думці сказано: „почорніло я од крови за вольную волю“, „та за вашу волю“. т. зн. що битвою під Берестечком Україна все ж добула собі волю. й такий погляд Шевченка на цю історичну подію до певної міри згоджується з історичною правдою. Та ж повстала Гетьманщина, якою Шевченко от хоч би у „*Сні*“ (Гори мої високі) або в „*Невольнику*“ (1) так любується, повстав „божній рай“... який, „недоуми гетьмани заналастили“, за що він їм дуже дорікає. Отже

ніяким чином не можна казати, „чого Польща не доби-
ла“. бо властиво Шевченко, як показано, стоїть на тому, що „м.ч.
Польщу колись завалили“, а це „колись“ може відноситися тільки
до Богдана, а навіть і до битви під Берестечком. Україна, за розу-
мінням Шевченка, в визвольній боротьбі з Польщею пролила багато
крови, багато славних запорожців пало труном, але все ж добула
„вольную волю“, добула її „вашу волю“. Зате Шевченко ніяк про-
стити не може навіть »славному« Богданові злуки з Московщиною,
а до того відносяться і в цій думці слова „та ще мене гайворони
укрили з півночі, кляють очі козацькі, а труну не хочуть“, бо він
цю злуку вважає за джерело всього лиха України, як про це свід-
чить „Розрита Могила“, „Чигирин“, „Невольник“, „Сон“, „Вели-
кий Лях“, „Суботів“ і т. д. Отже чорний стан України — це вла-
стиво стан її під пануванням Московщини.

б) Про „гайворонів з півночі“ сказано, що вони „кляють“,
а не „докльовують“, тай сказано також, що „кляють очі козаць-
кі“, а не що инше, бо раз це відповідає натурі гайворонів, а по-
друге це дає добрий зміст — роблять живих видющих козаків,
роблять українців із козацькими очима — невидючими, сліпими,
щоб вони того дійсного сумного, „чорного“ стапу України не доба-
чали (порів. зовсім подібні гадки в поемах „Розрита Могила“, „За
думою дума“, „Посланіє“, „Великий Лях“ і т. д.). „Кляють очі
козацькі“ не може ніяким чином означати — „забірають, що ясне,
що ще добре“.

А що значить у звязку з тим „а труну не хочуть“? Насам-
перед треба зазначити, що це не може відноситися до трупів сла-
вних запорожців, що вкрили зелене поле круг містечка Берестечка
на чотири милі, бо там гайворонів з півночі зовсім ще не було.
Отже до інших трупів. Яких же саме? Кого вважав Шевченко тру-
пом на Україні? На це дістанемо відповідь од самого Шевченка,
коли порівняємо ці місця з „Посланія Шифарикові“:

Виростали у кайданах славянської діти
І забули, невольники, що вони на світі..
І славян семью велику во тьмі і неволі
Перелічив до одного, перелічив трупи,
А не славян...

Трупи встали і очі розкрили.
І брат з братом обнялися...

Отже трупами називає тут Шевченко тих, що „забули, неволь-
ники, що вони на світі“. Це незвичайно добре стосується до
українців, яким Шевченко мусів аж пагадувати: „що ми? чії
діти? яких батьків? ким, за що закуті?“!

А в „Посланії“ сказано:

Ох, як би то сталося, щоб ви не вертались.
Щоб там і зди х а ли, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,

Не чули б у Бога вашої хули,
І сонце б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі...

Тут „смердячий гній“ у зв'язку зі „здихали“ показує, що Шевченко уважав здохлим смердячим гноем, цебто трупами, тих українців, що „пруться на чужину...., в Україну приносять великих слів велику силу тай більш нічого..., що хиляться, як і хилились і пикуру деруть з братів незрячих гречкосіїв і сонця правди дозрівають в вімецькі (цебто чужі, московські) землі, у чужій пруться знову“...

Трупами називаються ще в Шевченка (*Бували війни*) „няньки, дядьки отечества чужого“.

Мені здається, що по тім усім кожному ясно стане, якого то трупу гайворони з півночі клювати не хочуть...

Цим зясовані наслідки панування Московщини на Україні і виправданий образ її як почорнілого поля. В поясненні *Сімовича* цей образ викривлений.

*

До слів „а ви вже ніколи не вернетесь на волю“ дає *Сімович* таке пояснення: „Це найбільш чорний із цілого Кобзаря погляд про те, що волі нам уже не мати. По инчих місцях (Тарасова ніч, До Основ'яненка, Гайдамаки) поет каже, що „не вернеться козаччина“, що „минулося“ й т. д. — але скрізь прочувається надія, а в „Ченці“ то її виразно поет надію висловлює (а я таки буду сподіватись) — тут наче каменем припечатав!“. Чи це не за *Бисеном*? Але з таким пояснення ми ціяким чином погодитися не можемо. Бо що ж значить у таких разі, коли „волі нам уже не мати“, — „я знов буду зеленіти“? — Якраз навпаки. Рідко коли Шевченко висказав своє повне переконання ще виразніше, як саме тут, що Україна знову буде зеленіти, отже буде пишатися найкращим розвитком усіх своїх фізичних, духових і моральних сил. Це була завжди його непохитна віра, його вся надія. Цій ідеї посвятив він працю всього життя, посвятив себе самого. І ніколи їй не спротивився. Так і тут дає він навіть дуже рішучий вислів цьому своєму глибокому переконанню. І з цим не стоїть у жадній суперечности висказ: „а ви вже ніколи не вернетесь на волю, будете орати мене зтиха та орючи долю проклинати“. Бо цей висказ не можна брати загально, тільки конкретно. Він звернений не до всіх, а тільки до деякої категорії українців. Отже треба тільки докладно означити цю категорію українців, вияснити, хто це таке „ви“.

Ми вже раніше зазначили, що „вашу“ й таксамо й „ви“ в цій думці може відноситися тільки до тих, що питаються зеленого поля, чого воно почорніло, отже до тих, що хоч бачать саме зявище, сам факт, що хоч відчують сумний стан України, то настільки невидючі, настільки сліпі, ще не освідомлені з його причинами, що потребують аж вияснення, де є корінь усеї недолі

України, та що він лежить якраз у пануванні Московщини, гайворонів з півночі, катів України. Тепер і ми ще докладніше можемо цю категорію означити. Це ті, що до них поле каже: „Почорніло я, зелене, та за вашу волю“, т. зн. почорніло я од крові славних запорожців, щоб таке й ви („та“) мали волю! Така безперечно була ідея визвольної боротьби з Польщею. Та не тільки ідея. Україна дійсно добула собі тоді волю. А де ж вона? Що сталося з цією волею? Чому зелене поле почорніло? Отже це ті, що не вміли волі зберегти та ще й дивуються, що її нема. Це ті, що „в калюжі в болоті серце прогнали і в дулю холодне, — т. зн. „в своє серце (а не в — спорохнявле дерево, як думає Сімович, пор. „Кобзарь“. ст. 108, пом. 6), в якому то серці зникла щира любов до України, і яке з тої причини порівнюється тут із дулю холодним, — гадюк напустила“ (Чигрин). Це ті, що в їх серці перестала плисти „жива козацька кров. чистая, святая“ (Чигрин). Це ті, що до них звертає поет — не згадуючи про все инше — особливо своє „Посланіє“, „Холодний Яр“. Це ті, що їм гайворони з півночі повикльовували вже козацькі очі, так що вони зовсім не добачають правдивої причини лиха — це ті трупи з виклюваними козацькими очима, яких гайворони клювати не хочуть і т. д. Розуміється само собою, що такі „сліпці“ вже ніколи не вернуться на волю... Бо на волю вернуться тільки ті, що з козацькими очима. кому гайворони з півночі очей не виклювали, котрі бачать корінь лиха — вернуться тільки козаки.

І відси береться в Шевченка те переконання, що Україна знову буде зеленіти. Очевидячки, вона знову буде зеленіти від тих козацьких очей, яких гайворони з півночі не в силі виклювати, які ясно бачать причину всієї недолі України. Вона буде зеленіти від тих „зелених паростів старого діда“ (Бували войни), що „ростуть і виростуть. І без сокири, аж зареве та загуде, козак безверхий упаде, розтрощить трон, порве порфиру, роздавить вашого кумира, людській шашелі, няньки, дядьки отечества чужого!“ — від тих, що в повній свідомості причин недолі України по-козацьки дбають про її визволення зіпд панування Московщини. Маймо добре на увазі, що тут виразно сказано „клюють“, а це ще не значить, що гайворони вже повикльовували геть усі очі козацькі; вони тільки клюють, де можуть. Тай треба підкреслити, що слово „козацькі“ даремно тут не стоїть, не в це тут ніякий звичайний epitheton ornans, а має зовсім конкретне значіння зі своїм багатим змістом. який лежить у тих козацьких ідеалах. як їх розуміє Шевченко.

Запорожців малює нам Шевченко завжди як найідейніших представників лицарського духа України, як найзавзятіших борців за волю, честь і славу України. як борців за правду взагалі, суспільним ідеалом яких була рівність і братерство братнє. Одне слово — в Шевченкових запорожцях і козаках узагалі воплотилося все те найвище, найгартніше, що витворив дух українського народу, воплотилися всі козацькі ідеали. для здійснення яких кож-

ний українець повинен оддати все своє життя. Запорожці — це слава України. Найславніше ж їх діло — це визвольна боротьба України з Польщею. — останній акт якої відбувся під Берестечком.

Ми знаємо, що історично це не зовсім вірно, але не в тім річ. Не історія нам тут важна, а ідеологія Шевченкова, і тільки зі становища тої ідеології можемо його поезію добре розуміти.

Ба, але як тоді вияснити „не вернеться“, бо ж вернутися на волю може тільки той, хто вже був на волі. Так, дійсно так! Якраз це дуже стосується до тих українців, що розмовляють із полем. Україна мала волю і матиме волю, але вернутися на волю тільки українці з козацькими очима, а хто з виклюваними очима або трун, той уже не вернеться на волю ні когді!

* * *

Коли я тут снімував про Шевченкові козацькі ідеали, то мушу на цьому спинитися ще з тої причини, що напі історики літератури, почавши від Огоновського аж ген до Єфремова, покликуючися на слова Шевченкового „Послання“ про грязь Москви, варшавське сміття і т. п., пустили у світ таку науку, що Шевченко, мовляв, у часах, коли писав своє „Послання“ і пізніше, зовсім змінив свої погляди на козаччину, на запорожців та на гетьманщину, так що „насміявся над славою української козаччини“, що буцім то „козацька давнина зовсім зблідла в очах поета“, що „ідеал козаччини зачав у нього меркнути, і він утратив віру в козацькі ідеали“, що він „кровавими епізодами боротьби українського козацтва з польським панством любить як поетичним матеріалом, а бачить у них одну велику історичну помилку“. І так уже Огоновський учить, що Шевченко тоді „збувся старокозацького патріотизму“ (порів. *Лепкий*, „Кобзар“, I, стр. 64). Ба й Єфремов говорить, що „поет переглянув свої попередні погляди й багато чого поодумляв у них. Тепер він переконався, що наша давня слава, наша історія, яку за »поему вольного народу« вважали, поруч зразків високих діл і чимало темного та ганебного показує“ (Іст. укр. письменства, IV. вид., ст. 15). І в харківському виданні Шевченкових поезій із 1927 говорить, що „в Посланні ясно видно критично-негативне відношення до »славного« минулого України, надто до гетьманщини, що заступило в цей час у його колишнє безкритично-романтичне захоплення тією старовиною“ (ст. 197).

Це все що-найменше повне непорозуміння і очевидно неправда. Так робити не можна, щоб із поодиноких слів і фраз Шевченка вилущувати такі сенсації, бо це значить — за деревами не бачити ліса. Щоб видати якийсь суд, щоб до якоїсь думки критично поставитися, передусім треба старатися пізнати її з усіх боків. Кожне слово, кожную думку Шевченка мусимо старатися

порозуміти у зв'язку з висловлюваними ним думками про якусь річ не тільки в часах написання його поеми, але й раніше, й пізніше. Сам Шевченко вчить нас, як це маємо робити:

Подивіться лишень добре, прочитайте знову
Тую главу, та читайте од слова до слова,
Не тримайте ані титли, ніже тії коми,
Все розберіть...

При таких як-най докладнішій порівнюванні ми переконаємося, що ідеали козаччини стоять у Шевченка твердо від самого початку його поетичної творчості аж до кінця його життя, і то стоять як-найвище, стоять, так сказати, на першому місці. Козацькі ідеали, як Шевченко собі їх уявляє, це, як ми вже сказали, те найвище, найгарніше, що витворив дух українського народу, це зміст і змісл історії, це змісл життя українського народу взагалі, це стігні підвалини його існування, його буття, це та правда, яку козак повинен завести на Україні, це синтеза української думки, це філософія історії України. Про це свідчить не тільки „Чигирин“, написаний майже одночасно з „Посланням“, в котрім Шевченко всю свою надію покладає на посіяні на пустому перелозі свої щирі слюзи, на своє тихе слово, з яких

Може, зійдуть і виростуть пожі обоюдні.
Розпанахають погане, гниле серце, трудне.
І вицідять сукровату і палють живої,
Козацької тої крові, чистої, святої!

Т. зн. кров козацьку уважає Шевченко живою, чистою, святою, кров сучасного йому покоління — сукроватою, а від того зробилось у нього і серце — погане, гниле, трудне¹⁾. Отже Шевченко бажає собі, щоб ми всі мали знов у своїх жилах козацьку кров, стали козаками. Зважмо, що Шевченко, крім того, висказує тут надію навіть на гетьманів! Опи (Чигирине, т. зн. Україно), поки тії підростуть гетьмани!

Свідчить про це далі не тільки його чудова думка „Буває в неволі иноді згадаю“ з р. 1850., де він представляє сивоусого козака, що встав із могили і так промовляє:

Дивися, дитино, оце козаки!...
На всій Україні
Високі могили... усі отакі:
Начинені нашим благородним труном.
Начинені туго. Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами козаками. Бачиш, як лежить!
Неначе словита!... Тут пана немає:
Усі ми однако на волі жили,
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем!

¹⁾ Пор. „Чигирин“, ст. 28—29.

т. зн., Шевченко виразно каже, що доти воля України спить, доки козаки знову не встануть, не збудять її із сну й не заведуть на Україні знов козацького ладу, оснований на однаковості, на рівності й без панів.

Але ще й 1860. р., отже під сам кінець свого життя, в думці „*Бували війни й військовій свари*“ неначе пророчим своїм духом Шевченко віщує, що „і без сокири, аж зареве та загуде, козак безверхий упаде, розтрощить трон, порве порфиру...“.

Але подаймо повний текст думки:

Бували війни й військовій свари:
Галагани, і Кисілі, і Кочубеї-Ногаї, —
Було добра того чимало!
Минуло все, та не пропало —
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого діда.
А од коріння тихо, любо
Зелені парости ростуть
І виростуть; і без сокири,
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі! Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане! Будяки
Та кропива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом!
І стане купою на купі
Смердячий гній, — і все те, все
Потроху вітер рознесе.
А ми помолимося Богу,
І небагатій, й небогі.

1860. 26./XІ. Петербург

Передусім мусимо спинитися на словах „козак безверхий упаде“. Як маємо їх розуміти? Що не так, як *Сімович* у своїм виданні „Кобзаря“ їх розумів, це річ певна. Він до цих слів робить таку замітку: „Старий козак безверхий (що верха над собою не має) упаде — то впаде та Україна, що не має своєї власної стріхи над головою, впаде поневолена Україна, а падучи, розтрощить трон... (і встане вольна зі своєю стріхою, а ми помолимося „і небагатій й небогі“)“. („Кобзарь“, ст. 424, пом. 7). Таке пояснення не має найменшого змісту. Бо як поневолена Україна, падаючи, щоб-то своїм упадком, може розтрошити трон... отечества Росії? Як вона, падаючи, може встати вольна? А крім того, відки взявся в Сімовича „старий козак безверхий“, коли в Шевченка сказано прямо тільки козак?!

Як бачимо, хіба того пояснення лежить особливо в нешорозумінні значіння слова „безверхий“ і „упаде“. Що „упаде“ тут ніяким чином не може значити тільки, що „впасти до землі“, „звалитися“, це ясно з того, що у спільному присудку „упаде, розтрощить, порве, роздавить“ до підмету — козак — і „упаде“ мусить виявляти якусь подібну активну чинність, як і ці другі присудки, а не якийсь пасивний стан падання, отже в такім оточенні мусить означати тільки, що влетить, вб'жить — очивидячки — з найбільшою силою, „аж зареветь за гуде!“ Таке значіння слова „упасти“ пізщо незвичайне, як про це з *Грінченка* можемо переконатися (н. пр.: „тоді вдовиченки в чужий двір впадали“, або: „до світлиці хутко впала“, IV. ст. 852).

А „козак безверхий“ це в зовсім звичайному, не — в натягненому розумінні — такий козак, який „не має“, як то кажуть, „свого власного кута, своєї власної хати“, а з огляду на політичний зміст думки (порів. особливо: „Няньки, дядьки отечества чужого“, „Галагани, і Кисілі, і Кочубеї-Ногаї“) — це „зелений парост старого діда“, який таксамо хоче мати свою власну хату, свій власний верх над головою, свою волю Україну, своє власне, а не чуже, отечество, як той старий дід його мав, а не бути нянькою, дядьком чужого отечества, як усі названі Шевченком зрадники України, й ті нові зрадники-пашелі, що „гризуть, жеруть і тлять старого діда“. Отже козак безверхий це — той ідейний потомок, зелений парост старого діда, що таксамо, як і той його старий дід, чужого отечества не визнає за своє отечество, й тому він упаде, розтрощить його, щоб, таким чином, добути собі своє власне отечество, здійснити ідеал старого діда, добути волю Україні, де буде инший лад, ніж у тім чужім отечестві, де не буде ні трону, ні порфири, ні кумирів, де зникне різниця між багатими і вбогими, а люди стануть „і небагаті й небогі“, і всі помоляться Богу, т. зн. житимуть праведним етичним життям.

Отже це велике завдання виконують знов тільки козаки, зелені парости старого діда, що тихо, любо ростуть ол коріння, це значить — це оновлять ті, що проймуться наскрізь високими ідеями старого козацтва, ідеями славних прадідів великих.

Таке значіння має слово „козак“ скрізь у Шевченка. В поемі „Чернець“, написаній 1847. р. в Орській кріпості, є просто апотеоза старого і сподіваного Шевченком нового козацтва, а Семен Палій у пропущенім кінці поеми називається батьком козачим.

Отак то сталося, Батьку козачий.
Все занехаяли діти ледачі
І свою волю...

Ба навіть і „Юродивий“, — написаний 1857. р. в Нижнім Новгороді, — це в Шевченка козак за те, що „сатрапа в морду затопив“:

Найшовсь таки один козак
Із міліона свинопасів...

Отак нічим не оправдана і з пальця вислана думка, що Шевченко, мовляв, колинебудь „насмівся над славою української козащини“, що буцім-то „козацька давнина зовсім зблідла в очах поета“, та що він „утратив віру в козацькі ідеали“. Ні! Навпаки! Ще й під сам кінець свого життя Шевченко нічого не бажав собі гарячіше — як здійснення цих великих ідеалів. Це показує докладне зрозуміння всіх цих місць, у яких якимнебудь способом згадує Шевченко про козаків. Докладна аналіза й самого „Послання“²⁾ показує нам також, що Шевченко завжди добре відрізняє „живу славу дідів“, із захопленням згадує „славних пращів великих“, ридає, як згадує „діла незабуті дідів наших, тяжкі діла“ — і ці діла незабуті, ці ідеї, яким служили, для яких працювали й за які боролися і голови свої клали діди і пращів великі — це Шевченкові козацькі ідеали.

Зате зовсім не вважає Шевченко козацькими ідеалами того, що робили, чому служили „батьки лукаві“, ті „ясновельможні пани гетьмани“, що поступали всупереч тим козацьким ідеалам, і тому були в його очах нічим иншим, як тільки „раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття“, і ті „гетьмани-усобники, недодуми, що занастили божий рай“ („Сон“ — Гори мої високі), що, всупереч козацьким засадам, уже „добре ходили в ярмі“, а „кров свою лили за Москву і Варшаву, і нам, синам, передали свої кайдани, свою славу“. Отже по батьках лукавих лишилася також слава, але ця слава — це недобра слава, це їх ганьба, це кайдани, які вони нам передали. А вже ж синів тих батьків, цебто сучасне Шевченкові покоління, і нас поет називає не інакше як правнуками поганими, які ще ліпше „вміють ходити в ярмі, ніж батьки ходили“, і в яких уже нема инших ідеалів як тільки — служити чужому „отечеству“, синів своїх „продавати в різницю москалеві“, „колихати химерну волю“.

Храми, палати мурувать,
Любить царя свого дурного,
Та византийство прославлять,
А більше бачиться, пічого!...
Не вам в мережанії лівреї,
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую статъ,
І за свободу! Розпинають,
А не любить ви в чині сь брата!

— дорікає їм, тим шапелям, у святім обуренні Шевченко, доповнюючи zarazом козацькі ідеали двома гаслами: „за правду пресвятую статъ і брата милувать“. Ці правнуки погані — це вже не українські, а царські козаки, ідеалом яких є не катів України катувати, а „катам помагати — з матери полатану сорочку здіймати“. Це „род суєтний, проклятий“, який повинен би як-найшвидче на Україні видохнути. На них Шевченко не покладає ніякої надії, щоб

²⁾ Пор. ст. 104, 107.

вони здійснили козацькі ідеали, бо вони вже вийшли з російської школи, де навчилися не братерства братнього (як бувало на Січі — „Невольник“), не любови братів, а — правдою торгувати, людей запрягати в тяжкі ярма, братів розпинати!

Не можна казати, що в Шевченка такий погляд на „правнуків поганих“ витворився аж тоді, коли він знов побував на Україні в рр. 1843—1846. Бо вже від самого початку своєї поетичної творчості дивиться він зовсім тверезо на сучасне собі покоління як на звироднілих нащадків „славних прадітів великих“, що над ними, „над дітьми козацькими, поганці панують“ і „орел чорний (російський державний орел, російський жандарм) сторожем літає“, хоч „було колись — панували...“ і хоч „зонорожці вміли панувати“.

Таксамо не можна казати, що Шевченко до тої пори в миттєвому Україні не добачав колишніх хиб. Та ж він уже в поемах „Тарасова ніч“, „Іван Підкова“, „До Основ'яненка“, „Думи мої“, „Гайдамаки“ каже, що було тоді й таке, що Україна „зажурилась, заплакала як мала дитина — ніхто її не рятує...“, „що було колись в Україні лихо танцювало“, що „од Конашевича і досі (цебто до гайдамаччини) пожар не гасне... розкувати козак сестру свою не хоче, сам не соромиться конати в ярмі у ляха...“ Та все ж — яка велика різниця між тим колишнім і теперішнім! Тоді на журбу, слези України „обізвався Наливайко..., обізвався козак Павлюга..., обізвався Тарас Трясило та й дав ляхам знати“. То знов був і Залізник і Гонта... А тепер — „сидить ворон на могилі та з голоду криче“, а діти козацькі „сидять собі у запічку“, і навіть ніхто з них не знає „чия правда, чия кривда і чиї ми діти“. І всім цим унукам усе це „байдуже“ — вони „жито панам сіють“ і навіть не згадують мучеників праведних, яким „нема хреста, ні могили“, за якими „і нікому помолитись, нікому заплакати“. „Свідок слави дідівщини (цебто — „високії ті могили, де лягло спочити козацьке біле тіло в китайку повите“) — з вітром розмовляє“. Нема з ким і про славу дідів поговорити, бо „внук косу несе в росу“, внук тих, що „вміли панувати“!

Усі свої надії Шевченко покладає на ті „зелені парости, що любо, тихо виростають од коріння старого діда“, на того Івана, що в таємну ніч родиться й „буде, як той Гонта, катів катувати... і розпустить правду й волю по всій Україні“, який не дасть собі ані золотом розтоплення залити очий, ані царевими чинами скрутити рук, ані не злякається всіх лих і всіх мук зі всього світа („Великий Лох“). Такі зелені парости, таких Іванів уже навіть бачив Шевченко серед молодих земляків у Петербурзі, бо в листі до Кухаренка 1844. р. він пише: „Отамане, як би ти знав, що тут робиться!... Козаство ожило!“

Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинеться доля, козак заспіва:
Нема в краю нашім ні німця...“³⁾

Слова „німці“ вживає Шевченко у значінні чужинців узагалі. Треба взяти добре на увагу, що цей лист писаний рік перед написанням „Посланія“, отже, коли Шевченко тут каже: „козацтво ожило“..., то це незбитий доказ, що він не зневірився в козацтві, не зневірився в козацькі ідеали. Таким Іваном був передусім сам Шевченко. Він дбає, щоб „забулась срамотня давня година і ожила добра слава, слава України“, він твердо вірить, що „розвернеться братерська наша воля без хопота і без пана“, без царя і без катів, без князів і без темних рабів, а „з новим і праведним законом!“ Розвернеться „сама собі у жупані“

Всі ми маємо обов'язок над словами, думками, ідеями нашого найбільшого генія народнього добре застановитися, їх передумати та й таки їх здійснити.

„Прочитайте знову туку главу, та читайте од слова до слова... все розберіть!“

А може зродиться туга й бажання удосконалення й там, де їх іще нема. Безмежна любов Шевченка до України, до її слави козацької така, що загріє й кам'яне серце й побудить до чину. Бо правдива любов це не мрії й надії на якесь чудо, на чийсь поміч, а енергія, праця й єдина надія на власні сили. Такою працею козак безверхий і без сокири добує волю України, здійснить козацькі ідеали.

Слова „без сокири“ — ту саму думку висловлює Шевченко і в „Неофітах“: „і без огня і без меча статеги божії воспрянуть. і тьми і тисячі поганих перед святими любіжать“ — треба розуміти так, що сама незломна сила внутрішнього переконання, непохитна віра в пізнану правду, внутрішня вартість визнаваних засад, вселюдське їх значіння, й мужність та відвага їх усенароднього визнання — вистарчать, щоб добути перевагу над противником. Дуже яскраво освітлюють таку життєву засаду Шевченка також його слова: „Ой, вигострю товариша, засуну в халяву, та піду шукати правди і тієї слави...“ Здавалося б, що коли вигострив товариша, то на те, щоб різати, а тимчасом він „людей повчає, щоб брат брата не різали та не окрадали, та в москалі вдовиченка щоб не оддавали“ т. зв. удовам кривди не робили! І справді. Передумовою політичної й державної самостійності народу й запорукою її — а це мав Шевченко на умі — може бути не так „вигострений товариш“, як духовна й етична самостійність народу в цілому. Підняти народ до такого стану, розпалити в його душі вогонь великих ідей і насталити сили його духа — це найперше завдання, яке клав собі сам Шевченко, завдання його козаків; це завдання й усіх тих, що хочуть оповнити геть до чиста заповіт Тараса Шевченка.

³⁾ „Листування“ ст. 21.

Це не треба вважати ніякою утопією Шевченка. Так ширилося й так перемогло християнство, відки черпав Шевченко і свою віру. Так, зрештою, зростають усякі рухи, які родяться з ідей усенароднього і вселюдського значіння і без страху і без боязни, з найглибшою вірою у внутрішню їх правду і оправедливість невинно ширяться і здобувають собі терен, пориваючи саме своєю правдою й етичною її вартістю маси за собою. Цього зазнав не один у своєму житті. Але одна передумова успіху — це не тільки висока ідейність гасел і всенародно визнаваних переконань, але й висока етичність тих, що їх проповідують і визнають. Усі мусять почувати в собі покликання до довершення великого діла, всі мусять кожної хвилини бути готові за свою ідею, в даному разі за Україну — як співається в народньому гимні, душу й тіло положити. Перед такою моральною силою жадна сила не устоїться.

Так розумію я Шевченкові ідеали, прочитуючи знову і знову од слова до слова його поеми й усе як-найсумлінніше розбираючи.

1929

ШЕВЧЕНКОВА ЕТИКА

(*Варнак, Марина, Між скалами пеначе злодій, Якби тобі довелося.
Якби ви знали паничі*).

У Києві вийшов 1921. р. збірник „Тарас Шевченко“, а в цьому збірнику є стаття *Е. Григорука*: „Великий бунтар“ (стр. 9—23). Там *Е. Григорука* пише (стр. 15):

„Такий же перелом у Шевченка видно і в відношенні до панства... Тепер він... береться за помсту, стає до боротьби проти їх. І характерно, що він, по своїй бунтарській натурі, не бачить іншого виходу в боротьбі проти панів, окрім старих засобів гайдамаччини: ножів і вогню... Тепер же Варнак-селянин з Волині такими ж або лютішими засобами розправляється зі своїми на цей раз панами, і Шевченко йому симпатизує, виправдує його вчинки, накидає на них шати справедливості. Його варнак, що спочатку зарізав пана-ляха за власної кривди, ріже потім без розбору всіх панів, ріже її мордує без жалю:

Я різав все, що паном звалось.
Без милосердя і зла. —
А різав так...

...
Було, мов жабу ту, на снісі
Спряжеш дитину на огні.
Або панянку білолицю
Розіпнеш готу на коні.
Тай пустиш в степ...

І, головню, це робиться спокійно. „без милосердя і зла“, робиться як щось необхідне... Необхідність знищення панів і царів, взагалі, пануючих над трудящими, все більш вкорінюється в свідомості Шевченка. Коли він раніш закликав до бога, то тепер закликає до бунту, коли раніш у нього були сльози, тепер за злочинства одна кара: смерть, знищення“.

Як бачимо, *Григорука* зробив із Шевченка простого розбишаку, приписуючи йому чисто розбишацькі інстинкти різні й морду без жалю. Обговорюючи цей збірник свого часу в „*Slavi*“-ї (I, ст. 162—169), я кількома загальними словами спротивився такому поглядів *Григорука* на Шевченкову етику. А так не доводилось мені донебудь почути хоч найменшого протесту проти такого розуміння Шевченкової поеми „*Варнак*“ і Шевченкової

стики. Тим більший обов'язок спадає на нас чим-скорше показати всю несумлінність таких доказів і всю неправду такого погляду.

Шевченко аж два рази обробив тему, яка виринула в його душі на основі оповідання варнака про своє минуле, раз у поетичній формі 1848. р., а другий раз у прозовім оповіданні. З цього бачимо, як дуже захопила душу поета ця тема. В подробицях є деякі різниці між обома представленнями подій, але в головній, провідній ідеї обидва твори однакові й тільки себе доповняють.

В поемі відбувається все над Іквою, в оповіданні — над Случем.

У поемі беруть варнака як хлопця-сироту до двора до паничів-однолітків на витрашку, де й він, „як учити почали письму панят“, разом із ними вчився; — в оповіданні вчився він найперше в попа з його сином Ясем, від якого втікав, зазнавши всякої несправедливості (*Ленкий V, 88*), а аж потім дістається до двора, де ним дуже щиро опікувалася панна Магдаліна, про яку в поемі зовсім не згадується.

У зв'язку з цією наукою письма треба зазначити, що і в поемі і в оповіданні висловлена однакова негативна думка про користь науки для кріпаків. „На безголов'я я учуся. Слізьми, кровю письме те полилося! — Нас, дешевших панської собаки, письму учить? — Молитись Богу та за ралом спотикатись, а більше нічого не повинен знать невольник — така його доля!...“ — „Коли б я нічого не читав, та коли б був не манувся пі до чого, не тим би я був! Був би з мене простий хлібороб, добрий чоловік, а тепереньки що я?“

Таку гадку висловлює поет і в „Тризни“ і в думці „Чи то неволя чи неволя“. В ній чути відгомін того, чого вчив Руссо, який „просив свого бога, щоб обдарував його незнанням, неввинністю й бідністю, єдиними дарами, які дають щастя й дійсні цінності“. Все ж таки Руссо каже, що „правдивого почуття щастя зазнає чоловік, котрий власною працею збирає багатства духа й далі їх роздаровує своїм ближнім“. У всякому разі „наука робить чоловіка щасливим — збільшує життєву відвагу, дає творчу втіху“. У своїй творчості на користь України і своїх земляків Шевченко находив єдину відраду. Любов до них у найбільшій горі гріє його душу, підтримує надію. Тимто і в поемі „Варнак“ він каже:

Поки живе надія в хаті, —
Нехай живе, не витаняй!

Нехай пустку истоплену ллюді нагріє,
І потечуть з очей старих сльози молодії;
І, умитеє сльозами, серце одпочине,
І полине із чужини на свою країну!

Дальші різниці такі: в поемі варнак „пішов до рала“, а потім „пішов у писарі в громаду“, в оповіданні — „засадити його

писати в панській конторі“, а далі він стає конторщиком і управителем.

У поемі виводяться „паничі“, в оповіданні — тільки один граф Болеслав.

У поемі дівчина варнака „у сусіда в наймах виростала“, — в оповіданні — свою Марисю, дочку своєї приятельки з дитячих літ Домахи, він сам враз із Магдалиною виховує, віддавши їм свою обновлену хату.

В поемі „старої пані бахур сивий“ пустив Марисю покриткою, в оповіданні — варнак як управитель, вернувшись з далекої дороги, застає свою Марисю вже в дворі покоївкою й бачить, що вона молодому графові Болеславу „пішла на жертву“.

В поемі він довго (три роки) приготував відплату-помсту, „добирає добрих хлопців“ і на весіллі „всіх, княжат, панят і молодих, всіх“ перерізавши, стає потім розбишакою й „ріже все, що паном звалось, без милосердя і зла“; в оповіданні — він зараз кинувся на графа, та його звязаного кидають до льоху. Аж як граф поїхав, і його випустили з льоху, він знаходить у корчмі за селом уже зорганізоване товариство людей „покривджених, пограбованих“, що „промишляли розбишацтвом“, між ними й батька Марисі, й за їх намовою пристає до них, стає справдішнім розбишакою й їх ватажком. Сам він нікого не вбивав, зате без милосердя грабував жиців-багатирів та шляхту й роздавав злидарям.

У поемі „все надокучило йому“, хотів себе зарізати та, побачивши „святий Київ наш великий“, „храми божі“, почувши дзвони в Києві, він від того „мов переродився“. „І, перехрестившись, пішов собі тихо в Київ святим помолитись, та суда, суда людського у людей просити“. В оповіданні — почувачи себе „наймізернішою, найбезталаннішою людиною“, він стає на тому, щоб „кинути своє кляте ремесло“, він навіть берлин із графом Болеславом, пограбований товаришами, звелів пустити далі так, щоб „ні на волосинку“ ніхто не потерпів, але виконати свій замір зараз не міг, бо занедужав. Через зраду жида влетів граф до корчми, тоді він застрелив графа. „Я не бажав його смерті. Був у мене в руках, і я відпустив його. Я зробився не вільним душолюбом. Це було перше й останнє душолюбство з моїх рук“. Звязаного кинули його до льоху. Але товариші палять двір, ріжуть, б'ють, у вогонь кидають гостей, „пемовляткам навіть не дали варвари попадку“, й так його визволяють із льоху. Та „остогидло йому розбишацьке життя, життя подібне до звірячого“. Недужий, іде він у село до титаря, кличе попа. Після оповіди й причастя відчуває, що йому ліпше стає. Бачиться з Магдалиною й Марисею, іде в Житомир до губернатора, щоб признатися, а на дорогу дістає від Магдалини біблію.

Такі різниці в подробицях нічого не мають до річі. Вони хіба тільки вказують на те, як поети зовсім свobodно собі їх розмальовують, зовсім свobodно ними орудують відповідно до мистецької потреби як-найкращого вирізблення, оживлення сюжету й пат-

хнення його живою ідеєю (порів. поему й оповідання „Наймичка“, обидві редакції поеми „Москалева криниця“ і т. п.).

Сам сюжет дуже простий: молодий чоловік за дівчину вбиває свого противника й сам ставиться перед суд. У цій своїй простоті він навіть нецікавий, бо буденний. Але коли з молодого чоловіка життя, а за ним і поет зробить безправного, освіченого кріпака, з його противника, навіть може менше освіченого пана та ще до того ляха, який із кріпаками робить, що сам хоче, то цим сюжет ставиться в середовище повного безправства й пабирає всяких можливостей дальшого свого розвитку (порів. поеми „Марина“, „Між скалами неначе злодій“, „Якби тобі довелося“). Для безправного кріпака нема ніде права, нема оборони, отже покривджені кріпаки роблять самі собі суд, самі карають безправство. Так із безправного стану кріпаків родиться й виростає розбишачтво як постійна установа, як конечність лихого правопорядку, в котрому маса безправна, як конечність етична, щоб безправство найшло таки свою кару. Коли до того долучується ще момент однакової освіти між противниками, то етична вимога однакових прав ще тим більше стає ясна.

Але ж бо й самосуд покривджених та пограбованих це таке саме безправство, яке також мусить бути спокутуване. Йому противиться сумління, сумління вимагає „суда людського“. Так саме життя, й за ним і поет не тільки розкриває великі рани на суспільнім організмі, розкриває того рака, що точить і розідає безпощадно гнилий організм і веде його до повного розкладу, до загибелі, але й формує проблеми, які вимагають вирішення, проблему соціальну, проблему етичну і проблему правопорядку. Тимто Шевченка так дуже захопило минуле життя варнака, бо воно багате на проблеми, які конечне вимагають вирішення, бо, як сам Шевченко в оповіданні (*Лепкий V*, 93) каже, він у нім найшов щось таке, „що має вагу про моральне налучування“.

І Шевченко вирішує ці проблеми в обох своїх творах однаково. Він передусім вимагає для кріпаків волі („Гірке кляте слово — кріпак! І клятий той день, коли я його вперше почув!“ — *Лепкий V*, 95. — „Прощу собі волі“ — „Ходи з нами, ми живемо на волі“ — *Лепкий V*, 102). — Далі він засуджує з одного боку панську самоволлю, всі панські безправства, що кличуть до неба за пімсту-кару, панську пиху, панську грубу зневажливість до людини, панську розпусту; з другого боку, таксамо рішуче засуджує й розбишачьке життя, „життя повне гріха та беззаконія“ („Сам себе я давно вже осудив!“ — *Лепкий V*, 96), засуджує „кляте розбишачьке ремесло“ („Це не виправдує мене: чи сяк, чи так. а я був розбишакою і грабіжником чужого добра“ — *Лепкий V*, 109), і вимагає, щоб у житті панували безмежно засади християнської етики, щоб у нім не виростили одні „дешевші панської собаки“ собі і другим на погибель, а другі — пани, що як щенята кусають, інших із пайдорожчого окрадають, покритками

людські дівчата пускають та тільки гуляють; вимагає життя, де всім можна б було „і веселитися і жити, людей і Господа хвалить“.

Суддею в етичних справах є власне і громадське сумління. Воно стоїть на сторожі етичного ладу на світі. Сила сумління велика. Брудне сумління годі затонити в дорогому вині. Чоловік радше готов зробитися каторжним, аби тільки обмити бруд із свого сумління. Воно чоловіка страшно мордує, гірш карає, ніж людський суд, людська кара (*Лепкий* V, 106). Оповідь приносить полєкшу. Тимто „свята, велика річ релігія для чоловіка“ (*Лепкий* V, 113), а біблія — це у варнака (Шевченка) „свята, божественна книга, єдине пристановище, покрови й упованіє“!

Велику силу релігії для життя навіть недолюдка-розбишаки, який, „щоб не нудить світом“, — „вийшов з ножем в халяві з Броварського лісу, щоб зарізати“, змальовує поет іще такими словами:

Дивлюся, — мов на небі висить
Святий Київ наш великий! Святим дивом осяють
Храми божі, піби з самим Богом розмовляють.
Дивлюся я, а сам млію... Тихо заздвоили
У Києві, мов на небі... О, Боже мій милий!
Який дивний Ти!... Я плакав, до полудня плакав...
Та так мені любо стало! І малого знаку
Нудьги тії не осталося, — мов переродився...
Подивився крутом себе і, перехристившись,
Пішов собі тихо в Київ святым помолитись
Та суда, суда людського у людей просити.

Отже людський суд — це основа правопорядку, але суд справедливий і для всіх однаковий, суд, у якого сумлінно розбереться все, „в чому я спровинився, а в чому люди“ (*Лепкий* V, 86).

З усього переконуємося, що Шевченко не тільки поставив тут дуже докладну діагнозу тяжкої недуги суспільного організму, яка неминуче веде його до загибелі, але й як добрий лікар подає зовсім певні ліки на його uzдоровлення.

Це є вислід дуже сумлінного розбору обох творів Шевченка, з нього бачимо, що й тут Шевченко, як скрізь, є речником високих гуманних засад, речником правопорядку, основаного на волі, справедливості і правді, християнській етиці, та що *Григорук* завдав велику зневагу нашому народньому генієві, підсуваючи йому без найменшої підстави зовсім чужі йому й дикі суспільні й етичні засади.

Як у всіх інших (національних, політичних), так і в соціальних справах і питаннях найвищим принципом у Шевченковому думанні є етика, власне — християнська етика. Усі проблеми в їх психічних корені зводяться в нього на етичні проблеми, й розв'язка їх, як і їх найвища форма, має в нього етичний характер. Етичні категорії це властиві й основні категорії його думання.

Тимто її релігійність є в Шевченка найвищою, найистиннішою формою людського життя. „Все од Бога, од Бога все! А сам нічого дурний не втіє чоловік“. Шевченко чоловік глибоко релігійний. Це треба виразно зазначити, бо в нас сліпа поверховність і повне нерозуміння Шевченкових думок розбуялися так, що роблять із Шевченка безбожника, не додаючи того, що в нього Бог є синонімом правди-истини і правди-справедливості¹⁾, та що Шевченко радо вживає для викликання більшого враження слова „Бог“ замість слова „правда“, бо це слово в данім разі було б за слабе, щоб виразити найвищий ідеальний ступінь живої правди. Так, зрештою, вживає слова „Бог“ увесь український нарід. Тільки той, хто відстав від народу, цього не знає.

Та у зв'язку з цим мусимо звернути увагу на те, що глибока релігійність Шевченка це не є звичайна церковна релігійність з її формалістикою, з її спекуляцією-догмами про особистість, смерть і воскресення Ісуса Христа. Не так це, а могутні етичні ідеї науки Ісуса Христа стали Шевченковою релігією. Він часто навіть воює з урядовою церквою, з „догмами просвіщенними“, „настоящими християнами“ (найбільше в поемах „Іван Гус“, „Кавказ“, „Неофіти“), бо ця християнська церква стала радше поліційним департаментом політичної влади. Вулканічна сила могутніх етичних ідей науки Ісуса Христа термосить душу Шевченка, і ми від цього чуємо в його поезії неначе громіт землетрусу, що все наново виривається наверх, щоб усім „сусловам. лицемірам“, усім тим, що „прославляють византийство“, пригладити „слово истини“, пригладити правдивий закон Ісуса Христа про любов брата, щоб поставити їх — і „слово истини“ і закон братньої любови — понад усі форми й догми, і для цього первісного, ідеального християнства натхнути душу християнської громади повим, як-найбільшим запалом. Бо Шевченко кріпко вірив, що тільки перемога християнських етичних ідей у житті людському, в його практиці, спасе людство. знищить пекло на цьому світі, принесе „і мир і радість на землю людям“.

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люди на землі.

Бо для Шевченка „слово истини“ і „любов брата“ не були порожніми фразами. Він усею душею відчував, що любов брата, яку проповідував Христос, це — не пасивність, не байдужість, а чинність, мужність і боротьба. не насила, але боротьба за ті

¹⁾ Це видно особливо з цих слів поета (з „Неофітів“):

Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі.
А більше на землі нікому
Не поклоніться! Все брехня:
Попи, царі!...

живі ідеї, боротьба проти всього, що їм противилося в людському житті. І ціле своє життя він за них боровся своїм натхненним словом.

*
* *
*

Доказом на це є особливо поема „Марина“, написана також 1848. р., що її сюжет у засаді однаковий із сюжетом поеми „Варнак“. Бо й тут, як бачимо, панське безправство, панська самоволя спричинює душевний бунт із протилежного боку і трагічну розв'язку для обох сторін.

Лях-управитель, жонатий, батько двох „діточок як янголяточок“, який багато „бідних покриток пустив по світу з байстрюками“, зустрів сільське весілля й кинув оком на молоду. Молодого віддав у москалі, а молоду бере до двора на покоївку. Не помагають просьби матері: „її проганяли й собаками цькували“. Але з Мариною пан „все таки не вдіє нічого, хоч заріж її тай годі“. Вона все плаче, „їсти не хоче, вяне, сохне у білих палатах“ і в божевілті запалила двір і зарізала пана, „пани до одного спеклись“, а вона враз із матір'ю гине в полі.

Для нас важне те, що становить поета до таких сюжетів із їх проблемами тут у вступі до поеми ще виразніше зазначене. Поет „не сердитий на панів, що все таке пише про їх собачії звичаї“, він не лає їх за те, що „сам крепак, неодукований сіряк“, йому зовсім не жаль, що він не пан, він також не чинить розбоїв на шляхах, як дехто думає або й каже. Але оця Марина неначе цвяшок вбилася йому в серце і збудила в ньому „великий жалі на просіщенних християн“, що бють поклони, в добрий час у Київ їздять що-року та оповідаються у схимника, а з братами діють таке, що і звір того не зробить дикий. А все те тому, що „катами писані закони стоять за них, то їм і байду же“. Це корінь лиха. Тому поет розказує та плаче „про байстрих отих ледачих, хоч і нікому їх не жаль“. Йому їх жаль.. І розказує він і плаче, щоб своїми словами

Людській слези проливать,
Щоб милость душу осінила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток, щоб навчились
Путиами добрими ходять,
Святого Господа любить
І брата милувать!

Тут із усею щирістю поет виявляє ті самі думки, які ми на-
йшли, аналізуючи поему й оповідання „Варнак“. Отже все лихо ле-

жити у катами писаних законах за панів¹⁾), значить, у лихому правопорядку. Відси, з одного боку, „собачії звичаї“, дика мораль „просвіщених християн“, де папи з братами таке діють, чого і звір не зробить дикий. Відси, з другого боку — страшна трагічна розвязка конфліктів: божевілля і смерть Марини й матері, пожар двора, різня, смерть усіх панів.

І знов „дума пречистая“ поета підказує йому як єдиний лік на все — закони правдивої християнської етики для людського серця, для суспільности, такі закони, щоб люди навчились. „путьми добрими ходить, святого Господа любить і брата милувать“. Іншого виходу поет не знає, як тільки всіма силами дбати про те, щоб етичні засади науки Ісуса Христа геть чисто всі і скрізь панували людське життя. Таке висловлює він на іншому місці („Юродивий“) словами: „Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом? — А діждемось таки колись!“ Як бачимо, Шевченко твердо вірить, що діждемось таки колись, „і буде правда на землі!“ І це одна з великих ідей нашого народнього генія, яку лишив він Україні й її дітям у своїх творах як свій великий заповіт: боротьба за моральне відродження України, за моральний правопорядок.

*

* *

Поет добре свідомий людської немочі — жити в повній згоді з християнською етикою. „Де ж нам грішним добра того взяти?“ Але ж бо він так глибоко переконаний, що це єдиний шлях здорового розвитку людської суспільности для досягнення щасливого життя на землі, що немов на доказ цієї своєї думки виводить нам перед очі такого праведника з поеми „Між скалами, неначе злюдій“ у особі сироти-шарпака, що „змалку з матір'ю старою ходив з торбами“, служив у наймах, одружився, узяв хорошу, та вбогу наймичку, став хазяїном, а „жіночку свою любив, як те паня, як ту дитину у намістах водив“. Та пан „нагледів, клятий: панські очі! — Тай ну гостинці засилать“. Коли ж гостинців брати не хотіла, тоді пан узявся до чоловіка, щоб йому віку зкоротити. „Усе на панщині проклятий“. „Отак його отой пан проклятий донік добре“, що сердега покинув усе, жінку, матір і, взявши торбину, йшов у Бесарабію шукати долі. І тут „всього надбав роботу га“, та затужив за своїм милим краєм, за жінкою й вернувся. Жінка лала знати панові, „прийшли, взяли сіромаху тай повезти з дому

¹⁾ Порів. у поемі „Саул“:

Аж ось — лихий царя несе
З законами, з мечем, з катами,
З князями, темними рабами.
Вночі підкрались, зайняли
Отари з поля, і пасущих
І шатра їх, убогі куші,

І все добро, дітей малих,
Сестру, жену, і все взяли,
І все розтлили, осквернили,
І осквернених, худосилих,
Убогих серцем — завдали
В роботу-каторгу.

Це атрибути царської влади.

пройдисвіта. волоцюгу прямо до прийому“. У війську „дослуживсь до чину“ тай вернувся в своє село. А тут „уже й матір поховали“, і пан умер, „а жіночка московкою всюди хилється — і по жидах і по панах, боса“. „Найшов її, подивився і, сивоволосий, підняв руки калічені до святого Бога, зарідав, як та дитина, і — простив небогу“.

У сюжеті бачимо багато спільного з попередніми. Тільки одна важна ріжниця: покривджений не мститься сам, а прощає ворогам, і поет закінчує поему знакомитими словами:

Отак, люди, на у ч а й т е с ь ворогам прощати,
Як сей неук!... Де ж нам грішним
Добра сього взяти?...

Прощає неук, піднявши руки калічені до святого Бога, прощає чоловік пройнятий вірою в Бога, пройнятий наукою Ісуса Христа, прощає, бо має правдиву любов у серці до своєї жінки („А жіночку свою любив, і — Господи єдиний!“). І поет хоче, щоб люди н а в ч и л и с я ворогам прощати, хоч він знає, яка то трудна річ. Це Шевченкова етика.

Трудна це річ доти, доки серед суспільности панує лгхий, незгідний із християнською етикою правопорядок. „Поки села, поки пани в селах, будуть собі типятися покритки веселі по шиночках з москалями“ — і не допоможе ніяка наука, щоб дівчата шанувались паничів поганих. „Шкода й праці“. Отже — річ конечна змінити суспільний лад так, щоб не було панів у селах, щоб люди в правах своїх зрівнялися.

*

До цього висліду доходить поет у думці „Якби тобі довелося“, написаній 1849. р., де ще і ще раз обробляє подібну до попередніх тему.

„Панич несамовитий, недолюдок“ у балці, куди пішла „найкращая з всього села“ дівчина з глечиком по воду, напав її, щоб її знасилувати. Вона почала кричати. Прибігли парубки. „Не рятують: бояться пана“. А один що-наймолодший просадив вилами пана, що він „застогнав поганний тай опрігся“. Наїхав суд; „подивились, попились за в з я т о с у д о в и к и. Закували хлопця молодого та в тюрму захвасували“. Коли арештантів у путах вели в Сибір, саме тоді коло корчми, де вони відпочивали, їхало весілля. Молода встала, щоб горілкою почастувати невольників, а тут „між невольниками в путах той самий єдиний її местник безталанний несе з України аж у Сибір ланцюг, пута...“ Вночі „на хуторі таниці та музики“, „а молода виїшла мовчки з хати“ та „помандрувала за невольником убогим у Сибір“.

І тут є зневата дівчини-кріпачки палом, є пімста, є кара, є й відплата. Та всі такі трагічні події були б неможливі, якби не було панів у селах, „якби не осталося сліду панського в Україні“, як каже поет у poemі „І виріс я на чужині“ (1849), де показав яскравими образами, чим для села були „препоганії пани лукаві“,

що „людей у ярма запрягли“, а самі „жидам, братам своїм хорощим останні продають штани“...

*

Це показує поет іще і в поемі „Якби ви знали, панничі“ (1850): „Там (на селі) неволя,

Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою.
Ще молодую, у могилу
Пужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми,
(А ми малі були і голі),
Не витернів лихої долі,
Умер на панщизні... а ми
Розлізлися межі людьми
Мов мишенята... і т. д.

Цю поему мусимо згадати тут у зв'язку з попередніми з тої причини, що в ній виразніше, ніж донебудь инде, поет висказує думку, що „праведна“ земля була б раєм для людей, але ж бо люди такі діла творять на ній, що „в раї пекло розвели, а в Бога другого благають“; а далі — що зовсім поверховне розуміння саркастичних слів поета про те, як звичайно. нормально уявляють собі люди Бога й його силу:

... Ні, не знаю,
А так здається, — сам єси...
(Бо без твоєї, Боже, волі,
Ми б не пудились в раї голі!),
А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами,
Та може радиться з панами,
Як править миром?!

— могло б викликати вражіння, що Шевченко глузує зі свого Бога і став безбожником. Але-ж бо такому розумінню противляться слова:

... Ні! Ні! Нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли...

Люди, не поет, котрий усім своїм серцем тяжко над тим уболіває, що тепер „у тім раї хвали — нікому, а кров та сльози, та хула — хула всьому!“ А все те тому, бо ми, люди, і з Бога зробили собі пана, що „радиться з панами, як править миром“; тому, що пани й Бога використовують для виправдання, для узаконення своїх поганих діл, а що поет уважає хулою „Й о м у є д и н о м у с в я т о м у“!

Таким чином. і ця поема, коли її правильно розуміти, є новим

доказом великої релігійності Шевченка й тої його глибокої віри, що на праведній землі божій може бути правдивий рай, коли правдивий Бог запанує в серцях людських, а в релігії готовна річ буде не догматика, а — етика.

Щоб іще ліпше порозуміти істоту Шевченкового Бога, істоту його релігійності, мусимо навести ще отсі слова з поеми „*Дикері*“ (1860):

Мій ти друже,
І не кленись, і не молись,
Моя ти любо! Не хрестись
Нікому в світі! Збрешуть люди,
І византійський Саваоф
Одурить. Не одурить Бог, —
Карать і милувать не буде:
Ми не раби його, — ми люди!

Усі формальности в релігійних справах це людська брехня. І урядова церква („византійський Саваоф“), що всю вагу кладе на форму релігії, кладе на те, щоб хреститися, клястися (присягати), молитися, а не так на етичний бік людських діл — це в данім разі відноситься до формального церковного віпчання, — дурить людей, бо самим додержанням форми не робиться якийсь людський учинок моральним, і неморальному вчинкові сама церковна форма не може дати печатки моральности. Про згідність, чи незгідність людських учинків із етичними ідеями науки Ісуса Христа не одурить нас тільки один правдивий Бог. Він без карі й милування скаже нам, що добре, а що зле. Він „карать і милувать не буде“, бо „ми не раби його, — ми люди!“ Значить: тільки „раби, невольники недужі“, що „заснули, мов свиня в калюжі, в своїй певолі“, не в силі інакше розпізнати, що добре, а що зле, як тільки по тім, чи буде їх пан за щось карати, чи буде їх милувати; тільки раби можуть боятися карі, можуть очікувати милування. Для людей, не рабів, єдиним мірилом етичности їх діл є їх згода чи незгода з етичними ідеями науки Ісуса Христа. Не з боязни перед карою, не в очікуванні милування поступає правдивий чоловік, що є сам своїм паном, паном своєї волі у своїм діянні морально чи неморально, він оглядається тільки на те, щоб його діла були у згоді з християнськими етичними ідеями.

Ми можемо врешті розуміти, що за такі думки урядова церква могла б поставити деякі поеми Шевченка на індекс, але й це ніяк не могло би змінити самого ясного факту, що Шевченко був наскрізь глибоко релігійний чоловік, і рішуче не був безбожником. та що висловлені в його поемах ідеї божого ладу в житті людей і суспільности, ґрунтованому на чинній, не тільки словами, але й добрими ділами засвідченій любові брата, залишаються завжди живі й актуальні.

КОНЦЕПЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕМИ „СОН“ І Ї МИ- СТЕЦЬКЕ ПЕРЕВЕДЕННЯ.

В поемі „Сон“ прощається поет (у сні) зі світом, землею, з ненькою Україною цими словами:

Прощай, світе! Прощай земле, неприязний краю!
Мої муки, мої люті в хмарі заховаю.
А ти, моя Україно, безталанна вдово,
Я до тебе літатиму з хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну, на раду з тобою.
Опівночі падатиму з чистою росою...
Порадимось, посумуєм, поки сонце встане,
Поки твої малі діти на ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене, удово небого!
Годуй діток! Жива правда у Господа Бога.

Ці слова займають безперечно центральне становище в поемі „Сон“, з якого ми можемо найкраще порозуміти всю поему.

Душа поета сумує, плаче, терпить муки в Україні, неприязнім краєм такі люті муки, що рада б десь одпочинути, де не було б „чути людського плачу, де людей не чути, не знати і сліду людської страшної ноги“, одпочинути чи за хмарами, чи в снігу, чи в кризі, чи десь у якійсь країні, що не полита слізьми, кровю, вона рада хоч на край світа десь далеко від неприязного краю пошукати раю-спокою, бо не в силі вже далі видержати лютих мук — тим лютіших, що в земляків нема ніякого зрозуміння для таких душевних мук поета, нема зрозуміння навіть для свого власного душевного стану. Їм нудно, вони жалуються, кричать, лаються, якогось раю на цім світі бажають, але в чім саме лежить той рай і їх лихо, як вони свою долю могли б, не покладаючи всієї своєї надії на царя або на Бога, самі поліпшити, того вони не знають, не чують і не добачають. Коли навіть, очевидячки, хтось із сердешного „отечества“ кров як воду точить, то „братія мовчить собі, витріщивши очі як ягнята. Нехай, каже, може так і треба“... То так із „отечеством“, якому тепер „чорнилом политі, московською блекотою в німецьких петлицях замучені“ землячки вірно служать. Вони „киснуть в чорнилі“, „по-московськи так і чепуть, сміються та лають батьків своїх, що змалечку цвенькати не навчили по-німецьки“, служать тим, що Україну катували і катують, розпинали і розпинають. — А з Україною? — Ніхто з них ані думки не має про свою без-

таланну неньку, удову небогу. Вони її покинули, відцурались, і вона осталася бездітною вдовицею.

Поет усе те бачить, усе те знає вже здавна. Але тоді, як 1840. р. складав віп свого „*Перебендю*“, він із своїми думками ще ховається в степу на могилі. Там він їх виспівує самотній на самоті, щоб люди не чули, що його „серце з Богом розмовля“. Там, у степу на могилі, думка його „краї світа па хмарі гуля“...

Бо на землі горе,
Бо на їй широкій куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує...

Зовсім та сама думка, як бачимо, і в поемі „*Сон*“. Поет уже тоді добре свідомий того, що на землі

Один він між ними як сонце високе,
Його знають люди, бо носить земля.
А як би почули, що він самотній
Співа на могилі...
На божєє слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали...

Тому, щоб його люди не цурались, він їм тоді ще потурає...

Тепер поет ночами літає на розмову тиху, сумну, на раду — до неньки України, щоб з нею посумувати, порадитись...

І тут концепується ідея, щоб на Україні сонце встало, мусять діти України на ворога стати. Тому треба діток годувати, треба їх до того виховувати, звичаю козацького навчати („*Розрита могила*“, „*Невольник*“), навчати живої правди Господньої, навчати Богу молитися („*Розрита могила*“) т. зн. по-правді жити, треба землякам не потурати, а сказати їм усю правду в очі. Бо в Письмі Святому сказано: І порозумієте правду, і правда визволить вас.

Але духа правди світ не може приймати, коли не бачить його, ні не знає його. Цю психологічну правду знає поет із Письма Святого. Тому треба його якось сконкретизувати, для змислового пізнання й розуміння зробити приступним, треба найти найбільш відповідний спосіб, як перевести всю концепцію так, щоб і ідея вийшла ясна й чиста, і щоб подана була в такій формі, щоб світ міг її прийняти.

І Шевченко написав 1844. р. поему „*Сон*“.

*

На самому чолі поеми кладе поет як мотто наведені вже вище слова з євангелії, щоб євангельським словом підняти свій голос до земляків: Прийміть у себе духа правди та пригляньтесь добре, що навкруги вас діється, а тоді побачите та пізнаєте — бо воно паде скрізь усім нам у очі, що в нашій індивідуальній, соціальної та публічно-правній житті панують дуже погані, мелюдські, нехристиянські етичні засади, панує неправда, так як би не було Господа на небі, так як би всі ми на цім світі — і той і той, і царята і старцата не були Адамові діти. А доки не буде правди-справедливости

для всіх однакової, доти не може бути бажаного раю на землі. Схачу меніться!

Це вступ. Самі пібито щоденні, типічні, індивідуальні гріхи проти християнської етики, такі звичайні, яким ніхто вже павіть не дивується, а які мають свій корінь у браку свідомости для кардинальної правди, що всі на цім світі, і царята і старчата Адамові діти, та що ніхто пічогісінько не може взяти з собою в домовину.

Цими загально зрозумілими міркуваннями викликав поет пригожий настрій та збудив цікавість для дальших своїх ревелаций, тим більшу, що вбирає їх у „напритуд дивний сон“, що „пайтверезіший би упився, скупий жидюга дав би гривню, щоб позирнуть на ті дива“, і на ті ревелачії він їх своєю головною тезою вступу „і царята і старчата Адамові діти“ вже приготував.

Поет уважав за потрібне убити їх у форму сну, бо вони такі наскрізь еретичні супроти загального розуміння тодішнього ладу, що можуть приснитися хіба тільки юродивому. В иншій формі земляки зовсім не прийняли б того духа правди, не зрозуміли б самої ідеї його концепції, що їх поет рішився їм об'явити, щоб вони їх так раз пізнали.

Але в цих загальних міркуваннях є вже і зародень усеї тої еретичної правди, яку поет, прикинувшись юродивим, у формі свого сну як духа всесвітньої правди бажає землякам об'явити. Треба тільки докладніше приглянутися, а такий тісний зв'язок вступу з темою цілої поеми покажеться як на долоні.

Поет каже у вступі: Всякому немов на роду написаний якийсь загальний зміст і напрям, широкий шлях його життя. Відси то типічні явища в напрямі діяльності людини: той буде, той руйнує... Чи це віра в призначення, якесь телеологічне розуміння світа в поета? З дальшого видно, що це тільки пересічний погляд людини та „братії“, яка „мовчить собі, витріщивши очі як ягнята“, приглядаючись до всіх таких індивідуальних, антисоціальних чинів людини. І поет показує, що такий фальшивий пересічний погляд має свій корінь у тім, що ні в людях, ні у братії „немає Господа на небі“, т. зн. нема почуття правди, справедливости, нема тої свідомости, що „жива правда у Господа Бога“, що в приватнім і публичнім житті не панують християнські етичні засади любови, правди й волі, не закорінилася глибоко в свідомости та „истина“, що „усі на цім світі, і царята і старчата, Адамові діти“. А відси то не тільки ті типічні антисоціальні вчинки людини, які доходять аж до того, що люди в ярмі падають, то знову випадаються кровю людською, але й повна неможливість, щоб на цім світі настав рай. Серед такого богопротивного, нелюдського ладу раю на цім світі бути не може. Аж як буде скрізь правда, справедливість для всіх однакова, аж як люди стануть усі собі рівні як Адамові діти, як перестануть пити людську кров, аж як „сонце встане“, тоді настане новий лад, настане якийсь рай на

цім світі. Інакше — „школа її праці“, і крик не допоможе. На все одна тільки рада: „Люди, схаменіться!“

Це ще ясніше стане, куди саме летять думки поета, коли розкриємо поетичне мистецтво Шевченка, виявлене в цьому вступі поеми.

У Шевченка кожне слово має так багато найрізніших реляцій, пов'язане з іншими так багатьма невидимими нитками, що аж коли розкрити всі ті нитки, усі ті реляції, повний зміст його слів стає ясний. Буває, що не завжди на перший погляд ці реляції видно. Треба добре всьому приглянутися, звести нитки до клубка, аж тоді виявиться не тільки велике мистецтво поета в орудуванні словом, але й таке саме велике його мистецтво в композиції.

Так „мурує“, „руїнує“ безперечно означає індивідуальну чинність людини назагал. Але була б велика хиба, коли б ми тут не думали ще спеціально і про тих синів України, що її державність будували, яку руїники між ними руїнували, а також і про царів московських („Те той Первий, що розпинав нашу Україну, а Вторая доконала вдову-сиротину. Катп, кати. людоїди! Наїлись обое, накралися...“).

При „той неситим оком за край світа зазирає, чи нема країнц, щоб загарбать“ треба думати не тільки про категорію захланних людей, але — особливо зі становища України — і про політику царів московських, почавши від Івана III, а власне про Петра („А він руку простягає, мов світ увесь хоче загарбати“ — „щоб нельку залити неситому“). Цікаво, що при згадці Петра і Катерини повторяються слова вступу „а що взяли на той світ з собою“.

Безперечно і при інших типічних злочинах були в Шевченка конкретні люди на умі, що їх сучасники поета може й відгадували, а що їх ми тільки тому розгадати не можемо, бо не знаємо або замало знаємо тоїшню суспільність, т. зн. українських панів. „Братія“ цебто пани українські (а не „прості люди“!) їх певно розпізнавали, але, лякаючись їх німсти, падаючи в ярмі, або мовчали або ще й похваляли („так і треба“).

Так теж „Та якогось раю на цім світі бажаєте... Немає! Немає! (ряд. 34)“. Тому відповідає „Боже мій єдиний! Так от де рай!“ (ряд. 308) — в царських палатах! Така думка загалу. А який це рай, поет знаменито показує.

Таксамо: „Я гуляю, бенкетую в неділю і в будень“, хоч це поет нібито про себе самого (іронічно!) каже, відноситься до життя-буття панів українських. Ви, мовляв, гуляєте та бенкетуєте в неділю і в будень, і я з вами, але одна різниця: пост на тих бенкетах не кров свою, а вони людську. З цим порівняймо: „В гості не приїду. Упивайтесь, бенкетуйте, я вже не почув“ (ряд. 191).

„Я свою пю, а не кров людську“. — Світ, земля для поета, що все те лихо всею душею тяжко та глибоко відчуває, —

неприятний край. Поет терпить люті муки душевні. Найбільше ж йому жаль неньки України, безталанної вдови. Така велика, що „нема тому почину і краю немає; ніхто його не додбає, апі розруйнує“, така гарна та розкішна країна, а така нещасна, така руїна. тільки людський плач та сміх, здирства, кривди, самоволя, панщина, насильства, покритки, байстрята... одне слово — таке на Україні твориться, як колись у Содомі й Гоморі. А все те від того, що на Україні кати панують. Їх тяжкі руки і йому — хоч він нічого нікому не заподіяв, і в серці його і в хаті божої благодать, — в тілі душу закували, серце запалили і силу чорних як та галич дум розпустили, так що він тяжко карається. Отак то поет не свою кров, а вони людську („Що ще єсть країна непоплита слізьми, кровю“ — „От тут крові полито людської і без ножа“ — „Оті гори предковічні, що политі кровію людською“ — „Пявки, п'явки!“).

Такий то вступ, такий його зв'язок із поемою, таке мистецтво поета в переведенні своєї концепції.

*

Сам сон починається тим, що поет летить за совою (символ мудрости!) і прощається з землею, неприятним краєм, знаними вже словами. Хоч як йому тяжко матір покидати у безверхій хаті, прощається він із ненькою Україною, летить пошукати на край світа раю. Але куди б він не повернувся, усіма своїми думками, усею своєю душею, він завжди і всюди лишається коло своєї неньки України, він із нею завжди сумує, має з нею що-почі тиху, сумну розмову та раду, що робити на всі свої та неньки України люті муки, спричинені тим, що скрізь чути тільки людський плач та людський сміх, що скрізь видко тільки повне заперечення живої правди Господньої, скрізь горе та пекло внаслідок найпоганішого у світі суспільно-політичного, деспотично-кріпацького ладу, внаслідок того, що кати на цім світі панують. Що робити, щоб на Україні сонце встало? В усіх цих розмовах та порадах згущуються їх думки до того одного, що нема чого сподіватися якогось чуда, бо сама надія на Бога, що „може й бачить ізза хмари наші слізьми, горе“, тут нічого помігти не може; що діти України мусять самі на ворога стати, що мати Україна мусить сама „діток годувати“, т. зн. їх так виховувати, щоб вони на ворога стали, та щоб жива правда Господня на Україні запанувала. Цю концепцію має перевести дума поета.

І поет зараз-таки посилає свою думу аж до Бога „його розпитати, чи довго ще на цім світі катом панувати“, посилає аж на небо, щоб вона „по всьому небу орду розпустила“, зчинила гвалт і крик.

Нехай чорніє, червоніє, полум'ям повіє,
Нехай знову рита змій, трупом землю криє,

як колись над Содоמוю й Гоморою. Т. зн. думою своєю поет знищив би все те гріховне на землі, й передусім усіх катів, власть кари („Немає там власти, немає там карі“).

У страшному душевному розворушенні поет покидає землю, покидає нееньку Україну в безверхій хаті, бо не може дивитися на її сльози та лати, та летить туди, де „крутом бори та болога, туман, туман та пустота, людей не чуть, не знать і сліду людської страшної ноги“, летить у Сибір, щоб, може, там найти відпочинок від своїх душевних мук. Але тут іще страшніше побачила, ще страшніше почула його душа. Тут „загули кайдани під землею“. Поет відчуває це як найтяжчу кару, найлютішу муку для себе самого, немов то йому самому, хоч він нікому нічого злого не заподіяв, чийсь тяжкі руки душу закували в тілі як у кайдани, що вона так глибоко мусить усе те відчувати, так дуже терпіти, що серце його страшним вогнем у нього горить та палає („серце запалили“), що таку силу найчорніших дум розпустили... Бо це не мерці, а живі люди в кайданах забиті із нор золото виносять, щоб пельку залити цеситому — то каторжні! А між ними, запеклими злочинцями, в кайдани убраний „цар всесвітній, цар волі! Цар штемном увінчаний!“

Хто це той „цар всесвітній, цар волі“, що його поет далі апо-строфує словами „друзе“, „брате“, та молить, щоб він свої думи, „доглядані, смілі“ не ховав у серці, а розсилав, розкидав, щоб вони „зійшли, росли, і вийшли з них люди“? Хто це?

Трохи не всі інтерпрети догадуються, що Шевченко мав тут на умі політичного борця-засланця, може, когось із декабристів або Петрашівців. Але чи не стоїть тому на заваді епітет цар все-світній, цар волі? — Ніхто з засланих декабристів чи Петрашівців не досягнув, думаю, всесвітнього значіння, до нікого з них не можна прикласти аж такого прикметника. Крім того, поет бажав, очевидно, досягнути тут цим своїм „цар всесвітній“, „цар волі“, що й його в кайдани убрали, в муку, в каторгу віддали, найвищого ступнювання своєї ідеї. Вона 1850. р. наїшла ще такий вислів у поемі „Якби ви знали паничі“:

... Хвали нікому,
А кров та сльози та хула,
Хула всьому! Ні, ні! Нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди проклинали...

Коли ж іще возьмемо на увагу ці слова з „Неофітів“:

Що він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той син єдиний
Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм? І за що
Його святого мордували, во узи кували,
І главу його чесную терном увінчали,
І вивели з злодіями на Голгофу-гору
І повісили між ними? Защо?...
Чи не за те, що й ми тепер — сам себе питаю —

Отакими злодіями тюрми начиняєм,
Як і син оцей Марії? —

та ще і те:

Тоді вже сходилa зоря
Над Вифлєємом: правди слово,
Святої правди і любови
Зоря всесвітня зійшла...

та ще знаємо поетову тезу:

Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи —

коли ще до того прирівняємо слова з поеми „Марія“:

І навчає неповідинне:
Як в світі жить, людей любить,
За правду статъ, за правду згинуть,
Без правди горе.
Божії глаголи,
Святу правду на землі
І прорікали й розп'ялись
За воленьку, святу волю! —

то приходимо до переконання, що „цар всесвітній, цар волі“ мусить означати як не самого Христа, що й його кати вже немов наново в кайдани закували та на Сибір у каторгу заслали, то персоніфікацію самої всесвітньої ідеї правди й волі або самого духа „истини“ або — це, може найбільш правдоподібно — персоніфікацію духа України з його найвищим ідеалом і непогамованою жадою волі, за яку він усе боровся (Полуботок!), яких у Сибірі в кайдани забили. Не когось там незнаного чи менше знаного, а самого царя всесвітнього, царя волі кати в кайдани убрали, в Сибір на каторгу заслали, штемпом увінчали! Страшний образ, у якому кульмінує панування катів на цій землі. Такий страшний, що люті муки поета досягають самого вершка, і мороз і без того холодний розум будить — до якогось чину. Що так, а не інакше поет це собі уявляв, ясно з того, що він цей образ, очевидячки, протиставить образу царя Росії, що він його зараз-таки виводить нам перед очі як ката всесвітнього царя волі. До такого розуміння стосуються дуже добре і слова „в муці, в каторзі — не прссить, не плаче, не стогне.... Раз добром налите серце звик не прохолоне“.

Хоч тепер „цар всесвітній, цар волі“ катами забитий у кайдалах у Сибірі, то поет вірить у його перемогу, в перемогу виконаних ним дітей, його дум догляданих, смілих. Поет, що також є вірним і смілим апостолом правди й волі, молить його як друга, як брата не заховати їх у серці, а розсипати та розкидати, щоб зійшли, росли, й вийшли з них люди — власне люди в Шевченковому розумінні як контраст, з одного боку, до рабів, з другого боку, до змій, що він їх кругом себе бачить. Поет кріпко вірить

у перемогу духа правди й волі, і тим „зійдуть і ростимуть, і вийдуть з них люди“ хоче він дати ясний вираз тій своїй вірі. Ті люди виростуть. Бо від того, що поет тут бачить, аж мороз по тілі йде, і вже не душу, не серце, а холодний розум будить, щоб розум не дрімав, а думав та дав цьому раду.

*

З таким образом у душі поет летить далі. бачить місто із стома церквами та муштру москалів у Москві, а далі на багнішій знов місто, цебто Петербург, що над ним хмарою чорніє туман тяжкий. Це місто без краю, але не має він виразного характеру: „чи то турецький, чи то німецький, а може те, що й московський“. Тут саме смеркалося, і нараз „огонь — огнем кругом запалало“. Усі закричали „ура, ура, урааа! Це „парад. Сам изволят севодня гуляти“. Поет наткнувся зараз-таки на землячка з цинковими гудзиками та має з ним таку характеристичну розмову:

— „Де ти здесь узялся?“ —

— З У к р а ї н и! — „Так як же ти й говоришь не вмеєш По здешнему?“ — Ба ні, кажу, говорить я вмію, Та н е х о ч у! — „Екой чужак! Я всі входи знаю; Я тут с л у ж у: коли хочеш, в дворец попытаюсь Ввести тебе. Только, знаєш, ми, брат, просвіщенни, Не покупись поттінкою“. — Цур тобі, мерзенний Каламарю!

Так при першій стрічі з земляками-перевертнями поет таврує їх підлість та нікчемність. Притім зазначає виразно своє національне „я“ („Говорить я вмію та не хочу!“) і окремішність України від Московщини („З України!“).

Поет пропхався таки в царські палати й показує той „рай“, який він там бачить: »золотом облиті блюдолизи, цар сердигії, цариця небога мов опеньок засушений..., за папани папства, панства у сріблі та златі мов кабані годовані, аж потіють та товпляться, щоб то ближче стати коло „самих“, може, вдарять або дулю дати благоволять, хоч мапеньку, хоч півдулі, аби тільки під самую пикю. І всі у ряд поставали ніби безязыкі, ані телень... Цар і цариця довгенько вдвох похажали мов сичі надуті та щось нішком розмовляли „об отечестві“, здається, та нових петлицях та об мунитрах ще новіших. А потім цариця сіла мовчки на дзиглику. Тоді цар підходить до найстаршого та в пику його як затопить! Облизався неборака та меншого в пузо, аж загуло. А той собі ще меншого, а менший малого, а той дрібних. А дрібнота уже за порогом як кипеться по улицях тай давай місити недобитків православних, а її голосити та верещать, та як ревнуть: Гуля пап батюшка, гуля! Урі, ура, ураа!«

Так поет домальовує з їдким сарказмом, у дуже драстичній, дуже яскравій спосіб образ того нелюдського, неморального, нікчемного соціального та правного деспотично-кріпацького ладу в Росії та показує самоволію та деспотизм царів як джерело всього лиха.

Бо деспотизм царів родить самоволю, брутальність панів супроти нижчих від себе, а підлість, нікчемність та лакейство супроти вищих від себе. А недобитки православні до всього того ще й голосять, верещать та ревуть „ура, ура, урааа“ та, стогнучи, за батьошку Господа благають! От вам цей рай!

Драстичність малюнку потрібна, дуже потрібна, щоб як-найбільш наглядно об'явити духа правди про самі основи того ладу та про сам корінь усього лиха, показати у правдивім, не штучнім освітленні той рай, якого досягнути кожний із братії так дуже собі бажає. Це ж, приглядаючися з етичного становища, дійсне некло, а не „бажаний рай“!

При оглядинах гóрода вказує знов поет іще спеціально в формі співу та голосіння духа самого Полуботка та самих козаків, щоб іще глибше вражіння викликати, на сам корінь подолати У к р а ї н и, на її катів, розпінателів та людодів Петра й Катерину, згадує з історії України, що цей цар проклятий, неситий, гаспид лукавий тут болота засипав благородними кістками козаків, поставив столицю на їх трупах катованих і в темній темниці Полуботка, вольного гетьмана, голодом замучив у кайданах, що цей змій, людод, лютий кат проклятий загнав козаків голих і голодних у сніг на чужину та порізав із шкур їх собі багряницю, пошив жилами твердими й заклав цю столицю. Від того аж страшно поєтові стало.

Щоб іще немов доповнити образ усеї гнилої моралі того „раю“, згадує ще поет убогих працю, муштру москалів та заспані дівчата, що їх „посилала мати на цілу ніч працювати, на хліб заробляти“, згадує і братію, що „сипнула у сенат писати та підписувать та драти і з батька і з брата“, та викинчує цей образ ще такими словами про землячків:

А між ними і землячки де-де поглядають,
По-московськи так і чешуть, сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер і кисни в чорнилі.
Пявки, пявки! Може, батько останню корову
Жидам продав, поки вивчив московської мови!...
Україно, Україно! Оце твої діти,
Твої квіти молодії — чорнилом політі,
Московською блекотою в німецьких петлицях
Замучені!... Плач, Вкраїно, бездітна вдовице!

Ці слова доповняють прощання поста з землею та безталанною вдовицею Україною, поставлене на початку сну. Вони з ним в'яжуться як початок і копець у одну цілість і немов ряби обіймають, обхоплюють змальований постом образ катування У к р а ї н и м о с к о в с ь к и м и ц а р я м и.

Щоб свою koncepcію геть до-чиста виконати, пост вважає за потрібне освідомити нас іще тільки з одною правдою, якої ми досі не могли прийняти до своєї душі, бо не бачили її ані не знали.

і тому уявляли собі її зовсім фальшиво. Що це по своїй істоті цар-деспот, сама та найвища істота, що кермує цим світом? І поет заходить інше раз у царські палати, бачить там старшину пузату, що понадувалася як индики і на двері косо поглядає. Двері одчинились, і з них неначе з берлоги ведмідь виліз, ледви-ледви переносить ноги, одутий, аж посинів. похмілля його мучило. „Як крикне на самих пузатих — всі пузаті до одного в землю провалились: він вилупив баньки з лоба — і всі затрусились, що остались. Мов скажений на менших гукає — і ті в землю. Він до дрібних — і ті пропадають. Він до челяді сунеться — і челядь пропала, до москалів — і москалі тільки застоїнали, пішли в землю...“.

Так виглядає цар, такий він, коли урядує: одутий, аж посинілий з похмілля, кричить, лупає очима, гукає мов скажений. Отак урядує, так удержує він державний апарат у руху — тільки лютим страхом, тільки своєю лютою ведмежою натурою. А всі від найвищих урядовців аж до найнижчих трусяться зо страху, піби безязикі, ані телень, у землю провалюються, зникають зперед лютих очей та тільки стогнуть, вважаючи за велике щастя, коли нічого гіршого їм не сталося. На самоті ж цар голову понурив, десь ділася його ведмежа натура, і він такий чудний мов кошеня. Своєю істотою і цар така сама Адамова дитина, як і кождий инший чоловік, зовсім не такий страшний, як ведмідь, і бояться його та в ярмі його падають тільки люди з рабською душею.

От і увесь сон, от і той дух правди, що його поет бажав розкрити так, щоб земляки немов на власні очі його побачили, пізнали й до свого серця прийняли.

З цілого циклю політичних поем, що їх Тарас Шевченко написав з приводу своїх поїздки на Україну в р. 1843—1846⁴⁾, де поет із усіх боків розб'яв питання теперішньої недолі-несволі України, хто її завинив, як Україна може з неї визволитися, як я це, аналізуючи поодинокі поеми, вже нераз мав нагоду показати, поема „Сон“ безперечно найбільш політична, бо в ній поет змалював не тільки тодішній суспільно-політичний та державно-правний лад на Україні та посередньо і в Росії взагалі, але головню й державно-правне становище України супроти Росії.

Устами козаків, що їх благородними кістками засипані бо-лота над Невною, що з їх шкур та твердих жил пошита царська багрянниця; устами вольного гетьмана козацького, замученого голо-дом у кайданах, та своїми власними устами поет проклинає лютих катів, людодів песитих, змиїв, розпинателів і мучителів України, царів московських.

⁴⁾ Добру назагал студію про ці поеми видав Ом. Цісик, Коломия 1925; про саму ж поему „Сон“ маєм окрему студію Івана Копача, „Зоря“, 1895.

Щоб повалити той лад, повалити царизм і деспотизм, діти України мусять на ворога стати.

Тепер Україна ще безталанна вдовиця. Земляки-п'явки її відцурались, так що вона бездітна. Але треба смілі думи визвольні скрізь розкидати, треба молоде покоління виховувати так, щоб вийшли з нього люди, готові на ворога стати та визволити свою неньку Україну з московських кайданів.

Московський ведміль не такий страшний, як загально здається.

Поет кріпко вірить, що не дозго вже на цім світі катам панувати.

*

Концепція поеми „Сон“, як бачимо, чисто політична, у своїй цілості та подробицях проста, аж надто твереза, логічно зовсім ясна. Убрати цю концепцію в такі поетичні образи, щоб вони своєю живою правдою, своєю щирістю діткнули кожного до живого, схопили кожного за серце, потрясли та потермосили сумління, збудили розум із дрімоти, казали йому думати, міг тільки такий мистець постичного слова, як Шевченко. Він її провів знаменно, убрав її в чудову поетичну форму, велике мистецтво якої виявляється власне також ще в ритмічній будові поеми, високопатетичній кольористій дикції, підбитій, де треба, їдкою іронією та сарказмом.

Диспозиція поеми така:

1. міркування нібито на загальні, більш індивідуальні етичні теми,
2. нелюдські наслідки панування катів та вибрики деспотично-кріпацького ладу на Україні,
3. заковання катями-царями духа волі в кайдани її заслання його в Сибір на каторгу,
4. лютий царизм як корінь усього лиха,
5. проклин України своїм розпинателям,
6. не лякатися ведмеда, а на ворога стати, бо „якби не похилилися раби, то не стояло б над Невою оцих осквернених палат, була б сестра і був би брат“ — так пояснює поет цю свою думку трохи пізніше.

Ця диспозиція наскрізь ясна і прозора. У всім поет слідить за духом правди, він його бачить неначе живого, він його пізнає до глибини та розкриває наяві, щоб і земляки його побачили, пізнали та прийняли до свого серця.

Вихідна точка для всього — це надмірна любов до неньки України й люті муки душевні поста за її brutальне поневолення як наслідок панування катів на Україні, це щира порада з ненькою Україною, як годувати діток, щоб на ворога стали. Коли ж поет у найбільш рішучий спосіб поборює царизм із його мілітаризмом, бюрократизмом, поневоленою казённою церквою, потоптанням усіх засад живої правди Господньої, з каторгою для всесвітнього духа волі, то й це діється зі становища України. Не якоїсь там етно-

графічної України, а України як самостійної державно-правної одиниці. Для поета Україна як окрема державно-правна індивідуальність завжди була, є й мусить бути. Україна тут виступає як безталанна вдова-небога, цебто така, що не має свого власного господаря, бо її вольного тетьмана цар голодом замучив у кайданах. але вона знов матиме свого господаря, як сонце встане, і України малі діти на ворога стануть. Поет вірить у їх перемогу.

*

Така ідея, й таке її перекладення зародились і вирости в душі поета на тлі самого життя України в сучасності і в минулому. Поема „Сон“ це наскрізь дитина українського генія. Таке розуміння поеми — це вислід найдокладнішої аналізу. Розбираючи її слово до слова, досліджуючи правдиве їх значіння й логічний зв'язок висловлених ними думок між собою, беручи на увагу всю ідеологію Шевченка, що найшла вислів власне в його політичних поемах, дійшли ми до такого, а не иншого її розуміння, дійшли ми до переконання, що це є очевидне фальшування правди. коли хто ще в 1927. р. вчить, що „козацька давнина України, що малував її поет в романтичному захопленні, зблідла в очах його“, та що „на цій поемі Шевченковій із повною силою позначився вплив уславленої тоді й добре відомої нашому поетові поеми Міцкевича „Dziady“ (харківське вид., 1927, ст. 138). Ніяк не може мені поміститися в голові, щоб така наскрізь національна поема, як „Сон“, така її концепція, таке перекладення тої концепції не зародились самі зі себе в душі найбільшого українського патріота Тараса Шевченка, а мусіли йому бути подиктовані або хочби підказані аж Міцкевичем. Таку думку я вважаю за зовсім виключену. й її рішуче відкидаю, бо вона не має найменшої підстави. Для неї в найліпшому разі маю лише одне пояснення: зовсім легковажне трактування поеми та непогамоване бажання блиснути якоюсь сенсаційною ракетою свого власного духа. Вже *Богдан Лепкий*, добрий знавець не тільки Шевченка, але й Міцкевича, поставився рішуче проти такої думки¹⁾ (повне видання творів Т. Шевченка, I, ст. 65). Українській науці, коли вона має заслуговувати на таке ім'я, треба було погляд Лепкого хоч перевірити, а не ігнорувати та безпідставні здогади далі торочити.

З того самого джерела ливуть і інші більші або менші непорозуміння поеми „Сон“ нашими інтерпретами, за які вина зовсім не спадає на Шевченка. Нехай же вони перевірять свої погляди з викладеним тут моїм поглядом, головню ж такн зі словами, думками й цілим світоглядом самого Шевченка. В усіх нас позитивно бути одне шире бажання — розкрити нарізті правдивий зміст поетичного мистецтва великого українського генія Тараса Шевченка. щоб не було сорому перед собою й перед світом, коли доведеться нам святкувати вже дуже близький столітній ювілей появи його „Кобзаря“.

¹⁾ Таку думку проводять: О. Колесса, Шевченко і Міцкевич, Львів, 1894, ст. 64—92; Франко, „Зоря“, 1891, ст. 89.

Ще деякі подробиці.

Нав'язуючи до останніх слів, я вважаю за потрібне спинитися ще на деяких подробицях. Числа в заголовках означають рядки поеми.

125

„А я полечу високо-високо за синії хмари“.— Поет захопився так дуже природною красою України, що немов не розуміє, „чого душа його убогая сумує та плаче“. Тут поет неначе роздвоюється на дві окремі істоти: фізичну й душевну, які далі ведуть навіть діалог між собою, щоб цим немов конкретніше домалювати контраст між природною (фізичною) красою України та її преноганим душевно-етичним станом. Душа поета в тій країні, новітній красою, у тім „раю“, чує людський плач, людський сміх, бачить сльози і горе, освідомляє поета з наслідками великого морального занепаду за панування катів на Україні й їх деспотично-кріпацького лавопорядку. „Глянь, подивися!“ — каже душа поетові й кожному, хто має душу, а сама летить „за синії хмари“, бо „немає там кари, там сміху людського і плачу не чує“. летить у сфері живої правди Господньої, щоб показати зовсім инший — божий лад.

135

„Бо його (війська) бач трохи“. Цей думки не треба й не можна докінчувати так, як *Сімович* думає („Кобзар“, ст. 117, пом. 5): „бо його, бач, трохи бояться“. Тут поет підіймає свій голос проти переможного мілітаризму в Росії, послуговуючись їдкою іронією, яка лежить у тім, що „єдиного сина, єдину дитину, єдину надію — вдови — в військо оддають“, так, якби без того єдиного сина військо було за мало, і воно без того єдиного вдовиного сина ніяк обійтися не могло, хоч усі знають, що від військо в Росії аж кишить, та що від нього ніхто не втече.

156 — 173

„Душе моя убогая, лишенько з тобою“ — виривається з уст поета, приголомшенного до краю об'явленою правдою-отрутою, що пливе „у тім раю, що він його покидає“. „Унемося отрутою, в кризі ляжемо спати“ — поет із душею, щоб охолонути від того некла. А тимчасом „пошлем думу аж до Бога, його розплати, чи довго ще на цім світі катом панувати“, бо все те некло, вся та отрута є наслідком панування катів. Поет і душа посилають думу до Бога тільки з цим запитом, але посилають її й на те, щоб „лю всьому небу орду розпустила“. Та дума — не концентрована люта мука поета, бо всі лиха, всі зла своїми тяжкими руками її повивали. Такій своїй думі призначив поет завдання по всьому небу орду розпустити. *Сімович* (ор. cit., ст. 118, пом. 3) а за ним *Цісик* (ор. cit., ст. 127.), розуміють слова орда так: „Дума Шевченка цілу орду лих занесе перед Бога, розпустить по цілому небу“, цебто як дуже велику скількість, як от, н. пр., у Шев-

ченка „за молодю козаки ордою“. Але ж бо із зв'язку з наступним „нехай чорніє, червоніє, полум'ям повіє, нехай знову рига змиї, трупом землю криє“, де небо, а не орда („всі лиха, всі зла“) виступає активно, для мене зовсім ясно, що „розпустити орду“ не може означати розпустити по всьому небу тільки „всі лиха, всі зла“, а мусить мати значіння спонукати небо до зазначеної вже вище активної чинності. Маючи перед очима, що орда при своїх нападах завжди зчиняла страшний крик (згадаймо образ у поемі *Причинна*: „Гала с, зик. орда мов ріже“), думаю, що поет своїм думі з її товариством („всі лиха, всі зла“) тим своїм образним виразом „орду розпустити“ наказав по всьому небу зчинити крик, зойк, бити на гвалт, щоб таким чином зворушити небо та викликати бажане знищення гріховного ладу на землі. „Всі лиха, всі зла“, коли б їх дума розпустила по всьому небу, самі собою того б не здіяли. Крім того, нема в тексті ніякої підстави, щоб слово „орду“ конечно треба доповнити тільки додатком „всіх лих, всіх зол“. Виразу „орду розпустити“ ужив поет тут абсолютно, без ніякого додатку, очевидно, в люданому мною вище значінні.

31—32, 150—155, 231—233

Наші інтерпрети (*Конач, Сімович, Цісик* і ин.) добачають у словах Шевченка „Бо немає Господа на небі“ або „Чи Бог бачить ізза хмари наші сльози, горе? — Може, й бачить, та помага, як і оті горні...“ або „А може ще й він (Вседержитель) не добачає“ — „саркастичний закид зашедебання обов'язку, що його Бог узяв на себе“, „саркастичний докір Богові“, „насмішливу замітку на Бога, що він не стоїть на сторожі правди на землі“, т. зн. трохи не атеїзм поета, бо нібито Шевченко каже „нема правди, то нема й Бога, бо ж він повинен би змінити цей несправедливий суспільний устрій на рай на землі“ і т. п. Не знаю, чим та як вони свою теорію про обов'язок Бога „змінити несправедливий суспільний лад на рай на землі“ можуть підперти. Але назагал правильно розуміти такі поетичні місця можна тільки, маючи завжди на оці наскрізь релігійні засади душі Шевченка в цілому його житті, в усій його творчості, як я це показав у моїм викладі про Шевченкові поеми „*Варнак*“, „*Марина*“, „*Між скалами неначе злодій*“, „*Якби тобі довелося*“, „*Як би ви знали, панччі*“ (ст. 128—135). Тут треба ще вказати на працю *Д. Чижевського „Ševčenko und Dawid Strauss“* (Zeitschrift f. slav. Philologie, VIII, 1931) та його „*Нариси з історії філософії на Україні*“ (Прага, 1931).

З такої основної думки про найглибшу релігійність Шевченка треба і при інтерпретації всіх тих місць виходити, де взиває поет Бога. Треба завжди порозуміти добре правдивий зміст дикції поета, а не понад усе радіти, що ось-ось може таки вдасться зробити з Шевченка безбожника. Притім треба тямити й те, що така, а не инша дикція Шевченка в усіх таких разях це відгомін стилю старозавітніх пророків, рішуче не безбожників, коли їх твори

ввійшли в склад Письма Святого. Нагадаймо собі тільки „*Псалми Давидові*“... Не завадить ще згадати й те, що з щиро релігійної душі українського народу в його недолі нераз вириваються слова подібні до „вскую мя еси оставил?“; але це не може бути доказом його безбожності. Так можуть судити хіба тільки фарисеї. Шевченко ж, як ніхто інший, говорить з душі народу й його мовою.

Так і тут. Цинічна заява братії „Нехай, каже, може так і треба“ викликає в поета таку велику огиду, що він, повторюючи слова „так і треба“ — чи приймати це повторення як їдку іронію, чи як питання, це однаково — кидає братії на голову свою найбільшу зневагу до неї за те, що в неї „немає Господа на небі“, що в неї нема Бога в серці, що вона не має сумління, що вона гірш худоби. Що в реченні „Бо немає Господа на небі“ треба собі конечно доповнити „у в а с“, ясно з того, що воно починається прислівником „б о“, отже навіязується до попередньої цинічної заяви братії, та що зараз за цим поет каже „а в и...“. Таким чином „Бо немає Господа на небі“ це зовсім не значить заперечення Шевченком Бога, а навпаки — поет вимагає від усіх, щоб визнавали Бога, мали Бога в серці, мали сумління та жили по-божому.

В діалогі поета з своєю душею (ряд. 116—157) питається поет, відповідно до звичайного пересічного світогляду народнього („іzza хмари“!), в своїй наївності душі: „Чи Бог бачить іzza хмари наші сльози, горе?“ — Душа відповідає поетові: „Може й бачить“, але душа таке питання, очевидно, уважає за наївне, бо для душі річ ясна, що Бог не є начальником поліції, щоб, побачивши на землі непорядок, зараз наказав зробити лад. Бог Шевченка це — Господь Бог живої правди, „карать і милувать не буде, ми не раби його, ми люди“. Люди, коли вони не раби, а люди, коли вони всею душею віддані живій Господній правді, повинні й можуть самі собі допомогти. — На те поет: „Душе моя убогая, лишенько з тобою!“, бо поет знає, що таких людей на Україні ще нема. Отже вони (поет і його душа) рішаються

1. післати („пошлем“) „дум у аж до Бога його розпитати, чи довго ще на цім світі катам панувати“,

2. післати дум у, щоб „до всьому небу орду розпустила“ і тим спричинила знищення всього богопротивного ладу на Україні.

Це й виконує дум а поета в усіх його творах. Отже й тут нема зневаги Бога, а навпаки — глибока релігійність.

Те саме треба сказати і про третє місце, де „Вседержитель може не добачає“, „за що“ люди забиті в кайдани в каторзі мучаться. При тім не треба спускати з очей, що поет бажав представити каторгу як акт найбільш дикої царської самоволі (не правди-справедливості!), та щоб цього досягнути, послуговується звичайною в українського народу в таких разях фразою „Бог його знає“ для виразу, що ніхто того не знає, та, щоб ще ступити до дикості самоволі, додає, що, може, й він того не добачає. Бо що правда-справедливість у силі вдіяти супроти такої самоволі царя, що са-

мого царя всесвітнього, царя волі в кайдани закував? — У цім лежить сарказм на дикість самоволі, а не саркастичний докір Богові. Міркуймо ще, що тут поет ужив слова „Вседержитель“ не даремно, а з розмислом, бо йому від царської самоволі, очевидячки, мерехтіло перед очима „самодержець“!

Отак, думаю, ми розбили марну втіху всім тим, що раді б попад усе зробити з Шевченка безбожника. З невмілості розумно читати Шевченкові поезії виходить іще й та тяжка помилка, що зовсім не добачають величезної різниці, яку робить Шевченко між Богом живої правди й византийським Саваофом, що його царі взяли зовсім у свої руки, поставили на свою службу, зробили помічником „третього отдѣленія“ („сам Бог у нас“ — „Кавказ“). Урядовий орган його, православна церква в Росії з „правительствующим синодом“ не дбає за науку й поширення живої правди Господньої, в ній перед рознятим на хресті Сином Божим бють „неутомимі поклони за кражу, за війну, за кров; щоб братню кров пролити, просять...“ („Кавказ“); вона не добачає знущаль, кривд, заподіяних катами („Неофіти“, Пролог, VII, VIII), не добачає лиха в деспотично-кріпацькому правопорядку, не підіймає свого голосу в обороні Господньої правди. Не диво, що наслідком цього викривилися погляди навіть на самого Бога, і православні християни уявляють собі його недобрим сторожем правди божої, та що православний народ зневірився в саму правду, любов і навіть у самого Бога. Це правда, що Шевченко завжди завзято воює проти дійсного викривлювання науки Христової самою такою православною церквою в Росії („Все брехня: попи, царі!“). Але це не дає ще нікому найменшої підстави вважати Шевченка за безбожника. Ідентифікувати боротьбу з „казьонним богом“ із боротьбою з правдивим Богом ніяк не можна. Бо й це безперечна правда, що Шевченко ціле своє життя як воїн Христа навчав: „молітесь Богові одному. молітесь правді на землі“, „молітесь, братія. молітесь за брата лютого“, від усіх вимагав „людей любить, за правду статъ. за правду згинуть“, та що і сам Христос відзивався до противників своєї науки: „Горе вам. учителі архиєрії!“ То тільки царі, щоб їх самих народи вважали всемогутими самодержцями, забили Христа, його науку й церкву християнську в свої кайдани.

302

„Ми, брат, п р о с в е щ е н н и“. Значіння слова „просвещення“ на тому місці виходить ясно із „де покупісь полтіпкою“, особливо коли порівняти з цим таке місце з поеми „Кавказ“:

Ви ще темні,
Святим хрестом не просвіщені.
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай і прямо в рай,
Хоть і рідню всю забери!

От у якому значінні вживали слово „просвещення“!

„Уже на що золотом облиті блюдолизни!“ Сімович розуміє „на що“ як „через край, занадто“ (ор. сіт., ст. 121, пом. 12). Цісик як „уже й не казати, як облиті були золотом“ (ор. сіт., ст. 134, пом.) Гонач як „не-аби-що“ („Зоря“, 1894, ст. 398). Але із зв'язку з попереднім „Так от де рай!“ та з усім, що потім сказано, виходить ясно, що „на що“ має тут своє зовсім звичайне значіння: „Уже на що золотом облиті блюдолизни“, як не на те, щоб кожний, хто на таке чудо згляне, мав вражіння, що саме тут рай, де навіть блюдолизни золотом облиті, коли ще до того й „сам“ виступає й „богиня“, й „за панами панство, панство у сріблі та златі“...

309—352

Гонач, покликаючись на Драгоманова, говорить про „пересадну карикатурність“ сцени в палаті царській, про налімірно карикатурну сатиру та про „тривіальність, так що читачеві з смаком естетичним се противне“ („Зоря“, ст. 397). Цісик обмежує це до карикатури цариці. Воно то так, коли брати річ поверховно. Коли ж ми матимемо перед очима, що в поета в його поемі кількома паворотами повертається мотив „рай“ (ряд 34: „Та якогось раю на цім світі бажаєте“... Немає! Немає! — 128: „Он глянь, у тім раю, що ти покидаєш, латану свитину з каліки здіймають...“ — 176: „А тимчасом пошукаю на край світа раю“ — 309: „Так от де рай!“), і він на останньому місці має саме на умі довести до абсурду загальний погляд „братії“ про якийсь рай на цім світі в царських палатах („Немає! Немає!“), то він мусять сцену „параду“, сцену в царських палатах малюючи на чорному тлі, мусять, бажаючи показати „братії“ духа истини і в царських палатах, представити його так, щоб вони його як-найліпше з усіх боків у освітленні з становища правди й етики правдивому, а не крізь лакейсько-патріотичні окуляри побачили, пізнали й до свого серця прийняли, бо саме про той рай панують між „братією“ найбільш фальшиві погляди. І ми бачимо в тім раю царя серед того. Передусім тернить від того царця, його „жіночка небога“, нещасна. Вона від того „мов оленюк засушений“, до всього хибі тільки „хита головою“ та, очевидно, не по своїй волі „скаже бадьориться“, бо так мусять. Вони походжають мов „сичі надуті“. Цей вигляд царя, а особливо цариці до „раю“ зовсім не стосується, і поет не втерпів, щоб не натаврувати підлу підлесливість „тунюрлих віршомазів“, що ту „жіночку небогу“ представляють за богиню.

Ми бачимо „за панами панство, панство у сріблі та златі“, що „аж потіють та товпляться, щоб то ближче стати коло самих: може, вдарять або дулю дати благоволять, хоч маненьку, хоч півдулі, аби тільки під самую пику“. Усі „ліби безязикі, апі телеп“

Бачимо, що „цар підходить до найстаршого та в пику його як затопить! Облизався небожарка“. Бачимо, що та люті, самоволя та насила царська передається від шабля до шабля аж до

„недобитків православних“, які за все те батюшку ще й величають та, стогнучи, за батюшку Господа благають. Справедливо кінчить поет цей образ „раю“ в царських палатах і образ „параду“ незвичайно характеристичними словами: „Сміх і сльози“! Чи, може, в цій незвичайно живій образі є яка неправда? — Про царів це аж занадто відомо, які вони. Їх мистецтво панування найшло в мистецтві Шевченка монументальний вираз. Аж надто добре та загально знає „мистецтво“ військової та цивільної бюрократії (панів у сріблі та златі) служити цареві та „отечеству“, щоб хто-небудь міг заперечити, що її образ у Шевченка не вірний, не правдивий. Воно і в інших більш або менш деспотичних монархіях таке бувало. Тому не карикатуру, а знаменитий, вірний, правдивий та зовсім реальний малюнок, виконаний, що правда, яскравими фарбами і з великим розмахом, бачимо тут у Шевченка — і царської дикої самоволі та лютої насилі, і підлоти, нікчемних, марних амбіцій, самоволі й насилі „панства“, та наренті безглуздя „недобитків православних“ — щоб і в нас викликати сміх, виписнути з очей сльози.

Вдивляючись уважно в цей малюнок, не можу надивуватися великому вмінню Шевченка кількома рисками цілу деспотичну систему так плястично схопити та так живо помистецьки змодельовати, щоб вона, ця система — а не її малюнок! — і в людей із естетичним смаком наренті зробилася з етичного боку такою гидючою, якою вона в дійсності є, щоб від неї всі люди з обридою відвернулися і проти неї стали. Це й мав поет на умі, і по тому треба його судити, чи досягнув він того, чи ні.

Думаю, що зовсім досягнув, дав нам справді мистецький малюнок до самого коріння наскрізь гнилої державної системи, безперечно причинився до того, що вона повалилася.

1933

ЧОМУ НАЗИВАЄМО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ҐЕНІЄМ УКРАЇНИ.

Не хочеться вірити, що вже тому незабаром 100 років, як появилася „Кобзар“. Цілі покоління минулися, а Тарас Шевченко як до них, так усе ще й до нас немов живий промовляє, його слово, як пічче іпше, наше серце запалює й заґріває, український народ найнезнішою рукою веде на шляху до його мети, до повного розвитку всіх його фізичних, духовних і моральних сил у своїй, вивольненій із тяжкої неволі, вольній, від нікого незалежній, самостійній Україні, веде до його щастя на цьому світі.

Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,
І ми читая оживаєм
І чуєм Бога в небесах!

Так завжди було, так є й досі. Читаючи поезії Шевченка, ми справді оживаєм і чуєм Бога в небесах.

Як бувало, він іще й тепер єдиний уміє „серце вбоге хоч тихим словом розважати“.

А душу треба розважати,
Бо їй так хочеться, так просить
Хоч слова тихого...

Як бувало, він усе іще й тепер єдиний уміє душею відчутти аж до дна гіркий біль народній, єдиний уміє висловити все горе наболілої народньої душі, висловити так, що від його щирого слова стає нам легше на серці, що воно стає цілющим ліком на глибокі тілесні й душевні рани й муки народні, до яких народ уже немов звик, і які терпеливо, заціпивши зуби, зносить як щось неминуче.

Як бувало, він іще й тепер духову й етичну культуру народу посуває все далі наперед, він, як ніхто инший, є все ще єдиним непереможним речником правопорядку, основаного на волі, оправедливості і правді, на християнській етиці, на людському правосудді; він іще й тепер будить громаду з отупіння й немов снує її, щоб або йому противилася, або визнала його ідеї за правдиві й їх поклала в основу свого думання, свого діяння в щоденному житті.

В тім то лежить і сам корінь ґеніяльності, що ґеній при найліпшій волі зовсім не находити можливості пристосуватися до

буденної ідеології людського загалу, що він не тільки сміло розкриває всі логічні й моральні хиби тої буденної ідеології, але з нечуваною й невиданою силою виступає проти всього того, що загаль уважає зовсім нормальним, зрозумілим, ба й конечно потрібним. виступає проти признаного загалом ладу, виступає сам один, не зважаючи на ніщо й радше йдучи на муки і смерть, ніж щоб покинути свій шлях, виступає з такою смілою метою той лад повалити. що цим силує всіх. не тільки перевірити поняття, що добре, що зле, що гарне, що погане, що справедливе, що несправедливе, але і старатися завести новий лад, новий правопорядок.

Таким генієм українського народу є безперечно Тарас Шевченко. Він ніколи не міг погодитися з кріпацьким ладом і доти з ним воював своїм могутнім словом, доки панщина всім не остогидла і кріпосного права не скасовано. Він завзято боровся проти царизму й підкопав його основи так, що й царизм уже завалився. Він своїм патхненним словом немилосердно громив казьянність, поліційність і византійську облуду православної російської церкви та незгідність її практик із правдивою християнською наукою. і ми є свідками явища, що церква стає виключно тільки на службу божого слова, як він того жадає. Він перший і єдиний проклинає пламенним словом нещасну злуку України з Московщиною й кидає гасло повної державно-політичної волі й самостійности України, і небагато часу минуло, як Україна на світовому пожарищі й собі кинулася в вогонь, щоб викопати його заповіт і вражою злою кров'ю волю окрошити.

Отак із стихійною силою на наших очах родиться той новий світ, що його вимріяв Тарас Шевченко вже тоді, коли ще нікому про нього й не снилося, коли давній лад, повну спорохнявілість і струтпішілість якого бачив ясно один тільки Тарас Шевченко, ще всі уважали незмінними. по дідах і батьках одіиченими святоцями. Родиться новий світ, правда, у страшних болях і судорогах, і тому навіть не диво, що ще й тепер

Кругом несправда і неволя,
Народ замучений мовчить...

що не раз, нехай уже, може, тільки на короткий час

Розбійники людоді правду поборолі...
що ще раз

Кати знушаються над нами...

А над дітьми козацькими поганці панують...
що

Що день Плати розпинають.
Морозять, шкварять на вогні...

що саме ще тепер

Нема сімї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,

Щоб не заплакати ходили,
Не катувалися в тюрмі....
Мій краю прекрасний, розкішний, багатий,
Хто тебе не нищив!

Безперечно це все лихо, але що ж діяти? —

На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись.

Але те, що „поганці діють у нас на Україні“, і ще гірше — воно
все мимутье, воно не вічне. І Шевченко, коли співав

Ой, Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий,
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови. Ще понесеш, друже,
Червоний ти синє, та не напоїв... —

він дуже добре, як бачимо, знав, що це „потече багато, багато, ба-
гато“ ворожої крови, доки „козак оживе“, доки „прокинеться
доля“, доки „оживуть гетьмани в золотім жучані“, доки „в степах
України блисне булава“.... Воля не дається сама нікому. Її треба
вражою злою кров'ю окрошити. Не журімся, хто це зробить. І Шев-
ченків Ярема гнувся, бо не знав,

Не знав сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить...

Так і багато з нас того ще не знає... А прийде слушний час, і ин-
шим таким сіромахам, як Ярема, виростуть крила, і вони неба
достануть, коли полетять.

І виростуть вони колись
Христові війни святії...
Стратеги божії воспріянуть,
І тьми і тисячі поганих
Перед святими побіжать!

Треба лише такої глибокої віри, такої безмежної любови, такої
певної надії, треба такого незломного завзяття, як їх мав Тарас
Шевченко.

Багато з нас інше й тепер себе дурить, що й без того може бути
добро на цьому світі. Марні надії.

Бє де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.
На що ж себе таки дурить?

Яке це добро без волі, ми тепер аж надто бачимо. Тому всі наші
духові, моральні й фізичні сили повинні ми зєднати на те, щоб
добути Україні волю.

А поки те буде,
Любітєся, брати мої, Україну любіте!
І за неї безталанну Господа моліте!

І Тарас Шевченко не тільки любив безталанну Україну, але і щиро за неї молився. Між багатьома його молитвами згадаймо особливо ту його молитву, яку вкладає в уста благочинному. Вона кінчиться многоважними словами:

Не плачте, братія: за нас —
І душі праведних і сила
Архистратига Михаїла!
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!

І ми повинні молитися. Як на те Шевченко лишив нам свою молитву, бо він знав, що ми її ще потребуватимемо. Це 43. псалом Давидів, який він переклав:

Боже, нашими ушима чули Твою славу.
І діди нам розказують про давні криваві
Тії літа, як рукою твердою овоєю
Розв'язав Ти наші руки і покрив землю
Трупи ворожі. І силу Твою восхвалили
Твої люди і в покої, в добрі одпочили,
Славя Господа. А пині покрив-еси знову
Срамотою свої люди, і вороги нові
Розкрадають як овець пас і жеруть...
Без плати

І без ціни оддав-еси ворогам проклятим;
Покинув нас на сміх людям, в паругу сусідам,

Покинув нас яко в притчу нерозумним людям.
І кивають, сміючися, на нас головами;
І всякий день перед нами стид наш перед нами,
Окрадені, замучені в путах уміраєм...
Не молимося чужим богам, а Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас вражої паруги!
Поборов Ти першу силу, побори і другу,
Ще лютішу. Встань же, Боже, вскую будеш спати,
Од сліз наших одвертатись, скорби забувати?
Смирилася душа наша, тяжко жить в оковах!
Встань же, Боже, поможи нам, встань на ката знову!

Отак молимся, молимся щиро всі, але й рук не закладаймо.

Роботящим рукам,
Роботящим умам —
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждять,
І посіяне жать
Роботящим рукам!

Так гелій українського народу визначає нам усім наше завдання, коли ми не хочемо бути на сміх людям, в паругу сусідам. Тепер ми знаємо, що нас тяжко жде праця, до якої мусимо всі

запрягтися, та що одна-одинісінька може бути мета цієї праці — воля України.

Були й є між нами „премудрі“, що це инакше розуміють. Від них чули ми, що як Україна не буде сяка або така, то волі України їм зовсім не треба. Чи маємо тому дивуватися?

Ні. Чому?

Бо ті наші „премудрі“ навчилися такої премудрости „у чужому краю“, в них „немає пекла, ані раю, немає й Бога“, вони й „не знають, що вони таке“, і мудрость у них несвоя. Знав їх Шевченко за життя, знав добре, що такі премудрі ніколи не вигинуть. Нехай же й між нами немудримі й новітніми „премудримі“ буде також зовсім ясно. Скажім і ми їм словами Шевченка, що нас не одурять.

бо невчене око

Загляне їм в саму душу глибоко, глибоко.

Дознаються небожата, чия на вас шкура.

Тай за судять — і премудрих немудрі одурять!

І ми, визнаючи ідею Шевченкової вольної, від нікого незалежної, державно-політичної самостійної України, повинні відкинути й засудити всяку противну цій ідеї премудрість, від кого вона не виходила б, і всім цим „премудрим“ ще в додатку знов таки Шевченковими словами повинні сказати:

І на віки прокленетесь своїми синами!

Ми цим виконуватимемо заповіт Шевченка, що наказує нам:

Свою Україну любіть,
Любіть її. Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

ОБОВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ СУПРОТИ ШЕВЧЕНКА.

На провесні 1861. р. дня 10. березня Шевченко замикає очі на віки. Лишив заповіт, написаний іще 25. грудня 1845. р. в Переяславі (цікаво: якраз у Переяславі!).

Як виконали українці цей заповіт? По волі Тараса поховали його — на могилі серед стени широкого на Україні милій. Поховати вміють українці. А далі? Не згадуємо про виконання політичного заповіту: „Вставайте, кайдани порвіте“. А звернімся до того, щоб кількома словами з'ясувати, що зробили українці зі спадщиною свого великого, свого єдиного генія.

І тут показуються страшні, прямо непростимі недостатки. Це найкраще бачимо на тім формальнім, шабляновім виконанні бажання Тараса: „Не забудьте помянути незлим тихим словом“. Поминають українці, хоч не в сімї великій, в сімї вольній, новій, — але поминають. Правда, часом так, що Шевченка пічогісінько нам на таких помилках не нагадує, але поминають звичайно так, що з промов — обов'язково „святочних“, — із рефератів, із деклямацій Шевченкових поезій видко, що промовець, чи референт, чи хоч би декламатор не прочитав навіть усіх поезій, не то всіх творів Шевченка, не розуміє його творчості, підсுவє йому думки, яких у поета не було, яких Шевченко навіть цурався б, використовує поодинокі слова, гасла, фрази в якімсь інтересі, чи то партійнім, чи яким иннім, і т. п.

Я розумію, що цього годі оминати. Це доля всіх геніїв. Але в нас причина цього ще й та, що наука не сповнила досі свого обов'язку супроти Шевченка, не дала можності розуміти правильно, розуміти як-слід його поетичних творів, його життя, його думок, його світогляду, його туги, ідей і ідеалів, його значіння для українського народу та для його культури. Сумний це факт, але — факт.

Тому, думаю, крайня пора, щоб українська наука поставила собі за найперше своє завдання зовсім серйозно зайнятися Шевченком, бо тут іще так, як би нічого не зроблено.

Ми не маємо досі ані повного критичного видання творів Шевченка, а без цього з місця рушити не можна. Дотеперішні видавці поступали собі не раз прямо по-варварськи з його творами, змінювали текст до-вподоби. На це можна б навести досить багато прикладів. Це діється ще й тепер. Знані видання *Драгоманова*, *Огоновського*, *Франка*, *Романчука*, *Доманицького* не можуть нас задоволити. Доманицький найбільше ще напружувався коло кри-

ичного видання, багато прихилився до критики текстів, та все ж не раз поступав проти наукових засад і, на жаль, помер, не докінчивши свого діла. Найбільше досі видання „Повне видання творів Шевченка“ в 5 томах вийшло під редакцією *Богдана Лепкого*. Але й воно може служити зразком, як таке видання не повинно виглядати. Коректа неможлива. Воно й ненаукове в тому змислі, що з даною літературою предмету не старається як-слід розправитися. В біографії не використані навіть автобіографічні дані з самих у виданні наведених творів. Назвати б іще „народне видання“ *Василя Сімовича*, яке не має великих претенсій, але тим замітне, що уявляє собою спробу зробити Шевченкову творчість як-найширшим колам громадянства зрозумілою. Річ ясна, що ця перша спроба з різних причин не може нас задовольнити. Отже всі чекатимемо академічного видання Шевченкових творів, до якого взялась Академія Наук у Києві зараз після свого заснування. Аби тільки Академія виконала це діло собі й Кобзареві на славу!

Вимоги наші до такого видання, очевидно, великі. Ми хочемо, нарешті, мати з науковою точністю установлений правдивий текст поезій Шевченка з критичним апаратом. Нам треба мати також докладно зібрану його кореспонденцію, всю літературу про Шевченка з сумлінно поданим її змістом, наскільки наводиться там факти з біографії або такі факти, що служать до пояснення творів поета. Одне слово: ми мусимо, нарешті, мати звесь матеріял, як-найдокладніше зібраний, науково філологічною метою провірений і упорядкований, бо аж тоді можлива буде якась солідна наукова праця над творчістю Шевченка. Може, ми не дуже помиляємося, маючи враження, що харківське видання з 1927. р., яке зредували *І. Айзеншток* та *М. Плевако*, стоїть у якімось зв'язку з працями Академії, бо редактори дивляться на нього „як на першу спробу дати справжній, канонічний текст Шевченка“. Але далеко нам іще до цього, бо й самі редактори гадають, що їх видання тільки „ближче до канонічного, ніж попередні“.

Конечно потребуємо біографії Шевченка. Безперечно великі заслуги поклав *Котиський* своєю біографічною працею. *Лепкий* не подав властиво нічого нового. Але все це ще не біографія, все це може служити тільки матеріалом до такої біографії, як ми собі її уявляємо. Бо в цих біографіях не використано навіть автобіографічного матеріалу з творів Шевченка, в них мало фактів, далекі більше нікому непотрібної балаканини, навіть суперечної зі знаваними фактами. Нам потрібна така біографія, щоб із неї плило правильне розуміння Шевченкових творів, бо в такого лірика, як Шевченко, поезії є відблиском безпосередніх душевних зворушень, захоплень, і ми їх аж тоді добратим, зн. правильно розуміємо, коли знаємо сам корінь цих зворушень, цих захоплень, поривів із життя поета. Отже треба відшукати як-найбільше таких фактів із життя поета, які вляжуться

з його творами, звертаючи особливу увагу на те, коли, серед яких обставин, у якому середовищі заклонулася ця або та думка в поета, що наїшла вираз у його поезії. Недостаток такої біографії дуже некорисно відбивається на всяких дотеперішніх студіях над різними Шевченковими поемами, на критичних замітках до різних поем. Не виймаючи ані *Драгоманова*, ані *Франка*, найбільша хиба цих студій в те, що не в'яшено в них, як сам Шевченко розумів цю або ту свою поему, що він сам при тім думав, — бо це властиво повинно бути метою студій. Найчастіше бачимо, що не береться в них на увагу ані внутрішнього зв'язку одних Шевченкових поем із другими, не береться на увагу цілого напрямку Шевченкового думання, його ідеології, його праці. А все це тому, що не маємо доброї біографії Шевченка.

Хоч це річ трудна скласти таку біографію Шевченка, все ж таки ми мусимо як-найшвидше свій обов'язок сповнити. Тут найважливіша річ — добрий плян роботи, бо найліпше буде, як до цього візьметься більше дослідників, і як усі вони концентрично працюватимуть.

Передусім, думаю, треба ввесь автобіографічний матеріал із усіх Шевченкових творів (і з „Денника“ і з „Листування“), як-найсумлінніше зібрати, впорядкувати і скільки-мога в'яснити. Це дасться найлегше зробити, якщо розіб'ємо його на різні групи. Напр., в одній групі зберім усі автентичні відомости про загальну освіту Шевченка, його начитаність, його знання історії України, української літератури, культури, означім час і інші обставини таких його освітніх занять, покажім, як це все в його душі відклалося. У иншій групі стараймося зібрати докупи його життєві засади, його світогляд, напрям його думання. Далі покажім знову в одній групі, де Шевченко бував на Україні, коли, в кого, з ким, що бачив, що там чував, які пам'ятки старовини цікавили й захоплювали його на Україні. То знову зберім усе те докупи, що могло б в'яснити його становище до релігії, до Бога, до мистецтва: поезії, малювання, музики, театру. В окремій групі згуртуймо всі дані про середовище його розвитку, його приятелів. Цікава буде група, де викажемо його погляди на суспільні класи, на панів, селян-кріпаків, козаків, або на народности: москалів, поляків, жидів, німців, українців. Не менше цікава була б група, де ми запізналися б із його оцінками людей, творів мистецтва. Визбираймо ще в иншій групі всі ті дані, які освітлюють його становище до держави, війська, державного ладу. Покажім у окремій групі позитивні й негативні типи в його творах і т. д.

Цей матеріал треба б опісля доповнити знов-таки автентичними відомостями чи то з усяких споминів, чи инших джерел історичних, побутових і т. п.

Окремо треба б ще старатися з'ясувати собі скільки-мога ясний і повний етичний, культурний і політичний образ доби.

Так повстали б передусім гарні, по-філологічному опрацьовані, на автентичних свідоцтвах (із використанням літератури предмету) оперті наукові монографії, в яких головний натиск покладений був би на факти, які сьак чи так захоплювали душу Шевченка, й які можуть кинути яскраве світло на його творчість загалом і на поодинокі твори зосібна.

Ця повна збірка фактів стала б описля підставою до одностайної, повної такої біографії Шевченка, яка дала б нам ключ до найліпшого розуміння його поезій, його життя, його ідей і змагань.

Так повинні ми, нарешті, розпочати дійсну наукову працю про Шевченка.

Аж як матимемо повне критичне видання Шевченкових творів і добру його біографію, тоді розкриється широке поле наукової праці: мова, постична форма, наукова синтеза в усіх ділянках його творчости.

Та ж це факт безперечний, що Шевченко спричинив у нас революцію голов, серця, революцію етичну, політичну, соціальну, духову. Тим більший тяжить на нас обов'язок розлущити ідейний підклад, ідейну основу цієї революції, виказати велич думок, оригінальних ідей Шевченкових. Це дасться досягнути тільки дуже уважною аналізою його творчости аж до самого ядра.

Нелегке це завдання. Про Плятона й Канта є вже цілі бібліотеки літератури, яка має за мету розкрити тайни духа цих геніїв, а як рідко, каже *Масарик*, можна про когось сказати, що він порозумів їх творчість.

Та ми мусимо докласти всіх сил, щоб таке повне зрозуміння Шевченкової творчости зробити можливим.

ІДЕЇ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТІ.

Хто з нас чув в собі силу сказати, чим був і чим є та й іще буде для нас Шевченко? Чи значіння його для українського народу може вже вичерпалося?

Ні, ніколи воно не вичерпається, бо в його творах зложені слова вічної правди, неминущої краси, найглибшої доброти. Вони самі від себе все обновлюються, будять усе наново нові думки, будять нове життя. Вони мають таку чарівну силу, що до глибини потрясають, зворушують душу, сумління земляків, що мов вогнем палять-печуть навіть закам'яніле серце й таким чином усе наново спричиняють цілковитий пережоріт у думанні, розумінні й діянні людей. Оце ж то й є та велика сила правдивого мистецтва, що воно розбирає чоловіка геть до шпінку й кістки, каже думати, розуміти, почувати біль, терпіння, втіху й радість, плакати, любити, ненавидіти й нарешті діяти. Хто з нас не зазнав цієї чарівної сили поезії Шевченка на собі самім? Хто ж це може словами виразити? — Це дається хіба серцем відчутти!

Оттакого то пророка, мученика за правду, волю і славу України дав нам у ХІХ. в. хлібороб-кріпак на доказ, які величезні моральні й культурні сили та скарби криються в широких масах українського народу. Цінити ті скарби треба тим більше, коли зважимо, що не в силі було їх знівечити навіть кріпацтво, це „пекло на цім світі“, це глибоке море всякого безправства, всякого зіснуття, всякої неморальності й дикого звірства, диких і лютих знущань сирітського над помічним, як усі ці образи розкрив нам перед очима сам таки Шевченко.

Ой, бо справді кріпацтво було найстрашнішою болячкою України, яку їй завдала нова її протекторка Москва. Народ повернено дійсно в невольника в найгіршому того слова значінні, а моральні наслідки неволі маси народу показалися страшні. Бо неволя народу потягає за собою загальну неволю, також неволю й тих, що ніби-то панують над народом. Не лиш у кріпака, але й у його пана зарівно душа раба. Оце ж бо й є страшне прокляття неволі — та гієрархія рабів над рабами, рабів, що панують над закріпощеним народом, самі не хочуть робити, не можуть робити, бо ближнього мають за машину, бо для праці мають тільки відразу, погорду.

Тому то й вольна колись Україна зі своїм вольним козацтвом. вольні ще в XVIII. в. державні організації українського народу, Гетьманщина й Запорозька Січ, попали були в такий стан. який вірно змалював Шевченко в „Посланій“ і в „Сні“, де й панів українські представлені підлим рабами, педолюдками.

На ґрунті неволі і кривди, там, де „людей запрягають в тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають“, там, де продають або у карти програють людей“, де „правдою, де людською кров'ю торгують“, де „кати знущаються“ над людьми. де „люд навислий — це до панів сказано — скаженів“, нічого доброго вирости не може.

Де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи!

Часи, в котрих хліборобсько-кріпацька дитина Тарас прийшла на світ божий, в котрих Тарас розвивався і працював, були просто страшні. Вже за царя Олександра I. абсолютизм по певдлому поході Наполеона знатно скріпився, але по придуманому повстанні декабристів 1825. р. заламувала в Росії, як каже *Герцен*, чума реакційна, брутальність, безглуздість, цинізм і провокаційну пелюдськість якої годі словами схарактеризувати. Досить сказати, що найсвітліша голова тодішньої Росії, *Белінський*, правління за царя *Николая I.* називає падуванням шайки злодіїв і розбишак.

І в таких часах не побоявся Тарас Шевченко виступити з завзятим жаганням для народу волі, екопомічної, соціальної й політичної волі. Правда, страшно діткнула його за це тяжка царська рука, та на тлі якогось звірства тим яскравіше заясніло світло його генія, і не притмили ані тропки того світла такі велетні й лицарі духа й мистецтва, як Гоголь, Тургенєв і ин., якими пишається сучасна російська література.

Завдання поета розумів Тарас Шевченко не як забавку, щоб собі чи людям тугу розганяти, не як примху розніжнепої або зденервованої душі, що сама не знає, що з нудьги почати. а так поважно, так глибоко, так наскрізь благородно й ідейно. як і між найбільшими поетами світової слави мало хто другий. Шевченко кладе поста нарівні з пророками, яких „Господь, любя своїх дітей“, посилав на землю людям. „свою любов благовістить. святому розуму учить“, учить, „як в світі жити“, „благовістить любов і правду і добро, добро найкращеє на світі то — братолюбіє“. Він хоче бути пророком своєму безталанному народові.

Ціле своє життя посвятив Тарас безнастанній боротьбі за правду й волю, скрізь за неї вступався й за неї терпів.

Проти катів, тиранів, розпинателів народніх, проти панів і полупанків пускає він гострі громи-стріли за кривду людську. за кривду-недолю України. Та не з ненависти до них, а з найщирішої любови до людей, і до них таки самих, щоб і вони стали людьми.

Він навчає нас

Путями добрими ходить,

Святого Господа (т. зн. правду) любить

І брата милувати —

І всякому добро творить;

він наказує нам „за правду стати“, а навіть „за правду згинуть“, він лишив нам заповіт порвати кайдани неволі.

Любов, правду й волю поклав він у основу нашого й індивідуального й колективного життя народного. Це ті етичні сили, що дадуть нам осягнути найвищий щабель досконалості й культури, що принесуть „мир і радість на землю людям“.

Поезія Шевченка натхнена найглибшою, найніжнішою етикою. Вона не лише будить моральні пориви, сталять і гартує душу й волю, вона підіймає душу все вище, все вище, аж ген у найвищу височінь до правди-истини, до Бога. Серед гнилизни страшного морального зіснуття в Росії, серед біснуватого урядового обскурантизму того часу, тоді, як

заснула Вкраїна,

Буряном укрилась, цвіллю зацвіла,

В калюжі, в болоті серце погноїла

І в душло холодне гадюк напустила. —

Тарас Шевченко стає апостолом, пророком нового життя й новим, нечуваним досі словом, що мов „ножі обоюдні розпанахують погане, гниле серце трудне й виціджують сукровату“, вливає в серця земляків „живої, козацької тої крові, чистої, святої“, рве „кайдани лихої ночі“, що ними „оковано вільний розум“, будить братів до нового життя.

Етичний напрям поезії Шевченка має свій підклад не лиш у здоровім етичнім почуванні хліборобської душі. — з Шевченком українська література перестає бути забавкою панів-аристократів! — а також в філософії і в поезії всіх європейських народів того часу. По французькій революції, що вибухла внаслідок духового перевороту в XVIII. в. і зрушила підвалини давнього політичного й соціального ладу, а відтак по реставрації монархії — всі передові люди кинулись шукати принципів нового лішого життя, бажали розпізнати зміст життя і всіх його стосунків, бажали додуматися до такого ладу, який був би добрий і зовсім безпечний. А що політична діяльність була тоді неможлива, то всі думки, вся духовна праця повернулася на ділянку внутрішнього життя людини. Чуття набирає особливий сили, сильний й ліризм стає ознакою часу. Людина й її стосунок до людей, до громадських організацій, до світа — це предмет і філософії й поезії, котра, зі свого боку, в тих часах є просто філософією.

Серед моральної калюжі, в якій тоді бродили в Росії, а особливо на Україні, виривають у душі Шевченка, в душі людини, що почувала в собі покликання до великого діла, самі собою

й зовсім зрозуміло, а внаслідок особливих обставин України жи-
віше й яскравіше навіть, ніж у російських письменників, перед-
усім усякі етичні й соціальні питання життя. Він
малює, аналізує, розбирає критично життя на Україні й усякі
його стосунки, запускає зонду в суспільні рани як-найглибше,
навязує до того всього свої найтонші рефлексії, дає можливість
побачити всю погань цього життя мов у дзеркалі, каже людям
здрігнувшись всею душею на вид образу своїх власних поганих діл,
свої власної чорної душі. А вже ж доля жіноча найшла
в нім свого найбільшого речника.

Виринали вони в душі Тараса з найбільшою силою підчас
треох подорожей по Україні в роках від 1843—1845, які, не вва-
жаючи на гучні, величаві прийняття в українського панства, зро-
били на Тараса як-найсумніше враження. В листах до Кухаренка
з р. 1843—44. сказано ось що: „Був я уторік на Україні, був у Ме-
жигорського Спаса і на Хортиці, скрізь був і все плакав.
Сплюндрували нашу Україну катової віри ні-
мота з москалями — бодай вони перекажілися... там чорт
ма людей, німці прокляті, біли нічого... там окрім плачу
нічого не почую“.

Кріпацтво зі всіма своїми звірствами, а окрім того загальна
національна й соціально-моральна темнота панів, брак усякого
зрозуміння для потреб краю й народу, сліпе малювання чужини,
брак усякої самостійної, розумної думки і праці, а притім без-
межна зарозумілість і великопанське самодурство, чому всьому
Тарас по 14 роках, як не був у рідному краю, мав тепер нагоду
зблизька придивитися, все те — напувало його душу на баях,
забавах і гулянках гіркою отрутою. І він нераз, як каже княжна
Варвара Репніна, „згорнув крила і серцем унаві на землю всею
свою вагою“. Княжну Варвару, цього його „ангела хранителя“,
його „сестру“, його сумління, смутило те, що Тарас западто при-
ставав собі в „мочимордами“, та що вона не раз, а часто бачила
його таким, яким не бажала б бачити ніколи. Одне з поезій Та-
расові з тих часів показують як-найвиразніше, що причина цьому
й тому лежала в тім, що він бачив, і що чув на Україні. А бачив
і чув він таке, що

як би розказать
Про якогонебудь одного маїната
Історію правду, то перелякать
Саме б пекло можна, а Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать!

Враження з тих подорожей по Україні доводили Тараса до
найбільшої розпущеності, вислів якої находимо ми в усіх поемах Шев-
ченка, написаних у роках 1843—1846.

Маючи це перед очима, щойно порозуміємо докладно, що
значить його думка:

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить

Мов дитя голодне? Серце моє трудне!
Чого ти бажавш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни моє серце, на віки засни
Невкрите, розбите! А люд навісний
Нехай скаженіє!... Закрий, серце, очі!

Не неписьменному людові, а панам навісним Тарас це в очі каже, що вони скаженіють!

В такім настрою перейшли три літа, літа найсумніших спостережень, найпоганіших досвідів із людьми,

Що серце збиралось
З ними жити, їх любити,

з людьми, що їх як-найдосадніше характеризують слова Шевченка:

Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змій.

Не власна недоля є причиною його горювання, а те, що

й малої дитини
Я не бачу щасливої.
Все плаче, все гине!
І рад би я сховатися,
Але де, не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають!

Ось правдиве пояснення для того стану, який князні Варварі так дуже не подобався. Бо не байдужий був Шевченко, так як пани українські, що його самого так радо приймали та гостили, на людське горе. Думи прокляті про це горе, про горе-недолю України ніколи його не покидають.

За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці. може, й Бог не бачить.
Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах, байдуже...

Оце ж то його найгірше болить, що люди мов оглухли, па все байдужі, хиляться в кайданах, кохають синів, щоб їх продати в різниці москалеві, і службу катові України уважають за патріотизм; а щоб „за честь, славу, за братерство, за волю країни“ стати та ще так поступити, як зробив із Андрієм його батько в „Тарасі Бульбі“ або Гонта зі своїми синами в „Гайдамаках“, нема кому. Ось чому Тарас сумує та плаче!

Одначе гаряча любов Тараса до людини й до України не дала йому віддатися розпущі, песимізму. Вона понихає його до діла. Всю силу душі вкладає він у те, щоб із моральної калюжі підняти людей, щоб визволити Україну з кайданів лихої ночі.

Тому він рішається йти далі за власним голосом із „Тризни“:

Не пропою вам песни новой
О славе родины моей,
Сложите вы псалом суровый
Про беззакония людей...

і починає складати псалми суворі про злочинства людей, один суворіший над другим, як „Сон“, „Іван Гус“, „Великий Лох“, „Суботів“, „Кавказ“, „Посланіє“, „Холодний Яр“, „Псалми Давидові“ і т. д. і т. д. Тут поезія Тарасова доторкається із становища етики найбільш болючих ран суспільних і політичних на Україні, вона стає політичною, заступає трибуну парламентарну. І це зовсім зрозуміло.

Етичні питання й засади є не лише справою поодинокі людини, а витвором суспільности, громадянства, справою важною для всіх людей, тимто вони є zarazом питаннями політики.

У своїх суворих псалмах стає Шевченко обличителем катів, тиранів і людодів, підніжків Москви й варшавського сміття, українських нанів-первертнів, недолюдків, павок і всіх кривдників. У цих його поезіях дзвенить одна струна, струна безмежної скорботи й найжурливішого сумування над долею України й її причинами. Це zarazом люте обвинувачення всіх, що спричинили долю-неволю України. Кожне слово — це криваві, пекучі слізи за чоловіка, а заокруглена їх цілість — це найгарячіше бажання Україні й її дітям безталанним волі, сили і слави. З непохитною вірою у свій нарід, із кріпкою надією, що „встане правда, встане воля“, лунає готос Шевченка — „борітеся, поборете“! В цих поемах виявився найпиріший український патріотизм Шевченка, палає найгарячіша, але не сліпа любов до рідного краю, палає вогнем любови до людини взагалі, в цих поемах найвища людяність, найблагородніша альтруїстична етика найшла в Тарасові свого Богом патхненого речника.

На самому дні душі цього найбільшого на цілому світі — безперечно пари йому тут нема — обличителя всіх кривдників. „обличителя жестоких людей неситих“, „алмазом добрим, дорогим сіяє“ любов не лиш до покривджених, але й до самих таки кривдників. Він, великий наш біблієць, із Христової науки ясно й недвозначно витягнув такий висновок, щоб „за ката лютого молитися“, і щоб боротися з ним „не огнем і мечем“, а „правдою і любовю“. Це той тон, що ще в молодечих його літах глибоко запав у його душу, коли він учився біблії та „списував Сковороду“, це продовження філософії нашого таки питомого філософа Сково-

роди. Далеко раніше, ніж мудрець із Ясної Поляни, великий Толстой, висказав Тарас і таку думку, що коли б між людьми запанували „любов і святий розум“, і люди поступали б згідно з наукою своїх „кротких пророків“, то не треба б на них ані „кайдалів кувати, ані тюрми мурувати, не треба б було і царя“.

Зовсім зрозуміла річ, що аналіза етичних питань і засад веде також просто до релігійного питання, бо ж мораль це дуже важний елемент релігії, а становище урядової російської церкви просто провокувало до того Шевченка. Це показує нам велику душу Шевченка знов із іншого боку.

Шевченко наскрізь релігійний, він — деїст. Однак його релігійність не є догматична, не спутана ніякими путами, не скована ніякими догмами, компромісовими установами, а жива, стихійна, як саме життя. Він ні в чім не йде на компроміси, а знає лише один етичний закон правдивої релігії, який прикладає до всіх людських діл, закон безмежної любови, закон абсолютної, чистої, живої правди-истини і правди-справедливості. Любов і правда це його Бог, якому одному він поклоняється, уважаючи все інше — брехнею.

Тимто не диво, що Шевченко не раз тоном старозавітного Мойсея й інших старозавітних пророків із Богом дуже гостро розправляється. Та не з правдивим Богом веде він війну, не проти Христа підіймає Шевченко бунт, а проти сфальшованого, лицемірного християнства, що сталося посміховищем науки Христової, проти урядової російської церкви, проти тої церкви, що „рай у найми оддає“, що наказує бити „поклони за кражу, за війну, за кров“, проти византийства, проти „византийського Саваофа“, проти таких етичних засад, які драстично виразив Шевченко словами „дери, дери та дай і прямо в рай“, проти таких християн, що, „бючи поклони“, з братами діють те, „чого і звір не зробить дикий“. проти таких просвічених християн, що „землі бють поклони, за хрести ховаються од сатани, а просять зтиха християнам то чуми, то лиха, то всякого безголовя“... За таку етику Христос не розпинався на хресті, той Христос, що перед ним Шевченко бє поклони! Ту ж урядову російську церкву поборювали й передові люди Москвищини, як великий критик Бєлінський і ині.

Самої патхненної проповіді засад нового життя, оснований на засаді найширшого демократизму, волі, правди і братерства, без холопа і без пана, тої нової релігії, що, згідно з глибокою вірою Шевченка, має принести „мир і радість на землю людям“, було за мало. Треба було підперти її живими прикладами, щоб тим збудити віру, піддержати надію, що „встане правда, встане воля“. викликати залал до святого діла. А що дійсність таких прикладів не давала, Шевченко сягнув за ними, зовсім у дусі романтики, того незвичайно бурного літературного напрямку його часів, — у давні славні часи України.

І виводить Шевченко перед очі земляків чудові живі образи з історії України, з історії козаччини, як то „славні

запорожці вміли панувати“, як козаки на байдаках великим Дніпром до Туркині їхали в гості, „не кишені трусить“, а „із турецької неволі братів визволяти, славу добувати“, як між ними панувала правдива рівність і братерство, як боролись вони за віру й волю з ляхами, різалися з ордами, як скородили списками московські ребра; розкриває високі могили, тих „свідків слави дідовщини“, що всі „начинені нашим благородним трупом, начинені туго“, показує, як бувало „козаки усю мізерію одлавали своїй Україні небозі“, згадує „праведних гетьманів“, і з важкого болю стискається йому серце, що все те минулося, що все те в поганих, пікчемних унуків пішло навіть у непамять. Вони ж самі „сидять собі у запітку“, „панам жито сіють“, „носять косу в росу“, „гнуться мовчки“, „а над дітьми козацькими поганці панують....“.

Однак і темні сторони української історії дуже добре добачав Шевченко, нічого не затаював, нічого не прикрашував, до всього відпосився критично, „славних, незабутих Брутів і Коклєсів“ показував він також в правдивому світлі землякам.

Оцими порівнюваннями своєї сучасності з давньою бувальщиною Шевченко перший у нас на Україні будить і загострює історичний змисл, той важкий добуток нових часів, часів гуманізму й вольподумства XVIII в., якого змислу перше зовсім не було, а який стає великою підмогою науки й поступу взагалі.

Із того ж таки кореня ідеї гуманізму виростає буйно ідея націоналізму, що знов-таки першого в нас Шевченка захоплює всею силою й наводить у ній свого найшляхотнішого речника, що з найгарячішою любов'ю до України —

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
За неї душу погублю!

— до українського народу, української мови, звичаїв, обичаїв і всього того, що історично склалося в українську націю, що становить свій, питомий, український світогляд, уміє сполучити не менше гарячу любов до інших націй, навіть і до таких, що з ними Україна цілими віками боролась, і до людства взагалі. Ні крихіточки в ньому того шовінізму, того месіянізму, яким саме визначаються передові тодішні люди між москалями, поляками й ин. Усі народи обіймає Тарас своєю любов'ю. Його ідеал дуже добре характеризує бажання,

Щоб усі слав'яни стали
Добрими братами
І синами сонця правди.

Та не тільки всі слав'яни, а геть усі люди!

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюб'є пошли! —

молиться Шевченко.

Оттак то, маючи перед очима образ вольної України, уявляє вже собі Шевченко вищі політично-суспільні організації у збратанні всіх слов'ян, а далі у збратанні всього людства.

Своїми історичними поемами запалив Шевченко почуття національне, привів до свідомости земляків те, що було оповито густою мрякою; глибоким своїм чуттям відчув те, що билось у серці мільйонів народу, а не находило вислову; схопив змісл історії України й визначив українському народові ясну мету.

Лише правдивий геній народу вміє „невченим оком“ заглянути в саму душу народу, заглянути так глибоко-глибоко, що перед ним не укріється ніяка тайна, а висловити все, що там побачить, так ясно, так усім зрозуміло, що кожний пізнає в цім неначе свої власні, найщиріші думки, з якими досі нібито чомусь ховався перед світом; виразити так широко, так живо, так по-мистєцьки, такими чудовими образами, взятими із наскрізь народнього світогляду, а так сильно, різько, часом знову з такою їдкою іронією, що від кожного слова стрепенється душа й закамянїле людське серце тане, як віск від вогню.

А в яку стрійпу, пишну, щиронародню форму вміє Тарас убрати свою мову! Кожний витає в ній своє, рідне, а гарне-гарне — що не надивився, не наслухався! Музика тай годі, своя рідна музика, своя рідна пісня народня, й коломийка в різних своїх ритмах, і козачок, і колядка, й весільна, і обжинкова. і кожна, кожна музикальна форма, яку лише дєнебудь віками придумав український нарід. Ось тимто Шевченко, як ніхто инший, національний український кобзар.

Та не лише тим самим.

У світових питаннях етики, політики, релігії, філософії, в питаннях про основи нового життя, нового ладу, які займати в його насах найперших людей і цілого світа, Шевченко серед найрізніших філософічних течій і напрямків умів зберегти свою самостійність, не дав себе ніяким великим авторитетом збити зпантелику, не йшов насліпо за „сучасними огнями“, не ніс „з чужого поля великих слів велику силу“. Усе те, що безперечно було йому відоме з надзвичайно живої усної й письменної дискусії в цих справах — він же дуже добре знав Белінського, Герцена, Герценового „Колокола“ діставши в руки, цілував, відомі були йому не лише западниці й їх науки, але й теорії славянофілів і т. д. — усе те вмів він пропустити крізь призму свого духа, умів він у горнилі своєї душі перетопити рідним, наскрізь українським світоглядом у свою рідну, питому українську систему. „Не копіруй, а всматривайся“ — було його гаслом не лише для малярства, але і для всього знання й життя. Чого він навчає, що проповідує, то не „по німецькому показу“, щоб „ніхто не второпав“, а так, щоб „неложними устами сказати правду“, свою правду. Де не глянеш, у Шевченка мудрість своя, бо він учився так, як треба. Свої, українському народові рідні ідеї, свої питомі форми вносить Шевченко у світову скарбницю культури.

У своїх твердих переконаннях він ніколи не захитався, ніколи „перед гординою ката не покланявся“, ніколи з тодішнім ладом не погодився, як, н. пр., Белінський, Гоголь і т. п. („та не продамся нікому, в найми не паймуся!“). Як гранітна скала непохитний, незломний, зовсім у собі гармонійний характер Тараса: наскрізь релігійний вольнодумець, найширший демократ, що кожного часу готов „за правду статъ, за правду згинуть“, найшляхотніший альтруїст. Він наш апостол правди й науки не лише словами, але і своїм життям!

Сильний, величезний був його вплив.

Мов чародій збудив він із важкого сну великий 30-кілька мільйонний нарід, зєднав його до купи — не вважаючи на політичні кордони, приєднав його для великого культурного поступу, приневолив до культурної праці, вказав йому ціль цієї праці, вивів його як націю у світ, між люди.

Згадаймо хочби недавню ще минувшину зі всіма приналежностями кріпацтва, панщини, згадаймо гірку долю українського безталанного народу в тих часах, гірку долю заплаканої матері України, а огляньмося нині навкруги себе, то не лише самі сміло можемо сказати, а й цілий світ добре це знає, й добре вже чує, що

Трупи встали
І очі розкрили.

Український народ устав, устав без гомону, без крику і гвалту, без гуку гармат рве „кайдани лихої ночі“, якими оковано його розум, і своїми культурними здобутками-придбаннями звертає на себе очі всієї Європи, всього цивілізованого світа, стає між народами Європи важним культурним чинником. Це безперечно заслуга поезії Тараса Шевченка. І в цій лежить уже не лише національне, але і світове значіння його поезії.

Не яканебудь пропаганда зробила Шевченка в українському народі великим — самі глибокі ідеї творчості поста-пророка втворили широкий, майже релігійний культ Шевченка.

Неначе наш Дніпро широкий
Слова його лились, текли,
І в серце надали глибоко
І піби тим огнем пекли
Холодні душі. Полюбили
Пророка люди і молились
Йому і сльози, знай, лили.

Молились і будуть молитися. Нема ніякої сили на світі, щоб вирвати з серця любов народу до свого великого генія-пророка

Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.

10. березня, 1914.

ШЕВЧЕНКОВІ „ДУМИ“.

На першому місці Шевченкового „Кобзаря“ з р. 1840. стоїть поема без заголовку, що починається словами „Думи мої“, поема, як побачимо, найбільш характеристична не тільки для того збірничка поезій, але і для цілої поетичної творчості поета.

Пічним дослідом, як треба нам розуміти Шевченкове слово „думи, дума“.

Думи в Шевченка роєм вилітають („За думою дума розмвилітає“ — „Гоголю“), стають на папері сумними рядами („На що ж стали на папері сумними рядами“ — „Думи мої“), думи — це його діти, його квіти („Думи мої, думи мої, квіти мої діти“ — „Думи мої“), він їх кохає, доглядає, виростає („На що вас кохав я, на що доглядав“, „виростав вас, доглядав вас“ — „Думи мої“), він їх сіє, нехай ростуть („А поки що мої думи... сіятиму, нехай ростуть“ — „Кавказ“), він посилав їх на Україну („В Україну ідіть, діти, в нашу Україну“ — „Думи мої“), посилав аж до Бога („Пошлем думу аж до Бога, його розпитати, чи довго ще на сім овіті катам панувати“ — „Сон“), посилав на небо („Лети ж, моя думо... та по всьому небу орду розпусти“ — „Сон“), він їх перед людьми сповідає („І не знаю... і перед ким мої думи буду сповідати“ — „Три літа“), або сіє, нехай з вітром говорять, щоб вітер поніс їх до його друга („Мої думи сіятиму: нехай ростуть та з вітром говорять... Вітер тихий з України понесе з росою тії думи аж до тебе; братньою стьозою ти їх, друже, привітаєш, тихо прочитаєш, і могили, степи, гори і мене згадаєш“ — „Кавказ“), він має надію, що й ненька Україна їх привітає як свою дитину („Привітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумлих як свою дитину“ — „Думи мої“), так теж просить Шафарика: „Привітай же в своїй славі і мою убогу лепту-думу немудрую про чеха святого, великого мученика, про славного Гуса“ („Гус“), просить Щепкина, передаючи йому свою скорбну думу („Неофіти“): „І думу скорбную мою твоїй душі передаю. Привітай же благодущне мою сиротину“.

Але буває й таке, що поет не знає, де йому свої думи діти („Виростав вас, доглядав вас, де ж мені вас діти?“ — „Думи мої“), кому їх показати („Кому ж її покажу я, і хто тую мову привітає, угадає великеє слово?“ — „Гоголю“), до кого їм прихилитися („Думи мої, літа мої, тяжкії три літа! До кого ви прихилитесь, мої злії діти?“ — „Три літа“). Буває, що він думу тяжкую свою

німим стінам передає („І знову сльози виливаю і думу тяжкую мою німим стінам передаю“ — „Відьма“).

З усього виходить, що „думи“ в Шевченка це його поеми: і „Перебендя“, і „Тополя“, і „До Основ'яненка“, і „Іван Підкова“, і „Тарасова ніч“, і „Катерина“, але також „Іван Гус“, і „Кавказ“, і „Невольник“ („Оце і вся моя дума“), і „Відьма“, і „Неофіти“. І геть усе те, що він написав, усе — думи. І „Гайдамаки“ в Шевченка ніщо інше, як „дума“, бо про Григоровича, якому присвячує ту поему, каже: „Любить її думу правди, козацькую славу“. Менша поема, от як „На що мені чорні брови“, це в нього думка.

Шевченко, очевидно, розумів свої поеми так, що вони є поетичною реалізацією вислідів його глибокого роздумування над опостереженими явищами людського життя та над усякими зовнішніми і внутрішніми враженнями. Тому й назва — думи.

Це все треба зазначити передусім тому, що ми звикли розуміти під цим словом тільки історичну думу, в якій значіння й Шевченко цього слова уживає: „Весело подивиться на старого кобзаря... і весело слухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось“ („Гайдамаки“), або „І вдвох тихесенько заспівать ту думу сумную, днедавно, про лицаря того гетьмана“ („Хатина“).

Крім того, Шевченко, як ми вже бачили, поширив значіння цього слова не тільки на поетичні оповідання про події з сучасного собі життя, але й на всякі поетичні реалізації свого роздумування, на пісню („Наша дума, наша пісня не вмре, не загине! — „До Основ'яненка“), ба і на акт думання взагалі, на свої спомини, думки, ідеї, ідеали. Це ясно з такого місця в „Ми восени такі похжі“:

Благо тобі, як у хаті є з ким розмовляти,
Хоч дитина немовляща, і вона вгадає
Твої думи веселії, сам Бог розмовляє
Непорочними устами,

або з „Лічу в неволі“:

Гуляв би я понад Дніпром по веселих селах
Та співав би свої думи тихі, невеселі,

або з „Невольника“:

Думи мої молодії, понурії діти,
І ви мене покинули. Пустку натопити
Нема кому... Остався я, та не сиротою,
А з тобою молодю, раю мій, покою,
Моя зоре досвітняя, єдина я думо
Пречистая...

— — — — —
Згадаєш може, молодая, вилиту сльозами
Мою думу, і тихими, тихими речами
Проговориш: „я любила його на цім світі“...

або із „*Сну*“:

А де ж твої думи, рожеві квіти,
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому ж ти їх, друже, кому передав?
Чи може на віки в серці заховав?
Ой, не ховай, брате, розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і вийдуть з них люди.

Ще виразніше виступає таке значіння в „*Минули літа молодії*“:

Сиди один в холодній хаті:
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись. Нема,
А нікогисінько нема.
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє,
Морозом очі окує,
А думи гордії розвіє
Як ту сніжину по степу...
Сиди ж один собі в кутку,
Не жди весни, святої долі,
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить.
І думу вольную на волю
Не прийде випустить...

і в „*Марку Вовчку*“:

Моя ти зоренько святая.
Моя ти сило молодая,
Світи на мене, і огрій
І оживи моє побите,
Убоге серце, неукрите,
Голоднее! І оживу.
І думу вольную на волю
Із домовини воззову.
І думу вольную, о, доле,
— — — — —
Твою думу назову.

Таким чином, самою назвою своїх поетичних творів характеризує Шевченко свою поезію, свої думи як продукт глибокого думання, роздумування та передумування всього того, що як-найживіше займало його думки, його душу. Притім звичайно вирипали в його душі та гуртувались у мистецьку цілість найживіші поетичні образи, яким давав він вираз своїм незрівняним словом. Роздумування поета відбувалося власне самими образами.

*

Це значіння слова „д у м а“ в Шевченка мусимо мати перед очима, коли займаємося дослідом його поетичної творчості. Не все те, що він передумував, нашло поетичний образ у його думах. На багато своїх „дум“ він тільки пятає, деколи тільки одним словом, але і з тих пятаків ми бачимо ясно зміст і напрям його роздумування. Усе це дає нам ключ до скорбів його душі, розкриває всі її уявлення, всі основні почування, всі їх гармонійні сполучки, комплекси, з усього того вилущується його ясна ідеологія.

Щоб до неї діратися, треба ще лише показати, коло чого оберталися думки Шевченка, над чим він усе своє життя так глибоко думав, роздумував та передумував, щоб так пізнати саме джерело, з якого поплили всі його думи. Це для розуміння й характеристики поетичної творчості Шевченка річ незвичайно важна, це може показати нам у правдивому світлі всю оригінальність не тільки його думання, але й мистецького виразу та оформлення його дум. Розкрити це джерело вважаю конечно потрібним, бо не раз уже в інтерпретаціях поодиноких Шевченкових поем доводилось мені наткнутися на таке, що наші літературознавці, підходячи звичайно до Шевченкової поезії з усякими чужими теоріями поетичної творчості та з чужими ідеологіями, своїми „генезами“, „впливами“ та чужим освітленням багато зовсім ясних явищ оповили дуже тяжким туманом. У кожному поодинокому випадку я старався доказати неправильність їх погляду. Але тепер я ясно бачу, що всі ті хибні погляди мають один сільний корінь. Уважаю за потрібне це показати.

*

Наші літературознавці зовсім не добачали й не добачають того одного, що сам Шевченко з усею своєю щирістю нам виразно про свої думи каже вже на самому початку свого „Кобзаря“. Мушу на це звернути їх увагу. Не боюся того, що може дехто з них собі подумати: що міг Шевченко про це сказати, не знаючи всіх тих модерних теорій мистецтва, що ними вони вважали за потрібне перед нами почванитися. Бо про Шевченка говорив дехто з них навіть як про неуча. Я перекопаний, що він їх переконає.

Я не перечу, що для кожного літературознавця добра річ заізнатися з теоріями поетичного мистецтва чи то французького, чи англійського або скандинавського, чи московського, щоб і те знати, що де инде думають про поетичне мистецтво, але передусім треба нам дуже уважно прочитати поетичні твори самого таки Шевченка й дати собі відповідь на питання: чи є в якійнебудь тодішній чужій літературі такі поеми як „Тарасова ніч“, „Іван Підкова“, „До Основ'яненка“, „Катерина“ або „Перебендя“, що на них міг би був Шевченко взоруватися? Та відповідь мусить бути тільки негативна. А як так, то це зовсім оригінальні поеми. Навіть баллада „Тополя“ тільки й усього має спільного з іншими літературами, що є балладою, але й вона наскрізь оригінальна, широкоукраїнська баллада, як це вже *Ленкий* показав (він і про інші поеми „Кобзаря“ сказав багато влучного в І. т. повного видання

творів Т. Шевченка, стр. 26—36). Те саме мусимо сказати і про „Гайдамаки“ і про „Гамалію“ і про весь поетичний цикл „Три літа“ та про всі інші його поеми, бо вся поетична творчість Шевченка як-найглибше коріниться тільки в рідній землі України, в українським народі, в його душі. А „нема на світі України, немає другого Дніпра“! І ми на чужині нічого не найдемо такого, що нам пояснило б зовсім оригінальну Шевченкову поезію. Її повна оригінальність доказана цілком джерелом, із якого його думи поплили, з якого вони зродилися. Бо ось що каже про це сам Шевченко:

Думи мої, думи мої, лихо мені з вами.
На що стали на папері сумними рядами?...

— — — — —
Чом вас лихо не приспало як свою дитину?
Бо вас лихо на світ на сміх породило.
Поливали слюзи...

Це стоїть на самому чолі первісного „Кобзаря“, але це сказано разом про всі його думи.

Коли ж його думи є дитиною лиха, коли лихо їх на світ породило, то можемо повірити Шевченкові, що лихо йому з ними. Це показало й усе життя поета.

Ця думка про лихо як джерело його дум висказана ще виразніше в поемі „Сон“:

Лети ж, моя думо, моя люта муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкі руки
Тебе повивали...

Ці лиха, ці зла такі великі, що зроджені з них думи плачуть у його серці, давають, роздирають його („Одна давить серце, друга роздирає, а третя тихо-тихесенько плаче у самому серці“ — „Гоголю“), поет терпить люті муки, уважає їх страшною карою для себе, так що питається:

За що ж кара? За що мені муки?
Кому я що заподіяв? Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували, серце запалили
І галичі силу — думи розпустили?
За що, не знаю, а караюсь.
І тяжко караюсь!

Це не є ніякі фрази. Шевченко мав незвичайно чутливу душу, запальне серце, що дуже сильно реагували на кожне спостережене ним лихо. Він дивився на людий душею, і від того пекло йому на цім світі („А надто той, що дивиться на людей душею, — пекло йому на сім світі“ — „Думи мої“). Він знав добре, чиї то саме тяжкі руки його душу закували, серце запалили й таку силу чорних як галич дум розпустили. Бо дав у поемі „Сон“ ясну на це відповідь. Тому то й та могутня сила виразу його дум, бо в них

кинуть, клекотить, аж громом вибухає його живе, нічим непогамоване відчуття лиха.

Хоч людям із „раціоналістичним“, „реалістичним“, „практичним“ або, скажім, із більш цинічним способом думання таке відчуття лиха може видатися сентиментальним, ідеалістичним, наївним, романтичним, непрактичним або аж нереальним, то все ж ніхто не зможе його об'єктивної дійсності заперечити. А бажаючи розуміти Шевченкову поезію, кожний мусить добре відуматися в те, на який голос ціле життя була настроєна душа поета.

Яке ж то лихо так страшно мучить душу Шевченка? — Він сам виразно відрізняє двояке лихо. Одне те, що про нього каже:

А за лихо — та цур йому! — хто його не знає?

А надто той, що дивиться на людей душою.

Неклято йому на сім світі...

Це горе, лихо, недоля індивідуальна української людини, що всі його знають і розуміють, але Шевченко його за всіх найбільше відчував. Тому його добрі сльози „лилися з Катрусею в московській дорозі“, „молилися з козаками в турецькій певолі і Олсану... що день божий умивали“ („Три літа“). Його сльози-слова лилися над недолею сироти, матері, покритки, байстрят, наймички, кріпачки... За лихо велике відчував він таке людський плач, людський сміх, таку людську заздрість, що „чорпі бровенята люди заздрі не дають носити“, таку немилосердність, що „люди б сонпе заступили, якби мали силу, щоб сироті не світило, сльози не суспило“, таку нелюдську кривду, ніжчємність, підлість, облуду і всі ті вчинки, що противні християнській етиці. Доказ на це всі його твори. А всі ці лиха, це лиха української людини.

Він боровся з цим лихом, бо любив добро, бо бажав добра людям. „Добре жить тому, чия душа і дума добро навчилася любити“ („Буває иноді старий“). Цього бажав він у людей досягнути.

*

Друге лихо ще далеко більше, бо воно давить усіх однаково увесь народ, цілу країну, це спільне всім лихо народне, так що ніхто перед ним не втече. Воно всім уже так вілося аж до кости аж до крові, що нероз люди навіть невідомі того, від чого саме їм так эле, бо воно загальне. Шевченкова душа сама одна відразу спостерегла й як-найглибше відчула це лихо, і з того лиха родяться найважчі його думи, які його ніколи ні на хвилину не покидають, навіть уночі „катують його душу“.

Приходить ніч в смердячу хату,

Осядуть думи, розібють

Настократ серце і надію

І те, що вимовить не вмію...

І все на світі проженуть,

І сплять ніч: часи літами,

Віками глухо потечуть,
І я кривавими сльозами
Нераз постелю омочу....

Благаю Бога, щоб світало:
Мов волі, сонця, світу жду.

Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шанувати,
Щоб знав, що дурня всюди бють...

Як перед Богом сповідаюсь:
За правду на світі караюсь
І не клянусь долі, тільки Господа благаю:
Не дай, Боже, в чужім краю згинуть у неволі...

А може, лихо переплещу,
Води Дніпрової напюсю...

Боюся сам себе спитати,
Чи де коли оподіється, чи, може, вже з неба
Подивлюсь на Україну, подивлюсь на тебе.
А иноді так буває, що й сльози не стане, —
І благав би я о смерті, так тая Україна
І Дніпро крутоберегий і ти, друже, брате,
Не даєте мені Бога о смерті бламати.

Хоч у цій поемі „Козачковському“ бренть і особиста нотка. то поет застерігається проти того словами: „Не малодушіє в неволі вночі сльози точить“. Свої власні злидні він ховає перед людьми („Я їх заховаю, заховаю змию люту коло свого серця, щоб вороги не бачили, як лихо сміється... люди не побачуть, то й не засміються“ — „Думи мої“). Перед людьми його „серденько соловейком щебече та плаче“, думка ж „як той ворон літає та криче“ не про свої злидні, а над тяжким горем, недолею-неволею України, за Україну його сльози день і ніч так ллються, що не стає йому навіть слів, це горе висловити („Тільки сльози за Україну, а слова немає“ — *Думи мої*“).

І та думка про недолю-неволю України безнастанно давить і роздирає його серце, мучить, катує його душу тим більше, що тільки він сам-один на всю Україну, а, зрештою ніхто того не бачить, що нема Січі, нема Гетьманщини, нема козаччини. нема гетьманів, червоних жупанів, нема залорощів, що було колись уміли панувати, славу й волю добувати, що не пишались тепер „веселі і вольнії села як за Гетьманщини старої“ колись („Невольник“), що нема козацької волі, яка там „родилась, гарцювала“, що та воля тепер лягла опочити у могилі, а щоб не встала,

то над нею „Орел Чорний сторожем літає“, що всю Україну сплюндрували, і вона з волі і всіх своїх найкращих надбань „обідрана сиротою понад Дніпром плаче“, а ворог іще й сміється з неї. Бо про Чигирин тепер „ніхто й слова не промовить, ніхто й не покаже, де він стояв, і на сміх не скаже“, що народ завдали в кріпаччину, погнали на папщину, і тепер у тих найкращих селах у нашій славній Україні

Чорніше чорної землі
Блукають люди, повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалились,
Стави буряном поросли,
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на папщину ідуть
І діточок своїх ведуть“ (*І виріс я на чужині*),

що „скрізь на славній Україні людей у ярма запрягли“, що „гинуть, гинуть у ярмах лицарські сини“, „гине слава, батьківщина“. що вся Україна стогне у кайданах. Шевченко все те бачив. Але „дивитись, плакати і мовчати“ на те все, це для нього — пекло („*Якби ви знали, паничі!*“). І він не мовчав.

У своїх думках передумує Шевченко на всі боки все те страшне лихо геть до самої глибини, до самого його коріння, як я це показав у інтерпретаціях його дум. Передумує й не може їх заховати у своїм серці, бо це був би гріх, бо його думи це — душа жива, що хоче „жити, серцем жити і людей любити“. А може — так думав він — її його „душі легше буде на тім світі, як хто прочитає ті сльози-слова, що так вона широколилась виливала, що так вона нишком над ними ридала“ („*Гайдамаки*“). Бо, як він каже в „*Заросли шляхи тернами*“,

Тяжко мені, Боже милий, носити самому
Оці думи і не ділити ні з ким, і нікому
Не сказати святого слова, і душу убогу
Не радувати, і не корить чоловіка злого —
І умерти...

Бо його „серце холоне, як подумає, що може його похоронять на чужині, і ці думи з ним сховають, і його на Україні ніхто не згадає“ („*Лічу в неволі*“).

А, може, тихо за літами
Мої мережапі сльозами
І долетять колинебудь
На Україну, і падуть
Неначе роси над землею
На щире серце молодее,
Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою

І буде плакати зо мною
І, може, Господи, мене
В своїй молитві помяне.

Передумує, і думи в нього самі стають на папері сумними рядами. на чужину прилітають до нього з України („Марина“), він із ними плаче, він їх „сповідає“, він їх „розсипає, розкидає, щоб зійшли, рости і вийшли з них люди („Сон“), він їх сіє: „нехай ростуть та з вітром говорять“ („Кавказ“), він їх сіє, щоб вирости з них носки обоюдно, розпанахували гниле серце трудне земляків, виціджували з нього сукровату, а наливали до нього живої, козацької тої крові, чистої, святої („Чигирин“), він їх посилає аж до Бога, аж на небо („Сон“), він у них славу співає лицарям великим, що боролися й борються за волю („Кавказ“), він у них проклинає катів України, він „думу скорбную“ свою („Неофіти“) передає душі Щепкина, щоб Щепкин його „сиротину“ привітав:

Привітаєш: убогая, сірая з тобою
Перепливе вона Лету і огнем-сльозою
Упаде колись на землю і притчею стане
Розпинателем народнім. грядущим тиранам.

А як инакше годі, то думу тяжкую свою німим стінам передає („Озовіться, заллачте, німі!, зо мною над неправдою людською, над долею злою. Озовіться!“ — „Відьма“).

Отак Шевченко ціле своє життя „недолю співає козацького краю“ („Гайдамаки“), розкриває всі його думки, муки українського народу, муки України, розкриває все те, чим наболіла, чим накіптіла українська душа від часу, як України воля лягла спочити, як вона минулася...

*

Ця недоля-неволя українського народу й України такі специфічно українські, що ніде на світі чогось подібного не знайти. Тому то й думи Шевченкові, що зродились і вирости з того специфічно українського лиха, такі специфічно українські, такі наскрізь оригінальні, що їм також ніде ані взору, ані пари не знайти. Шевченко черпав їх із самого дна української душі, а та українська душа в спільнім історичнім житті українського народу довгі віки, від Святослава аж до Шевченка, вміла на основі традицій поколінь сформуванати свою одну народню думку, свою релігію, свої специфічні бажання, свої найвищі етичні, культурні й політичні ідеали, відмінні від інших і тільки їй питомі. Нехай, що наслідком тяжкого народнього лихоліття ті спільні народні ідеали на час поморкли, нехай що Україна в московській неволі „буряном укрилась, цвіллю залцвіла, в калюжі, в болоті серце прогнило і в дуло холодне гадюк напустила“ („Чигирин“). то треба було тільки опенненого слова геніяльного пророка Шевченка, щоб усі вони ожили, щоб воскресли всі бажання і сподівання української душі і з непогамованою силою перлися до свого здійс-

снення. Таким найвищим ідеалом українського народу є повна воля України, а в ній справедливий правопорядок, опертий на божих законах християнської етики, бо „де нема святої волі, не буде там добра ніколи“.

Але й універсальні поняття, засади, погляди сформовані в думках Шевченка з щиронародніх елементів української душі, які в тій віках творилися, в традиції поколінь перетворювалися та в суцільний український світогляд комбінувалися. Тільки тому ми їх відчуваємо як розгадані та чудово сформульовані наші власні думки.

Ніхто на світі не вмів так із душі напої, з душі українського народу заговорити, як Шевченко. Тому й кожне його слово так глибоко западає в нашу душу, бо воно є найщирішим виразом нашої власної душі.

*

Вже кілька поколінь Шевченкові думи читає, перечитує, паслухає все з одним результатом: щира, дружна теплота його так нам усім рідного слова все однаково гріє нашу душу, зболіле наше серце на ту хвилину відпочиває, втихомирюється, думка наша прояснюється, під чарами живої поезії виринають прегарні образи кращого, радісного, повного любови життя, огортає нас непереможна туга за волею, щезає всяке вагання, будиться найщиріша любов до України й до людей, будиться охота „за правду статъ, за правду згинуть“, будиться відвага — стати тим Іваном, що „розпустить правду й волю по всій Україні“ („*Великий Льод*“), будиться козацьке завзяття розвалити церкву-домовину, „де Богдан молився, щоб москаль добром і лихом з козаком ділився“ („*Суботів*“), розірвати злуку України з Московщиною, порвати кайдани і вражою злою кровю волю окропити, обновити завпацений божий рай на Україні. В усім тім, як він це робив, виявляється вся його геніяльність, виявляється й повна оригінальність усіх його концепцій, усіх мистецьких засобів їх переведення. А поетична його мова, та незрівняна, всім зрозуміла, легка, ясна, провора, поетичними образами така блискуча мова, а щиронародній, такий ріжнородний ритм його поетичного слова — це таке велике мистецтво, що йому зовсім пари нема, що рідним, щироукраїнським кольоритом усіх очаровує. Шевченко в повному слова значінні національний поет. Тимто пояснюється й той ніде инде у світі нечуваний, загальний культ Шевченка серед українського народу як національного пророка.

Нехай же вже раз наші літературознавці добре порозуміють цю правду, нехай не ставлять Шевченка під чужий аршин, нехай перестануть дивитися на Шевченкову поетичну творчість крізь чужі окуляри, нехай щирим серцем враз із нами віддадуть належну честь великому, геніяльному постові, пророкові України! Ніде в його думках нема, із природи річі не може бути нічого-нічогоісінько чужого. І чужі на око теми як „*Іван Гус*“, „*Псалми Давидові*“,

„Подражанія“ старозавітнім пророкам, „Неофіти“, „Марія“ — все те зродилося в душі Шевченка з лиха У к р а ї н и, все наскрізь просякло духом українським. ідеологією українського народу, ідеологією наскрізь української душі поета. Його безмежною любовю до України, зродилося на підмогу завзяття в боротьбі з лихом України, всі його думи опановує одна ідея — воля України. Шевченко не з тих поетів, що натхніння для себе шукають у чужих літературах, що копіюють чужі взори, кидають чужі гасла, щоб тим „просвітити материні очі сучасними опіями“. Він бачив усі ті „сучасні опі“, знав добре все найкраще в чужих літературах, цінив високо мистецтво чужих поетів, але він іще ліпше знав, чого Україні треба, щоб ця велика руїна стала знов божим раєм. Він рішуче протиний, щоб пхатися на чужину та шукати там „доброто добра, добра святого, волі, волі, братерства братнього“. Він знав добре, що з чужини принести можна хіба тільки „великих слів велику силу, а більш нічого“. Ці чужі великі слова, ця чужа мудрість Україні не допоможе. Чужа мудрість виходила завжди на шкоду Україні, так що від неї діти України забули, що вони таке, „чиї сини, яких батьків, ким, за що закуті“. У Шевченка була своя мудрість, черпана з живого джерела народної мудрости, диктована щирою любовю до великої руїни, звернена на те одне, як добути „доброто добра, добра святого, волі, волі, братерства братнього“ для українського народу, для України. Ця мудрість паказувала йому добувати того добра не чужою мудрістю, не великими словами, не „сучасними опіями“, тільки „тяжкими, незабутими ділами“, тільки такою повною посвятою любовю до нееньки України, як безмежна була його любов, тільки такою завзятою, безперестанною та тяжкою працею й боротьбою за правду, за волю України, як тяжке було лихо України, з якого його думи родилися.

1934.

РИТМІКА ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ.

На сором нам треба сказати, що ми ще й досі не вміємо читати поетичних творів Шевченка. З уст декламаторів поем Шевченкових, і то навіть найвизначніших, чував я звичайно тільки патетичну прозу без сліду того чару поезії, яким вони овіяні, який є найбільшою їх окрасою, їх істотою.

Не диво. Чи в чужій, чи навіть в українській школі заізналися ми з атрибутами чужої поезії, з грецькою, латинською метрикою, навчилися читати поезії модерних чужих, ба навіть і своїх поетів, у яких то більше, то менше застосовані правила класичної метрики в її ямбами, трохеями (хореями), дактилями, амфібрахами, анапестами і т. п. і, очевидно, гадали ми, що в поемах нашого найбільшого поета зустрінемося зовсім певно з усім цим метричним апаратом, хіба що ще в як-найбільше видосковаленій формі.

Властиво ж довгий час на формальний бік поезії Шевченка зовсім не звертали в нас уваги. Авторитет Шевченка стояв так високо, захоплення його поезією було таке велике, що ніхто не застоповлявся над такими „дрібницями“, бо ця поезія говорила сама за себе, і всі читали її, як хто вмів.

Але молодше покоління наших поетів заговорило виразно про мистецьку форму поезії, почало ставити до форми більші вимоги, і річ ясна, що, виходячи із свого розуміння поетичної форми, не нашло її в поезії Шевченковій, а навпаки, нашло багато, багато хиб, так що цю поезію як безформну прямо знехтувало. Був це, як мені здається, *Свашан*¹⁾. Дуже несміло став тоді в обороні Шевченкової поезії *Людкевич*.

Як глибоко закорінилося переконання про хибі й недостатки форми в поезії Шевченка, виходить із того, що *Якубський* (Тарас Шевченко. Збірник за редакцією Е. Григорука і П. Філіповича. „Державне Видавництво“. Київ, 1921, див. мою рецензію в „Slavi-Y“, I, Прага) ще 1921. р. вважає потрібним у своїй гарній праці „Форма поезій Шевченка“ взяти рішуче Шевченка супроти загального погляду на форму його поезії в оборону. Він у вступі своєї праці насамперед констатує, що „у широких колах читачів панує думка, що Тарас Шевченко... щодо форми його поезій дуже простий, малокультурний, справді мужицький поет... він подав найпростіший непра-

¹⁾ Не маю тут під рукою цієї статті, пишу з пам'яті.

цьованих вірш, якого не вмів навіть втиснути в суворі рамки правильного віршового метру. Коли підходити до нього з певними версифікаторськими вимогами, то прийдеться ніби знайти велику таку плутанину віршованої силабіки та тоніки в його поезіях, та велику недбайливість щодо рими, до строфічної будови та інших елементів складної віршової техніки... доводиться вказувати на бідність форми²⁾ поезій Шевченка". З таким поглядом на Шевченка „треба виразно й остаточно порвати, переконатися в його хибності й твердо проголосити думку, що найбільший з наших поетів був великим майстром віршування, чудово володів усіма його складними тонкощами та його можна й з цього боку поставити поруч зо всіма світовими поетами як великого художника слова“, — зовсім справедливо каже *Якубський*.

Зовсім незалежно від цього руху серед молодшого покоління наших поетів, що виступили з гаслом мистецької форми, бо навіть раніше, звернувшись з семинаричних виправах при читанні поезій Шевченка свою увагу й на їх форму. Здається, сталося це під впливом того, що я, як студент, пильно займався Горацим і Софоклом і навчився при тім високо цінити форму поезії, так що опісля, як професор, забажав і в Шевченка розкрити чари його форми. бачучи таку велику її ріжнородність. Зпершу й я приступав до того з старими метричними засобами, але небагом, зустрівшись на кожному кроці з непереможними труднощами, мусів усе наново переконуватися, що цього чужинського метричного апарату ніяк не можна прикласти до Шевченкової поезії. То наголос слів тому противиться, то знову „стіг“ або за-багато, або за-мало, то, нарешті, виходила б якась дивна мішанина всяких метрів, яка прямо противиться всяким знаним досі правилам. А все ж виразно чути було, що форма є, й то чудова.

Тільки яка?

Яким чином її схопити?

У своїй скруті звернувся я до наших музик, які склали композиції до слів Шевченка, і перестудіював особливо *Лисенкові* композиції. Тут виринув у мене ясно вперше музикальний ритм. Стежачи за ним, звернувшись свою увагу на ритміку народних пісень узагалі, зібрав увесь приступний тоді матеріал, перестудіював і його докладно. Я прислухався народним пісням, але це були самі коломийки та козачки. Тут стало ще мені в пригоді, що

²⁾ І Х. Корш у своїй статті: „Шевченко серед поетів Славянства“, передрукованій в книжки „На спомин 50 роковин смерті Тараса Шевченка“, Москва 1912, в „Повнім виданні творів Тараса Шевченка“, Українська Накладня, Київ-Ляйпціг, I, стр. 511, каже: „Щодо форми, то він ставиться до неї досить недбало; це виявляється і в розмірі, виявляється в ритмі, в котрих він дозволяв собі такі вольності, яких ви не зустрінете і в народній українській пісні... В своїх кращих віршах він неначе більше клопочеться про форму, але чим далі, тим менш він звертає на це уваги“. Велике непорозуміння!

одного разу почув я в мого тестя, в Рожнові, на різдвяні святки від колядників живісіньку народню колядку, а знов на весіллі мого брата в Немолові (в Радехівщині) мав нагоду почути живі весільні пісні, а далі й обжинкові. і так склався в мене живий образ ритміки народніх пісень.

Мушу ще згадати про один цікавий припадок. Одного разу був я в *Федьковича*, і він показав мені деякі свої нові вірші. Я почав їх у-голос читати й, виходячи тоді ще зі старосвітської метрики, не міг якось попасти на метр, і нерозумно спитнувся на фальшивім наголосі. Федькович, дуже чутливий на хиби наголосу, зараз поправляв мене, і слово за словом в нашій розмові виявилось, що Федькович свої вірші складав, маючи на умі „нуту“ якоїсь народньої пісні. Це пізніше навело мене також на думку, що й у Шевченка, який так тісно зрісся з народньою піснею¹⁾, що, як знаємо з його біографії, завжди співав, чи рисуючи, чи малюючи в академії, чи при всякій нагоді, може також завжди моталася на умі якась нута, коли він складав свої поезії. Відси то, думав я, й велика мелодійність Шевченкової поезії.

Прикладаючи добутки моїх ритмічних студій до поезії Шевченка, я передусім зараз-таки найшов цілу масу віршів, у яких зовсім виразно дається відчуття коломийкового і козацького (шумкового) народнього ритму. Співучість цих віршів на лад коломийки або козацька лежить прямо на долоні. Згодом стає мені ясно, що в Шевченковій поезії чути скрізь ритміку народніх пісень. Не збило мене зпанителику ані авторитетне становище *Франка*, котрий у своїй інтерпретації „*Перебенді*“, йдучи за Потебнею, сполучує склади в синтактичні групи і так старається пояснити віршову форму в цій поемі.

Висновків цих моїх ритмічних студій — як і багато чого іншого — я не публікував. Знав про них тільки невеличкий гурток моїх слухачів. Тільки в другому і третьому виданні моєї шкільної граматики я помістив маленький додаток „*Українського віршовання*“, де коротенько зясував у загальних рисах його істоту й головні прикмети народніх ритмів, зазначаючи виразно, що і в штучній поезії уживаються українські народні ритми, й наводячи там на це приклади особливо з Шевченка (додати треба, що тоді не було ще „Ритміки українських народніх пісень“ Філярета Колеси, яка появилася аж 1907). Але наші поети не заглядають

¹⁾ Це потверджує також Х. Корш у наведеній вище статті на стр. 504 словами: „Він був пронятий до мізку кісток своєю рідною піснею. До такого ступня велике його знайомство з цією піснею, до такого ступня безпосередньо ся пісня пройшла всю його істоту, що коли він писав, він иноді, на око, невідомо брав уривки з окремих пісень...“ „Як найкращий знавець українських пісень, Шевченко знав не тільки розмір тих пісень, що найбільш у нас відомі, то б то пісень, так мовити, схожих на романси, що складаються з рівних ритмів, але він знав також і більш стародавні пісні обрядові...“ (стр. 510).

до шкільної граматики, і так цей додаток залишився для них незвісним. Нарешті, в ювілейнім році 1914. помістив я в „*Нашій Школі*“ розвідку: „Як читати твори Шевченка“, але й вона, як бачу, не звернула на себе — очевидно, через воєнні події — особливої уваги, бо, н. пр., Якубський про неї нічого не знає.

З того самого джерела, з праць в українському семінарі в Чернівцях, бере свій початок велика розмірно праця *Василя Сімовича* „Віршовання“ як додаток до другого видання його цінної „Граматики української мови“ (Київ — Ляйпціг, 1919), що обіймає аж 71 сторону й багата своїм матеріалом.

Окремо повстала студія „Наука віршування“. Київ 1922. *Б. Якубського*, з якою зазнайомитися не мав я тут спроможности. Одне певне, що Якубський названих вище праць не знає, для нього „наука українського віршування це непочатий край, цілина“. За те у своїй „науці“ він залежний від теорій російського поета і критика *А. Белого* (див. *Л. Білецький* „Перспективи літературно-наукової критики, „Нова Україна“, Прага, грудень 1923).

Отже тепер українське віршування вже не непочата цілина, а все ж треба сказати, що Шевченкових поезій ми й досі не вміємо ще читати.

Та дотеперішні досліди залишилися не без успіху. Бодай у одній точці треба констатувати згоду, а саме, що більш, ніж половина поетичної спадщини Шевченка (за рахунок *Якубського* 11831 віршів, т. зн. 58%) написана розміром народніх пісень, скажім виразно — зложена коломийковим ритмом. Коли б ми хотіли розкласти цей вільний народній ритм на стопи, ми мали б у ньому й хорей і ямби й піріхії й численну кількість пеонів, але не мали б жадного метру як правильного чергування наголосів — зовсім вірно каже Якубський. Тільки „вищадково утворюється певний метр, найчастіш — хорейчний“, в чім за *Перетцом* Якубський добачає пронес тонізації народнього віршу. Зовсім безпідставно. Музичний ритм коломийковий правильно буває також, якщо так можна сказати, „хорейчний“, іктус паде на паристі часті такту, зовсім не диво, що й поетичний буває „хорейчний“. Більше диво, якщо наголос поетичний із музичним не згоджується, а це буває дуже часто й дається пояснити не инакше, як мельодичним наголосом, т. зн. підвищеним тоном так наголошених складів супроти сусідніх складів з нижчими тонами. Тому замість говорити про якінебудь процеси, мусимо пасамперед, залишивши всякі спроби зводити цей народній ритм на якінебудь метри, заглибитися в саму істоту коломийкового ритму, пізнати його закони. Це тепер на основі праць *Філярета Колесси* легше дається досягнути. Особлившу увагу треба звертати на те, як цей народній ритм, де музичний елемент має рішуче значіння, отже властиво музичний ритм, пристосовано в Шевченка (і в інших наших поетів)

до чисто поетичного ритму, бо тут із природи річі можуть показатися деякі ріжнці.

Не хочу поки-що вдаватися в дальші й подрібні питання того відношення, констатую тільки на підставі моїх дослідів коломийкового ритму в Шевченка, що

1. в цім поетичнім ритмі рішуче значіння має музично-коломийковий ритм;

2. музично-ритмічний наголос згоджується правильно з наголосом слів тільки в закінченнях віршів на складах із подвійною часовою стійкістю (в каденціях), які з собою римуються, а перший з обох римованих складів обов'язково наголошений;

3. зрештою, наголоси слів часто не згоджуються з музично-ритмічними наголосами, але не можна в цім найти ніякого правила.

Нормальна ритмічна схема коломийкового вірша виглядає так:

$\frac{3}{4}$ e e e e | e e e e || e e e e | f f
e e e e , e e e e || e e e e | f f

т. зн., коломийка складається з двох віршів, які з собою римуються; кожний вірш має по 4 такти, а кожний такт по 4 склади однакової стійкості, тільки останній такт кожного вірша має 2 склади подвійної стійкості, і ці 2 склади з собою римуються. А перший з них обов'язково наголошується. Разом із 2. і 3. тактом кожного віршу мусить починатися нове слово, кожний вірш має отже 2 цезури (пересічки): побічну після першого такту (зазначену'), й головну після 2. такту (зазначену).

Звичайно коломийкові вірші на головній цезурі розпадаються на-двоє й пишуться так, що на одну коломийкову строфу виходить не 2, а 4 вірші, з котрих 2. з 4. римуються, але це дійсного стану річі ні в чім не змінює.

До поодиноких точок мусимо ще ось що зауважити:

НАГОЛОСИ.

Наголоси слів у 3 перних тактах найчастіше спостерігаємо в Шевченка на третій вісімці, дуже часто на другій, далеко рідше на першій, а найрідше на четвертій вісімці. Здається, що вдається мені по закінченні моїх дослідів сконстатувати, що місце наголосу у двох перних тактах того самого віршу гармоніює з собою, зате місце наголосу у третім такті стоїть немов у якомусь протиріччї до попередніх.

Приклади:

1. Вітре буйний. | вітре буйний. | ти з морем го|вориш;
Збуді його, | заграй ти з ним, | спитай сине | море.
2. Защебетав | жайворонко | угору ле|тючи,
Закувала | зозуленька | на дубу св|дючи.
3. Зареготавсь, | розігнався | — та в дуб голо|вою...
4. На калині | одиноке | гніздечко го|йдає,
А де ж дівся | соловейко? | Не питай, не | знає.
5. Схаменулись | нехрищені, | дивляться: мель|кає,
Щось лізе ввєрх | по стовбуру | до самого | краю.
6. На самий верх | на гілці | стала — в серце | коле,
Подавилась | на всі боки | тай лізе до|дблугу.
7. Кохайтеся, | чорнобріві, | та не з моска|лями,
Бо москалі | чужі люди, | роблять лихо | з вами.
8. Катерино, | серце моє, | лишенько з то|бою!
Де ти в світі | подінешся | з малим сирот|ю?
9. Сидить батько | кінець стола, | на руки схи|лівся,
Не дивиться | на світ божий, | тяжко зажу|рився,

Франко у своєму виданні „Кобзаря“ наголошує слова і в коломийкових і козачкових віршах. Це має свої добрі сторони, але треба бути дуже обережним, бо дуже часто повстає питання, чи поданий ним наголос дійсно правильний, напр. *козаченька*, чи *козаченька*, *дівчина* чи *дівчина*, *опівночі* чи *опівночі*, *слізеньки* чи *слізеньки*, *дівчинонька* чи *дівчинонька*, *сиротою*, чи *сиротою*, *самого* чи *самого*, *зібрався* чи *зібрався*, *миленького* чи *миленького*, і т. д. і т. д. В поезії може справді бути сак і так. Ритм музично-поетичний (мелодичний) модифікує пера наголос слів. Наскільки й як. треба би цю справу цю-йно докладно розслідити.

ЦЕЗУРА.

Цезура в коломийковому вірші буває нормально, як це зазначено у схемі, після 1. і після 2. такту. Але 1. (побічна) цезура пера. хоч рідко, в Шевченка не заховується. Напр.

Чорнобриво|го придбала (*Катерина*).

Кого Бог ка|ра на світі (*Катерина*).

А тому, то|му на світі (*Катерина*).

Обізвавсь ко|зак Павлюга

Обізвавсь Та|рас Трясило (*Тарасова ніч*),

і т. д.

СТИЛІЗОВАНИЙ КОЛОМИЙКОВИЙ ВІРШ.

Найважливішою прикметою народніх коломийкових віршів є те, що по два повні вірші, закінчені римованою каденцією, сполучаються тісно з собою, так що й синтактично становлять для себе цілість (строфу). Шевченко поширив рамки цього ритму на епічні о по ві д а н н я, де не збережена вже більша єдність двох приналежних один до одного віршів, а думка може нестися далі й переходити до другої віршової строфи.

Приклади:

1. По улиці вітер віє та сніг замітає.
По улиці попідтивню вдова шкандибає
Під дзвінницю, сердешная, руки простягати
До тих самих, до багатих, що сина в салдати
Позаторік заголили ..
2. Ой, сяду я під хатою, на улицю гляну,
Як то тії дівчаточка без своєї Ганни,
Без моєї Ганусеньки, у хрещика грають.
3. А ви її купуєте, їсте на здоровя,
Та славите Запорожжя, а чиею кровю
Ота земля напоєна, що картоплю родить,
Вам байдуже, — аби добра була для городу.
4. Замість пива — праведную кров із ребер точуть.
Просвітити, кажуть, хочуть, материні очі
Современними огнями...
5. Розкуйтеся, братайтеся! У чужому краю
Не шукайте, не питаєте того, що немає
І на небі...
6. А поки-що з матерями Алкидова мати
Пішла його зустрічати, святих привітати
На березі.

Тут народний вірш коломийковий уже стилізований й Шевченком для поетичних потреб.

ПОВНА ПЕРЕВАГА МУЗИЧНОГО РИТМУ.

Що в Шевченка музичний ритм грає найважливішу роль, доказ на це є:

1. що в першому такті може бути 5 складів замість нормальних 4 складів, т. зн., три склади займають тільки часу, що два (т р і о л я).

Приклади:

1. Лечу... Дивлюся, | аж світає, | край неба па|лає...
2. Нехай чорніє, | червоніє, | полум'ям по|віє...
3. І слово тихе|є! О, Боже...
4. Зареготався | я тай годі...
5. Чи є що краще, | лучче в світі...
6. В селі не бачи|ли й не чули...
7. Аж до Межигор|ського Спаса...
8. Отож і вивчив|ся, я виріс...
9. Було роблю що, | чи гуляю...
10. Лічу в неволі | дні і ночі...
11. Во залили за | шкуру сала...
12. Неначе в Бога | за дверима...
13. Про ту криницю | москалеву...
14. А ти, задрипаи|ко шинкарко...
15. Не малодуші|є в неволі...

Схема для цих віршів така:

3
¾ e e e e e e e e e e

Всі ці вірші стоять у оточенні коломийкових віршів або належать як доповнення до другого коломийкового віршу, тому й самі є коломийковими віршами, хоч складів у них є не 14 (чи там у першій віршовій частині 9), як нормально буває, а 15 (т. зн. 9). Річ ясна, що вони мусять втиснутися в музичний коломийковий ритм, а це діється при допомозі тріольки. Такі тріольки ніщо незвичайне. Я дуже часто чував їх у наших сільських музиків, а також в кобзаря Ємця, особливо на самому початку козачка. Вони тільки свідчать про те, що і в цім Шевченко зберігає одну наскрізь народню прикмету коломийкового, чи козачкового ритму. Музичність (мольодійність) стоїть над словом (складом).

2. Те саме доказує й факт, що в Шевченка з найбільшою легкістю переводиться заміна 4 вісімок (складів) одного такту на дві чвертки (два склади), або взагалі двох вісімок (складів) на одну чвертку (один склад).

Напр.

(Кому я шо | заподіян? | Чиї тяжкі | руки)
В тілі душу | закували, | серце запалили
І галичі | силу | — думи розпу|стили?

Бачимо, що у другім такті коломийкового віршу замість 4 вісімок (складів) маємо 2 чвертки (склади) — с и л у.

Схема для цих віршів („і галичі силу“ така:

¾ e e e e | e e

Таксамо

Чи ще мп царство, | чи вже | буде?
Буде, буде, | бо холодно, | мороз розум | будить

т. зн.:

¾ e e | e e | e e | e e | e e | e e
e e e e | e e e e | e e e e | e e

Обидва вірші римуються, належать один до одного, це коломийкова строфа. Тут другий вірш показує, що перший тільки так, як зазначено в схемі (склади зазначені чверткою мають подвійну часову стійність), можна читати, і що тільки таке читання ритмічно правильне.

Таксамо:

1. А добрії, | люди || найдуть тебе | всюди
І на тім світі, добряги, || тебе не за|будуть.
2. Наш отаман | Гамалія, || отаман за|взятий,
Забрав хлопців | тай поїхав || по морю гу|ляти, —
По морю гу|ляти, || слави добу|вати,
Із туренької неволі || братів визво|ляти...

Тут підкреслене люди, — - ля ти виновнює цілий 2. такт двома чвертками (складами) замість 4 вісімок (складів).

Ми навели досі приклади — а їх іще багато, де таке застунство 4 вісімок (складів) 2. такту двома чвертками (складами) подибується тільки спорадично в коломийковому вірші. Воно, очевидно, має в Шевченка своє значіння, служить йому на те, щоб сильніше щось підкреслити, збільшити вражіння і т. п. Але маємо й такий приклад, де це діється правильно:

Єсть на світі | доля. || а хто її | знає?
 Єсть на світі | воля. || а хто її має?
 Єсть люди на | світі, || сріблом-золотом | ссяють:
 Здається, па'нують, | а долі не | знають,
 Ні долі, ні | волі. || З нудьгою та | з горем
 Жуван паді'вають, | а плакати | сором.
 Возьміть срібло-злото | та будьте ба'гаті.
 А я возьму | сльози || — лихо впа'ливати:
 Затоплю не'долю || дріб'явми сльо'зами.
 Затопчу не'волю || босими но'гами.
 Тоді я ве'селий, || тоді я ба'гатий,
 Як буде серіденько || по-волі гу'ляти.

Або

Зацвіла в до'лині || червона ка'лина.
 Ніби усміх'нулася || дівчина ди'тина...

Це також, як бачимо, чисто коломийковий ритм, тільки що правильне застунство 4 вісімок (складів) 2 чвертками (складами) в 2. такті має за мету особливий натиск покласти на цей такт. Але зараз ми зазначимо на цьому вірші, що хоч загалом розміщення наголосів у такті — так як звичайно в коломийкових віршах — і тут зовсім свободне, то саме у 2. такті наголос паде завжди на першу чвертку — зовсім таксамо, як у другій частині коломийкового віршу, в каденціях віршів, що з собою римуються. До другої частини коломийкового віршу подібна ця перша частина ще й тим, що в ній не збережена цезура після першого такту так правильно, як у звичайному коломийковому вірші: *па-нують, паді-вають, не-долю, не-волю, ве-селий, сер-денько, до-лині, усміх-нулася*.

Порівняймо це

Бо вас лихо | на світ || на сміх поро'дило,
 Поливали | сльози. || — чом не зато'пили,
 Не винесли | в море. || не розмили | в полі?
 Не питали б | люди. || що в мене бо'лять;
 Не питали б, | за що || проклинаю | долю,
 Чого вужу | світом? || „Нічого ро'бить“ —
 Не сказали б | на сміх...

Маємо тут знаменитий приклад на те, як коломийковий вірш далі розвивається, і як усе можемо порозуміти тільки на основі музичного ритму. Перші два вірші це якраз обговорений нами коломийковий вірш із двома чвертками (складами) у 2. такті. До

них навяжуються даліші вірші з тою самою прикметою, але в 4. такті другого віршу строфи закріплюємо тільки один склад (замість двох), очевидно, в часовій стійності двох чверток, т. з. н. одної половини. Заразом бачимо, що ці вірші римуються інакше, а саме перший із третім, другий із четвертим, так що тут стрічаємо строфічну будову не з двох, а з чотирьох віршів.

Схема цих віршів виглядає так:

```

3/4 e e e e | r r || e e e e | r r a
      e e e e | r r || e e e e | r b
      e e e e | r r || e e e e | r r a
      e e e e | r r || e e e e | r b
  
```

Як тісно цей вірш в'яжеться зі звичайним коломийковим віршем, так що він є тільки іншою формою цього самого віршу, найліпше свідчить такий приклад:

А коли по'чуєш, || що на чужім | полі
 Сховали Я|рему, || нишком помо'лись —
 Одно серце | на всім світі || хоч ти помо|лися.

т. з. н.

```

3/4 e e e e | r r || e e e e | r r
      e e e e | r r || e e e e | r
      e e e e | e e e e || e e e e | r r
  
```

Або:

Сивий ус, ста|ру чуприну || вітер розві|ває.
 То приляже|, то послуха, || як кобзар спі|ває.
 Як серце смі|ється, || сліпі очі | плачуть...

Який тут легесенький перехід із одної форми коломийкового віршу в другу!

Таких віршів у Шевченка налічив *Якубський* 622, і, дивним дивом, називає він цю безперечну форму коломийкового віршу сисябічним віршем („чергування віршів у 12 та в 11 складів“). „Цю віршову міру“ — каже він — „не можна вважати за народню: ми не знайдемо для неї певної паралелі в народній поезії“. „Тому гадаємо, що тут маємо ми справу з сисябічним віршем польського походження“. Це велике непорозуміння й велика помилка. Пісень народніх із таким ритмом — сила-силенна. Назв'їм тільки найзвичайнішу: „Ой, не ходи, Грицю та на вечерниці“, бо нема потреби на таку кожному українцеві знати річ подавати доказів. А знов між сисябічним віршем польським і цим українським віршем у Шевченка нема майже нічого спільного. Зате є істотні різниці. По-перше, звичайний польський сисябічний вірш є 13- і 11-складовий; 12-складовий сисябічний вірш у польській поезії дуже й дуже рідко подибується. По-друге, польський 13-складовий сисябічний вірш має постійно цезуру після 7. складу, а 11-складовий після 5. складу; після 6. складу ніколи в польському сисябічному вірші цезури нема¹⁾. Отже якщо лічи-

¹⁾ За ці ласкаві інформації дякую проф. Вас. Сімовичеві.

тимемо складу, то наведений український вірш у Шевченка є 12-складовий — це перша ріжниця. А друга й найважливіша ріжниця — що в українському вірші цезура обов'язково мусить пасти після 2. такту, цебто, коли лічити складу, після 6. складу.

Безперечно, був час, коли польський силлябічний вірш привив нам за взір для віршування, й коли і в нас складали поезії силлябічним віршем. Але грубо помиляється, хто каже, що цей вірш держався в нас до кінця XVIII. століття, та що Шевченко ним послуговується. Правда, були в нас іще й недавно поети (*Шашкевич, Могильницький, Метлинський, Чарнецький, Лепкий*), що складали силлябічні вірші. Але, з другого боку, цей первісний польський вірш уже дуже загоді пристосовується в нас до ритміки народніх пісень, так що вже в XVII. в. виступав виразно в формі того коломийкового вірша, який ми в Шевченка саме сконстували.

Так треба читати вже панегірик П. Могилі з р. 1632.:

Пречъ з рождѣнскихъ, смѣтки, оуставѣте
границъ, ламѣнты сердца не тѣрѣйте;
южъ естъ ксѣіѣ, ахъ добытъ стогнанѣ!

Преч нареканѣ.

за схемою: $\frac{3}{4}$ r r r | r r || r r r r | r r три рази.
r r r | r r

І загалом треба нам уже, нарешті, спростувати той фальшивий погляд, що наші вірші XVII. й XVIII. в. є силлябічні. Перегляньмо докладно хочби хрестоматію старого українського письменства *Пачовського* й *Возняка*, а найдемо там повно віршів, складених зовсім на лад народніх пісень (і „Діалог на Різдво“, виданий *Возняком* в №1 „*Старої України*“, 1924. не є силлябічний, як думає *Возняк*). Є там і коломийкові, козацькові й колядкові вірші, а велика ріжнородність і багатство всяких ритмів, особливо в „*Богогласнику*“, нас прямо зачудовує. Душа українця, що під чужим впливом навчився складати вірші, душа наскрізь музикальна, раз змодифікувала чужий силлябічний вірш на свій лад, підхопила живі народні ритми для своїх віршів.

Не маючи на меті займатися тут ритмікою українських віршів XVII. і XVIII. в., яка цілком на те заслуговує, щоб її докладно перестудіювати — це може впадеться мені зробити иншим разом — бажая цими кількома словами тільки звернути увагу на те, як глибоко коріниться народня ритміка в українській поезії, та що Шевченко, як поет наскрізь народній, який так докладно знає не тільки народні пісні, але й давні твори штучної коляди й давні вірші, ніяк не мав причини шукати для своїх віршів чужої форми не мав потреби захоплюватися польським силлябічним віршем та його переймати. Ця форма, якою Шевченко послуговується, була в нас з-давен-давна і в штучній поезії. Нагадаймо хочби знапу коляду:

Дивная новина: нині панна Сина
Породила в Вифлеомі Марія єдина —

ритмічна схема якої така:

$\frac{2}{4}$ e e e e | f f | e e e e | f f
e e e e | e e e e e e e e | f f

І як тут, так і в Шевченка, ми дуже й дуже часто спостерігаємо, що тактам із 4 вісімками (складами) в одному вірші відповідають такти з 2 чвертками (складами) в другому вірші, а це дає незбитий доказ, що тільки музично-ритмічний такт є фундаментом Шевченкового віршування.

Прикладів на це без ліку. Зпоміж них вибираємо

а) „У тієї Катерини“. Перші чотири вірші чиста коломийка, а зараз за ними йдуть вірші:

Один — Семен Боспій, другий — Іван Голля,
Третій — славний вдовиченко, Іван Ярошенко.
Зїздили ми Польщу і всю Україну,
А не бачили такої, як ся Катерина.

т. зн.:

e e e e | f f | e e e e | f f
e e e e | e e e e e e e e | f f

б) Або „Ізза гаю сонце сходить“. Пять строф. Чотири з них чиста коломийка, тільки друга строфа ось як ритмічно збудована:

Ходить він годину, ходять він і другу, —
Не виходить чорнобрива із темного луку.

т. зн.:

e e e e | f f | e e e e | f f
e e e e | e e e e e e e e | f f

в) Або „Не так тії вороги“. Після звичайних коломийкових віршів ідуть далі такі:

Щоб з тебе сміятись, щоб тебе добити.
Без ворогів можна в світі якнебудь прожити.
А ці добрі люди найдуть тебе всюди,
І на тім світі, добряги, тебе не забудуть.

т. зн.:

$\frac{2}{4}$ e e e e | f f | e e e e | f f
e e e e | e e e e e e e e | f f

На цих прикладах дуже добре пізнаємо, що поет бажав цим способом зазначити, що та година видавалась козакові цілими роками, що той сміх страшний, та що ці люди не люди, а — змій.

г) Подібно „На улиці невесело“. Після чистої коломийкової строфи йдуть вірші:

Що ж мені робити? | Де мені поїдітись?
Чи то з иншим | полюбитись. | чи то утоїтись?

— щоб двома складами (замість 4) другого такту, який виповняє слово *р о б и т и*, зазначити розпuku дівчини.

Або:

Була собі Гандзя, | каліка не|бога,
Божилася, | молплася, | що боліли | ноги.

г) Або в коломийковому вірші „Ой, я свого чоловіка в до-рогу послала“, у другій строфі:

| нагоду вала і спати по|клала,
Сама пішла, до дяка | добувати | пятака
Таї заночувала

т. зн.: $\frac{3}{4}$ e e e e | f f e e e e | f f
e e e e e e e e e e e e e e
e e e e f f

Ще иншу ритмічну комбінацію коломийкового віршу бачимо в лісні невольників, якою починається „Гамалія“. Ця пісня своїм ритмом зовсім скидається на народню пісню:

Ой, полети, галко, ой, полети, чорна,
Та на Січ рибу ї-ти...

а ритм її тим замітний, що у другому такті першого віршу буває тільки один склад (побіч двох складів у відносних інших віршах) — очевидячки, з часовою стійністю двох чверток або чотирьох вісімок, а другий вірш коломийкової строфи виповняє тільки 8, 7 або навіть тільки 6 складів, розкладених на 4 такти з відповідною часовою стійністю цих складів. Ритмічну схему цієї пісні подав я вже в статті: „Як читати твори Шевченка“ („Наша Школа“, 1914), а тут для наглядности зберу все в одну строфу:

$\frac{3}{4}$ e e e e e | f f e e e e f f
e e e e f f | f f f

Таким чином виходить, що й перший вірш строфи може мати 11, але і 12 складів; супроти: не-м а. по-в і й, за-г р а й, стоїть у четвертій строфі на тому самому місці (2. такт) Боже, так як супроти чотирьох складів першого такту другого віршу: і з н а ш о ї, не чуємо. та під тими. неси Ти їх. почуємо на тому самому місці в інших віршах стоїть та з Вели-, розвій, та на сеї.

На цей самий лад, хоч знову з деякими відмінами, складена та частина „Хустини“, що починається „У неділеньку та ранесенько“. Це занадто цікавий ритм. і нам треба його розібрати.

У неділеньку та ранесенько	$\frac{3}{4}$ f e e f f f e e f f
Сурми-труби вигравали.	e e e e f f f f f f
В похід у дорогу славні компаніїці	e e e e f f f f e e e e f f
До схід сонечка рушали.	e e e e f f f f f f
Випровожала вдова свого сина.	f e e f f f f e e e e f f
Ту єдиную дитину.	e e e e f f f f f f

Випровожала сестра свого брата,	Г	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
А сірому сиротина.	Е	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Р			Р	
Випровожала, коня напувала	Г	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
До зірниці із криниці,	Е	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Р			Р	
Виносила збрую, шаблю золотую	Е	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
І рушницю гаківницю.	Е	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Р			Р	
Випровожала три поля, три милі,	Г	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Прощалася при долині.	Е	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Р			Р	
Дарувала шиту шовками хустину.	Е	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Щоб згадував на чужині.	Е	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Р			Р	

Перші вірші строфи мають раз 10, чотири рази 11, а три рази 12 складів. Другі вірші завжди по 8 складів. У першому такті перших віршів строфи замість 4 вісімок стоїть часто одна чвертка з двома вісімками, у третьому такті перших віршів строфи тільки один раз заступлені 4 вісімки чверткою з двома вісімками. І тут у перших віршах цезура завжди паде після другого такту. Віддаймо гарно цю музично-ритмічну будову віршів, виголошуючи їх як-слід, а відчуємо несказану їх красу, і заграють наново в нас як-найживіше всі ті струни, які ворушили душу Шевченка при їх складанні.

Третя на цей самий лад, але знову з деякими відмінами, складена думка, це — „У неділеньку та ранесенько“. І тут подаю також ритмічну схему, щоб дати змогу порівняти цей ритм із попередущими.

У неділеньку та ранесенько	² / ₄	Г	Е	Е	Г	Г	Г	Г	Е	Е	Г	Г
Ще сонечко не зіходило,		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Р			Р	
А я молоденька на плях, на дорогу		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Невеселая виходила.		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Р			Р	
Я виходила за гай на долину,		Г	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Щоб не бачила мати,		Г	Е	Е	Г	Г	Г	Р			Р	
Того молодого чумаченька свого		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Зострічати.		Р			Р			Р			Р	
Ой, зустрілась я за тими лозами		Г	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Та з чумацькими возами:		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Р			Р	
Ідуть його воли, воли половії,		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Ідуть, ремигають.		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Р			Р	
А чумаченька мого молодого		Г	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Коло воликів немає.		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Р			Р	
Ой, копали йому в степу при дорозі		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Та прятками яму,		Г	Е	Е	Г	Г	Г	Р			Р	
Завернули його у тую рогожу,		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Тай спустили Івана		Г	Е	Е	Г	Г	Г	Р			Р	
У ту яму глибоку на високій могилі.		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
Ой, Боже милий, милий, милосердий.		Г	Е	Е	Г	Г	Г	Е	Е	Е	Г	Г
А я так його любила.		Е	Е	Е	Г	Г	Г	Р			Р	

Тут перші вірші строфи мають раз 10, чотири рази 11, п'ять разів 12, один раз аж 15 складів. Другі вірші строфи мають один раз 4 склади, один раз 6 складів, три рази по 7, а три рази по 8 складів, парешті — 2 рази аж по 9 складів. Річ із того ясна, що складами цих віршів міряти не можна. Таксамо й метричних стій тут ніхто не віднайде, бо наголос слів свободний як у коломийковому вірші, і не чергуються тут правильно наголошені склади з ненаголошеними. Тільки музичний ритм із його законами, де можливі й мелодичні наголоси, є основою таких віршів, і тільки, заховуючи цей ритм при їх виголошуванні, ми зазнаємо правдивої поетичної розкоші. Ритм один дає можливість, що в першому такті перших віршів строфи може бути по 2, 3 і по 4 склади, що навіть у другому такті цих віршів можуть 2 склади замінитися в 4, що в третьому такті 3 й 4 склади відповідають один одному, ба і в четвертому такті один раз, замість двох складів, бачимо 3. А цезура завжди паде після другого такту.

Другий вірш строфи виповняють 9, 8, 7, 6, ба навіть тільки 4 склади, розкладені на 4 такти з відповідною часовою стійністю цих складів. Штучна будова, але на тлі ритму незвичайно прозора. Аж проситься, щоб її виконувати як-найбільше музичально, аж проситься до співу.

Отже це незбиті докази, що тільки музично-ритмічний такт, як часова одиниця, а не число складів, становить основу Шевченкового віршу (як і народніх пісень), та що цього засобу вживає Шевченко не тому, що йому „стіп“ (складів) не стає, а свідомо, щоб досягнути як-найбільшого ефекту, викликати як-найбільше вражіння.

На цьому тлі виростають у Шевченка, як правдивого незрівняного мистця музичного ритму в віршах, чудові, прямо мелодійні комбінації, так що його вірш виливається в мелодію й аж проситься, щоб його не так собі якнебудь читати, виголошувати, а неначе співати, заховуючи докладно такти й симетрії поодиноких частин вірша.

Возьмім, на пр., вірш

Ой, пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другою.

Як ці вірші правильно читати? — Це докладно показують усі дальші вірші:

А другая тая, розлучниця злая,
Богата сусідонька, вдова молодая.

т. зн.: ¼ e e e e | r r || e e e e | r r
 e e e e | e e e e || e e e e | r r

Отже це знаний нам уже коломийковий ритм. Тому й обидва перші вірші (зі своїми десятима складами), що тісно в'язуться в одну цілість із усіма дальшими віршами, мусять виявляти собою коломийковий ритм.

Який саме? — Я їх читаю за такою схемою:

$\frac{3}{4}$ e e e e' | r r r r' | r r r r' або e e e e' | e e e e' | r | r¹⁾

Так виголошую я й пісню „Якби мені, мамо, намисто“. яка знов має деякі інші ритмічні прикмети.

Якби мені, мамо, намисто,	$\frac{3}{4}$ e e e e' r e e r
То пішла б я завтра на місто,	e e e e' r e e r r
А на місті, мамо, на місті	e e e e' r e e r r
Там музики грають троїсті;	e e e e' r e e r r
А дівчата з парубками лицяються, [мамо, мамо,	e e e e' e e e e' e e e e' e e e e'
Безталанна я.	r r r r r r r
Ой, піду я Богу помолюся.	e e e e' e e e e' r r
Та піду я у найми наймуся.	e e e e' e e e e' r r
Та куплю я, мамо, черевки,	e e e e' e e e e' r r
Та найму я троїсті музики;	e e e e' e e e e' r r
Нехай люди не здивують, як я, мамо, [потанцюю.	e e e e' e e e e' e e e e' e e e e'
Доленько моя.	r r r r r r r
Не дай мені вік діувати,	e e e e' r e e' r r
Коси мої плести-заплітати,	e e e e' e e e e' r r
Бровенята дома зносити.	e e e e' r e e r r r
В самотині віку дожити.	e e e e' r e e e' r r
А поки я заробляю, чорні брови [поливняють,	e e e e' e e e e' e e e e' e e e e'
Безталанна я.	r r r r r r r

Тут різниці обмежуються на другий такт, а крім того незвичайно характеристичний для строфічної будови в вірш 5. і 6. На долученій схемі все це наглядно викладено. Цікава річ, що цезура при таким розкладі віршів на такти паде після першого такту.

Іншу форму коломийкового віршу маємо в:

„Ой, не пються пива, мели, не цється вода“.

Тут у каденціях обох віршів маємо тільки один склад. Схема цього віршу така:

$\frac{3}{4}$ e e e e' | e e e e' e e e e' | r

Що цей вірш також коломийковий, ясно нам із того, що в 5., 6., і 7. строфі цьому одному складові в 4. такті відповідають зовсім

¹⁾ Я не перечу, що може комусь серед даних обставин видасться більше відповідним розмістити обидва перші вірші на такти коломийкового вірша в такий спосіб:

$\frac{3}{4}$ r r r r e e e e' r r

Це можливе. Тут рішає сяке або таке розуміння змісту пісні. В усякому разі вірш розкладається на ритмічні такти, а це — головне.

нормально два склади: т р у п у, в к у п і. (сизо)к р и л і. (слу)- ж и л и. (прочи)т а л и, ж д а л а.

Таксамо:

Не вернувся із походу | гусарин-мо|скаль.

Наведемо хибі ще такі форми коломийкового вірша в Шевченка:

1. У перетику ходила по оріхи	$\frac{3}{4}$ e e e e e e e e f f f f
2. Утоптала стежечку через яр	e e e e e e f f f f
3. Од села до села танці та музики	e e f e e f e e e e f f
4. Хлопче-молодче з карими очима,
На що тобі жінка — камінь за плечима	f e e f f e e e e f f
e e e e f f e e e e f f
5. Ой, зпід гори та зпід кручі
Ішли мажі скрпшучи;
А за ними йде та чорнявая,
Та плаче-рида йдучи.	f e e f e e f f
f e e f f f f
e e e e f e e e e f
e e e e f f f
6. У горох вчотирьох уночі ходила,
Уночі ходячи, наместо згубила.	e e f e e f e e e e f f
e e f e e f e e e e f f
- і т. д.

Ми не маємо зараз на меті вичерпати всі форми коломийкового віршу, а хотіли цим тільки доказати, що музичний ритм зовсім опановує поетичний вірш Шевченка, та що Шевченко ним залюбки послуговується, щоб досягнути як-найбільших мистецьких ефектів.

Ми глибоко переконані, що таким чином удалось нам перевести концентричний доказ на те, що *Якубський* не має рації, коли говорить про силлябічні вірші польського походження в Шевченка, зразком яких мали б бути вірші:

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?

Чого серце плаче, ридає, кричить

Мов дитя голодне? Серце моє трудне.

Чого ти бажаєш? Що в тебе болять?

Ні! Ці вірші треба виголошувати за схемою:

$\frac{3}{4}$ e e e e f f e e e e f f	a
e e e e f f e e e e f	b
e e e e f f e e e e f f	a
e e e e f f e e e e f	b

Аж тоді пізнаємо всю красу поезії Шевченка, коли виголошуватимемо його вірші ритмічно, коли при виголошуванні матимемо завжди на умі віддати гарно їх ритм. Це не значить, щоб читати їх, рубаючи такти мов сокирою, визначаючи їх мов молотом, але підставою до доброго виголошування, доброї деклямації, мусить бути ритм вигладжений, вирівняний; а щоб цього досягнути, треба починати, визначаючи ритм гостро як при танці й т. п. При виразі він сам собою як-найкраще вигладиться.

Хоч *Сімович* (Грамматика, стр. 496) каже, що „нам із музичного боку віршів розбирати не можна“, то це може хіба відноситися до віршів тих наших поетів, що послуговуються чужинськими метрами, а ніколи до народніх пісень, ніколи до Шевченкової поезії. Ані з означеним числом складів, ані з усякими метрами, ані навіть із синтактичними групами-стопами до Шевченка, як ми бачили, приступити не можна. І я стою твердо на тім, що Шевченкові вірші инакше, як на основі музичного ритму розбирати, читати й виголошувати годі, бо в противному разі затирається і пропадає марно велика їх краса.

Але як усякий музичний твір, де безперечно мусить бути збережений ритм, під рукою доброго виконавця, доброго диригента — на це є всякі знаки, а крім того й музикальне чуття виконавця — виходить для нашого вуха до крайности викінченням із усіма як-найтоншими, як-найніжнішими відтінками, дає нам повну мистецьку насолоду, й ми раюємо в ритмічних хвилях тонів, розкладених на ріжну часову міру, не відчуваючи при цім виконанні твердої схеми ритму й тактів, хоч вона становить основу мистецького виконання, — так і поезії Шевченка аж тоді заставляють нас розкошувати в повній мистецькій насолоді, коли при їх читанні або виголошуванні станемо мистецькими виконавцями чудового їх ритмічного складу. Аж тоді вийдуть думки нашого геніального кобзаря, всі тонкощі його більшого чи меншого душевного зворушення, всі ступні теплоти й ніжності його доброї душі, його гарячого серця, всі відтінки іронії дуже плястично наверх, що-йно таке виконання робить нам ці поезії цілком зрозумілими, бо воно одно в силі збудити в нашій душі в найбільшій мірі всі ті найніжніші хвилювання душі Тараса, які її пестили, більше або менше ворушили чи бентежили, чи до крайности обурювали при їх написанні; аж тоді викличуть ці поезії в нас повне й найглибше вражіння. Хто каже, що читати або виголошувати поезії повинно ся б найкраще так, як прозу, щоб не було знати й не було чути її віршової будови, той загоді зрікається всеї тої душевної роскоші й насолоди, яку повинно дати поетичне звязане слово; той узагалі нехтує те, що становить істоту поезії, без чого поезія стає, нехай і поетичною, але тільки прозою. Можемо дуже добре відчутти всю ріжницю того, коли, напр., виголосимо, хочби й найкраще, останній уступ Шевченкової поеми *„На вічну память Котляревському“* так, як звичайно виголошуємо прозу — і вийде з того конець дуже гарного надгробного слова, а більше нічого, або коли виголосимо його з мистецьким збереженням його ритмічності, — тоді це гарне надгробне слово задзвенить у нашому вусі цілою оркестральною симфонією, що всіма тонами жалю по Котляревським, усіма блисками екстази козацькою славою, всіма ніжностями почувань одинокости, сирітства, любови до України геть до краю розворушить нашу душу. Чому ж мали б ми зрікатися цієї музики поетичного слова?

КОЗАЧКОВИЙ (ШУМКОВИЙ) РИТМ.

Хто не знає жвавого, веселого козачка, дуже рідного коломийці, при танці якого нарід перекидається жартівливими, дотепними, повними гумору, а деколи такими віршами, що від них аж червонітися треба? Такі козацькові вірші складає також Шевченко, і їх основою є також музично-козацьковий ритм, схема якого ось яка:

$$\begin{array}{l} \frac{3}{4}. e e e e \parallel e e e e \quad a \\ e e e e \parallel e e e e \quad a \\ e e e e \parallel e e e e \quad b \\ e e e e \parallel e e e e \quad b \end{array}$$

т. зв. чотири вірші, які по два, або лише другий із четвертим римуються. Кожний вірш складається з двох тактів, а кожний такт має по чотири склади однакової стійності. Цезура звичайно паде після першого такту, але деколи занедбується.

Такі чисто козацькові ритми є:

Ой, стрічечку | до стрічечки
Мережаю | три нічечки,
Мережаю, | випиваю,
У неділю | погуляю.

Або:

Над Дніпровою сагою
Стоїть явір | між лозою,
Між лозою | з ялиною,
З червоною | калиною.

(з занедбаною цезурою: Дніпрово-ю, вірно-ї, дівчаточка, вихожая-чи, гадонь-ки);

таксамо:

Ой, по горі | ромен цвіте.
Долиною | козак іде
Та у журби | питається:
Де та доля, | пишається?

таксамо:

Туман, туман | долиною —
Добре жити | з родиною;
А ще лучче | за горою
З дружиною | молодю.

і т. д.

Наголос і тут свободний, а тільки ритм держить вірш прикупі. Цей вірш неначе пливкий, нема в ньому каденції, як у коломийковому вірші, він неначе все претється вперед та вперед. Що й тут, таксамо, як у коломийковому вірші, такт можуть виповняти не чотири, а три, або і два склади відповідно збільшеної стійності, це в ритмічній будові віршу розуміється само собою. Ось зараз друга (а

таксамо і третя) строфа наведеного вище віршу „Ой, стрічечку до стрічечки“ така:

Ой, плахотчка-червчаточка —
 Дивуйтеся, дівчаточка!
 Дивуйтеся, парубки,
 Запорозькі козакі!

т. зм.: $\frac{2}{4}$ ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪ а
 ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ а
 ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ б
 ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ б

таксамо:

Шелесь, шелесь | по дубні.
 Шапки хлопці | погубили;
 Тільки наймит, не згубив.
 Удовівну | полюбив.

Таксамо добре пізнати характер козацького віршу:

Як була я, молодиця,
 Цілували | мене в лиця,
 А як стала | стара баба,
 Цілували б, була б рада.

Строфа козацького віршу поширюється на 9 віршів у „Світє ясний, світє тихий“. Тут ще бачимо занедбання цезури: ба г р я - н и ц я - м и. р о з п я т і - в м, о - н у ч і.

Іншу строфічну будову козацького ритму бачимо:

І широку долину, $\frac{2}{4}$ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
 І високу могилу, ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
 І вечірню годину, ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
 І що снилось, | говорилося. ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪
 Не забуду я. ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪

Тут у трьох перших віршах занедбана цезура, а в п'ятому вірші другий такт виновнює один склад. За цєю строфою йдуть інші 2 такі строфи.

Чудову строфу козацького ритму бачимо в „Косарі“:

Понад полем іде, $\frac{2}{4}$ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
 Не покоси кладе, ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
 Не покоси, кладе гори: ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪
 Стогне земля, стогне море. ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪
 Стогне та гуде. ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪

Подібно:

Ой, одна я, одна $\frac{2}{4}$ ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
 Як билинька в полі. ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
 Та не дав мені Бог ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪
 Ані щастя, ні долі. ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪

Наведім іще одну строфічну будову козачкового ритму, щоб показати, що і в тому ритмі не чисто складів, а збереження часової одиниці такту — чи то з чотирма, трьома, чи навіть із одним складом — головна річ.

По дорозі рак, рак.	$\frac{2}{4}$ e e e e e e
Нехай буде так, так!	e e e e e e
Якби такі молодці	e e e e e e e e
Посіяти мак, мак.	e e e e e e
Дам лиха закаблукам.	e e e e e e e
Дам лиха закаблам,	e e e e e e
Останеться й передам.	e e e e e e e

В козачковому ритмі йде також й пісня кобзаря в „Гайда-маках“:

Ой, Волохи, Волохи!	$\frac{2}{4}$ e e e e e e
Вас осталося трохи.	e e e e e e
І ви Молдавани,	e e e e e
Тепер ви, не панн. ¹⁾	e e e e e
Ваші господарі	e e e e e e
Наймити татарам	e e e e e e

і т. д.

Вже на цьому прикладі бачимо, що козачковий вірш уживається не тільки у своїй звичайній, зазначеній вище строфічній будові, але стилізований Шевченком для потреб поетичного опозичування без ніякої строфічної будови. Це наглядно видно в поемі „Чернець“:

У Києві на Подолі	$\frac{2}{4}$ e e e e e e e e
Було колись і ніколи	e e e e e e e e
Не вернеться, що діялося.	e e e e e e e e
Не вернеться... А я, брате.	e e e e e e e e
Такі буду сподіватись	e e e e e e e e

і т. д.

Таксамо в „Хустині“:

Чи то на те божя воля.	$\frac{2}{4}$ e e e e e e e e
Чи такая її доля? і т. д.	e e e e e e e e

У прологу „Наймички“:

У неділю вранці-рано	$\frac{2}{4}$ e e e e e e e e e e
Поле кривалося туманом і т. д.	e e e e e e e e e e

Або

Ой, у полі могила,	$\frac{2}{4}$ e e e e e e e
Там удова ходила і т. д.	e e e e e e e

¹⁾ Наголос п а н и, зазначуваний деякими видавцями, ритмом неопозичування. С. С.

В „Сові“:

Змня хату запалила,	$\frac{3}{4}$ c c c c c c c c
Дітям каші наварила,	c c c c c c c c
Поморщилася постіли,	c c c c c c c c
Полетіли москалі й т. д.	c c c c c c c c

У „Причинний“:

Пограємось, погуляймо,	$\frac{3}{4}$ c c c c c c c c
Та пісеньку заспіваймо!	c c c c c c c c
Ух! Ух!	c c c
Солом'яний дух, дух!	c c c c c c c c
Мене мати породила,	c c c c c c c c
Нехрищену положила,	c c c c c c c c
Місяченьку,	c c c c c c c c
Наш голубоньку!	c c c c c c c c
Ходи до нас вечеряти:	c c c c c c c c
У нас козак в очереті,	c c c c c c c c
В очереті, в осоці,	c c c c c c c c
Срібний перстень на руді й т. д.	c c c c c c c c

Чудово вживає Шевченко даних йому козацьким ритмом засобів до незвичайно живого малюнку у „Сні“:

Нагодовані, обути,	$\frac{3}{4}$ c c c c c c c c
І кайданами окуті	c c c c c c c c
Муштруються. Далі гляну —	c c c c c c c c
У долині мов у ямі	c c c c c c c c
На багвищі город мріє.	c c c c c c c c
Над ним хмарою чорніє	c c c c c c c c
Туман тяжкий... Долітаю,	c c c c c c c c
То город без краю.	c c c c c c c c
Чи то турецький,	c c c c c c c c
Чи то німецький?	c c c c c c c c
А може те, що й московський.	c c c c c c c c
Церкви та палати	c c c c c c c c
Та пани пузаті	c c c c c c c c
І ні однісінької хати	c c c c c c c c
Й т. д.	c c c c c c c c

Вслухаймося добре в музику цього ритму. І чуємо марш москалів на муштрі, бачимо далі город без краю (дві чвертки замість звичайних чотирьох вісімок малюють нам це дуже наглядно), чуємо тонку іронію над безхарактерністю цього города в ритмі c c c c c c c c, бачимо великі палати, і панів пузатих (це зазначено двома чвертками), а нарешті розкладом слів „І ні о д н і с і н ь к о ї х а т и“ на чотири такти, т. зн. на два вірші малює нам Шевченко не тільки те, що це зовсім йому чужий город, але і глибоке зворушення своєї душі, повне безмежного жалю або подібного почування; це виражене таким способом, що навіть обо-

в'язкову цезуру після двох тактів (кінець вірша) занедбано, а складам дано подвійну часову вартість. Нехай же тут хтонебудь дійде кінця не з ритмом, а зі складами, з метрами! Замість живого, зовсім наглядного, великого малюнку вийшло б ні це, ні те.

Ми лишаємо на боці такі прикмети козацького віршу, як рими, строфи і т. п. — хоч і це було б важне для повного вияснення мистецького віршування Шевченка —, бо вся наша увага тепер звернена на переведення доказу, що в Шевченка і в цьому козацькому вірші тільки музичний ритм становить усю його істоту й основу, і ми глибоко переконані, що цей доказ нам зовсім удався. Підпирає його ще й той факт, що козацький вірш із найбільшою легкістю всувається в рамки коломийкового, як це часто буває. Наприклад:

Ой, умер старий батько	$\frac{2}{4}$ c c c c c c c
І старенькая мати,	c c c c c c c
Та нема кому ширі	c c c c c c c c
Тії радоньки дати:	c c c c c c c
Що мені на світі, сироті, робити?	c c c c' c c c c c c c c c c
Чи йти в люди жити, чи дома журитись?	c c c c' c c c c c c c c c c
Ой, піду я в гай зелений, посажу я руту.	c c c c' c c c c c c c c c c c c
Якщо зійде тая рута, остануся тут.	c c c c' c c c c c c c c c c c c

і т. д.

Річ ясна, що всі такі переходи дадуться зрозуміти тільки з музичного ритму.

Щоб ці докази вичерпати, наведу ще думку „І багата я“:

І багата я	$\frac{3}{4}$ c c c c c c
І вродлива я,	c c c c c c
Та не маю собі пари.	c c c c c c c c
Безталанна я.	c c c' c c c
Полюбилась би я,	c c c c c c c'
Одружилась би я	c c c c c c c
З чорнобривим сиротою,	c c c c c c c c
Та не воля моя.	c c c c c c c
Тяжко, важко в світі жити	c c c c c c c c
І нікого не любить.	c c c c c c c c
Оксамитові жупани	c c c c c c c c
Одинокій носить.	c c c c c c c

У першій строфі другий і четвертий вірш мають по 5 складів. У другій строфі ті самі вірші по 6 складів. У третій строфі перший і другий вірш мають по 7, а четвертий тільки 6 складів. Четверта і пята строфа збудована так, як друга. Один тільки третій вірш усіх строф має постійно 8 складів, він і показує, що це козацький ритм. Яка тут різноманітність у числі складів, і що з ними почати без ритму?

Вони розкладаються в розмаїтій спосіб на два такти. Другий такт тільки в першій строфі в зазначених уже вище п'ятискладових віршах виповняється двома складами в вартості двох чверток, у всіх інших строфах цей такт збудований за схемою: $\bar{\text{U}} \text{U} \bar{\text{U}}$. Перший такт належних віршів має скрізь форму $\bar{\text{U}} \text{U} \bar{\text{U}}$ з винятком третьої строфи, де він тільки в четвертому вірші згоджується з тою формою, а в першому і другому вірші складається з чотирьох вісімок. Отже бачимо також і в складі тактів велику розмаїтість, але ритм і тільки ритм держить це все прикупі, і виходить прямо чудова, незрівняна музика, скомпонована поетичним словом.

На той сам лад, зовсім на лад описаної саме другої строфи, збудована й пісенька „Полюбилася я“.

Маючи все це перед очима, треба рішуче сказати, що дошукуватися в козачкових віршах чотиристопового акаталектичного хорей, як це робить Якубський, або якихнебудь анапестів і т. п. піяк не можна, а треба нам навчитися розуміти й цінити в Шевченка козачковий, таксамо як коломийковий ритм, бо він один легко нам вияснить усю його різноманітність, усі дійсно мистецькі тонкощі орудування ним для досягнення найкращих ефектів; він один показує в віршуванні Шевченка лад і систему.

КОЛЯДКОВІ ВІРШІ.

Якубський вирізняє — побіч коломийкових, силлябічних, чотиристопових акаталектичних хорейчних віршів у Шевченка — ще третю велику групу віршів, що обіймає 6381 віршів, т. зм. 31%, усеї віршової спадщини Шевченка. Вірші цієї групи зложені, як Якубський думає, чотиристоповим ямбом. „Цей ямбічний метр, треба гадати, російського походження“ — догадується Якубський. „Ні в кого з наших поетів після Шевченка нема такого високогарного ямбу, ніхто в нас не володіє так майстерно всім ритмічним багатством «ямбічного диметра», як автор «Кобзаря»... Надзвичайна легкість, співучість, музичність ямбів «Кобзаря» навіть і так, при поверхновому читанні, кидається в вічі“ — міркує Якубський. Він іще дещо запримітив у Шевченка: „Як далекою була від Шевченка дрібна та глуха шкільна теорія віршування, що вважає її досі хорей й ямба за прямо протилежні стони, це видно з того, з якою легкістю переходить він від одного з цих метрів до другого, химерно комбінуючи хорейні й ямбічні рядки та не боючися за цілість свого ритму“. Цікаве спостереження, але коли так, то чому цей вірш все таки називається чотиристоповим ямбом?

Не дасться заперечити, що деякі вірші Шевченкові справді виглядають так, якби складені були ямбами. Напр., „Вечір“. Але й тут у третій строфі наїдете вірш:

Затихло все... Тільки дівчата.

який словом тільки (не — тільки) протестує проти ямбу.

Коли ж узяти цю віршову будову з Шевченка як цілість, розібрати її докладніше, тоді покажеться якась така неправильність цих ніби-то ямбів, якась така мішанина, що її годі виправдовувати „хімерним комбінуванням хореїчних і ямбічних рядків“ та ще й захоплюватися такою штукою, хоч це безперечно дуже широкий „принцип“.

Проти погляду, що ці вірші є ямбічні, протестують передусім наголоси:

блїдий (замість блідий) — *Причинна*

лїг біля моря — *Причинна*. Тут натиск паде рішуче на *лїг*, а не на *біля*, яке як прийменник властиво в мові без наголосу

Встану́ть, підю́ть, вийду́ть, вигля́не, злоді́й, да́рма і взагалі цілий вірш

Злоді́й запла́че, да́рма що́ злоді́й.

В першому виданні з р. 1841. в Гребінчиній „*Ластівці*“ поеми „*На вічну пам'ять Котляревському*“ ці вірші так надруковані:

Встануть сердеги працювать.

Підуть корови по діброві,

Вийдуть дівчата воду брать.

Вигляне сонце. Рай тай годі!

Верба сміється — свято скрізь!

Злодій заплаче. дарма що злодій.

Річ кожному ясна, що тут про ямбічний вірш мови бути не може. Але від видання *Доманицького* пишуть ці вірші вже ось як (у виданні *Сімовича*):

Встануть сердеги працювать

Корови підуть по діброві,

Дівчата вийдуть воду брать,

І сонце гляне — рай тай годі!

Верба сміється — свято скрізь!

Заплаче. злодій. лютий злодій.

Видавці виправдовують цю зміну так: „Шевченко в пізніших часах, як уже сам додивлявся, щоб були чисті ямби, посправляв усюди (в рукописі Сулієва) ці вірші на ямби, але первісно було так — і це ж один з перших творів Шевченка“ (гл. *Сімович*, *Граматика*, стор. 506. нотка 2).

Щоб Шевченко сам посправляв ці вірші на ямби, вірити не хочеться, а перевірити немає можливости. Треба б бачити рукопис Сулієва. Далеко правдоподібніше, що коли лагодилося нове видання „*Кобзаря*“, то вже ті, що приготували рукопис (Сулієва) до друку, самі поробили ці зміни, щоб сяк чи так дістати ямби (всього таки не виправили), щоб таким чином поправити Шевченка на поета, бо який же з Шевченка був би поет — без ямбів?!

Рукопис переглянув сам Шевченко. Чи він ці пороблені кимсь иншим зміни в тексті добачив і їх дійсно апробував, це велике пи-

ташня. Маю відвагу не заперечити. Бо прочитайте вголос обидві на-
ведені редакції, а ніхто, згається, не заперечить, що перша редак-
ція (самого Шевченка) рідше краша, синтактично (своїм поряд-
ком слів) ліпша, правильніша (такі починаються присудком:
засне, повіє, пішла, встануть, шідуть, вийдуть,
вигляне).
Ще менше доказів на те, що Шевченко, в літніших часах сам
доживлявся, щоб були чисті ямби. Але отак то повстає в Шевченка ямби, бо як же ж
найбільший поет України, та щоб міг обійтися без ямбів? І вірші
Шевченка ще й досі потрапляють вгору по-своєму. Аж сором
сказати.
шлях, слово — Інтродукція, „*Лідамахи*“, *Зайцев**), по-
зміється, виправляючи Шевченкові вірші, щоб із кобзаря зробити

*) З приводу цієї замітки одержав я дня 6. квітня 1934. від п. Павла
Зайцева листа з такою заявою: „Даво Вам слово честі, що я ніколи не
спирался в Шевченкових віршів“, „ніколи не добував ні ямбів, ні хо-
рєз, ні дактилів, — взагалі не маю нічого спільного з працею тих, хто
препарував текст Шевченка по своїй впадобі“. Маючи цю ширшу заяву перед
очима, скажу, що зовсім нехотючи й неспівомо цією моєю заміткою зробив
я кривду п. Зайцеву. На своє виправдання скажу тільки, що такі факти як,
що 1) в першій виданні з р. 1841 читаємо „шляхтє сказиася“, „слово го-
нопу“, що 2) в виданні Лєскогo III. стр. 18 виразно наведєно „слово
гонопу“ (так у Франка, Ломанншцькогo, Романнчука, так і гово-
рится по-польськи, а ніколи: гонопу слово!), а при „гонопу слово“ лиш —
у Зайцева, 3) що Франко тільки при „шляхтє сказиася“, а при „слово
гонопу“ нічого не згадує про варіант „гонопу слово“, нарешті 4) ніким
незаперечений факт, що видавці виправляли текст „Кобзаря“ — могли мене
спокусити до повної замітки, яку тут по думці займає п. Зайцев а н-
фазно й фало сфростову. Додаючи юридичною тексту тут,
не маючи під рукою всього потрібного матеріалу, я займається не міг, але
мусів і повинен був користуватися тими виданнями, в яких варіанти зазна-
чено, покладаючися на їх достовірність. Видання з р. 1860. я шід рукою не
мав, тому не можу сказати, чи можна і треба текст того видання уважати
за автентичний Шевченків текст, як про цей текст висловлюється п. Зай-
цев у листі до мене. Тим менше можу мати переконання, що такі поправки
зробив Шевченко власноручно в „Кобзарі“ Литковського. Тому я й на-
дає текст тих місць із першого видання уважати єдиним, певним
автентичним Шевченковим текстом, доки не переконаюся,
що Шевченко власноручно поробив такі поправки (з видання з 1860!). Але
і в таким разі в боронити первісного безперечно автентич-
ного тексту, бо в інтродукції до поеми „Лідамахи“ говориться
зовсім правильно і скрізь тільки про шляхетчину, вельможну паню,
шляхетство, шляхту, що „кородем коверзуює“, про матнів,
до чого ні-сі-ні-мало прикласти нараз слово „ліанки“ годі, а по-друге
автентичність, очевидячки, польського виразу „слово гонопу“ супроти
„гонопу слово“ засвідчена по всі часи аж досі польською мовою. С. С.

справжнього поета, змінив ці вірші так: замість Шляхта сказала — Панки сказалися, а замість Слово гонору — Гонору слово, а все тільки на те, щоб добути трохи ямбів. Так робити з віршами Шевченка — прямо не годиться.

*виміти хату, вніси дрова — Ярема.
одчиний проклятий жиде, пане — Конфедерати.*

І слово *ясновельможні* наголошується звичайно *ясно*, а не *ясно́*. Таксамо *святопомізану* не — *свято́* — (Царі).

Таксамо на слові: *Що?* — *Скажеш, шельмо?* (Гитар), на такім самім *Що* в Відьмі, на *звір* тільки *виє* (Гонта в Уматі), на *стать* козакові (*Гамалія*), на *всіх* перерізали (*Варнак*), на *хто* (І станом *гнучким*) — лежить важкий наголос; ці слова не можуть бути без наголосу — задля урочених ямбів! — Я не хочу витягати всяких дальших висновків із того, що, напр., прийменники *попід*, *поміж*, *коло* і *и.*, якими часто починаються пібіто ямбічні вірші, мусіли б мати неприродний наголос.

діті, сти́дѣм, прѣстѣ — Свято в Чигирині

огри́зки — Гонта в Уматі

За що́ боролись ми — „Чигирин“. Не за що́, а за́ що повинно бути

ма́є, тихѣ, в хаті, найтвѣрезіи́й, борі́ та болотѣ, пустотѣ — „Сон“

ста́рий, ми́ пта́шки, як ро́зкопѣватимуть, три сестри́ — „Великий Лѣто“

но́прѣсту — „Наймичка“

ваші́ па́ни — „Послание“

оже́нивсь неба́рак, ли́шень, хоч зго́ри та в водо́у. І все діті́ і все діті́ — „Відьма“

каже́ (кілька разів) *бачи́ш, світо́м* — „Не спалося“

між лю́дьми, як люде́ — „Моїм союзникам“

що ви творі́те — „Чернець“

відко́бли, лю́дьми — „Москалева криниця“

го́ловня — знаю тільки *го́ловня*, а тут задля ямбів мусіло б бути *го́ловня* або *го́ловня́*

черво́ніє по пѣ́стині — „У Бога за дверми“

Супроти за́ходимо́сь в добрий час — *коло́ раби́ні за́ходивсь* — „Царі“

а пи́сьма не́ма — „Добро, у кого є господа“

приспівує, примѣ́ляє, чи жи́ва — „Титарівна“

два трупи на́ полі пайшли — „Марина“

сере́д ночі — „Матері“

Не по́хваляй, за́хода сонця, їй Богу́ — „Хиба самому написать“ *стіну* — „Петрусь“

спряжу́ (не *копі*, але всю шляхту на огні) — „Буває в неволі“

Ку́ряться а́мфори́, се́стер — „Неофіти“

право́й гонителю́ — „Юродивий“

зерна́ неправди — „Доля“

з глекѣ́м, в пелю́шках — „Марія“

*туги — „Плач Ярославни“
нездобаром, гусяра, гусяра — „Саул“ і т. д.*

Здається мені, що протест наголосів проти ямбічної теорії такий сильний, що вже це саме повинно б заставити ямбічних теоретиків свою теорію зревідувати, бо „хімерними“ комбінаціями хорей із ямбами таких явних протестів вияснити годі. І яка це, зрештою, наука, що ґрунтується на химерах.

Додати ще треба, що уривні ямби заставили видавців (а також й лексикографів!) часто зазначувати спеціально наголоси противні нормальним наголосам: *кіснйки, заквітчала* і т. д.

Як, зрештою, при ніби-то ямбічному складі читати такі вірші, як:

В степу, в незнаємому полі
Середі зємлі половецької...
Сватів уноїлі
Й самі простяглися

Або:

Давно це діялось колись
У неділю на сєлі
У бранді, на стóлі
Сиділи лірники та грали...

А таких дуже багато місць.

Ні! Нічого тут ніхто не вдіє ні з ямбами, ні з „хімерними“ їх комбінаціями з хорейми, ні з „ліпометричними“ дактилями, що чергуються з „гіперметричним ямбом“, ні загалом із ніякими шкільними метрами. Бо випадковій якійсьнебудь метричній схемі одного віршу зараз-таки противиться метрична схема иншого віршу, а всю ту різnorodність вияснювати химерами — це вже найбільша химера. В такому разі мали б повину рацію ті, що нехтують поезію Шевченка як безформну.

Мистецтво віршування в Шевченка пізнаємо й вияснимо, коли найдемо в ній систему, лад, порядок, одне слово — закони, а не — самоволю, химеру. А що така система в Шевченка дійсно є, система музично-ритмічна це ми вже на найбільшій частині його віршів показали й тепер іще дорешти покажемо.

Хто пізнав уже досі силу музичного ритму в віршуванні Шевченка, той і в цих віршах, про які якраз іде мова, передусім шукатиме народного ритму і знайде, що таким музичним ритмом народнім є колядковий ритм. Із цього ритму дадуться вияснити зовсім природно всі ті труднощі, якими досі морочили собі і другим голову ті, що силкувалися до цієї групи Шевченкових віршів прикладати норми метричної системи віршування. І покажеться яспо, що Шевченко зовсім не потребував для своїх найкращих віршів позичати форми з російської поезії, бо мав готові форми, витворені українським народом з-давна-давня для своїх поетичних потреб.

Характеристичною прикметою колядкового ритму є те, що такти його складаються не з чотирьох або двох, а з трьох часових одиниць. Наголос ритмічний паде на перший склад останнього такту (нормально також й перед цезурою). Найкращий чистий колядковий ритм у Шевченка читаємо в цих віршах:

Затих мій сивий, бітий тугою,
Повник старою буй-головою,
Вечірнє сонце гай золотило,
Дніпро і поле золотом криво;
Собор Мазепин ссяє, біліє,
Батька Богдана могила мріє,
Київським шляхом верби похилі
Трибратні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись, зеднались мов брат з сестрою
І все те, все те радує очі,
А серце плаче, глянуть не хоче.

Схема цих віршів така:

¼ e e e i r e e e e i r e

т. зн. тактів є чотири, три часові одиниці складаються на один такт, але в другім (звичайно) і в четвертім такті (правильно) є тільки по два склади, з котрих перший є подвійної часової стійності й має на собі наголос. Наголос у інших тактах зовсім свободний. І так у першому такті 10 разів паде на другий, а два рази на перший склад; у третьому такті 9 разів на перший, 3 рази на другий склад, а один раз без виразного наголосу (між осокою). Цезура паде після другого такту (приклади з народніх колядок, щедрівок і ин. див. у моїй шкільній граматиці).

Інший незвичайно гарний колядковий вірш маємо на початку розділу „Титар“ із „Гайдамаків“ (розділений у письмі на місці цезури на два вірші):

У гаю, | гаю, || вітру не|має.
Місяць ви|соко, || зір|оньки | ссяють —
Війди, сер|денько, || я ви|гля|даю:
Хоч на го|дну, || мої риб|чико!
Ви|глянь, го|лубко, | та повор|куєм,
Та посу|муєм. || Бо я да|леко
Сю ніч ман|друю. || Ви|глянь же, | пташко,
Моє сер|денько, || поки бли|зенько.
Та повор|куєм... || Ох, тяжко. | важко.

Тут таксамо наголос у першому і третьому такті паде то на перший, то на другий склад. Колядкові вірші не мусять римуватися (див. про це мою шкільну граматику), і число віршів неозна-

чене. Колядковий ритм неначе пливе все далі й далі, все рівномірним, лагідним, хвилястим рухом у безконечність.

Але Шевченко вміє з нього витворити і прекрасну строфічну будову, напр.

Ой, маю, | маю | я оче|нята —
 Нікого, | мати, | та огля|дати,
 Нікого, | серденько, | та огля|дати.
 Ой, маю, | маю | і руче|нята —
 Нікого, | матінко, | та обні|мати,
 Нікого, | серденько, | та обні|мати.
 Ой, маю, | маю | і ноже|нята —
 Та ні з ким, | матінко, | потанцю|вати.
 Та ні з ким, | серденько. | потанцю|вати.

Чудова музично-ритмічна будова. Тут бачимо також, що принцип — три часові одиниці складаються на один такт — паходить свій повний вираз у тім, що в другім такті, де звичайно буває тільки два склади, можуть бути і три рівновартні склади, з котрих перший наголошується. Супроти маю, м а т и другого такту стоїть уже в третім вірші першої строфи серденько. В другім такті другої строфи супроти маю стоїть уже в другім і третім вірші трискладове слово м а т і н к о, с е р д е н ь к о. Таксамо у третій строфі. Діється це в Шевченка не без причини. Цим — м а т и, м а т і н к о, с е р д е н ь к о — він, очевидно, хоче виразити живіше зворушення, вищий ступінь ніжності і т. л. — Наголос у перших тактах то на першому, то на другому складі, у третіх тактах невизначений (індиферентний). По тім усім чи можна мати ліпший доказ на те, що тільки з ритму можна цю віршову будову розуміти?

Як знаменито Шевченко орудує цим ритмом, показує нам вірш Н. Н. (*О, мої думи, о, славо злая!*). Щоб це наглядно показати, подаємо тут ритмічну схему:

О, мої думи! О, славо злая!	$\frac{3}{8}$ \dot{e} e e i r e $\#e$ \dot{e} e i r e
За тебе марно я в чужому краю	e \dot{e} e i \dot{e} e e $\#e$ e e e i r e
Караюсь, мучуся... але не каюсь!	e \dot{e} e i \dot{e} e e $\#e$ e e e i r e
Люблю як щирю, вірну дружину,	e \dot{e} e i r r $\#e$ \dot{e} e e i r e
Як безталанну свою Україну!	e e e i e e e $\#e$ \dot{e} e e i r e
Роби, що хочеш, з темним зо мною!	e \dot{e} e i r e $\#e$ \dot{e} e e i r e
Тільки не кидай! В пекло з тобою	e e e i r e $\#e$ \dot{e} e e i r e
Пошкандибаю... Ти привітала	e e e i r e $\#e$ e e e i r e
Нерона лютого, Сарданапала,	\dot{e} e e i \dot{e} e e $\#e$ e e e i r e
Ирода, Каїна, Христа, Сократа.	\dot{e} e e i \dot{e} e e $\#e$ e e e i r e
О, непотребная! Кесаря ката	e e e i \dot{e} e e $\#e$ \dot{e} e e i r e
І грека доброго ти полюбила	e \dot{e} e i \dot{e} e e $\#e$ \dot{e} e e i r e
Однаковісінко, — бо заплатили.	e e e i \dot{e} e e $\#e$ \dot{e} e e i r e

А я убогий, що принесу я?	е е е і р е е е е і р е
За що сірому ти поцілуєш?	е е е і р е е е е і р е
За пісню-думу: „Ой, гаю, гаю?“	е. е е і р е е е е і р е
І не такі як я дармо співають!	е е е і е е е е е е і р е
І чудно й нудно, як поміркую.	е е е і р е е е е і р е
Що часто котяться голови буї	е е е і е е е е е е і р е
За тебе диво... Мов псп гризуться	е е е і р е е е е і р е
Брати з братами й не схаменуться...	е. е е і р е е е е і р е
А тебе двоє всіми коханає:	е е е і р е е е е і р е
У шинку покритка, а люди п'яні!	е е е і е е е е е е і р е

Таксамо в вірші „Сонце заходить, гори чорніють“ бачимо звичайний колядковий вірш, а щоб ми не забули про ритм цього віршу, що тільки він становить його основу, щоб ми не шукали пояснення його форми в метричній системі, то другий такт у останньому вірші має три вісімки, три склади; отже в другому такті два склади (четвертка й вісімка) і три склади (три вісімки) себе цілком зрівнюють. Річ ясна, що і при витолошуванні треба тому дати вираз, видержуючи гарно музично-ритмічні такти, видержуючи відповідно довше склади, які в такті відповідають чверткам. Сам факт, що другий такт, а то й четвертий можуть мати раз 2, то знову 3 склади, повинен би нарозумити й переконати всіх, що це число складів, не яке небудь метричне міра, а тільки музичний ритм є основою цього Шевченкового віршу.

Хто виголосить ці вірші добре ритмічно, як тут показано, той відразу порозуміє, що саме Шевченко хотів виразити тим, що в другий такт вклав раз 2, то другим разом 3 склади. Таке читання чи виголошування покаже дуже пластично всі тонкощі всяких зворушень його душі й викличе в нас такі самі зворушення.

Як у коломийковім, і козачковім вірші ми виказали різні форми, які повстають таким чином, що, зберігаючи ритм, зберігаючи часову одиницю такту, народ і Шевченко виконують цей такт у різний опосіб (не тільки чотирма вісімками, але тріолькою і двома вісімками, отже п'ятьма складами, а далі одною чверткою і двома вісімками, або двома чвертками, або тільки одною половиною — цим часовим мірам відповідають склади, які в ритмі треба належний час видержати), так і в колядковому вірші все в Шевченка стоїть на музичнім ритмі, а кілька складів припадає на один такт, проте різна поетична потреба, настрій, зворушення душі й т. д., як ми це подрібно ще побачимо.

Насамперед бачимо, що в третьому такті, замість трьох вісімок, може бути — так як у другому такті — одна чвертка з вісімкою, т. зв. тільки два склади, з котрих перший має подвійну часову стійність.

У поемі „А. О. Козачковському“ маємо такі вірші:

Неначе злодій поза валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю.

Схема цих віршів така:

$\frac{3}{8}$ $\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} \\ \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} \\ \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \\ \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} \end{array}$

З якою легкістю прямо по-мистецьки Шевченко орудує ритмом, бачимо ще краще в одних віршах тої самої поєми:

О, моя доле! Моя країно!	$\frac{3}{8}$ $\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Коли я вирвусь з цієї пустині?	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Чи, може, крий Боже, тут і загину,	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
І почорніє червоне поле ...?	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Айда в казарми! Айда в неволю!	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Неначе крикне хто надо мною,	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
І я прокинусь. Поза горою	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Вертаюсь, крадуся понад Уралом,	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Неначе злодій той, поза валами.	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Отак я, друже мій, святкую	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Отут неділеньку святую.	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
А понеділок? Друже-брате!	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Приходить ніч в смердячу хату,	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Осядуть думи, розіб'ють	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
На-стократ серце і надію,	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
І те, що вимовить не вмію...	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
І все на світі проженуть	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
І сплять ніч: часи літам.	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Віками глухо потечуть,	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
І я кривавими сльозами	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Нераз постелю омочу.	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$

Далі йде вже ця остання форма колядкового вірша (з двома складами в третім такті, а часом із одним складом у четвертій або навіть у другій такті, т. з. із чверткою й вісімкою або кропкованою чверткою), аж знов між такими віршами з'являється один звичайний, чистий колядковий вірш немов на те, щоб пригадати нам, що і так збудовані вірші не інші, а колядкові, та що музичний ритм і тільки ритм об'єднує їх усі в одну цілість, напр.

Перелічу і дві і літа.	$\frac{3}{8}$ $\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Кого я, де, коли любив,	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$
Кому яке добро зробив...	$\begin{array}{cccccccccccc} \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{e} & \text{f} & \text{e} & \text{e} & \text{e} \end{array}$

Нікого в світі, нікому в світі.	e e e r e e e e e e
Неначе по ¹⁾ лісу ходив	e e e r e e e e e
і т. д.	

Те саме бачимо і в цих віршах:
 Не знаю, як тепер Ляхи живуть
 З своїми вольними братами!...

які треба читати так:

$\frac{3}{8}$ e e e | e e e e e e e
 e e e | r e | r e e e

а за якими йде далі цей другий тип колядкового віршу, так що перший вірш своїм ритмом належить із ними докупити і свідчить, що й дальші вірші є колядкові.

Тут незвичайно цікавий кінець поеми „Чернець“, який деякі видавці пропускають.

Пасамперед іде 20 віршів опокійного, об'єктивного оповідання, почавши від „Молися, старче, бий поклони“ аж до „Ченці мов гетьмана ховали“, складених за схемою:

$\frac{3}{8}$ e e e | r e e | r e e e
 e e e | r e | r e e e

А далі чим раз живіше зворушення душі поета виражається і в ритмі передусім так, що в третьому такті появляються знову три вісімки (три рівновартні склади); ще більше зворушення пробивається у трьох вісімках другого такту.

І нині, братія моя.	$\frac{3}{8}$ e e e r e r e e e
Стоять твердині на Україні.	e e e r e e e e e e
Все Паліївській на Хвастовщині;	e e e e e e e e e e
В ярах, болотах лежать гармати --	e e e r e e e e e e
На що?... тай нікому їх доставати.	e e e e e e e e e e
Захрясли жидом хвастовські гори.	e e e r e e e e e e
Хвастяни погані на ксендза орють.	e e e e e e e e e e
Инколи, пикколи ченця згадають.	e e e e e e e e e e
А де похований, в якому краю,	e e e e e e e e e e
Вони не знають, може, й не чули!	e e e r e e e e e e
Кияни бачили, тай ті забули.	e e e e e e e e e e
Отак то сталося, батьку козачий!	e e e e e e e e e e
Все зачехаяли діти ледачі --	e e e e e e e e e e
І свою волю, і твою славу!	e e e r e e e e e e
Москалі рознесли вали в Полтаві.	e e e e e e e e e e
Розруйнували і Січ і Спаса.	e e e r e e e e e e
А над тобою глпну токмасять.	e e e r e e e e e e

¹⁾ Другий і лятій вірш можна б читати і так: e e e | r e | r e e e, але я думаю, що поданий вище ритм виразніший, більше відповідає змістові, настроєві.

Кожний чує, що всі ці вірші належать до купи, становлять одну цілість, яку держить ритм. А все дає незбитий доказ, що тільки ритм є основою цих віршів.

Одну ріжницю треба зазначити. В колядкових віршах збудованих за схемою:

$\frac{3}{8}$ r r r r r r r r r
 r r r r r r r r r

цезура не так правильно паде після другого такту, а деколи занедбується.

Вірші колядкові другого типу держать із віршами чисто колядкового типу прикупі, й зазначають колядковий характер передусім три вісімки (склади) першого такту. Перший такт цих віршів як-найбільше противиться тому, щоб їх уважати ямбічними або хореїчними, бо наголос у ній свободний або індиферентний, для ритму вірша неважкий. А в тактах із двома складами, з котрих перший має подвійну часову вартість другого, ми немов чуємо акомпанімент кобзи, нормальний бренькіт трьох вісімок у такті, тим легше нам видержувати склади, які відповідають чверткам такту.

Але і в першому такті три вісімки (склади), хоч як вони характеристичні для колядкового віршу, даються заступити чверткою з вісімкою (двома складами) або навіть кронуваною чверткою (одним складом із потрібною часовою стійністю), якщо з оточення ясно виходить, що це вірш колядковий. Цей факт іще більше піддержує мій погляд про виключну музичну ритмічність і колядкових віршів у Шевченка.

Приклади:

1. Розділ „Конфедерати“ із „Гайдамаків“ починається віршем:

Одчиняй, проклятий живде,
 Бо будеш битий! Одчиняй!

Ці обидва вірші треба читати так:

r r r r r r r r r
 r r r r r r r r r

Але, пізнавши велику силу музичного ритму в віршах Шевченка, я ані на хвилину не вагував би, читати перший вірш так:

$\frac{3}{8}$ r r r r r r r r r

я думаю, що це навіть вірніше передавало б образ сцени, якщо склад-ляй видержати відповідно через цілий такт. Що в другому такті, як і скрізь у колядковому вірші в Шевченка, це можливе, щоб такт витовнював один тільки склад, побачимо ще нераз.

2. У „Невольнику“ йдуть один по одному такі вірні:

Згадав Степана молодого,
 Згадав свої благі-літа,
 Згадав — та й заплакав
 Багатий сивий сирота.

т. зн.: $\frac{3}{8}$ $\text{с с с | р с || с | р с}$
 $\text{с с с | р с | р с | р}$
 $\text{р с | р с || р \cdot | р}$
 $\text{с с с | р с || с | р}$

В виданні *Романчука* додано перед „заплакав“ у дужках „нищечком“. Відки Романчук узяв це слово? Чи не всунув його з наміром, щоб поправити „метричну“ будову Шевченкового вірша? Бо, очевидно, бракує „стіп“! А тимчасом виголосить правильно ритмічно „заплакав“ і вдумайтеся добре в цілу ситуацію, то й відчуєте все те, що Шевченко, розкладаючи „плакав“ на два такти, сам відчував і бажав виразити (гіркість старечого плачу). І що за значіння мало б у такій ситуації слово „нищечком“? — Для мене річ ясна, що тільки при музично-ритмічній будові вірша можна досягнути таких ефектів, щоб віршем змалювати незвичайність плачу старого козака.

3. У „*Невольнику*“ є ще такі вірші:

А ти, Степане, ляжеш спать,
 Бо завтра рано треба встать
 Та коня сідлать.

т. зн.: $\frac{3}{8}$ $\text{с с с | р с || с | р с}$
 $\text{с с с | р с || с | р с}$
 $\text{р с | р \cdot | р \cdot | р}$

Як тяжко старому приходиться ці слова „коня сідлать“ вимовити! Але такої плястичности поетичного виразу можна досягнути тільки при музично-ритмічній будові віршу, ніколи при метричній — ямбічній.

4. Між колядковими віршами в розділі „Три душі“ з „*Великого Льоху*“ стоїть нараз вірш:

Як розкопуватимуть льох.

Ямбічно його читати не можна. Припускати „химерний“ перехід у хореїчний вірш — мені годі. Але ритмічно згоджується він цілком із своїм оточенням, коли його читати так:

$\frac{3}{8}$ $\text{р с | с с с | р с | р}$

5. Вірш „*Послання*“:

То й мудрость би була своя
 найліпше, думаю, читати так:

$\frac{3}{8}$ $\text{р \cdot | с с с | с с с | р}$

„Мудрость“ стоїть тоді в наголошенім ритмом такті, а „то“ займаючи цілий перший такт, указує на дуже важкий наслідок вираженої в попередньому вірші думки.

6. Серед колядкових віршів „*Відьми*“ бачимо нараз вірш:

Оженився неборак.

Коли його читатимемо за схемою:

$\frac{3}{8}$ $\text{р с | р с || с | р с}$

тоді він цілком годиться з колядковим ритмом, і його будову не потрібно вияснювати якоюсь химерою Шевченка.

7. Зовсім таксамо вірш „Відьми“:

І все діти... І все діти

між іншими колядковими віршами дуже гарно вкладається в ритм:

$\frac{3}{8}$ | | | | | | | |

а в оточенні ямбічних віршів він — чиста єресь.

8. А вірш „Відьми“:

Хоч з горн та в воду

т. зн.:

$\frac{3}{8}$ | | | | | | | |

між колядковими віршами малює нам своїм музичним ритмом нескладну розпuku відьми („в о д у“ розкладене на 2 такти!), між ямбічними хибі розпuku для всіх тих, що хотіли б його „метрами“ міряти.

9. В „Не спалося“ є вірші, з якими можна собі дати раду, виходячи тільки з ритмічної (а не метричної) їх будови.

„Малі“, каже. Нехай, дождуся. т. зн.: $\frac{3}{8}$ | | | | | | | |

І знай вчащаю до Ганусі. | | | | | | | |

На той рік знову за своє: | | | | | | | |

Пішов я з матір'ю проспяти. | | | | | | | |

„Шкода, каже, і не просп. | | | | | | | |

Пятьсот, каже, коли дася, | | | | | | | |

Вери хоч зараз“. Що робити? | | | | | | | |

Між такими самими віршами стоїть далі ще й вірш:

До панича, бачиш, ходила — т. зн.: $\frac{3}{8}$ | | | | | | | |

який із найбільшою легкістю, та ще до того з великою виразністю настрою всувається в рямці колядкового ритму.

І вірш:

Я став перед світом дрімать — т. зн.: $\frac{3}{8}$ | | | | | | | |

можна тільки з ритму вияснити.

10. І вірш:

Ох, дітя, діти, діти — т. зн.: $\frac{3}{8}$ | | | | | | | |

у „Княжній“, між іншими колядковими віршами, ритмічно виголошений, віддає чудово захоплення тою великою божою благодаттю.

11. Цією ритмічно виголошення вірша „Моїм союзникам“:

Між людьми як люди — т. зн.: $\frac{3}{8}$ | | | | | | | |

тає нам дійсно зрозуміти всю вагу слова „люди“ на цьому місці.

12. В поемі „Царі“ поміж колядковими віршами є такі вірші:

Отак царевичі живуть,

Пустуючи на світі.

Дивітесь, людські діти!

І поживе Давид на світі

Не малі літа.

Коли читати їх ямбічно — а це можна, то вони не роблять жадного вражіння. До того ж якось дивно виглядають поміж віршами 9- і 8-складовими вірші 7- і 5-складові. Коли ж читати їх ритмічно, т. зп. так:

3/8

e	e	e		f	e		f	e		f	•
f	•		f	e		f	e		f	e	
f	•		f	e		f	e		f	e	
e	e	e		f	e		f	e		f	e
f	•		f	•		f	e		f	•	

то в них пустування царевичів виставляються незвичайно різко і плястично перед очі людей, тай увага людей звертається на те пустування як-найяскравіше. А розкладом слів „не малі літа“ на 4 такти вказується з легкою іронією більше, ніж це далось б яким-небудь иншим чином досягти, на довгі часи нікчемного життя царевичів на очах людей, так сказати — серед білого дня. — Чи можна нам на цей вираз зясування нікчемности. який тільки при ритмічному читанні виходить явно наверх, задля ямбів зрезигнувати? — Чи не кривдили ми досі Шевченка, причинаючися невмілим нашим читанням до його незрозуміння й витикаючи йому ще надто хибі в віршуванні, коли тимчасом треба б нам прямо чудуватися його мистецтву віршування, яке використовує всі засоби ритму для досягнення найбільших ефектів, викликання пайбільших вражінь? — Ми все наново переконуємося й матимемо нагоду ще більше переконатися. що ні один поет на світі не вміє віршем орудувати так. як наш кобзар, ніхто не вміє віршової форми використати так до малювання всяких зворушень своєї чутливої душі.

Напр. IV-та глава „Царів“ кінчиться такими віршами:

Так отакії то на світі
Огі царі!

Розкладім останній вірш на 4 ритмічні такти і прочитаємо його гладко ритмічно так:

$$\frac{3}{8} \text{ p. } | \text{ p. } | \text{ p. } | \text{ p. }$$

то аж тоді відчуємо, що якраз Шевченко хотів цими словами сказати, та що він ритмом немов пальцем указує, як треба його вірші читати й розуміти, яку треба виразити їдку іронію, вкладену ним у ці слова. Ямби цього вражіння не в силі викликати.

Або який пекучий біль і жаль виявляється нам із ритмічно читаного останнього слова „нема“ думки „Добро, у кого є господа“:

А писъма нема — Т. ЗН.: 3/8 ♪ ♪ | ♪ ♪ || ♪ ♪ | ♪ ♪

Або в поемі „Титарівна“ стоїть між коляшковими віршами
одним вірш

Стоїть собі як той... — т. зн.: $\frac{3}{8}$ ♯ ♯ ♯ | ♮ || ♮ | ♮

і цим своїм ритмом показує живий образ завзятого, зухвалого
Миколи.

13. Це мистецтво Шевченка виявляється дуже гарно в його поемі „Титарівна“.

Після кількох колядкових — *Якубський* сказав би ямбічних — віршів ідуть такі вірші:

У неділю на селі,
У оранді на столі
Сиділи лірники та грали
По шелягу за танець.
Кругом аж курява вставала.
Дівчата танцювали
І парубки. — „Уже й кінець!“

Це не химерна заміна ямбів хорсями, бо навіть із становища метрики годі б було такі химери розуміти й виправдати. Тай зовсім непотрібно аж химерами виправдовувати мистецтво віршування в Шевченка, якщо вважатимемо ці вірші колядковими ритмічними віршами, а на це подали ми чей досить незбитих доказів. Тоді ритмічна схема цих віршів представлятиметься нам так:

$\frac{3}{8}$ | | | | | | | |

Завважмо тільки, що трошки далі читаємо вірші знов майже ті самі:

У оранді на селі,
На широкому столі
Сліпі лірники сиділи,
По шелягу брали
І ту саму грали...

Але тут ці вірші — в коломийковому оточенні — треба читати козачковим ритмом, отже:

$\frac{3}{4}$ | | | | | | | |

І годі надивуватися та начудуватися, як то все гарно на ритмічній основі розвивається і з найбільшою легкістю переходить одне в друге, так що ті самі вірші в оточенні колядкових віршів

¹⁾ Або, може, з огляду на деякі наголоси (*шелягу, танець*) декому ліпше подобається | | | | | | | |

²⁾ Але порівн. про це нижче стор. 234.

можна виголошувати колядковим ритмом, а в оточенні коломийкових віршів — тісно спорідненням із ними козачковим ритмом.

У кого нема виробленого чуття для музичного ритму, той чей швидче порозуміє цю річ, коли возьме на увагу, що, напр., танець вальс, отже безперечно ритмічний рух, можна виводити на 3, на 6 і на 2 кроки. Так гнучко хвилюється й віршовий колядковий ритм у Шевченка, що можна його виводити 3-ма, 2-ма і одним складом у такті. Тому то й так легко перейти йому в коломийковий або козачковий ритм. Посередниками будуть тоді такти з двома складами.

Покажу це особливо наглядно на оцих віршах з поеми „О. А. Козачковському“:

Так день — і тиждень так минає,
І, може, друже мій, отак
Минуть останній літа...
Як перед Богом сповідаюсь:
За правду на світі караюсь;
І не клену долі,
Тільки Господа благаю:
Не дай, Боже, в чужім краю
Згинуть у неволі...

Вірші, почавши від: „І не клену долі“ — аж до кінця, безперечно носять на собі зверхній характер коломийкових віршів. А я все ж, із огляду на їх оточення, і беручи також на увагу їх невеселий, не коломийковий ані козачковий настрій, виголошував би їх радше в колядковій ритмі, бо вони так далеко лінше виражають душевний біль Шевченка, що за правду карається на чужині, далеко більше промовляють до душі читача або слухача; отже за цією схемою:

3/8 ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
 ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
 ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
 ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪

Ми прямо з ритму (двох тактів) чуємо, яка то нещасна його доля, яка гірка його неволя.

Так теж і вірші „Москалевої криниці“:

А в тім селі вдова жила,
А у вдови дочка була
І сні семиліток...
Добро, мавши діток
У роскоші — хвалши Бога,
А вдові убогій
Мабуть, не д'о Його.
Бо залзли за шкуру сала,
Трохи не пропала.
Думала — в черпильці
Або йти тониться —
Так жаль маленьких діток стало —

І в віршах:

А так собі гуляє, т. зн.: $\frac{3}{4}$ $\dot{\text{r}} \cdot \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r}$
Та вечорами у садочок $\text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r}$
До титаря вчащає, $\dot{\text{r}} \cdot \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r}$
А титарівна зустрічає, $\text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r}$
Приспівує, примовляє: $\text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r}$

Чи не той це Микита, $\frac{3}{4}$ $\text{r} \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \text{r} \text{r} \text{r}$
Що з вільотами свита? $\text{r} \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \text{r} \text{r} \text{r}$
Той це той, що на селі $\text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r}$

Ти насміялася колись...

$\overset{3}{\text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \text{r}}$

з усіякими метрами не можна б собі дати ради, а ритм не тільки все зводить до ладу, до купи, але ще й як маляр ніби-то байду жієть борця, що на титарівні бажав пометитися. А який тут легкий перехід від козячкового до козачкового ритму — з його тріолькою!

А які виразисті останні слова Титарівни:

Во віки

— коли їх розкласти на чотири такти ритму

т. зн.: $\frac{3}{8}$ $\dot{\text{r}} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot$

Чи не пагадують вони собою такий рефрен церковних пісень, який, очевидно, своїм протяжним ритмом має за мету наглядно показати безвиглядність якоїнебудь зміни?

Або останні слова поеми „Заступила чорна джара“:

В Ірополчі — т. зн.: $\frac{3}{8}$ $\dot{\text{r}} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot$

— який незрівнянний вираз гіркої іронії тут цим ритмом зазначений! Над нашим гетьманом Дорошенком правлять панахиду не на Україні, а на чужині, в Московщині, — в Ірополчі!

А в вірші „Відьма“:

У буряні — т. зн.: $\frac{3}{8}$ $\dot{\text{r}} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot$

— яка важка резигнація цим змальована!

Або як незрівняно чудово зазначено тяжку журбу матроса („Ну, щоб здавалося — слова?!) віршем:

На вахті стоя — т. зн.: $\frac{3}{8}$ $\dot{\text{r}} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot$

або давпоминулі часи віршем:

Давно, давно, колись — т. зн.: $\frac{3}{8}$ $\text{r} \text{r} \text{r} \text{r} \dot{\text{r}} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot$

то знов любе раювання віршем „Мені тринадцятий минало“:

Неначе в Бога — т. зн.: $\frac{3}{8}$ $\dot{\text{r}} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot \text{r} \cdot$

І вірш у „Відьмі“:

Хто? — Я?

виголошений ритмічно, т. зн.:

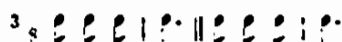

зовсім що иншого значить, ніж як би його прочитати метрично.

А далі вірш:

Хто? Я? Чи ти? Цить лишень, цить

треба так виголошувати:

В поемі „Марина“ є повно віршів, що ними кобзар незрівняно малює й найменші подробиці образу, чи душевного настрою. Я наведу їх тут із їх ритмом, а що тім всім, що тут уже сказано, кожний, вдумавшись, знайде сам значіння сякого або такого ритмічного засобу.

1. За те, що сам крепак	$\frac{3}{8}$	
Неодукований сіряк.		
Неправда! Їй-Богу, не лаю		
2. Що ви, бючи поклони		
3. Недавно се було.		
Через село весілля йшло.		
А пан з костьолу їхав		
4. За зпком та за сміхом		
5. А він так добре бачив.		
А надто молодую.		
За що пак мядує Господь		
Лихую твар таку		
6. Як янголяточок		
7. Не думавши, кончають		
8. Розказую та плачу		
9. Тай те пропало		
10. Не йде, тай годі		
11. Завпли пси надворі		
12. І приспівувала		
13. З того світу прийшли		
14. Твоя Марпночка		
15. Ой гпля-гпля, сірії гуси	$\frac{3}{4}$	
16. Два труни на полі найшли	$\frac{3}{8}$	

Таксамо зазначу тільки вірші з їх ритмом із поезії „Між скалами неначе злодій“:

1. Троха лишень, чий так	$\frac{3}{8}$	
2. А був хазяїн.		
А жіночку свою любив		
І — Господи єдиний,		
Як те паня, як ту дитину		
У нампстах водив.		

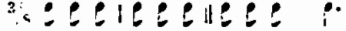
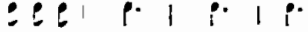

З поеми „Петрусь“ мусимо навести оді вірші:

1. О стіну голову
2. Твоє грядущее
3. Аж у Сибір

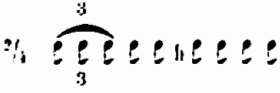
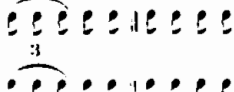

Із „Дурні та горді ми люди“:

1. Та байдуже співаєм
2. А потім

Із „Буває в неволі иноді згадаю“:

1. Не знаю, як тепер ляхи живуть
2. Я жив на хуторі
3. Старії руки

З „Москалевої криниці“:

1. Бо залпили за шкуру сала
2. Неначе в Бога за дверима
3. Про ту криницю москалеву

Хто порозумів істоту викладеної тут мною музично-ритмічної системи в поезії Шевченка, кого я різними прикладами, пристосовуваними з різних боків, їх великим багатством міг переконати, що не инакше, а тільки з тої системи можна порозуміти всі тонкощі Шевченкового віршування. Той сам уже дасть собі раду з цими кількома прикладами, яких я тут не навів. Бо склад їх зовсім ясний. Автім найважливіша річ — бути переконаним про музичну ритмічність Шевченкового віршу так, як я про це, на підставі моїх студій, глибоко переконаний. а з того все дасться порозуміти й вияснити. бо ритм, як ми бачили, дозволяє всяке групування складів у тактах, він із найбільшою легкістю пристосовується до наголосів слів, так що ніде не треба на наголосах спотикатися, і ніхто не матиме права з тої причини вважати Шевченка неуком, а його вірш неопрацьованим. Бо одна є й буде правда на світі, що Шевченко не тільки переняв із пісень народніх музичний ритм, отже мав його в своїй душі й зовсім не потребував позичати чотиристопового ямба з російської поезії, але його стилізував і прилаштував до поетичного віршу з таким великим, незрівняним мистецтвом, що ніхто ніде йому в цім не дорівняв. Та, на жаль, доводиться мені аж завзято боротися, щоб Шевченкове мистецтво віршування зробити в нас зрозумілим.

Для мене важний передусім принцип. У подробицях можуть показатися ріжниці, в яких можна і треба буде порозумітися.

На закінчення доказів, що без музичного ритму ніяк не можна до Шевченкових віршів приступити, розберім ритмічно поему „Сичі“.

Число складів у поодиноких віршах так живо міняється (9, 8, 7, 6, 4), що коли вірші читати ямбічно, то не вийде з того ані такої насолоди, яку дає гарне, правильне чергування ненаголошених із наголошеними складами.

Моя схема для цього колядкового віршу така:

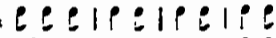
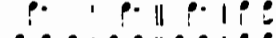
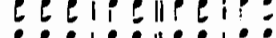
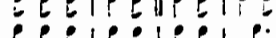
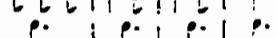
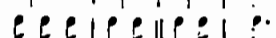
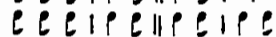
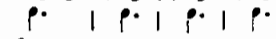
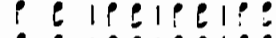
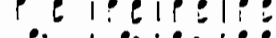

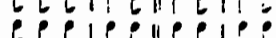
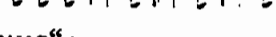

На ниву в жито уночі.	$\frac{3}{8}$	● ● ● ● ● ● ● ●
На полі, на роздоллі		● ● ● ● ● ● ●
Зліталися по-волі сичі —		● ● ● ● ● ● ● ● ●
Пожартувать, поміркують,		● ● ● ● ● ● ● ●
Щоб бідне птаство заступить,		● ● ● ● ● ● ● ●
Орлине царство затопить		● ● ● ● ● ● ● ●
І геть спалить.		● ● ● ●
Орла ж повісить на тичині		● ● ● ● ● ● ● ● ●
І при такій годині		● ● ● ● ● ● ●
Республіку зробить.		● ● ● ● ● ●
І все б здавалося... А ні!		● ● ● ● ● ● ● ●
Щоб не толочили пашні —		● ● ● ● ● ● ● ●
Воно було б не диво.		● ● ● ● ● ● ●
Якби хто пиший на тій ниві		● ● ● ● ● ● ● ● ●
Сильце поставив, а то зирк —		● ● ● ● ● ● ● ●
Таки голісінький мужик		● ● ● ● ● ● ● ●
Поставив любо, тай пішов		● ● ● ● ● ● ● ●
В копці снать собі, а рано.		● ● ● ● ● ● ● ● ●
Не вмившися, зайшов		● ● ● ● ● ● ●
Гостей довідать. Тай погані —		● ● ● ● ● ● ● ● ●
Усі до одного сячі!		● ● ● ● ● ● ● ●
Оце тобі вари й печи!		● ● ● ● ● ● ● ●
Щоб не нести додому		● ● ● ● ● ● ●
Таке добро, то повбивав,		● ● ● ● ● ● ● ●
А пиших гратися оддав		● ● ● ● ● ● ● ●
Приборканих воропам.		● ● ● ● ● ● ●
І не сказав нікому.		● ● ● ● ● ● ●

Кого це не переконає про нескану силу виразистости музично-ритмічного віршу в малюнку ситуацій, рухів, настроїв і т. п., той нехай пам на своїх ямбах хоч один такий приклад покаже, як тут їх багато.

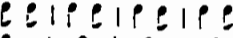

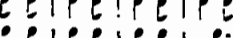
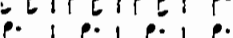
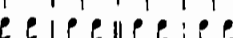
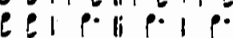

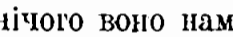
Чи дорівняє хто Шевченкові у штуці змалювання віршем тої божої благодати і в серці і в хаті („Сон“), якої зазнає він від того, що в нього діти не кричать, і жінка не лає? А ця штука така проста, така звичайна. Вона лежить тільки в ритмі.

А в мене діти не кричать.	$\frac{3}{8}$	● ● ● ● ● ● ● ●
І жінка не лає. —		● ● ● ● ● ●
Тихо як у раї.		● ● ● ● ● ●
Усюди божа благодать:		● ● ● ● ● ● ● ●
І в серці і в хаті.		● ● ● ● ● ●

Або як чудово малюється тут сон ритмом:

Тай сон же сон на прачуд дивний $\frac{3}{8}$
 Мені приснився.
 Найтверезіший би упився,
 Скупий жидюга дав би гривню,
 Щоб позирнуть на ті дива.
 Та чорта з два!
 Дивлюсь: так буцім то сова
 Летить дугами, берегами,
 Та нетрями,
 Та глибокими ярами,
 Та широкими стенами.
 Та байраками...
 А я за нею, та за нею
 Лечу й прощаюся з землею.

Або возьмім це місце „Невольника“:

Чи орють, $\frac{3}{8}$
 Чи не на ораному сіють
 І просто жнуть,
 І немолоченеє віють,
 Та як і мелють і їдять. —
 Все треба знать.
 Так от як, друже, треба в люди
 На рік, на два піти
 У наймити,
 Тоді й побачимо, що буде.

Прочитаймо його ямбічно, так нічого воно нам не скаже — от балаканина. Коли ж прочитаємо його ритмічно, то відразу з'являється перед нами такий живісінький, чудовий образ старого козака. ми чуємо немов його самого, як він, підкліпуючи очима, говорить, гумор його набирає повної виразистості; одне слово: маємо незрівнянний живий малюнок перед нами, виражений дуже плястично самим ритмом. маємо правдиве мистецтво віршу, що йому нічого подібного ніде не знайти.

Найкраще, думаю, можна відчувати велику різницю між ямбічним та колядковим віршем на молитві козаків у „Гамалії“, коли її виголошувати раз ямбічно, то знов у колядковім ритмі:

О, милый Боже України!
 Не дай пропасти на чужині
 В неволі вольним козакам!
 І сором тут, і сором там
 Вставать з чужої домовини.
 На суд Твій праведний прийти.
 В залізах руки принести
 І перед всім у кайданах
 Стать козакові!...

Не перечу, що й ямбічно виголошена ця чудова молитва робить своє велике враження — своїм спокоєм. Але чей таксамо піхто не заперечить, що саме тільки чергування ненаголошених складів із наголошеними ніколи не в силі

дати віршеві тої виразистости і плястичности, тої живости, що колядковий ритм, який якраз уміє все те незвичайно тонко підкреслити, на що мусить покластися більшу вагу (вольним супроти в неволі, чужої, всім н. козакові). Ритм сам прямо силує нас вкласти в цю молитву тільки таке розуміння й тільки той пирий тон, та й скажім виразно — і ту пристрасть, які були в поета. чи то в його козаків.

Здається дрібниця, але мушу ще звернути увагу на один вірш у „Дівичих ночах“, бо він свідчить нам прямо, що Шевченко зовсім свідомо послуговувався ритмом для малювання своїх поетичних образів. А мистецтво, коли справді має бути мистецтвом, мусить бути свідомим чином. ...Дівичі ночі“ зложені чистим коломийковим віршем, так що не може бути суперечки про те, що це музично-ритмічний вірш. Один-однісінький вірш (властиво ж тільки друга частина коломийкового віршу) від нормального типу відступає тим, що у третьому такті є тільки три склади (чвертка і дві вісімки) — а то на те, щоб ритмом дати наглядний малюнок чулової коси.

Розплелася густа коса аж до пояса

т. зн.: 2/4 **е е е е** **е е е е** **е е е е** **е е е е**

Цим „аж“, що займає половину такту, прямо показано як на долоні всю розкішність тої густої, розплетеної коси.

Можна б іще й ще наводити приклади на те, як Шевченко дійсно по-мистецьки вміє ритмом збільшити поетичну красу свого віршу. Його живість, гнучкість, виразистість, плястичність: збільшити малювничість своїх поетичних образів, прямо конкретизувати всі відтінки зворушень своєї душі. Але кого я цю своєю студією переконав про музично-ритмічний характер Шевченкового віршування, або хоч заставив задуматися над цим та й над фальшивістю заходів вияснювати Шевченків вірш із метричної системи, той, провіряючи добутки моєї студії, або досліджуючи далі самостійно з цього становища вірші Шевченка, безперечно віднайде всю ту несказану красу поетичного Шевченкового віршу, яка бере свій початок і пливе із музичного ритму: той враз зо мною скаже, що більшого мистця поетичного слова над Шевченка світова література не знає. А все те має свій корінь у ритмах народніх пісень, тільки що Шевченко, як правдивий мистець, уміє ці ритми як-найкраще принособити до поетичного слова. Жаль стискає серце, що, маючи такий величезний взір поетичної форми, з молодшого покоління наших поетів ніхто властиво не пішов слідами Шевченка.

Ще найбільше прийнявся в нас коломийковий ритм, але й то не в тій мірі, не в тім обемі, без такого мистецтва — як у Шевченка.

*

Прочитуючи в-останнє цю свою студію, провіряючи ще і ще раз докладно всі ритми, спинився я на одних віршах „Сну“:

За що караюсь, а караюсь
 І тяжко караюсь!
 А коли я спокутую, коли діжду краю.
 Не бачу й не знаю.

Коломийкові вірші. Звісно — друкуються звичайно піввіршами, то ж треба належні частини збирати до купи. З огляду на каденцію й рими можна їх по два тільки так зіставити до купи, як угорі показано, але ж у таким разі повному коломийковому першому віршеві відповідає, якщо лічитимемо тільки склади, не повний другий вірш, а тільки друга його частина. Чи це може, яка нова форма коломийкового вірша? — І нараз стає мені ясно. Ця друга частина мусить уявляти собою повний другий вірш нормальної коломийкової строфи, т. зн. ритмічна схема цих віршів мусить бути така:

$\begin{array}{cccccccccccccccc}
\text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} \\
\text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} \\
\text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} \\
\text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р}
\end{array}$

Возьмім тепер з мислі тексту на увагу. І нараз блисне нам перед нашим духовим оком незрівняний малюнок дуже тяжкої кари й повної невинності її кінця — виражений ритмом. Цих 6 складів другого віршу, розкладених на 4 такти, малює нам наглядніше, ніж це далось б якимнебудь иншим чином досягнути, як гірко відчував поет свою тяжку кару, як страшно мучила його думка, що він не бачить і не знає її кінця. Ритмічний малюнок гідний Бетговена. Поетичний образ ніким у світі не досягнений.

Такий самий малюнок бачу в оцих віршах „Гамалії“:

Слава тобі, Гамаліє, на весь світ великий,
 На весь світ великий,
 На всю Україну,
 Що не дав ти товариству згинути на чужині

— коли їх читати за цією схемою:

$\begin{array}{cccccccccccccccc}
\text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} \\
\text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} \\
\text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} \\
\text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р} & \text{р}
\end{array}$

З формального боку й тут першому віршеві бракує другого віршу до повної коломийкової строфи, а є тільки його частина. Але ж бо ця частина римкується з першим віршем, і тим зазначено, що вона заповняє цілий другий вірш строфи. Отже цих 6 складів треба розкласти на 4 такти, й вийде повна коломийкова строфа. Таке саме бачимо у другій коломийковій строфі, тільки що 6-складовий вірш займає перше, а 14-складовий друге місце у строфі. Те, що вони римкується, виразно свідчить, що вони до купи становлять коломийкову строфу.

Здумавшись у з м и с л і тексту, знов-таки мусимо зазначити, що цілком розуміємо розклад шістьох складів на 4 такти. Ми прямо чуємо, що Шевченко бажав звеличити славу Гамалії в незвичайний спосіб. І це він досягнув ритмічною будовою вірша.

Подібну будову вірша бачимо у трьох строфах поезії „У тієї Катерини“, а саме:

Один каже: „Брате, якби я багатий.
То оддав би все золото оцій Катерині
За одну годяну“.
Другий каже: „Друже, якби я був дужий.
То оддав би я всю силу за одну годяну
Оцій Катерині“.
Третій каже: Діти, нема того в світі.
Чого б мені не зробити для цієї Катерини
За одну годяну.

Всі три строфи кінчаються віршами: За одну годину — Оцій Катерині — За одну годину, які римується з попереднім коломийковим віршем, отже становлять із ним строфічну цілість. Можливо, це відповідало б і зміслові лінії, коли б розкласти 6 складів цих віршів на чотири такти й читати їх за схемою:

$\frac{3}{4}$ / / / / / / /

Над цим треба ще задуматися, як і взагалі признана раз ритмічна система Шевченкових віршів повинна викликати ще багато детальних питань, які спеціально треба буде розробити.

Те саме впадає мені на думку при провері одних коломийкових віршів „Титарівни“:

Сліпі лірники спділи, по шелягу брали
І ту саму грали.

Чи не читати б цього другого вірша як повного, розкладеного на 4 такти, коломийкового віршу? Та ж він із попереднім римується, отже становить із ним строфічну цілість. А змісл прямо вимагає того, щоб як-найвиразніше зазначити, що якраз т у с а м у грали. Таким чином, було б це ритмом знаменно зазначено.

Якщо це так, якщо справді ця нова характеристична риса віршевого ритму в Шевченка вірно мною підхоплена, якщо справді в той спосіб, як тут показано, Шевченко використовує всі можливості, дані йому ритмом, для як-найліпшого розкладу світла й тіні в поетичних своїх образах, що він і в малярстві уважав найбільшою миткою, — а я про це глибоко переконаний, — то Шевченко у своїм мистецтві досягнув дійсно найвищого щабля у світовій поезії. Його поезія це музика поетичного слова. У Шевченка найповніша гармонія не тільки між його почуваннями й поетичним словом, але й між ритмом дрижання його схвиленої душі й ритмом звукового їх виразу.

Ритмом Шевченко змів узагалі підкреслювати більше важкі слова, думки, так що ритм нам майже завжди помагає зрозуміти зміст його поетичної мови.

По тім усім доводиться мені ще раз повторити те, що я сказав у своїм ювілейнім викладі на святочних зборах Наукового Товариства ім. Шевченка дня 10. березня 1914. р. у Львові:

„А в яку стрійну, пишну, щиронародню форму зміє Тарас убрати свою мову! Кожний витає в ній своє, рідне, а гарне-гарне — що не надивився, не наслухається! Музика таї годі, своя рідна музика, своя рідна пісня народня: і коломийка в різних своїх ритмах, і козачок, і колядка, і весільна, і обжинкова, і кожна, кожна музикальна форма, яку лиш донебудь віками придумав український народ. Ось тимто Шевченко, як ніхто пишній, палкій, о-палый український кобзар!“¹⁾.

Додаймо до того тепер, що та щиронародня форма в Шевченка — це нитихотінна, це краща, бо — мистецька.

Шевченкове мистецтво віршування загалом таке величне, таке багате, що його не так легко зясувати, бо воно викликає все нові питання, які треба вяснити. Одначе крайня пора сплатити цій довг нації супроти свого генія. Та хоч я здавна маю на умі викопати вповні і в цілости цю працю, яка мене завжди так незвичайно живлю займала, то поки-що нехай ця ритміка Шевченкової поезії, або властиво тільки її нарис скаже, як високо ціню я мистецтво форми нашого генія.

Прага, дня 10. жовтня, 1924.

* * *

З приводу цієї моєї ритміки, надрукованої у „Збірнику Укр. Історично-філологічного т-ва в Празі“ 1925, написав *Б. Якубський* „До проблеми ритму Шевченкової поезії“ в виданні Української Академії Наук „Шевченко та його доба“ (Збірник друкований, 1926, стр. 70—82).

Б. Якубський каже: „Я охоче і з великою вдячністю одступаюся від мизки тверджень у своїй статті 1921 р.: теорія акад. Смаль-Стоцького мені в цьому великою мірою допомогла“.

Якубський визнає тепер цілком коломийковий і козачковий ритм у Шевченка, відрікаючися від своєї науки про силябічний вірш польського походження її від чотиристонового катаlecticного хоря. Але „я б уникав“, каже він, „музичної транскрипції“ і волів би визначити її формулою $(8+6) + (8+6)$ тому, що все ж таки ритм музичний і ритм словесний є дві різні речі“. „Тактова музична система непридатна до віршевої системи“. Та па це не вдалося *Якубському* навести ні одного такого доказу, який би мене переконав, або мої докази про зовсім ясну тактову ритмічну систему в Шевченка, основані на величезнім числі прикладів, опрокинув. Коли ж *Якубський* каже, що „зводить словесний ритм на «хути» четвертня і восьмих нема жадної рації“, то він воює з собою

¹⁾ Пор. ст. 174

власною видумкою. Непорозуміння винішло зі слова „дута“. Я вжив його, покликуючись на *Федьковича*, що він свої вірші складав, маючи на умі „дуту“ якоїсь народньої пісні, очевидно, у знайомій мелодії, а не „люта“ („четвертин і восьмих“). Все ж таки я дуже радий, що мені вдалось бодай у тій частині (коломийковій і козацьковий ритм) Якубського переконати, так що в засаді пішло до згоди.

Тільки колядкового ритму в Шевченка Якубський ніяк не хоче визнати. У нього цей вірш і далі лишається „чотирьохстовний ямб“ — російського походження. Я розумію добре, чому Якубський від того чотирьохстовного ямбу „російського походження“ відказатися не може; але що він сміє закинути мені якусь „сторонню тенденцію, яку приношу я у справу „з якихось сторонніх, нелітературних причин“, та говорити про вживання мною „способів вульгарного пояснення ритмічних ходів тим або цим змістом“, то цей несумлінний, у науці нечуваний спосіб полеміки мене не може діткнути. Він побиває самого таки Якубського. В інтересі самої наукової правди я ще раз констатую, що Якубський свою метро-тонічну систему мусить рятувати, приймаючи „відступи від схеми“, „химерне комбінування хореїчних і ямбічних рядків“, „обірвання віршів“ і т. п. У моїй тактовій ритмічній системі про ніякі „відступи“ від схеми, про ніякі інші штучки в колядковій вірші говорити не доводиться, бо їх зовсім нема. Все в них відповідає докладно нормам колядкового ритму. Нічого не допоможе, що Якубський у „*Мені однаково*“, „*Не кидай матері*“, „*Веселе сонечко ховалось*“, „*Чи ми ще зійдемося знову*“ і т. д. наводить чистісінький ямб. Якби в нього було наукове сумління, то він був би зазначив, що й я в моїй „Ритміці“ виразно сказав: „Не дасться заперечити, що деякі вірші Шевченкові справді виглядають так, якби були зложені ямбами“. Але я дав дуже багато незбитих доказів, чому ті вірші все ж треба вважати за колядкові, а на молитві козаків у „*Гамалії*“ показав, яка велика різниця є між ямбічним і колядковим віршем. Так і в паведенім Якубським „*В неволі тяжко*“ зараз у першій вірші „хоча“ протестує проти ямбічної системи, а „*Чого ти ходиш на могилу*“ є прямо клясичним прикладом на те, що і „початок“ не можна вважати за чистісінький ямб. Бо 1. тому противиться вірш „*Так, мамо, так*“. Зовсім фальшиво було б читати цей вірш з притиском на „мамо“, а не на „так“. У колядковій ритмі, де „Так, мамо“ стоїть у першій такті, де знаменито виходить наверх. 2. Після 7. віршу починаються вірші в коломийковій ритмі чистого типу, а далі йдуть вірші в коломийковій ритмі відмінного типу („*Широкая, високая, калина моя*“) то знов чистого типу („*Вранці рано на калині пташка цесетала*“), а 3. закінчують думку знову вірші колядкового ритму. Вже сам факт такої ритмічної різноманітності широнародніх ритмів рішуче протестує проти того, щоб віршеву будову початку й кінця думки вважати за ямбічну. Змішання обох систем у одній думці було б із мистецького становища безперечною хибю. І нема найменшої

потреби думати тут про ямби з „відступами“, коли, читаючи вірші в колядковім ритмі, виходить усе зовсім ясне та в найкращому порядку. Та не лише це. Якубський не хоче добачати того, на що я найбільше кладу натиск, що тільки тактово-ритмічна система помагає нам правильно розуміти й читати Шевченкові поезії. Замість у мої докладніші пояснення цього питання вдуматися, він їх сенс викривлює, щоб таким чином, очевиднож, рятувати свій чотиристовпний ямб російського походження. Але й це нічого не допоможе. Прийде час, що він пізнає „з влячністю“ ще й цю свою помилку.

Нехай тільки Якубський добре задумається над цим фактом: як великим мистцем коломийкового й козачкового ритму є Шевченко, як уся його віршова творчість пов'язується в цілість із ритмікою української народної поезії! І нараз той сам Шевченко мав би бути глухий на ритміку українських народніх колядок, яких він тільки у своєму житті наслухався і знав? Де ж тут логіка?

Прага, в жовтні 1933.

З М І С Т:

ст.

Від Директора Українського Наукового Інституту	3
Переднє слово В. Сімовича	5
Т. Шевченко — співець самостійної України	13
„Іван Підкова“	32
„Тарасова ніч“	43
„Великий Лях“	52
„Чого серце плаче, ридає, кричить“	63
Шевченкове „Послання“	74
„Ой, чого ти почорніло“, „Бували війни й військові свари“	114
Шевченкова етика („Варнак“, „Марина“, „Між скалами неначе злодій“, „Якби ви знали, панячі“)	128
Концепція Шевченкової поеми „Сон“ і її мистецьке переведення	139
Чому Тараса Шевченка називаємо генієм України	157
Обов'язки української науки супроти Шевченка	162
Ідеї Шевченкової творчості	166
Шевченкові „Думи“	176
Ритміка Шевченкової поезії	187

T R E Ś Ć:

	str.
Od Dyrektora Ukraińskiego Instytutu Naukowego	3
Słowo wstępne W. S i m o w y c z a	5
T. Szewczenko — piewca niezależnej Ukrainy	13
„Iwan Pidkowa“	32
„Tarasowa noc“	43
„Wielki Loch“	52
„Dlaczego serce płacze. Ika, krzyczy“	63
„Epistola“ Szewczenki	74
„O, dlaczegoś ty zczerniało“, „Bywały wojny i wojskowe waśnie“	114
Etyka Szewczenki („Katorżnik“, „Maryna“, „Między skałami jak gdyby zło- dziei“, „Gdybyście wiedzieli“)	128
Koncepcja poematu Szewczenki „Sen“ i jego przeprowadzenie artystyczne	139
Dlaczego Tarasa Szewczenkę nazywamy genjuszem Ukrainy	157
Obowiązki nauki ukraińskiej względem Szewczenki	162
Idee twórczości Szewczenki	166
„Dumy“ Szewczenki	176
Rytmika poezji Szewczenki	187

S O M M A I R E:	pg.
Avant-propos du Directeur de l'Institut	3
Préface de V. Simovyč	5
T. Chévtchéenko précurseur de l'Ukraine indépendante	13
„Le hetman Ivan Pidkova“	32
„La nuit de Tarass“	43
„Une grande cave“	52
„Pourquoi le coeur pleure et sanglote“	63
„L'Épître“ de Chévtchéenko	74
„Le champ noirci“, „Il y avait des guerres et des conflits militaires“	114
L'éthique de Chévtchéenko („Forçat“, „Marianne“, „Comme un voleur qui s'esquive entre les rochers“, „Si vous saviez“)	128
La conception du poème „Le Rêve“ et son exécution artistique	139
Pourquoi appelle-t-on Chévtchéenko „le génie de l'Ukraine“ ?	157
Les exigences des nos recherches à l'égard de l'oeuvre de Chévtchéenko	162
Les idées de Chévtchéenko	166
Les „Doumas“ de Chévtchéenko	176
Le rythme dans les poésies de Chévtchéenko	187

Travaux de l'Institut Scientifique Ukrainien.

- Volume I. Série statistique, livraison 1. La population ukrainienne de l'U. R. S. S. Etudes de T. Olesievitch, O. Pytel, V. Sadovski et O. Tchubenko. Prix zł. 6.
- Volume II. Série statistique, livraison 2. Tableaux statistiques de la population ukrainienne de l'U. R. S. S. d'après le recensement du 17 décembre 1926. Prix zł. 20.
- Volume III. Série économique, livraison 1. E. Glovinski, K. Macievitch, V. Sadovski. Les problèmes contemporains de l'économie de l'Ukraine. Prix zł. 6.
- Volume IV. Série philologique, livraison 1. Constantin Tchekhovytch, docteur ès lettres. Alexander Potebnia, philosophe-linguiste ukrainien. Prix zł. 6.
- Volume V. Série de droit, livraison 1. Prof. A. Lotocki. Les sources ukrainiennes du droit ecclésiastique. Prix zł. 12.
- Volume VI. Série de mémoires, livraison 1. A. Lotocki. Notes et souvenirs. Prix zł. 8.
- Volume VII. Série économique, livraison 2. V. Sadovski. Le travail en Ukraine soviétique. Prix zł. 6.
- Volume VIII. Série de mémoires, livraison 2. Mémoires. L. Wasilewski, M. Galine, S. Stempowski, A. Toptchybachy, Tabouis. Prix zł. 6.
- Volume IX. Série de manuels, livraison 1. Prof. D. Dorochenko. Esquisses de l'histoire ukrainienne. Vol. I (jusqu'à la moitié du XVII siècle). Prix zł. 8.
- Volume X. Série philologique, livraison 2. Dr. Nicolas Pouchkar. La plus récente palatalisation des consonnes dans la langue ukrainienne. Prix zł. 5.
- Volume XI. Série économique, livraison 3. I. Ivassiuik. La coopération de crédit en Ukraine. Prix zł. 5.
- Volume XII. Série de mémoires, livraison 3. A. Lotocki. Notes et souvenirs. II-me partie. Prix zł. 15.
- Volume XIII. Série historique, livraison 1. A. Docenko. La campagne d'hiver de 1920. Prix zł. 15.
- Volume XIV. Série philologique, livraison 3. Ivan Zilynski. Carte des dialectes ukrainiens avec explications. Prix zł. 2-50.
- Volume XV. Série historique, livraison 2. La guerre ukrainienne de 1920 contre Moscou. I partie. Documents de l'Etat-Major de l'Armée de la République Démocratique Ukrainienne, publiés sous la direction du général V. Salski par le général P. Chandroucq. Prix zł. 15.
- Volume XVI. Série de droit, livraison 2. Prof. A. Lotocki. L'Autocéphalie. Prix zł. 12.
- Volume XVII. Série historique, livraison 3. Le Journal de l'hetman Orlik avec notes et commentaires de Jean de Tokary Tokarzewski Karaszewicz. Prix zł. 6.
- Volume XVIII. Série de manuels, livraison 2. Prof. D. Dorochenko. Esquisses de l'histoire ukrainienne. Vol. II. Prix zł. 12.
- Volume XIX. Série de droit, livraison 3. Prof. A. Yakovliv. Les traités moskovito-ukrainiens aux XVII — XVIII siècles. Prix zł. 8.
- Volume XX. Série économique, livraison 4. Prof. ing. I. Chovhéniv. Economie hydraulique en Ukraine, dans le bassin du Dnieper. Prix zł. 4.
- Volume XXI. Série des mémoires, livraison 4. A. Lotocki. Notes et souvenirs. III-me partie. Prix zł. 15.
- Volume XXII. Série pédagogique, livraison 1. S. Siropolko. L'instruction publique en Ukraine soviétique. Prix zł. 10.
- Volume XXIII. Série économique, livraison 5. Prof. V. Ivanys. Utilisation des forces de la nature dans l'économie de l'Ukraine et du Caucase du Nord. Prix zł. 5.
- Volume XXIV. Série philosophique, livraison 1. Prof. D. Tchyževskij. La philosophie de Grégoire Skovoroda. Prix zł. 8.
- Volume XXV. Série d'histoire de la littérature, livraison 1. E. Smal-Stocki, T. Chevtchenko. Interprétations. Prix zł. 10.
- Volume XXVI. Série économique, livraison 6. V. Sadovski. La main-d'oeuvre agricole en Ukraine (paraîtra prochainement).
- Volume XXVII. Série économique, livraison 7. B. Ivanicki. Les forêts et l'économie forestière en Ukraine. Volume I (paraîtra prochainement).
- Volume XXVIII. Série spécial: Travaux de la Commission d'études des questions polono-ukrainiennes, livraison 1. Leon Wasilewski. La question ukrainienne comme problème international (en langue polonaise). Prix zł. 5.

Ціна 10-00

Б 302898

Праці Українського Наукового Інституту.

- Том I. Серія статистична, книга 1. Українська людність ССРСР. Розвідки Т. Олесевича, О. Пителя, В. Садовського і О. Чубенка. Ціна 6 зол.
- Том II. Серія статистична, книга 2. Тиміш Олесевич. Статистичні таблиці українського населення ССРСР, за переписом 17 грудня 1926 року. Ціна 20 зол.
- Том III. Серія економічна, книга 1. Є. Гловінський, К. Мацієвич, В. Садовський. Сучасні проблеми економіки України. Ціна 6 зол.
- Том IV. Серія фільологічна, книга 1. Д-р Константин Чехович. Олександр Потебня. Український мислитель-лінгвіст. Ціна 6 зол.
- Том V. Серія правнича, книга 1. Проф. О. Лотоцький. Українські джерела церковного права. Ціна 12 зол.
- Том VI. Серія мемуарів, книга 1. О. Лотоцький. Сторінки минулого. Частина перша. Ціна 8 зол.
- Том VII. Серія економічна, книга 2. В. Садовський. Праця в УСРСР. Ціна 6 зол.
- Том VIII. Серія мемуарів, книга 2. А. Васілевський, М. Галін, С. Стемповський, А. Топчибаши, Табуї. Спогади. Ціна 6 зол.
- Том IX. Серія підручників, книга 1. Проф. Д. Дорошенко. Нарис історії України. Том I (до половини XVII ст.). Ціна 8 зол.
- Том X. Серія фільологічна, книга 2. Д-р Микола Пушкар. Наймолодша паляталізація шелестівок в українській мові. Ціна 5 зол.
- Том XI. Серія економічна, книга 3. І. Івасюк. Кредитова кооперація на Україні. Ціна 5 зол.
- Том XII. Серія мемуарів, книга 3. О. Лотоцький. Сторінки минулого. Частина друга. Ціна 15 зол.
- Том XIII. Серія історична, книга 1. О. Доценко. Зимовий похід 1920 р. Ціна 15 зол.
- Том XIV. Серія фільологічна, книга 3. Іван Зілинський. Карта українських говорів з поясненнями. Ціна 2.50 зол.
- Том XV. Серія історична, книга 2. Українсько-московська війна 1920 р. Частина перша. Оперативні документи Армії Української Народньої Республіки. Під редакцією генерала В. Сальського, документи впорядкував генерал П. Шандрук. Ціна 15 зол.
- Том XVI. Серія правнича, книга 2. Проф. О. Лотоцький. Автокефалія. Ціна 12 зол.
- Том XVII. Серія історична, книга 3. Діярій гетьмана Пилипа Орлика. Опрацював для друку Ян з Токар Токаржевський Карашевич. Ціна 6 зол.
- Том XVIII. Серія підручників, книга 2. Проф. Д. Дорошенко. Нарис історії України. Том II. Ціна 12 зол.
- Том XIX. Серія правнича, книга 3. Проф. А. Яковлів. Українсько-московські договори в XVII—XVIII ст. Ціна 8 зол.
- Том XX. Серія економічна, книга 4. Проф. інж. І. Шовгенів. Водне господарство в басейні р. Дніпра на Україні. Ціна 4 зол.
- Том XXI. Серія мемуарів, книга 4. О. Лотоцький. Сторінки минулого. Частина третя. Ціна 15 зол.
- Том XXII. Серія педагогічна, книга 1. Проф. С. Сірополко. Народня освіта на Советській Україні. Ціна 10 зол.
- Том XXIII. Серія економічна, книга 5. Проф. В. Іванис. Енергетичне господарство України та Північного Кавказу. Ціна 5 зол.
- Том XXIV. Серія філософічна, книга 1. Проф. Д. Чижевський. Філософія Г. С. Сковороди. Ціна 8 зол.
- Том XXV. Серія історично-літературна, книга 1. С. Смаль-Стоцький. Т. Шевченко. Інтерпретації. Ціна 10 зол.
- Том XXVI. Серія економічна, книга 6. В. Садовський. Робоча сила в сільському господарстві України (друкується).
- Том XXVII. Серія економічна, книга 7. Б. Іваницький. Ліси й лісове господарство України. Том I (друкується).
- Том XXVIII. Серія праць Комісії для дослідів над польсько-українськими питаннями, книга 1. Леон Васілевський. Справа українська як міжнародне питання (в мові польській). Ціна 5 зол.